

Ҷолиблар

ШАРОФ
РАШИДОВ

УЗ 2
P31

ШАРОФ РАШИДОВ

Ғолиблар

Р о м а н

Тошкент

Ғафур Ғуллом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти
1980

6025

Редактор
РАҶМАТ ФАЙЗИЙ

Қайта нашри

Қуёш чиқди!

Тоғларда қуёш жилвалари...

Нур билан товланган чўққилар устида парвоз қилиб юрган бургутлар тонг қуёшининг заррин нурларини ҳаммадан олдин кўрадилар. Олтинсойда-чи? Йўқ, ҳали оу ерда қуёшдан дарак йўқ, у эндигина тоғлар ортида, ер юзининг нариги бурчагида уйғонди. Ҳали тоғ этаклари, водийларда ғира-шира қоронғилик кезиб юрган бўлса ҳам, майсалар ичидаги чечаклар саҳар салқинидан совқотиб, мудраётган бўлсалар ҳам, кўм-кўк осмонда учиб юрган бургутлар уфқдан бош кўтараётган қуёшининг қувонч тўла чеҳрасини, ҳаётбахш нурлари билан оламни чулғаб олаётганини кўриб туриптилар.

Зиллол осмон аста-секин олтин нурга бурканарди. Узоқ-узоқларда, тоғлар устида бургутлар иккита, учта, тоҳо гала бўлишиб парвоз қиларди. Диққат билан узоқ шикилгандагина уларнинг ҳаракатларини кўз илғайди. Бургутларнинг кумуш қанотлари бир қарашда нурга товланиб кетар, гоҳ ёниб, гоҳ ўчарди. Баъзида эса бир-икки дақиқа шундай ёниб турарди-да, бирдан баланд-баланд осмонда қоп-қора нуқтага айланиб қоларди. Баъзида эса бургут, гўё осмон ютиб юборгандай бир сўмда кўздан гойиб бўлиб, яна сой ичидан отилган тош-

дай кўкка чиқиб олади, ёки шу тошдай пастга шўнғиб, сўнгра Кўктоғ чўққилари устида доира ясаб, осмони фалакка парвоз қилади.

Мана, тоғ ортидан кўтарилган қуёш атрофни нурга қоплади, борлиқ уйғонди.

Водий яшнаб кетди.

Эрталаб, қуёш чиққан пайт тоғлар нақадар гўзал, нақадар нашъали, нақадар ажойиб ва улуғвор! Олтинсой-чи? Қуёш чиқиши биланоқ Олтинсой нур билан ясениб, тенги йўқ чирой касб этади. Майсалар юзини ўпиб ётган қировлар бир зумда кўм-кўк, қип-қизил, бинафша ранг бўлиб чақнайди. Саҳар салқинида мудраган чучмомалар, лолалар, турли-туман чечаклар ўзларига зеб бериб, табассум қиладилар. Эндигина гулга кирган наъматак эса шабнам сувларида ювишиб, келинчаклар мисоли ясениб, ўзига зеб беради.

Сойлар тубидаги ғира-шира қоронғилик аллақачон кўтарилиб, нуқраранг туман қуёш нурида чароғон тус олди.

Шундай қилиб, Ойқизнинг ватани — Олтинсойда қуёш чиқди.

БИРИНЧИ ҚИСМ

Биринчи боб

Кўктоғ чўққилари қуёш нури билан ярқираб кетган пайтда, тоғ қиёфаси бир зумдаёқ ўзгариб ажиб манзара касб этган, яшнаб кетган пайтда доvon устида от минган қиз пайдо бўлди. От худди ўргатилгандек доvonга чиқди-ю, таққа тўхтади ва шу заҳотиёқ сўлиғини чайнаганча бўйинини чўзиб ўтга интилди. Бироқ қизга отининг бесабрлиги ёқмади, салгина асабийлашган ҳолда кучли қўли билан унинг юганидан тортиб тўхтатди.

— Бойчибар!— деди у зарда билан,— жим тур!

От нақадар эркатой бўлмасин, Ойқизнинг феълини яхши билар эди. Шунинг учун ҳам у жойидан қўзғалмай жимгина турарди. Гарчи, оёқ остидаги майсалар ўзининг ёқимли ҳиди билан Бойчибарнинг димоғини қитиқласа, отзининг сувини келтириб сўлакларини оқизаётган бўлса, зўр иштаҳа билан маза қилиб егиси келаётган бўлса ҳам жим турарди. У Ойқизнинг қўлидаги қамчинини яхши биларди.

Ойқиз кўзни қамаштиргудек чақнаган Кўктоғ чўққиларига тикилганича ич-ичидан қувониб, табассум қилди. У эгардан тушмай, чўққиларга ҳавас билан узоқ термилди, елкасини ёзиб, тўйиб-тўйиб нафас олди.

— Эҳ, қандай чиройли, сўлим жойлар-а, Бойчибар!

Нақадар чиройли манзара-а!— деди у ўзига-ўзи шивирлагандай.

Қизнинг сўзларини ўзича тушунган от яна секингина бошини чўзиб, майсага интилди.

Ўзи билан ўзи овора бўлган Ойқиз буни пайқамай қолди. У зўр ҳавас билан қояларга, қоялар устида парвоз қилиб, гоҳ кўриниб, гоҳ кўздан ғойиб бўлаётган бургутларга термиларди...

Бу манзарани Ойқиз энди кўраётгани йўқ. Бироқ у ҳар кўрганида ҳозиргидек ҳаяжонланар, тўлқинланар, руҳий ҳолати, кайфияти шунчалик ёришиб кетардики, буни ҳеч нарсага қиёс қилиб бўлмасди. Довон йўли тик ва анчагина хатарли эди. Шунга қарамай, Ойқиз ёшлик чоғларидаёқ дугоналари билан бу довонга яланг оёқ чиқарди. Ана шу баланд довон устида туриб қадрдон қишлоғи Олтинсойга боқарди, унинг ҳусн-жамолига термиларди.

Ойқиз ўзининг жонажон дугонаси Қумрихон билан бу тоғлар, сўқмоқ йўллар ва ёнбағирларга жуда ўрганиб қолган, майсалар устида ағанаб ўйнашиш, бинафша ва чучмомалар териш учун бу ерга тез-тез келиб туришарди.

— Нима учун шундай хатарли жойларга югурасизлар-а?— деди ойиси бир сафар меҳрибонлик билан.— Ахир, осмон бўйи баланд-ку. Пастдан қараганда кўзинг тиниб, юрагинг орқангга тортиб кетади. Йиқилиб кетсаларинг нима бўлади, болам. Мана мен, умр бўйи Олтинсойда истиқомат қилсам-да, бир марта ҳам тоққа чиққанам йўқ. Ахир, бургутлардан қўрқмайсизларми?.. Бир ёқларга олиб кетиб қолса нима қиласизлар?

— Қаёққа ҳам олиб кетарди, уясигами?

— Балким...

— Вой, жуда қизиқ бўларди-да. Бургут болалари билан ўйнар эдим,— деди Ойқиз ёқимли ва ингичка овози билан шўх кулиб.

— Эҳ, тентак қизим, қўзичоғим. Ахир, бургут сени олиб кетса ё чўқиб-чўқиб ташлайди, ёки бўлмаса бирор-та горгани, сойгани улоқтириб юборади,— деди онаси қизини огоҳлаштириб,— энди бундай хавфли жойларга бора кўрма, қизим.

Бироқ онанинг сўзи қизнинг дилида йиртқич, қўрқмас ва мағрур қушларга, баланд тоғлар ва кўм-кўк водийларга бўлган қизиқишни сўндириш эмас, баттар кучайтириб юборди.

— Хавфли?.. Довонларга чиқиш хавфли эмиш,— деди у ҳовлининг ўртасига қўйилган каравот устида иссиқ кўрпага ўралиб, юлдузларга термилган ҳолда, ўз-ўзига шивирлаб.

Энди уни, ана шу хавфли деб аталган ишни синаб кўриш истагидан ҳеч ким қайтара олмас эди!

— Довон устида турсанг ёмонми? Ҳеч хавфли жойи йўқ, ҳаммаёқ кўз олдингда, юрагинг қувончга тўлади,— деди у шивирлаб,— айтинг-чи, юлдузчалар, оймининг сўзлари тўғрими? Қани, менга имлаб қўйинглар-чи...

У ўзи билан ўзи ана шундай баҳслашиб ётди-да, ширин уйқуга кетди. Эрталаб, ойиси сигир соғаётганда, Ойқиз ими-жимиди жойидан турди-да, тоғлар томон яланг оёқ чопиб кетди.

Довонга чиқиш жуда мушкул эди. Бироқ қиз гоҳ ҳа-вода капалак сингари учиб борар, гоҳ эчкиэмардек тошдан тошга ўрмалаб чиқарди.

Бирданига қизнинг устидан қандайдир соя ўтиб кетгандек бўлди. Бироқ у тепага ҳам, ёп-верига ҳам қарамади. Шақир-шуқур этиб пастга юмалаган тошларга ҳам эътибор қилмай, чақир тошлар ичидан ўрмалаб ҳамон юқорига интилаверди.

Бояги соя яна Ойқизнинг боши устидан ўтди. Аммо у тезроқ довон устига чиқиб олишга, соя ниманики эканини билиб олишга шошилди. «Эҳтимол, бургутдир»,— деб кўнглидан ўтказди.

Борди-ю бургут бўлса унинг бунчалик пастлаб, шундоқ бошгинасидан учиб ўтиши Ойқизга жуда қизиқ туюлди, ўзидан-ўзи кулиб қўйди. «Барибир мендан кўрқадди, учиб кетади, кўролмай қоламан», дея ачинган бўлди.

Ойқиз бошини кўтариб юқорига қаради-ю, ўзини бир лаҳза йўқотиб қўйди, қўққисдан юрагида пайдо бўлган кўрқинч ва ваҳимадан ранги оқариб кетди. Унинг олдида баҳайбат қуш кўзини тикиб турарди. Қушнинг сап-сариқ, катта кўзларининг қорачиғи бўртиб чиққандай кўринарди. Ваҳимали йиртқич узун-узун тирноқлари орасига чангаллаб олган суюкни кемираркан, қиздан кўзини узмасди.

— Ҳе-ҳе! Нима қиляпсан-а? Шошмай тур ҳали!— деди бир лаҳзалик саросимадан кейин ўзини босиб олган Ойқиз овозининг борича қичқириб. У дарҳол чап ёнига ағдарилиб, йиртқич ҳужум қилгудай бўлса, даф этишга ҳозирлик кўрди. Қулайроқ ўрнашиб олмоқчи

бўлганида, оёғи тагидаги тош тойдими ёки чайга ўғирилганда бир нима бўлдим, билолмай қолди, орқаси билан сирғаниб, пастга тушиб кетди. Ушлаб олган тоши ўрнидан кўчиб, пастга қиздан ҳам тез юмалади. Юлғуннинг новдасини ушласа қўлидан чиқиб кетар, нимжонроғи эса илдизи билан суғурилиб чиқарди. Хуллас, қанча уринса ҳам, ҳамма ҳаракати беҳуда кетарди.

Нима қилишини билмай гангиб қолган Ойқиз ҳамма парсани унутиб, ҳозир содир бўлиши мумкин бўлган даҳшат, ваҳима ичида пастга юмалар экан, кўққисдан бир нимага илиниб қолди-да, кўрққанидан кўзларини чирт юмиб олди. Бирпасдан кейин эс-ҳушини йиғиб, атрофга қулоқ солди. Бундоқ қараса... Вой-бўй, тушими ё ўнгими? Ахир, ҳозир ўзини жаҳаннамга тайёрлаб қўйган эди-ку, энди бўлса арчанинг танасини қучоқлаб олиб, япроқлари соясида ястаниб ётибди.

Сал нарида, кўм-кўк ва қалин арчазорнинг нариги томонида жимжитлик ҳукм сурарди. Фақат арча япроқларининг шитирлаши, қурт-қумурсқаларнинг, чигирткаларнинг чириллаши эшитиларди, холос.

Ойқизнинг бутун баданида қаттиқ оғриқ турди. Бунисига чидаса бўлади. Энг муҳими, баданидаги қавариб чиққан ва тилиниб кетган жойларини ойисидан ва акалари — Алишер билан Темурдан қандай қилиб яшириши мумкин?..

У арча остидан икки букилиб эмаклаб чиқди-да, ён-верига қараб олиб, кўйлагининг чангини қоқа бошлади. Кўйлак дабдала бўлган, парча-парча йиртиқлари осилиб ётарди. Буни ҳеч кимдан яшириб бўлмайди: на онаси ва на акаларидан...

Унинг хаёлот денгизига фарқ бўлгани отнинг жонига ора кирган эди. Жонивор барра майсанинг хушбўй ҳидига маст бўлиб иштаҳа билан ер, кўкат бамисоли қаймоқ маза берар, ора-сира мамнун бўлиб, оҳиеста бошини кўтариб ён-верига қараб, тамшаниб қўярди.

Ҳали ҳам эгарда ўтирганини унутиб қўйган Ойқиз, кўкда парвоз қилаётган бургутларга термилиб туриб, бошидан кечган шу воқеани эслади. Бургутнинг биттаси вазмин учар, иккинчиси эса шунчалик баланд парвоз қилардики, баъзи-баъзида кўздан ҳам ғойиб бўларди.

— Менинг эски танишим сен эмасми?— сўради Ойқиз овозини чиқариб, пастлаб учаётган бургутга тикилиб.— Эҳтимол, сендирсан... Балки... Барибир... Мен

хафа эмасман, — деди у ичида ўзига-ўзи. — Сизларни севаман, қушлар.. Севаман. Сизларга ҳавасим келади. Чунки ҳар куни қуёш билан ҳаммадан олдин учрашасизлар. Эҳтимол, шунинг учун ҳам чиройли, кучли, мағрур ва довиюраксизлар?!

У бошини қуйи солди ва Олтинсойга назар ташлаб, оғир нафас олди:

— Эҳ, қушлар, қушлар! Сизлар ҳеч нарсани тушунмайсизлар!..

У сакраб пастга тушди. Отнинг айилини салгина бўшатди-да, оғзидан сўлигини чиқариб, ўтга қўйди.

— Бор, ўтла. Боя мендан хафа бўлдинг шекилли?— Ойқиз Бойчибарнинг пешонаси ва ёлини силаб эркалади.— Бор, ўтла, — деди у яна.

Аммо Бойчибар анойи эмас, Ойқизнинг табиати, кайфиятига қараб иш тутарди. Унинг сағринига қамчи туширадиган авзойи билан нозик панжалари билан ёлини силайдиган авзойини фарқ қиларди. Мана шундай эриб турган пайтида ундирадиганини ундириб оларди. Ҳозир ҳам шундай қилиш пайида жойидан қимирламай тураверди ва қизнинг енгига оғзини юборди. Қиз эрка отнинг ҳаракатини зўр завқ ва қизиқиш билан жим туриб кузатди. От яна кўйлагининг енгини мулойимлик билан тишлаб тортди. Бойчибарнинг бурнидан чиққан нафас қизнинг қўлини иситди.

— Жудаям эрка бўлиб кетяпсан-да, порасиз юролмайдиган бўлиб қолдинг-а, Бойчибар, — деди у кулиб ва нимчасининг чўнтагидан бир чақмоқ қанд чиқариб Бойчибарнинг оғзига тутди, — мана, эркатой, қутулдимми?

Бойчибар қизнинг кафтидаги қандни оғзига соларкан, ташаккур изҳор этмоқчи бўлгандай бошини қимирлатди. Кейин қандни кусирлатиб чайнаб, юганларини жаранглатиб майсазор томон кетди.

Ойқиз ёлғизоёқ йўл ёқасида турган қип-қизил харсанг ёнига келди-да, унга елкасини қўйиб, кичкина ва сап-сарик этикчасининг қўнжига қамчи билан бир-икки уриб, хаёлга чўмди.

Қуёш аллақачон Кўктоғ чўққилари устига келиб, ёнбағирларда қад кўтарган қалин ва кўм-кўк арчалар, ёнғоқ, бодом ва писта дарахтларига заррин нурларини сочарди.

Қушлар маст бўлишиб куйлашар, тоғлардаги майса

ўртадаги тераклар тўсмаганда, Ойқиз ҳозир қизининг келишига илҳақ бўлиб дастурхон ҳозирлаётган, ҳовлида самовар қўяётган Умурзоқ отани шундоққина кўриши мумкин эди.

Аммо у қизини бугун анча кутиб қоладиганга ўхшайди. Қишлоқ Советининг ёшгина раисаси муҳим ишлар билан банд. Мияси ҳам ўй-хаёлга тўла.

Ун тўққиз ёшида жасорат кўрсатишни орзу қилмаган ким бор? Ойқиз ҳам худди шунини орзу қиларди. У ҳам жасорат кўрсатишга тайёр! Бироқ узоқдаги кичкина бир қишлоқда қандай жасорат кўрсатиш мумкин?.. Олимжон маслаҳат берса эди... Ҳар ҳолда, у фронтда бўлган... Аммо қиз жасорат кўрсатиш орзуси билан яшаётганини очик-ойдин айта олармиди? Йўқ. Ҳеч қачон айта олмайди. Ҳар қандай киши ҳам мана шу дақиқада қандай жасорат кўрсата олишини олдиндан билмайди-ку, хаёлига ҳам келтирмайди-ку, ахир. Бу ҳаминиша фавқулодда, қўқ-қисдан бўлади. Шундай эмасми? Йўқ, йўқ, Ойқиз, сен бу билан нима демоқчисан?.. Сенингча, одамлар ўйламай-нетмай жасорат кўрсатадиларми? Эсингга ол, Гастеллони эсла, Матросовни эсла... Ахир, бу азаматлар ўйламай-нетмай жасоратга қадам қўйдиларми? Албатта, улар ўйладилар ва ўйлаб, била туриб шундай жасоратга аҳд қилдилар. Буни улар жасорат эмас, балки бурч, деб билдилар. Чунки улар партия ва комсомол фарзандлари эди. Албатта, улар бу ишни жасорат деб атаганлари йўқ, бу ишни халқ жасорат деб атади ва қаҳрамонларнинг номини шон-шарафларга буркади. Муса Жалил ҳам, Зоя ҳам... улар жасорат учун деб эмас, балки Ватан олдидаги бурч дея, жондан кечдилар.

Ойқиз ўз фикридан ўзи уялгандай бўлди. Қизариб кетган юзларини кафти билан беркитди. Қишлоқ Советининг раиси, давлат кишиси, нималар ҳақида ўйлаяпсан?.. Ахир, тарихда халқ биринчи бор қандайдир донишманд кексани эмас, балки кечагина агрономлик дипломини олган ёшгина Ойқизни сайлаб, зўр ишонч билдирди. Бу, албатта, ота учун ҳам катта бахт. Шунинг учун у қизига ҳаминиша насиҳат қиларди:

— Дарҳақиқат, сен жуда ёшсан, қизим. Ўйламай-нетмай қадам қўйма. Халқ иши, бошинг билан жавоб берасан!

Умурзоқ ота ўз қизига етмиш ёшга кирган доно чол кўзи билан қарайди. Аммо қиз-чи? Яқиндагина ўғиниқа-

роқлик қилиб тоғлар ва доvonларга чопарди. Яқиндагина шу қирдан тушиб кетганида қандайдир арча жонига ора кирган эди. Яқиндагина ёнбағирлардаги чўпонларга нон ва маккадан қилинган толқон, уруш хабарларидан олиб борарди. Кекса Бобоқул қиз келтирган нон ва толқонларни чўпонларга завқ билан тақсимлаб берарди. Чунки бунинг мазаси-таъми оғиздан кетмас, ширин бўларди.

Бобоқул, Бобоқул! У Умурзоқ отадан тўрт ёш кичик, унинг қадрдон укаси. У ҳаминша тоғда бўлар, йил бўйи тоғдан тушмай, қўй боқарди. Эҳтимол, «Олтинсойда қиладиган ишим йўқ», деб ўйласа керак. Чунки хотини Қундузой ҳам, биттаю-битта ўғли Юнус ҳам... Ахир, энди улар йўқ-ку... Фақат Бобоқул ёлғиз ўзи... Шунинг учун ҳам унинг барча меҳр-муҳаббати тоғларда. Ойқиз кичиклигида бобосининг олдига тез-тез келиб турар, ҳар келганида кекса чўпон ўзида йўқ шод бўларди.

Шу давр кўз очиб-юмгунча ўтиб кетди.

Булар бари кечагина бўлгандай. Ойқизнинг болалиги ҳамманинг кўз ўнгида. Бу Ойқиз ёшлигида қучоқ-қучоқ қилиб терган тоғ лоласига ўхшайди. Ёшлик, ёшлик, нақадар ноёб ёшлик!

Ойқиз, Ойқиз! Майли, сен харсанг тош устида ўтириб, ширин-ширин ўй-хаёлларга фарқ бўлганча ҳордиқ чиқаравер. Мен ҳам ишдан қолмай, муҳтарам китобхоналаримга сенинг қиссангни бирма-бир ҳикоя қилай...

Иккинчи боб

Ёлғизоёқ йўл гоҳ ёнбағирлар бўйлаб илонизи бўлиб кетади, гоҳ текис ва равон бўлиб сойга тушади, гоҳ бўлиқ ўтлар ичида кўздан ғойиб бўлади-ю, яна илонизи бўлиб юқорига ўрмалаб чиқади ва катта-катта харсанглар ичига кириб кетади. Қушдай енгил Ойқиз қўлида тугунчасини кўтариб ана шу ёлғизоёқ йўлдан борарди. Унинг қизғиш чит қўйлаги аллақачон эскириб, ранги ўчиб кетган. У қандайдир охири йўқ қўшиқни хиргойи қиларди. Қиздан ўн қадамча нарида унинг яхши кўрган ити — Пират чопиб борарди. Қичкина ва чиройли итнинг сержун қоп-қора танасида, боши ва икки қоши устида ҳамда думининг учида қашқаси бўлиб, унда ҳеч қандай қароқчилик белгиси сезилмасди. Шунга қарамасдан, Темур унга Пират деб ном қўйган эди.

Пират ҳамон олдинда борар ва тез-тез орқасига қайрилиб Ойқизга қараб қўярди. Унинг ҳам тез келаётганини кўргач, яна йўрғалаб юқорига чиқишда давом қиларди. Баъзи-баъзида тўхтаб, тумшуғи билан ўтларнинг ичини титар, ниманидир ахтарар, ҳеч нарса тополмай, яна оёғи билан ковлашда давом қиларди. Ойқиз эса Пират уринаётган жойга бориб қизиқсиниб қарар, ҳеч нарса тополмай алам қилган Пират қизнинг қўлидаги тугунчани ҳидлаб-ҳидлаб қўярди.

— Йўқол!— деди Ойқиз итнинг қорнига тегиб,— сенга эмас бу!

Ойқиз орқада, Пират олдинда ёлғизоёқ йўлдан боришарди.

Ойқиз қўлидаги тугунчани қўққисдан ерга қўйди-да, оҳистагина қадам ташлаб, қалин ўтлар ичидан чиқиб турган сариқ гулга яқинлашди. Гулга қўнган, қанотида қизил доғи бор қора капалакка жуда ҳаваси келиб, уни тутишга интилди. Ойқиз капалак тутишни жуда севарди. Аммо у бунақа катта капалакни ҳеч қачон кўрмаган эди. Шунинг учун ҳам эҳтиётлик билан капалакка қўл узатди. Аммо капалак тутқич бермади, қанотларини кенг очиб учиб кетди-ю, сал нарига бориб, яна наъматак гулига қўнди. Ойқиз унинг орқасидан оёқ учида пойлаб борди-да, қўл узатиб яна ушлай олмади ва ичидан ачинди, хафа бўлиб кетди. Икки марта овора бўлди-я! Икковида ҳам энди қанотларидан ушлашга қўл юборганида учиб кетса бўладими! Барибир бу нарса унинг шахтини қайтара олмади, капалакнинг орқасидан қолмасликка, албатта тутиб олишга аҳд қилди.

— Шошмай тур ҳали!— деди у шивирлаб.— Барибир ушлаб оламан. Кейин нима қилар экансан?..

Шу аҳд билан капалак овига киришиб кетган Ойқиз катта қора капалакнигина эмас, бошқаларини ҳам — зангорисини ҳам, сариғини ҳам ушлаб олди-да, бир нафас дўпписига қамаб туриб, яна учуриб юборди.

— Учаверинглар, яйранглар-яшнанглар, мен сизларни тутиб қийнамоқчи эмасман. Чиройли қанотларингга ҳавасим келади. Боринглар, гулларга қўнинглар,— деди у дўпписини очиб, капалакларни қўйиб юборгач.

У ёлғизоёқ йўлга чиқиб, қўйган жойидан тугунчани олмоқчи бўлган эди, бироқ тугун ўрнида битта газетани кўриб ҳайрон қолди. Нималигига тушунолмай атрофга тикилиб, итини чақирди:

— Пират!— Қиз итнинг ёрдами билан тугунчани топмоқчи эди, бироқ Пират ҳам кўринмади.

Ойқиз, нимадир хаёлига келиб, овозининг борича яна итини чақирди:

— Пират, Пират!

Сал наридан, ўтлар ичидан итнинг боши кўринди-да, яна ғойиб бўлди.

— Пират!— Ойқиз қичқириб ўтлар томон чошиб борди.

Пират Ойқизни кўриб сакраб ўрнидан турди-да, бурдалаб ташланган дастурхондан кўз узолмай лабларини ялади, кейин Ойқизга гуноҳкорона бир-икки қараб қўйдди, лекин ундан қочмади ҳам, қўрқмади ҳам, аксинча, дастурхонда қолган-қутганини ҳам ўзи берар деб умидвор бўлди.

— Яхна қани? Қани дейман?!— Ойқиз алам ва жаҳл билан қичқирди, кўзларида ёш пайдо бўлди.— Энди нима дейман чўпонларга?— У қўли билан кўз ёшларини артиб-артиб йиғларди.

Бироқ Ойқизнинг ғазаби узоққа бормади. Итга раҳми келдими, ё «бўлар иш бўлипти, энди фойдаси йўқ», дея кўнглидан ўтказдими, ҳар қалай, жаҳлидан тушди. Аммо қизнинг кўз ёшини оқизишига сабабчи бўлган Пиратнинг бу қилиғи ҳолва бўлиб қолди. Шу куннинг ўзидаёқ у Ойқизни яна йиғлатди.

Ойқиз тепанинг устига чиқиб, ўтлаб юрган қўйларни кўриб дарҳол тўхтади. Қўйлар шунча кўп эдики, кўм-кўк ёнбағирлар қорақўл терилари билан қоплангандек эди. Ойқиз улардан кўз узолмай, ҳавас билан термиларди. Қарши томонда — ёнбағирда таёғига суяниб Бобоқул турарди.

— Ҳе, ҳе, Бобоқул бобо!— Ойқиз қўлидаги газетани кўтариб овози борича қичқирди. Бобоқул ҳам таёғини кўтариб қизга ишора қилди.

Ойқиз тепаликдан чошиб тушмоқчи бўлиб турганида Пират бирдан вояллаб, баҳайбат кулранг итнинг орқасидан чонганча сойининг тубига тушиб кетди. Итлар бир-бирини қувиб энди гулга кирган дўлананинг орқасига ўтиб кетди. Ойқиз нима бўлаётганига тушунолмай ҳайрон эди. Бир зумда қўйлар саросимага тушиб, тепалик томон югуришиб қолди. Шу он чўпонларнинг қий-қириқлари эшитилди. Баҳайбат бўрибосар ит тепалик устидан сой томон шамолдай елиб ўтиб кетди. Кўп ўт-

май дўлана орқасидан Пиратнинг қаттиқ инграгани эшитилди.

— Нима бўлди, Бобоқул бобо?— сўради Ойқиз кекса чўпонга юзма-юз келиб.

Бобоқул ҳам, Ойқиз ҳам, ёш чўпон — Ҳасан ҳам, итлар чопган томонга, оппоқ гуллаган дўланалар томонга чопиб кетдилар.

— Уларга нима бўлди, бобо?— бетоқат бўлиб сўради Ойқиз учовлари бир-бирларига яқинлашгач.

— Кимга?— сўради Бобоқул.

— Итларга. Нега қутуриб кетишди?

— Бўрилар!— деди Бобоқул.

— Бўрилар? Қани?

Бобоқул жавоб беришга улгурмаган ҳам эдики, дўлананинг орқасида юз берган воқеани кўрган Ойқиз тошдек қотиб қолди. Харсанг ёнида, кўм-кўк ўт устида Пират ётарди. Унинг қорни ёриб ташланган, кўзлари шишадай қотиб қолган эди. Кўм-кўк ўт ва кулранг харсанг қип-қизил қонга беланган, у ер-бу ерда Пиратнинг узилиб-юлқинган жунлари ётарди.

— Нима бўлди ўзи, бобо, ким чавоқлади буни?— сўради Ойқиз салгина ўзига келгач.

— Бўри!— деди у яна бир сўз билан жавоб бериб.

— Нима учун?..

— Қўйни ўғирлашга қўймаган. Биттамыз ҳам бўрини кўрмабмиз, сенинг итинг ҳаммадан олдин кўриб қолиб, орқасидан қувган.

— Кимнинг орқасидан?

— Бўрининг.

Ойқиз овозининг борича ҳўнграб юборди.

— Нимага йиғлайсан? Йиғлама!— деди ёш чўпон.

— Бечора Пират...

— Албатта, ачинарли. Бўридан қўрқмайдиган ит яхши ит бўлади. Қўй, йиғлама.

— Оти нима эди?— сўради Бобоқул.

— Пират деб чақирардик,— жавоб берди қиз кўз ёшларини артиб.

— Пират дегани нимаси?

— Денгиз қароқчилари. Ушаларни Пират деб атайдилар.

— Сенинг итинг уларга ўхшамайди-ку?

— Нега ўхшамайди дейсиз? Ухшайди.

— Шунчаки айтдим-да. Қўрқмасликка қўрқмас-а,

бирок ўхшамайди. Итинг бўрининг бўрилигини ҳам билмапти,— деди Бобоқул салмоқлаб.

— Нега билмапти дейсиз?— деди Ойқиз тажанг бўлиб.

— Билганда орқасидан қувмаган бўларди. Бўри — бўри-да. Қароқчи.

— Сизнинг Қувватингиз ҳам қувди-ку.

— Қувватнинг вазифаси шу.

— Вазифаси?.. Бўрининг орқасидан қувишми?

— Албатта. Қўйларни қўрийди. У кучли, ўз кучига ишонади. Шунинг учун ҳам бўрининг орқасидан қувган-да!

— Ке, Ойқиз, Пиратингнинг ҳурматини бажо келтириб кўмайлик,— деди Ҳасан.

— Итни ҳам ҳурмат билан кўмадиларми?— сўради Ойқиз.

— Ҳа,— деди Ҳасан қисқа жавоб бериб.

Улар тепаликка чиқишганда, Ойқиз ич-ичидан хижолат бўлиб сўзлади:

— Мен бўлсам уни койиб юрибман.

— Нима учун?— сўради Ҳасан.

— Сизга ва бобомга тугунда олиб келаётган яхна гўштни ҳам, нонни ҳам еб қўювди. Роса уришиб берувдим!

— Майли, зарари йўқ,— деди Бобоқул.

У бир зум тўхтади-да, белбоғидан кадисини чиқариб, кафтига кўм-кўк носвой солди ва тилининг тагига ташлаб, деди:

— Биласанми, қизим. Энди бу томонларга ёлғиз ўзинг кела кўрма. Бу ернинг бўрилари ўзингни ҳам олиб кетади-я.

— Бўридан қўрқмайман, бобо. Мен ҳеч нимадан қўрқмайман.

— Бекор айтасан. Нима учун бўридан қўрқмас экансан? Унда кейин, ойингдан ҳам сўрашинг лозим. Тушундингми? Сўрайсан-а?

— Ҳа.

— Мана бу гапинг маъқул, қизим.

Учинчи боб

Ойқиз кечга яқин уйига кириб келди. Иккала акаси унга калхатдай ёпирилишди. Савалаб уришларига сал қолди.

— Айт, қаерда эдинг? Кун буйи қаёққа йўқолиб кетдинг? Яна тоққа чиқдингми?— жаҳл аралаш сўради Темура. У қўлини мушт қилиб кўтарганча синглизининг бошига туширмоқчи бўлиб турарди.— Жавоб бер дейман. Нега нафасинг чиқмайди?!

— Бақирманг!— деди Ойқиз унга.

— Қаёққа борганингни билишимиз керак,— деди Алишер синглизининг кўзларига тикилиб.— Сендан сўраяпман, жавоб бер!— Энди у овозининг бориचा бақирарди.

— Бақирманг деяпман,— деди Ойқиз,— бақирадиган бўлсангиз, айтмайман.

Ака-ука бир-бирларига тикилиб, бир зум жим қолишди.

— Мана шу ёнғоқни бошингда чақаман,— деди Темура жаҳл ўтида ёниб. У энди қўлини кўтарганда Алишер тирсагидан ушлаб қолди ва синглизининг ёнига ўтириб, ётиги билан гапира бошлади:

— Синглим, сен ёш бола эмассан,— у синглизининг елкасига қўлини ташлаб, сочларини силади,— ахир менинг Ленинградга кетишимни билардинг-ку. Наҳотки, шундай пайтда ҳам ёнимда бўлмасанг.

Ойқиз бошини оҳиста кўтарди-да, акасининг кўзларига маънодор тикилди. У ўзининг гуноҳкор эканлигини энди пайқади, акасининг кўкрагига бошини қўйди-да, икки қўли билан елкасидан қучоқлади.

— Кечиринг, ака, эсимдан чиқипти,— деди у шивирлаб.

Олтинсой ўрта мактабини тамом қилгач, Алишернинг Ленинградга бориб ўқиши ва инженер-электрик бўлиб қайтиши тўғрисида оилада анчадан бери гап борарди. Бу гап қиш кириши билан айниқса авжига чиққанди. Бунга сари онасининг эти увушиб, безовталанар, тез-тез ўғли тўғрисида ўйланарди. Айниқса, кечқурунлари оила аъзолари ҳовлига жам бўлганда, Холбиби ҳаммиша Алишерга термилар; ўчоқ бошида овқат пишираётганида ҳам, хонтахта ёнига ўтирганида ҳам ўғлидан кўзни узолмасди, унинг дийдорига сира-сира тўелмасди.

— Ойижон, кўзингизга тутун кирдими?— сўрарди Ойқиз ўчоқдаги оловни ковлаб ўтириб хаёл олиб қочган ва кўзлари намланган онаси атрофида гирдикапалак бўлиб,— менинг кўзимга тутун киргани йўқ, мана кў-

ринг-а. Мен тутун ичида ҳам нафас олавераман.— Ойқиз юзини тутушга тутар ва шу йўсинда нафас олишга интиларди.

Қунларнинг бирида Ойқиз тандир олдида нон ёпаётган ойисининг ўзи билан ўзи гаплашаётганини кўриб ажабланди. У ойисини ҳеч қачон бундай ҳолатда кўрмаган эди.

— Бундай айрилиққа қандай чидайман? Болагинам ёлғиз ўзи узоқ-узоқларда... айтишга осон, отда эмас, поезд билан олти кечаю-кундуз йўл юрса-я. Касал бўлса, боши оғриси нима қилади, унга ким қарайди?

— Ойи, нонингиз куйиб кетади!— деди Ойқиз қичқириб.

— Вой болам, ойингни қўрқитмоқчи бўлдингми?— У қўлидаги рўмолчасини қизига отмоқчи бўлиб қўл кўтарди-ю, шаштидан тушди.

— Холбиби,— деди қунларнинг бирида ота,— оҳ-воҳингни қўй. Дарҳақиқат, Алишер ўқишга бораверсин. Ўзинг ўйла, Олтинсойдан инженер чиқса қандай яхши. Ахир, бу биз учун ҳам, бутун қишлоғимиз учун ҳам фахр эмасми!

Ҳозир Ойқиз дадасининг ана шу доно сўзларини эслади, акасининг бағрига яна бош қўйди.

Оз ўтмай ота даладан қайтиб келди. Оила аъзолари жам бўлганда, акасининг ёнида эркаланиб ўтирган Ойқиз кун бўйи нега «ғойиб» бўлиб кетганини бирма-бир айтиб берди.

Ҳаммалари жим бўлиб унинг юзига термилишди.

Ойқиз тоғда юз берган воқеани ҳикоя қиларкан, хўрсиниб-хўрсиниб қўяр, Алишернинг кўкрагига бошини қўйганча маъюс сўзларди. Сўнгра у дик этиб ўрнидан туриб, чаққонлик билан қўлларини ҳаракатга келтириб, бўрнининг қочивини кўрсатиб, гапириб берди. Ҳикоясининг охирида яна маъюсланиб, Алишернинг пинжига кириб олди, томоғига тиқилган кўз ёшларини ютиб деди:

— Пират... Бечора Пират. Ачинаман унга... Нега сизлар йиғламайсизлар?..

Орага жимлик чўкди. Жимликни Темур бузиб, бақирди:

— Қилгуликни қилиб қўйиб, нега кўз ёши тўкасан! Нима учун Пиратни олиб кетдинг? Уни оч бўрилар ғажиб ташлашини билмаган эдингми?

— Билмабман...

— Бўрилар ўзингни ғажиб ташласа шунчалик ачинмас эдим. Ҳеч ким ҳам ачинмас эди. Пиратга ачинаман,— деди Темур жаҳл аралаш.

— Худо сақласин,— деди Холбиби, жонҳолатда,— болам, оғзингдан нима чиққанини билияпсанми?

— Темур!— деди Алишер унга таъна билан ўқрайиб. Ота қўлини астагина юбориб, Темурнинг қулоғидан чўзганини ҳеч ким сезмай қолди. Темур ҳаммадан ҳам кўп хафа бўлди. Ҳаммадан кўп синглисидан хафа бўлиб, қўлини силтаб туриб кетди.

Шу кетганича у кечки овқат вақтдагина, Ойқиз барча хафаликни унутиб, дадаси ёнида эркаланиб ўтириб, уни турли-туман саволларга кўмиб ташлаган пайтда ҳовлига кириб келди.

— Нима учун қуёш фақат кундуз куни ёритади. Барбир кундуз куни қуёшсиз ҳам ёруғ-ку. Нима учун қуёш кечаси ёритмайди? Ахир, кечаси қоронғи, кўчада ўйнаб бўлмайди-ку. Нима учун лайлак уясида фақат бир оёғи билан туради? Бошқа оёғи оғриганми, дадажон?

Умурзоқ ота, қовоқларини уйиб, энди жавоб бериш учун фикр тўплаган пайтда қиз яна бошқа савол берди:

— Домла жуда хасисми, дада? Бўлмаса, нима учун у бошига шунча катта салла ўрайди. Ахир, шу салланинг ўзидан ўнта қизга саккизта кўйлак тикса бўлади-ку?

Салгина нарида ўтирган Алишер гоҳ синглисининг гапларидан кулиб қўяр, гоҳ отасининг ёнига келиб, бирга-бирга жавоб қидирарди.

— Домла дейсанми, қизим?— деди салгина хўмрайиб ота.— Дарҳақиқат, жудаям хасис, турмушимиз учун зарарли одам. Ҳаммани дин билан заҳарлайди. Гапнинг қисқаси шуки, домла эскилик сарқити.

— Мана, буни кўр,— деди Алишер синглисининг диққатини стол устидаги гугурт чўпларига тортиб,— кўрдингми, ўнта чўп, ҳар биттаси биттадан қизча, дегин-а. Энди ҳар бирига биттадан ошқовоқ уруғи берамиз, яъни ҳар бир қизга бир кўйлак.

Шу пайт дарҳол Темур гапга аралашди ва чўнтагидан бир сиқим ошқовоқ уруғи чиқариб тўкди.

— Мана, яхшими?

— Яхши!

— Мана кўрдингми, ҳамма қизларга кўйлак етмади.

— Нима учун етмади?

— Шунинг учунки, қизлар ўнта, кўйлак эса саккизта. Мана бунга қара,— деди Темур қизга тушунтириб.

Ойқиз биринчи марта мактабга борганида саккизта кўйлакни ўнта қизга баравар тақсимлаш мумкин эмаслигини, дунёда арифметика деган илм — қўшув, олув, кўпайтирув борлигини биларди.

Ниҳоят, Ойқиз мактабга борадиган кун ҳам етиб келди. У мактабдан маънос ҳолда қайтди.

— Ҳа, қизим, тобинг қочдимми?— безовталаниб сўради Холбиби.

Иккинчи куни қиз мактабдан хафа бўлиб қайтди. Учинчи куни эса лабини тишлаб, ўқиш қийинлигини билдирди.

Ака-ука бир-бирларига қараб қўйишди:

— Инма учун қийин?

Ота эса жимгина, хафа ҳолда соқоллини силаб қизининг ҳаракатларини кузатиб ўтирарди. Холбиби бўлса қизини юнатиш найида:

— Майли, қизим, сира, хафа бўлма. Аста-аста ўрганиб кетасан.

Ойқиз ўзини тутолмай, кўз ёшларини артиб жавоб берди:

— Ахир, бир жойда бир соат, икки соат, уч соат ўтириш осонми. Сира қимирлаб бўлмайди. Ҳадеб ўтириш, ҳадеб ўқитувчи айтган гапларни эшитиш қийин-да. У ўтган йили Алишер билан Темур ўргатган сўзларни ҳадеб қайтараверади. Ҳижжалаб ўқийвериш ҳам қийин. Ахир, бу китобни ҳам ўқиганман. Ўтган йили дадам олиб берган эдилар.

Опаси бўлса ҳақ эди. У тез орада ўрганиб ҳам кетди. Мактаб Ойқиз ҳаётига ўз уйи сингари қадрдон бўлиб кирди. Ойқиз ҳам аста-секин ўзгарди. Энди у ўз дугоналарини ўтқир зеҳни ва зўр меҳнати билан қойил қолдирарди. У Олтинсой кутубхонасидаги барча китобларни қунт билан ўқиб чиқди.

Ойлар ва йиллар бир-бирини қувиб ўтарди. Ойқизнинг бўйи ҳам ўсди, ақли ҳам тобора камолотга етди. Ўрта мактабни تامом қилгач, Темур ўқиган институтга боринини, Олтинсойга агроном бўлиб қайтишни ва ўз билими, кучини сафарбар этиб, жонажон колхозига хизмат қилишни орзу қиларди. Чунки у Олтинсой ишқи билан яшарди. Унинг бутун орзу-умиди ҳам ёшлиги сингари ана шу олгини қишлоқда камол топди.

Даҳшатли уруш бошланди. Қишлоқ Советининг деворида район ҳарбий комиссарининг буйруқлари пайдо бўлди. Ойқиз бу буйруқларни тез-тез, гоҳ пичирлаб, гоҳ овоз чиқариб ўқиб турарди. Буйруқ унга бевосита алоқадор бўлмаса ҳамки, у деярли ҳар кунни ўқиб кетарди.

«...Узи билан қошиқ, кружка...» Ойқиз бу сўзларни нима учундир қайта-қайта ўқиди-ю, сўнгра лабини қаттиқ тишлаб қолди.

Кунларнинг бирида эшик очилиб, Ойқизнинг қаршисида қишлоқ Советининг секретари Олимжон пайдо бўлди. У қизга мазах қилгандай назар ташлади-да, сўнгра:

— Нима учун сен тез-тез келиб, буйруқларни ўқийдиган бўлиб қолдинг? Еки фронтга бормоқчимисан?— деди.

— Борсам мумкинми?— деди қиз қўққисдан. У Олимжонга ер остидан тикилиб турарди.

— Нима, жиддий сўраяпсанми?

— Ҳа.

— Агар жиддий сўраётган бўлсанг,— деди Олимжон қизга жавоб қилиб, у кутилмаганда қизнинг елкасига қўлини қўйиб, сўзида давом этди,— бундай фикрларни улоқтириб ташла. Ҳа, айтгандек, ёшинг нечада? Ун уч, ўн тўрт-а?..

— Ун бешда.

— Ана, кўрдингми?— У қизнинг елкасидан қўлини олиб, сўзида давом этди.— Қап-катта қизсану ёш боланинг гапини гапиряпсан-а.

— Сиз тушунмаяпсиз!— Ойқизнинг жаҳли чиқиб, қизариб кетди. Ҳатто кўзларининг тўрида ёш қалқиди.

— Тушуниб турибман,— деди Олимжон салмоқлаб. У қўлини орқасига қилиб, қиздан кўзини олиб қочди.

— Йўқ, тушунмаяпсиз.

— Йўқ, тушуниб турибман. Кўнглингдагини тушуниб турибман. Истасанг, айтиб бераман.

— Айтинг бўлмаса.

— Сен Ватанимиз учун қайғурасан, шунинг учун ҳам душман тезроқ тор-мор бўлишини, халқимиз олдида таслим бўлишини истайсан. Шундайми?

— Ҳа, худди шундай.

— Мана кўрдингми, билар эканманми, сен бўлсанг нуқул тушунмайсиз дейсан.

— Ахир сиз... тушунадиган одам бўлсангиз... Нима учун ариза бериб, урушга кетмадингиз? Ахир, фронтга боришингиз зарур-ку? Эркак кишисиз-ку?

— Э, бундай дегин, нима учун ариза бермадинг деб, таъна қиляпман, дегин.

— Қандай тушунсангиз тушунаверинг. Агар истаганингизда, ариза берганингизда сизни ҳам юборишарди. Этигингиз ҳам, шимингиз ҳам, кўйлагингиз ҳам жуда ярашиғлиқ... Жуда келишган жангчи бўлардингиз-да,— деди Ойқиз унинг кўзларига жиддий қараб тураркан. Узининг юзлари эса қип-қизариб кетган эди.

Олимжон ҳам қовоғини уюб жиддийлашди, юзлари қизарди, қизнинг гаплари қанчалик оғир бўлмасин, аммо шунчалик ҳақ эди. Буни Олимжон яхши тушунарди. Шунинг учун ҳам ўзини босиб, оғир, насиҳат маъносида гап бошлади:

— Ойқиз, сен фронтда эмас, фронт орқасида, шу ернинг ўзида кўпроқ фойда келтирасан. Яхшиси, синфдош дугоналарингни йиғиб, тоққа чиқинглар, ғалла ўрим-йиғимида колхозчиларга ёрдам беринглар,— Олимжон бу сўзларни буйруқ маъносида жиддий айтди,— ҳозир дон ҳам ўқ-дори, ғалаба, тушундингми?.. Битта ҳам бошоқ нобуд бўлмасин, сўнгра хирмонни тозаланглар, ундан сўнг...

— Бўпти, Олимжон ака,— деди Ойқиз дарҳол унга бўйсуниб.

Шундай деди-ю, шу заҳотиёқ орқасига ўгирилиб чоғиб кетди, иморат ёқалаб бориб кўздан ғойиб бўлди.

Ойқиз дугоналарини хабардор қилишдан аввал биринчи бўлиб Лола ва Меҳри билан маслаҳатлашиб олди. Пастки синфда ўқийдиган бу қизчалар Ойқиздан сира ажралмас эдилар. Шунинг учун ҳам уларни Ойқизнинг сояси дейишарди, Ойқиз кўча-кўйда юрганда ҳам, мактаб ҳовлисида ўз тенгдошлари билан ўйнаганда ҳам, кутубхонага кирганда ҳам Лола билан Меҳри дарров унинг ёнида пайдо бўлишарди. Бундай қараганда икки дугонанинг бир-бирига ўхшайдиган томонлари деярли йўқ эди. Лола тўладан келган, сергак қиз, қишлоқ Советининг секретари — Олимжоннинг синглиси, Меҳри бўлса қотма ва қорачадан келган, уятчан қиз, колхозчи Муроталининг қизи.

Меҳри билан Лоланинг қандай қилиб ораларидан қил ўтмайдиغان дугона бўлишганига, бунинг устига иккаласи ҳам ўзига баб-баравар қаттиқ ёпишиб олганига баъзан Ойқизнинг ўзи ҳам ҳайрон қоларди. Қачон қарасангиз, Лола Ойқизнинг атрофида парвона эди. Меҳри бўлса катта-катта ва қоп-қора кўзларини унга тикиб, уялибгина термилиб турарди. Меҳри ҳам, Лола ҳам Ойқизни жон-дилидан, болаларга хос садоқат билан севишарди. Аслида икки дугонани бир-бирига иноқ дўст қилиб жипслаштирган нарса ҳам ана шу пок ва қудратли сеvgи эди.

Энди Лола билан Меҳри ҳам еттинчи сиф болаларига қўшилиб, ғалла ўрим-йиғимига борарди. Бугдойзорларга ёлғизоёқ йўлдан тоққа кўтарилиб, довондан ошиб борилар эди. «Қизил юлдуз» колхозининг лалмикор ерлари ана шу довоннинг нарёғида, Кўктоғнинг нариги томонида эди.

Қуёш тоғ устида турар, унинг жазирама иссиғи болаларнинг елкаларини қиздирса ҳам, онда-сонда эсан тоғ шабадаси уларнинг қувноқ юзларини сийпалаб ўтарди. Шунинг учун ҳам болалар жазирама иссиқни пиланд қилмай, довонга чиқардилар.

— Меҳри, буни қара-я,— деди Лола қўнғироқдай овозини чўзиб,— айиқтовон билан қоқи очилипти. Колхозимизнинг боғида бўлса аллақачон гилос, жопазак, ҳатто парвардадек оппоқ олмалар пишган. Сен олмани яхши кўрасанми, Меҳри?— Лола дугонасининг оғзини очиргани қўймай сўзида давом этди,— оқ олмани яхши кўришингни биламан, у нордон бўлади. Мен ҳам жуда яхши кўраман. Қизил олма бўлса бунинг тескариси, шундай чиройли, шундай ширин, шундай мазалики, асти қўявер.

— Лола,— деди унинг сўзларини бўлиб Ойқиз,— сенинг кумушдан қилинган қўнғироғинг борми?

— Ойқиз опаюн, кумуш қўнғироқ деганингиз нимаси? Йўқ, менда ҳеч қанақа қўнғироқ йўқ.

— Бор. Биламан,— деди Ойқиз ўз сўзида қатъий туриб,— яшириб қўйибсан, кўрсатмайсан.

— Қаёққа яшириб қўйибман?

— Мана, мана бу ерга,— Ойқиз икки бармоғи билан Лоланинг томоғини ушлаб, билинар-билимас чимчилаб олди,— қўнғироқ мана шу томоғинга яширинган.

Қизлар қаҳқаҳлаб кулиб юборишди.

— Ҳа, овозим шундай жарангли, ўзим ҳам билан,— деди Лола уялиброқ.

— Кўп гапирганнинг чакаги чарчайди, ўзи ҳам чарчайди. Чарчаган одам дарров жимиб қолади. Аммо сен сира-сира чарчамайсан. Ҳамиша қўнғироқ сингари жаранглайсан. Қўнғироғинг бор дедим-ку,— деди Ойқиз ўз фикрини тасдиқлаб.

Лоланинг юзлари баттар қизариб, индамай қолди.

Болалар доvon устига чиқиб, тарқалиб кетишди. Тўда-тўда бўлишиб кўм-кўк майсалар устига ястаниб олишди. Кенг майсазор бирпасда бир-бирини қувиб чопишиб юрган болаларнинг шўхликлари, кулги-ҳангома-ларига тўлди.

Ойқиз завқ билан атрофга термиларди. Бу жойлар унга болалигидан таниш ва қадрдон. Ҳу анави пастликда қанин арчазор, ундан пастда чақир тошлари кўзга ташланиб турган чуқур сой, Ойқиз баъзида ана шу чақир тошлар устига чиқиб, жарликка қараб овози борича қичқирар ва узоқ-узоқлардан келган акси садони эшитиб завқланарди. Ҳу ана, дўлاناзор. Унинг олдида ўтлар ичидан текис катта харсанг кўриниб турарди. Ойқиз бу манзарага диққат билан тикилиб турди-да, нима учундир кўнгли бир нарсани сезгандай, биров қулоғига: «Шу тошда бир гап бор», деб шивирлагандай юрагига гашлик чўкди. Бундай пайтларда тиниб-тинчиб тура олармиди, Ойқиз-а? Тагига етмагунча кўнгли жойига тушармиди. У дугоналарига ҳам бир оғиз сўз айтмай, ўр-индан турди-ю, аста ўша харсанг томон йўл олди. Бораркан, ўйларди: «Бу харсангтошни жойидан ким кўзгатган экан? Нима зарурлиги бор экан? Ахир, бундай тошни ағдариш учун озмунча куч керакми? Ҳатто тоғ қатлами ағдарилиб тушганда ҳам, бу харсангни жойидан қимирлата олмаган. Энди бўлса у дўлана дарахтлари устига ағдарилиб ётибди». Баъзида у, харсанг остига кимдир кўмилган, деб фараз қиларди. Эҳтимол, шундай ҳамдир, отаси ҳам шу доvonда кўп-кўп воқеалар содир бўлган дер эди-ку.

У харсангтош олдига етиб келмасданоқ, кутилмаган ҳодисага кўзи тушди-ю, таққа тўхтади. Гала-гала чугурчуқлар харсангтош остидан ваҳима солиб «гурр» этиб учиб кетди. «Бу нима? Нима учун бу ерга ёпирилиб олишган?..» Ойқиз ҳайрон бўлиб ўйлай бошлади. У юраги дов бермайгина бир-икки қадам ташлади-да, тошдай

қотиб қолди. Ўтлар устига буғдой сочилган, харсанг тош билан дўлана дарахтлари ўртасида икки қоп буғдой ётарди.

Харсангтошнинг нима учун ағдарилганига энди ақли етгандай бўлди. Сесканиб тушди. «Ахир, бу ўғри-жиноятчининг иши-ку. У колхоз донини — уруғлик ғаллани ўғирлаган. Дон, дон!.. Ҳозир бу ўқ-дори сингари зарур, демабмиди Олимжон акам. Дон бу — ғалаба демакдир. Буни ким қилиши мумкин... Ким?..»

Хаёлидан шу фикрни ўтказиб турганида дугоналари чақириб қолишди. Аммо Ойқиз жавоб қилмади. У дўланазор панасида ҳеч кимга кўринмасликка ҳаракат қилди.

Қизларнинг кетма-кет хаҳолаб кулган овозлари келди. Эҳтимол, Лола нимадир гапириб шўхлик қилаётгандир. Қизларнинг кулгиси кўтарилганда, Қумрихоннинг овози ҳаммадан ҳам жаранглаб, ажралиб турарди.

«Айтсаммикин?— Ойқиз сўради ўзидан-ўзи.— Кимга? Фақат Қумрихоннинг қулоғига...» У қизларнинг кулгисига қулоқ солиб туриб, яна Қумрихоннинг завқ билан кулганини эшитди ва унга ҳам айтмасликка қарор берди.

Ойқиз пастга — ёнғоқзор томон жадал юриб кетди. Нафаси оғзига тиқилиб, ўтлар ичидан ҳовлиқиб борарди. «Ўғри ким бўлди?— дерди ўзига-ўзи.— Барибир ким бўлса ҳам у — душман. Колхоз душмани. У халқимизнинг ҳам, совет давлатимизнинг ҳам душмани. Ким бўлиши мумкин-а? Ким?» «Ғалла бизнинг ғалабамиздир!» деган сўзлар Ойқизнинг қулоқлари тагида яна жаранглагандай бўлди.

Хаёл ичида одимини секинлатди, тизза бўйи ўтдан беихтиёр юлиб олиб, жаҳл билан тишлади, тахир ва аччиқ таъминини татиб кўргач, пешонасини тириштириб туфлаб ташлади. Қандайдир сирли жумбоқни ечолмай хуноби ошди. Яқиндагина унинг тоғаси, Холбибининг акаси — Ғафур дадаси билан гаплашиб ўтирганида: «Умурзоқ ака, энди доннинг баҳоси ўйнайдиган пайт келди», деганини эслади. Умурзоқ ота шунда: «Ҳа, дарҳақиқат, халқ ғамидан фойда ахтарадиган муттаҳамлар чиқиб қолади», деб жавоб берган эди. Ғафур тоға бу гапни эшитиб, ғалати бўлиб, соқолини силаб ер чизиб қолган эди.

«Ғафур, Ғафур тоға... тўхта! Ойқиз, ахир, хирмондан

буғдойни омборга ташийдиган ким? Ғафур тоға эмасми? Шошма, шошма! Наҳотки, Ғафур тоғам душман бўлса? Угри бўлса? Ахир, у ойимнинг акаси, тоғам-ку. Тўғри. Бироқ, колхоз донини ташувчи ҳам шу Ғафур тоға эмасми? Ушанинг ўзи! Демак, ҳа, энди ўйлаб ўтиришнинг фойдаси йўқ. Тезроқ қишлоққа боришим керак. Эҳтимол, олдин ойимга айтарман. Аммо ойим шўрлик бу хабарни эшитиши билан ғам-алам ва шармандаликдан юраги торс ёрилиб кетмайдими? Барибир жимиб кетолмайман. Олдин пионервожатийга ва сўнгра ўқитувчимиз — Зухра опага айтаман...»

Бир вақтлар Зухра опа Ойқизнинг пионер отрядида қилган докладини жуда мақтаган эди. Шу-шу Ойқиз унга жуда суяниб қолганди. Маслаҳатли иши бўлса олдин ана шу ўқитувчининг ҳузурига борарди.

Майсалар устига ўтириб ўзи билан ўзи суҳбатлашаётган Ойқиз ўрнидан ирғиб турди-да, сочини қайтадан ўриб, боғ ичидан қишлоқ томонга қараб кетди. Тез юрганиданми, иссиқданми, ҳаяжонданми томоқлари қақради. Майса устида думалаб ётган оқ олмани олиб, карсиллатиб ея бошлади.

У хаёл гирдобидан чиқолмасди. «Наҳотки, шундай бўлса, Ғафур тоғам колхоз душмани бўлса? Бу шум хабарни ойим эшитса...»

Ойқиз тўғри Зухра опанинг уйига кириб борди. Айвонда гилам супураётган, қотмадан келган, паст бўйли, гайратли кампир, набирасини телефон орқали райкомга чақиришганини ва у кечга томон келишини айтди.

— Кечқурун келгин, уйдан топасан, болам,— деди кампир унга.

— Бувижон, кечгача кутолмайман! Зарур ишим бор эди, -- деди Ойқиз хуноб бўлиб ва шошиб чиқиб кетди. «Энди нима қиламан? Кеч кириб қоронғи тушса, Ғафур тоға қонлардаги буғдойни олиб кетса...»— деди у ўзига-ўзи ва шонгаича қишлоқ Совети томон йўл олди.

Ойқиз қишлоқ Советининг деразаси олдидан ўтиб бораркан, Олимжоннинг идорада эканлигини пайқади. У ким биландир қучоқлашиб, ё саломлашар, ё хайрлашарди. Қизнинг юраги тез-тез ура бошлади. «Қирсаммикин? Ё...» У дадил ичкарига кирди.

— Салом, Олимжон ака,— деди Ойқиз ва ундан жавоб олгунча эшик олдида тураверди.

Олимжон қизнинг овозини эшитдимиди-йўқми, ҳар қа-

лай, унга эътибор қилмай, олдида турган йигитни салимий қучоқлаб, елкаларига уриб, тантана билан гапирарди:

— Эргаш, оғайним, эҳтимол ўша ерда учрашиб қолармиз. Мен ҳам бу ерда узоқ ўтира олмайман. Соғ бўл, оғайним. Ғалаба билан қайт.

Икки оғайни хайрлашиб бўлишгандан кейингина Ойқиз бу йигитни таниди — у Қумрихоннинг акаси Эргаш эди. Ойқиз у билан саломлашиш учун энди ўзини ўнглаган эди, бироқ у қизга эътибор ҳам қилмай идорадан чиқиб кетди.

— Мана, кўрдингми, Ойқиз, ҳар куни кимнидир фронтга жўнатяпмиз,— деди Олимжон Ойқизга қарамай очиқ турган дераза ёнига бораркан. Олимжон қишлоқнинг жимжит кўчасидан кетаётган Эргашнинг орқасидан қараб қолган эди.— Унга повесткани далада топширишипти,— деди Олимжон, ҳамон хаёли Эргашда экан.

— Танийман, дугонам Қумрихоннинг акаси бўлади-лар. Қумрихон бўлса, акам Москвада, Тимирязев академиясида ўқишни орзу қилади, дер эди ҳар доим.

— Ҳа, шундай дегин,— деди Олимжон ва бирдан орқасига ўгирилиб, Ойқиздан сўради:— Хўш, нима иш билан?..

— Сизга шошилиш ишим бор.

Олимжон кулиб қўйди ва унинг олдига келиб ёш боладай эркалади, қўлини елкасига қўйди.

— Қандай шошилиш иш экан, қани айт-чи?

Ойқиз қизариб кетди ва дарров елкасини тортди. Олимжоннинг қўли эса ҳавода осилиб қолди. «Нима учун мени ёш бола деб муомала қилади», деди Ойқиз ичида.

— Жойингизга ўтиринг,— деди Ойқиз шаддотлик билан ва ўзи ҳам шартта ўтирди.

Қиз гапини бошлаши билан Олимжоннинг авзойи ўзгарди, стулини суриб унга яқин ўтирди, кўзларига тикилган ҳолда сўзларини савол ҳам бермай, эътибор билан тинглади.

Энди унга ҳамма нарса равшан эди. Ҳаммасидан ҳам Ойқиз шошилмай, тутилмай тушунтириб беролганидан мамнун бўлди. Эҳтимол, Олимжонни ҳам ҳозир Ойқиздақа хаёллар чулғаб олгандир. Мана, Эргаш ҳам Ватан мудофааси учун фронтга кетди. Эҳтимол, қони ҳам тў-

килар, эҳтимол қурбон ҳам бўлар. Аммо Гафур тоға бўлса, йўқ, йўқ, қандай қилиб тоға бўлсин?.. Нима учун тоға экан?..

— Раҳмат, Ойқиз,— деди Олимжон бир оз ўй суриб олгач,— сен оқила қизсан, Ойқиз! Исминг ҳам жуда-жуда чиройли, ўзингга ярашган. Раҳмат, сенга. Баракалла!

У хайрлашмоқ учун қизга қўлини тутди.

— Хотиржам бўл, ўғри қочиб қутулолмайди.

Олимжон қизнинг кичик, аммо кучли қўлини олиб хайрлашди. Шу пайт Ойқиз ҳам унинг кўзига бир қаради-ю, дили шу йигитга чексиз ҳурмат-эҳтиром билан тўлганини ҳис этди. Энди у мулойим овоз билан уялибгина сўради:

— Сиздан бир нарсани сўрамоқчи эдим, Олимжон ака. Билмадим... Қандай маслаҳат берасиз?..

— Хўш, нимани? Қулоғим сенда, айтавер.

— Мен кузда ўқишимни давом эттирмоқчи эдим. Мактабни тамом қилгач, Қишлоқ хўжалик институтига кирмоқчи эдим. Энди...

— Нега энди...

— Энди ўқишни тўхтатсам дейман. Қандай маслаҳат берасиз?..

— Нега, нега ўқишни тўхтатар экансан?— Сўради у ҳайрон бўлиб мулойимлик билан.

— Мен... биз юқори синфлардаги қизлар билан...— деди Ойқиз бошини қуйи солиб. У узун сочларининг учини гоҳ ўриб, гоҳ ёзиб, уялибгина ерга боқарди. Қиз илгарилари сочларини майда-майда қилиб ўрар ва бошига чамбарак қилиб боғлар, шу билан ойисининг истагини бажо келтирарди. Энди бўлса иккита қилиб ўрилган сочи ўзига ярашиғлиқ эди,— колхозимиздан ер участкаси олиб, ўз қўлимиз билан буғдой экмоқчи эдик.

— Демак, ҳаммаларнинг мактабни ташламоқчи бўлибсанлар-да?

— Пўқ, ҳали мактаб тўғрисида ўйлаганимизча йўқ. Фақат мен... Ўзим шундай ўйладим. Буни ҳали ҳеч ким билмайди.

— Майли, ҳеч ким билмагани яхши. Билиб қўй: ўқишни ташлаш, институтга киришни кечиктириш ярамайди. Сендан яхши агроном чиқади. Билиб турибман, Ватанга ёрдам қилмоқчисан. Шундайми?

—Ҳа,— деди қиз эшитилар-эшитилмас ва оҳиста бош кўтариб, Олимжоннинг юзига боқди.

— Яша, Ойқиз. Ўқувчилар бригадасига ер ажратиб берамиз. Албатта, ажратамиз, бугдой ўстиринглар.

— Чиндан-а?..

Қизнинг қоп-қора кўзларида қувонч чақнади.

— Чиндан,— деди Олимжон сўзини такрорлаб,— фақат бир шарти бор, ўқишни ташламайсизлар. Колхозда ишлаб, ўқишни ҳам давом қилдириш шарти билан. Қанча гайрат билан ўқисанг, колхозга шунча кўп фойда келтирасан. Розимисан шунга?

— Ҳа.

— Демак, келишдик.

Ойқиз шу кеча ухлаёлмай чиқди. Барча режаларини шошмасдан чуқур ўйлашни истарди. Бироқ фикрлар қизга итоат қилмай, бири бирини қувиб ўтар, бошида қуюндай айланар ва ақли ҳушини йиғиб, бир фикрга келолмасди. Гоҳ Гафур тоғасини, унинг тўрт томонга кўз ташлаб дўлана томон ўрмалаб кетаётганини кўз олдига келтирар, гоҳ Олимжонга айтган сўзларини эслар, гоҳ уруш ҳақида, аллақачонларда жанг қилаётган акалари — Алишер ва Темур ҳақида ўйларди. Ойқиз акаларининг дала почтасини билар эди-ю, аммо қайси томонларда жанг қилаётганларини билмасди.

Ярим кечада, хаёл толдирган қиз мудраб, кўзлари энди уйқуга кетай деганда, ташқаридан Олимжоннинг овози эшитилгандай бўлди. У ҳайрон бўлиб оҳиста бошини кўтарди, оёқларини кўрпанинг ичига узатиб ўтирган ҳолда қулоқ солди. Овоз ҳовлининг тўридан, якка-ёлғиз ўрик дарахти қад кўтарган томондан эшитилгандай бўлди:

— Ҳа, ҳа... айна бугдойни олиб кетиш пайнда...— Олимжон ҳаяжонланиб тез гапирарди.

— Қандай қилиб олиб кетади?.. Дарҳақиқат, у аравада борган эканми?— дадасининг овози эшитилгандай бўлди.

— Йўқ, эшакда дедим-ку.

— Тўғри, тўғри. Мен... Эҳ, разил, эҳ, муттаҳам!

— Умурзоқ ота... Ўзингизни босинг...

Ойқиз бир зумда каравотдан тушди-ю, қандай қилиб ҳовлининг ўртасига бориб қолганини ўзи ҳам сезмай қолди.

— Уни қамоққа олдиларми?— сўради у катталарнинг ўртасида пайдо бўлиб.

Умурзоқ ота ҳам, Олимжон ҳам таажжуб ичида қизга тикилишди.

— Сенга нима? Бор, ухла!— жеркиб берди Умурзоқ ота. Ойқиз бир сўз айтмай, чопиб уйга кириб кетди.

Ғафур қаттиқ жазога тортилди. Қолхозчилар суд ҳукмини маъқулладилар. Фақат колхоз раиси Қодиров суддан кейин Умурзоқ отанинг пинжига кириб ёрилиб қолди:

— Унга ачинаман. Арзимаган буғдойни деб балога қолди. Икки қоп буғдой дегани нима деган гап? Мана, урушда бўлса бутун-бутун шаҳарларни топширяпмиз. Ғафурни кечирсак ҳам бўларди.

— Кечирсак бўларди, дедингми?

— Кечирмасак ҳам ишни судгача олиб боришнинг ҳожати йўқ эди. Узимиз ҳал қилсак ҳам бўларди. Ҳар ҳолда яхши, меҳнаткаш одам эди. Ахир, нима бўлса ҳам қариндошнингиз-ку, раҳмингиз келмайдими, Умурзоқ ота?

— Йўқ, раис, бундай одамга раҳм қилмоқ инсофдан эмас. Дарҳақиқат, яхши одамларга, фронтда сен билан биз учун жонини фидо қилаётган одамларга раҳм қилса арзийди. Улар мана шу Ғафур учун ҳам қон тўкмоқдалар, жондан жудо бўлмоқдалар. Дарҳақиқат, ўшаларга ачинайлик. Мамлакат бошидан шундай оғир кунларни кечираётган бир пайтда Ғафурга ўхшаш муттаҳамларга раҳм-шафқат қилиш жиноятга йўл очиб бўлади,— деди ғазаб ўтида ёнган Умурзоқ ота.

Шу воқеа сабаб бўлди-ю, раис Ойқиздан ҳадиксирайдиған бўлиб қолди. Уни кўрганда эҳтиёткорлик билан муомала қилар, кези келса хушфеъл бўлиб, ҳурматини ҳам ўринга қўярди.

Раиснинг характерида юз берган бу ўзгаришларни Ойқиз авваллари ё найқамас, ёки бунга эътибор бермасди. Бўйи ўсиб, ақли тўлгач, сеза бошлади. У вақтларда қасқдан ҳам сезени? Раисни яхши билмаса, унга иши тушмаса. Бунинг устига унинг ўз ташвишлари ҳам ўзига етиб ортарди. Қанақа ташвишлар дейсизми? Эҳ-а, шу ёшда қизлар қалбига гулгула соладиган ташвишларни бошдан кечирмаганмисиз? Янгидан-янги ҳис-туйғулар, янги фикрлар, ўйлар, орзу-хаёллар... Булар ҳаммаси бирваракайига бошига ёпирилиб, ёш қалбини тўлдириб, гангитиб қўяёзди-ку. Назарида ҳаммаси куп-

па-кундуз кунни тоғлардан ўпирилиб тушган қордай устига ағдарилди-ю, кўзлари тиниб, боши айланиб қолди. «Бу нимаси?..— дея ўзидан-ўзи сўрарди у,— менга нима бўлди? Қуюн ичида қолганга ўхшайман-а?— узоқ ўйлади ва ўйлаб-ўйлаб сабабини топгандай бўлди,— эҳтимол, бу уруш оқибатидир. Ҳа, бошқа нима бўларди. Уруш ташвиши мени ҳам гангитиб қўйди»,— дерди ўзига-ўзи тасалли бериб.

Тасалли берарди-ю, яна бўлмасди. Ёш қалби ҳовлиқиб кетаверарди. Назарида кимларнингдир ёрдами, мадади керакдай, бунинг учун эса тез ва жасорат билан ҳаракат қилиши керакдай, шундай қилгандагина ташвишлардан холи бўладигандай туюларди. Аммо қанақа ташвиш? Нима ёрдам? Бунисига ўзи ҳам тушунолмасди. «Ёрдам сўраш?— бирдан ўзига келиб, ўзидан-ўзи сўрай бошлади:— Қимдан? Қанақа ёрдам? Нима учун?»— деди-да, шартта қўлини силтаб қовоғини солиб олди.

Ҳис-туйғулар қуюнидан чиқолмаётган Ойқиз бу қуюн ичида отаси, ойиси, акаларини, Гафур тоғасини, Қодировни ва албатта Олимжонни кўриб турарди. Булар орасида ҳаммасидан ҳам Олимжон кўзига равшанроқ кўринарди. У қуюн ичида азоб чекар, шунинг учун ҳам Ойқиз ўзини қуюнга ташлаб, унга ёрдам беришга ошиқарди. Аммо у қизга қайрилиб қарамасди. «Эҳтимол, ҳали ҳам у мени ёш ва жамалаксоч қиз деб ўйласа керак,— дерди ўзига-ўзи Ойқиз хуноб бўлиб,— ахир мен унга ҳаммадан кўпроқ ёрдам қилишим мумкин-ку... Ёрдам? Қандай ёрдам?— Сўради ўзидан-ўзи. Бир зум ўйланиб, бошини чайқаб жавоб берди:— Билмадим... Барибир... унга мард дўстлар керак, содиқ дўстлар керак... У ана шундай мард дўстни кўрмаяпти».

Тўғри, Ойқиз бир вақтлар ёш эди, Олимжонга ҳам эътибор қилмасди. Аммо орадан анча вақт ўтди, қанчадан-қанча воқеалар содир бўлди.

Ажабо, у комсомолга кирса ҳам, мактаб деворий газетасида муҳаррир бўлиб ишласа ҳам, мактаб участкасида звено бошлиғи бўлиб ўз қўли билан буғдой ўстирса ҳам, Олимжон ҳали ҳам унга назар-эътибор қилмайди. Йўқ, йўқ, қиз ўз мулоҳазасида жуда ҳам ҳақли эмас. Чунки ўша унутилмас кунда, дили зўр ва покиза, тантанали фикрлар билан тўлиб-тошган кунда, комсомолга қабул қилинган кунда мажлисга Олимжоннинг ўзи раислик қилиб, Ойқизни биринчи бўлиб табрикла-

ган, сўнгра худди акасидек меҳрибонлик билан тирсагидан ушлаб, насихат қилган эди:

— Қани, ўтир, бир гаплашиб олайлик.

Ойқиз у билан нима тўғрида гаплашишини билмай, уялибгина сўради:

— Нима ҳақда, Олимжон ака?..

— Юрагингда қандай ўйлар бўлса, шу ҳақда,— деди у самимийлик билан,— ўқиш тўғрисида, мактаб тўғрисида.

— Ўқишим яхши.

— Яхшими-а?..

— Ҳа.

Улар бир зум жим қолишди.

— Демак, суҳбат учун гапимиз йўқ экан-да.

Қиз ер остидан унга қараб қўйди.

— Билмадим.

— Эҳтимол... кўнглингда бирор гапинг бордир?..

— Кўнгилда?..

— Ҳа.

— Қандай кўнгилда?

— Юрагингда. Юрагингнинг ич-ичига тугиб қўйган, ҳеч кимга изҳор қилиб бўлмайдиган сирли орзуларнинг бордир ахир?

— Сирли?

— Ҳа.

— Нима учун сизга... Ахир, сирли орзуларни сўраш мумкинми?

— Мумкин эмас, албатта. Бироқ менинг ёрдамим зарур бўлар дейман. Ахир, мен сендан каттаман-ку...

— Раҳмат, Олимжон ака... Менда ҳеч қандай сирли фикрлар йўқ...

Шу суҳбатдан кейин Ойқиз неча кунгача ўз дилига қулоқ солиб, «алдадимми, йўқми», дея ўзига-ўзи бир неча бор савол бериб кўрди-ю, ё «ҳа», ё «йўқ» деб жавоб қилолмади. «Билмадим,— деди у ўзича шивирлаб,— эҳтимол, ёнган айтадирман. Юрагимда биттагина сирим бор...»

Олимжон от миниб тез-тез тоққа чиқиб турар, буғдойзорни бегона ўт-ўландан тозалаётган, лола, чучмома, шувоқ ва бошқа ўтларни юлиб юрган ўқувчилар олдига келиб самимий суҳбатлашар, ишларидан мамнун бўлиб

ҳол-аҳвол сўрар, анчагача бригадада қолиб кетарди. У ўқувчиларга жуда меҳрибон эди. Биронтасининг саломини аликсиз қолдирмас, қўл сиқишиб кўришмаса кўнгли тўлмасди. Звено бошлиғи Ойқизни ёнига чақириб иши ва ўқишини, акаларидан келаётган хатларни, уй ичиларини сўрарди. Ойқизнинг ўзи ҳам тез-тез қишлоқ Советига келиб турар, фронтдаги ҳамқишлоқлари ёзган хатлар билан, урушнинг бориши тўғрисида газеталарда босилган ахборотлар билан танишарди. Бироқ, хатлар, газета хабарлари изтиробли эди. Барча фронтларда шиддатли жанглар давом қилар, душман Москвага суқилиб киришга интиларди.

Бир куни Ойқиз одатдагидай қишлоқ Совети эшиги олдида пайдо бўлди-да, томдан тараша тушгандай савол берди:

— Олимжон ака, нега сизни фронтга олмайдилар?

— Мени тезроқ кузатишни истайсанми? Шундайми-а?— кулиб қаради Олимжон унга.

— Ҳа,— деди у ўзини тутолмай.

Ойқиз фақат Олимжон борсагина урушда катта бурилиш бўлиб, немислар орқа-олдиларига қарамай тумтарақай қочадилар, деб фараз қилар ва шунинг учун ҳам унинг тезроқ фронтга боришини истаганини айтмоқчи бўлар эди. Бироқ у ҳам ўз навбатида: «Нима учун шундай ўйлайсан?» деб сўраши ҳам мумкин эди, албатта. Унда Ойқиз, ўйламай-нетмай: «Чунки сиз... шундай кучли!.. Шундай бахтли!..»—деб жавоб бериши мумкин эди. Бироқ бундай савол ҳам, жавоб ҳам берилмади, қиз ич-ичида ўйланиб қолди.

Севинчли хабар ҳам етиб келди. Декабрь ойлари эди, ўқувчилар синфда алгебрадан масала ечиб ўтиришарди. Қўққисдан эшик очилиб, қўлида газета кўтарган ҳолда ҳовлиқиб Олимжон кириб келди.

— Уртоқлар,— деди ҳаяжонини босолмай баланд овоз билан,— қувончли хабар олиб келдим. Мана!— У газетани баланд кўтариб силкиди,— мана, Совет Информбюросидан:

Совет қўшинларининг Москва остоналаридаги қарши ҳужуми декабрнинг охирларига келиб, Қизил Армиянинг Ладога кўлидан то Азов денгизигача бўлган бутун фронт бўйлаб умумий ҳужумига айланди. Совет қўшинлари Ғарбий йўналишда немис-фашист галларини тор-мор келтириб, Великие Луки, Велиж, Белев, Ржев,

Белени, Ишмага етиб қолдилар, Киров шаҳри ва Белевни озод қилдилар ҳамда Орёлга 50 километр яқинлашиб бордилар.

Москва иуналишидаги қарши ҳужумда 50 га яқин немис-фашист девизионалари тор-мор келтирилди.

6 декабрдан 27 декабргача бўлган вақт ичидан немис-фашистларининг 120 мингдан зиёд солдат ва офицерлари қириб ташланди. Декабрь ойининг ўзидагина кўшинларимиз душманнинг 3 мингга яқин тўпини, бир мингдан кўп миномётини, 1000 дан кўп танкани, 18 мингга яқин автомашинасини ўлжа олдилар.

— Ура-а! — Бутун синф ларзага келди. Ҳамма бор сўзи билан қичқирди. Шод-хуррамлик тантанаси бир неча минут давом этди.

Ҳамма қатори Ойқиз ҳам овозининг бориचा қичқирар, болалар дўппиларини шифтга отиб, чаллак чалишарди. Кенг синфда фақат икки киши жим турарди. Бири Олимжон, иккинчиси сочлари оқариб кетган кекса ўқитувчи. Олимжон қувонч билан кулиб турар, ўқитувчи Сергей Николаевич эса кўзойнагини олиб, оппоқ рўмолчаси билан кўзларини артарди.

У ахборотни яна бир марта ўқиди.

Ниҳоят, Олимжон ҳаяжон ичида деди:

— Уртоқлар! (Ахир, Олимжон бутун синф ўқувчиларига катталарга муомала қилгандай муножжаат қилипти-ку. Нима учун унга ёш боладек эътибор қилмайди?) Бутун Олтинсойга бир неча газета келди. Шунинг учун ҳам ҳар бир ўқувчи бу ахборотни кўриб олиши ва ҳовлима-ҳовли юриб ҳаммага ўқиб бериши зарур, чунки бу қувончли хабар ҳар бир уйга, ҳар бир кишининг юрагига етиб борсин...

Уларни бир-бири билан учрашмади ёки гаплашмади, деб ҳам бўлмайди. Бу қизнинг чанг-тўзинлар сочиб айланаётган қуюн ичида қолганини фақат Олимжон сезмаган бўлиши мумкин. Қаёқдан ҳам сезсин? Қизнинг ўш ҳам бу қуюнни сир тутиб, унга айтолмади. Айтиши ҳам мумкин эмас эди-да. Бу қуюннинг нималигини, қаёқдан келганини ўзи ҳам билмасди, қандай қилиб ҳам айгани Олимжонга.

«Уруш даҳшатимикин?.. Уруш ҳам, йўқ, урушдан ҳам кучли нарса бор. Кучли?.. Нима экан у? Севги? Нима? Шундай эмасми? Бўлмаса нега Олимжонга кўзим тушганда юрагим ўйнаб кетади? Қўрқин у ёқда

турсин, ўйласам ҳам юрагим орзиқиб, ўйнаб кетади... Нима учун?..»

Ҳа, ҳаммаси равшан. Ҳозир Олимжон Алишер ўрнида оғаси. Ундан ёрдам сўраши, маслаҳат олиши мумкин. Аммо буларга қуюннинг нима алоқаси бор? Нима учун бу қуюн унга ором бермайди? Олимжон ҳам Алишер сингари ҳавас қилса арзийдиган йигит. Демак, қиз ҳам унга ҳавас қилади, ишда ҳам, ирода, характериини тарбия қилишда ҳам Олимжондан ўрганади.

Шу тариқа, Ойқиз ҳамиша тўрт атрофида шовиллаб айланиб турган қуюн чангалидан озод бўлганини ҳам сезмай қолди.

Шундай қилиб, гирдобига тортган қуюн ғойиб бўлди-ю, шу қуюн ичида келган ширин-ширин ўйлар, ҳистуйғулар дунёси қолди.

Ўйлаб-ўйлаб Ойқизнинг ўзи ҳам ҳайрон бўларди. Олтинсойдан минг-минг километр нарида, саҳролар ва денгизлар, ўрмонлар ва дарёларнинг нариги томонида кетаётган даҳшатли урушнинг нафаси шу ергача етиб келгани, совет кишиларининг жанг майдонида қон тўкаётганлари, фронтдан келаётган қайғули хабарлар — ҳаммаси қизнинг юрагини тимдалар, дарду дунёсини қоронғи қилиб юборарди. Энди-чи, энди унинг дилида қандайдир севинч яшар, яшарди-ю, ҳамиша булбул бўлиб куйлагиси келарди. Баъзида фронтдан келаётган нохуш хабарлар дилига ғам-алам солса ҳам, узоққа бормас, ўрнини севинч-қувонч босиб кетарди. Унга ҳамроҳ бўлган сирли булбул доимо Ойқизни кузатиб юрар, ёнидан жилмас, қандай иш қилмасин, қандай жойга бормасин — ҳамма ерда булбулнинг ширин куйлари ҳамиша қулоғи остида жаранглаб турарди. Дарс тайёрлаш учун ўтирганда ҳам, ҳовлида оёисига қарашганда ҳам, самоварга олов ташлаб, сут келтириб ўчоққа ўт ёққанда ҳам, дастурхон ёзганда ҳам ўша булбулнинг оромбахш овози билан маст бўлиб юрарди. Айниқса, йиғим-терим палласида, хирмонда молотилка олдида қош ва киприклари чангга ботиб ишлаётганида ҳам ана шу ширин куйдан кўзлари ўтдай чақнарди. Ойқиз тоққа чиққан кезларида, чўпонлар ёнига, Бобоқул амаки олдида бораётганида ён-теварагида бирор кишининг қораси кўринмаса барала кўннқ айтишини севарди. У қўшиқ айтаркан, мусаффо тоғ осмонига, ўт-ўлашларга, дов-дарахтларга завқ билан тикилиб, уларга қўллари-

ни чўзар, гўё ҳаммасини бағрига босмоқчи, қалби тўла қувончини уларга улашмоқчи бўларди. Шу пайтда у айтаётган қўшиқ кимга аталган бўлса, ўша ерга етиб боргандай, олам-олам қувонч бахш этгандай бўларди.

Бешинчи боб

Қиш охирлаб, водийдаги қорлар аллақачон эриб кетган, ҳаммаёқдан эрта баҳор нафаси келиб турарди. Тоғ устидаги ва ёнбағирлардаги кузги буғдойлар қуёш нурида зангори тусда товланарди.

Тоғ этакларида бодом гуллади.

Эшакка миниб олган Ойқиз чўпонлар олдига бораркан, чамандай гуллаган ва қуёш нурларида ажиб товланиб турган дарахтга кўзи тушиб яқинроқ борди. Чақир тошлар орасидан кўкариб чиққан ва пастдан қараганда осилиб турганга ўхшаб кўринган бу дарахтнинг барча новдалари шиғил-шиғил пуштиранг гул эди. Ойқизнинг жуда ҳаваси келди. Гулидан биттагина бўлса ҳам узиб олишдан ўзини тийиб туролмади. Эшагини тўхтатиб, қип-қизил чақир тошлар ичидан эмаклаб юқорига кўтарилди ва гулга тўла битта новдасини синдириб олмоқчи бўлди. Энди қўли новдага тегай деб турганида, оёғи харсангтош устидан сирпаниб кетиб, тиззасини тошга уриб олди. Жон аччиғида харсангга мушт туширишига сал қолди. Зирқираган тиззасини силар экан, ўз қилмишидан ўзининг кулгиси қистади. Бир оздан кейин оёғини қулайроқ қўйиб, қўлини чўзди. Пастроқдаги шиғил гуллаган новдани энди синдириб олаётганида сой ичидан кимнингдир овозини эшитди.

— Ҳой... Ойқиз!

У ялт этиб орқасига қаради-ю, Олимжонни кўриб, ўзини йўқотиб қўйди ва харсанг устидан сирганиб қандай пастга тушиб кетганини билмай қолди. Шу дақиқадаёқ, от минган Олимжон унинг олдида пайдо бўлди. У сакраб ерга тушди-да, Ойқизнинг икки қўлидан ушлаб кўтарди:

— Майиб бўлганинг йўқми?— Қўрқиб кўзлари косасидан чиққудай бўлиб кетган Олимжон Ойқизга тикилди.

— Йўқ, Олимжон ака,— тиззаси оғриб турса ҳам, тетикланиб жавоб берди Ойқиз. Олимжон эса буни сезиб турарди.

— Гул деб одам ўзини майиб қилиб қўйиши мумкин-ку,— деди қизга юраги ачиган Олимжон.

— Гулсиз яшаб бўладими, Олимжон ака...

— Ахир, бу бодом гули-ку.

Ойқизнинг юзлари қизариб кетди, уялганидан бошини қуйи солиб, индамай қолди.

Олимжондаги қўрқув ажиб бир ҳаяжонга айланган эди. Тилига гап келмас, бошини эгиб турган қизга тикилганча турарди.

— Ўзингиз мендан яхшироқ биласиз-ку,— дея қалин ва узун-узун киприкларини кўтариб, Олимжонга маънодор боқди Ойқиз.

— Йўғ-е, Ойқиз, унчалик эмас,— деди у ўзини соддаликка олиб,— билсам сендан сал кўпроқ биларман, аммо ҳамма нарсани билавермайман. Тўғри, лоладан бодомни ажрата олишга сал ақлим етади,— деди кулиб Олимжон оловдек ёниб турган Ойқизнинг кўзларидан кўз узолмай.— Нима қилай, яна бир-иккита новдасидан олиб берайми?

— Бўйингиз етмайди, қаранг, қанча баландда.— деди Ойқиз осилиб турган бодомга тикилиб.

— Бўйим етмасмикан-а?— Олимжон кулимсираб шундай деди-да, ирғиб отига минди, шохлари эгилиб турган бодомнинг тагидан бориб шиғил-шиғил гуллаган новдаларини бирин-кетин узиб, Ойқизга ташлайверди. Қувончи ичига сиғмаган, шошиб қолган Ойқиз новдаларни илиб олиб, дасталашга улгуролмасди.

— Ҳой, ҳой, Олимжон ака,— деди у қўнғироқдай овозини чўзиб,— бўлди, бўлди, энди узманг, ҳосил қилади-ку.

— Бу бодомни ҳеч ким, ҳеч қачон териб олганини билмайман,— деди Олимжон отдан тушиб, харсангюш устига ўтираркан,— мана энди қўйнинг тўла гул, ҳар қолда, шу гулни эслаб, гул баҳона мени ҳам эслаб юрарсан.

— Эслаб юрарсан? Нима деганингиз бу?— деди табассум билан қиз.

— Ўзинг, қачон кетасиз, деб ҳоли-жонимга қўймас эдинг-ку, мана, гапингга кириб, кетадиган ҳам бўлиб қолдим,— деди у маъюс ҳолда.

— Қаёққа?

— Фронтга.

— Фронтга?!

Ойқизнинг аъзои бадани бўшашди, бармоқларида жон қолмагандек, кки қўлида ушлаб турган гуллари ерга тўкила бошлади, ганини ва ниҳоят, ер билан битта повда-бодом гули бўлиб, қўллари бўшаб қолганини ҳам сезмади. Анчагача нима дейишини билмай, Олимжон-га тикилганча тошди й қотиб қолди.

— Ҳазил қилиясми, Олимжон ака,— деди у ишонмай.

— Йўқ, Ойқиз, ҳазил эмас,— деди жавоб қилиб ва қизга кўк қоғозчани тутди.

— Повестка-ку, деб юборди бирдан Ойқиз.

— Ҳа, эртага э, талаб, соат тўққизда буюмлар билан боришим керак,— деди Олимжон унга тикилиб.— Мана, кўрдингми, унинг ҳам навбатим келди. Сен бўлсанг, навбатсиз бориб Олимжон.

га ҳазилга айланганидай қотганича унга ган-сўзсиз тикилиб турарди.

— Хўш, энди хайрлашсак ҳам бўлади,— деди у ўрнидан туриб,— хайр, Ойқиз. Мен сени сира унутмайман. Доим эслайма сен ажойиб қизсан.

— Хайр, Олимжон ака,— деди Ойқиз маъюслик билан шивирлагандек қилиб. Олимжон унинг қўлини бир нафас маҳкам қисиб турди-да, зўрға қўйиб юборди ва шиддат билан отиб миниб, жўнаб кетди.

Шундан сўнг Ойқиз нима бўлганини, эшагига қандай минганини, Боданлар олдига қандай борганини, Боқоққа қайтишдагина бодом гули масди. Фақат қирсима ичида қўли қуруқ эканини эсига тушиб, саросима ичида қўли қуруқ эканини

пайқайди.

Олтинчи боб

Орадан бир йил ўтиб, қоядан чиққан бодом яна гулганнинг ҳафсаласи пир бўлиб, дилимдаги булбул сапирани батамом тўхтади, деб ўйлади. «Булбул учиб келиши, қайтиб келишини ҳам истамай-ман», деган қарор келди у.

Бироқ қиз Олимжондан биринчи мактубни олгач, ғойиб бўлган булбул яна қайтиб келди-ю, аввалгидек, Ойқизнинг дилида жой олди. Нима учундир Ойқиз: «Олимжон биринчи хатни менга ёзар», деб ўйлаган эди.

Хато қилган экан. Олимжон биринчи хатни ойисига ёзди, отасига ёзди, ҳатто колхоз раиси Қодировга ҳам алоҳида хат ёзиб юборди-ю, Ойқизни унутди.

Алишер билан Темурдан ҳам ҳар замон-бир замонда хат келарди. Акаларидан ҳар хат келиши ҳовлида тўйга айланарди. Хатлар дафтарнинг бир бетига қалам билан шошиб-шошиб ёзилган, иккинчи бети уч бурчак қилиб букланган ҳолда адрес учун қолдирилган бўларди.

Ойқиз хатни олиши билан район марказидаги почтанинг ўзида қувонч билан ўқирди-да, сўнгра уйга келиб отаси, ойиси, қўшнилари билан қайта-қайта ўқир, болалари эсига тушган айрим қўшнилари ўпкалари тўлган ҳолда жимгина ўринларидан туриб кетишар, бошқалари аллавақтгача шу ерда қолиб, ҳамманинг юрагини тирнаган биргина масалани — уруш қачон тамом бўлишини муҳокама қилишарди.

Ойқиз ўз-ўзича ўйланар, ҳар бир хат одамларнинг тақдири сингари ўз тақдирига эга деган фикрни кўнглидан ўтказарди. Чунки баъзи хатлардан порох ҳиди, ўрмон ҳиди, ёмғир ҳиди, баъзи хатлардан эса касалхона, дори-дармонлар ҳиди ёки қотиб қолган қон, ҳатто махорка ҳиди анқиб турарди.

Хатлар... фронтдан жонажон қишлоқларига етиб келгунча неча-неча минг километрлаб йўл босар, олдиниغا окопларда, сўнгра фронт оловларида кезиб юрган почтальонлар сумкасида, ёмғир, пулемёт ўқлари ёғиб турганда, бомба ва снарядлар ёрилиб турган дамларда, қопчиқлар ичида, почта машинасида ўрмон ва даштларда, ниҳоят, тез-тез бомбардимонга учраб турадиган почта вагонларида, совуқ ва бўронлар ичида кезиб, сўнгра яна почта машинасида, почтальоннинг сумкасида қанчадан-қанча йўл босади!

Кеч куз кунларининг бирида, ёмғир ёғиб турган пайтда Ойқиз дугонаси Қумрихоннинг эшигини қоқди.

— Суюнчи бер, дарров суюнчини чўз!— деди Ойқиз қувонч тўла овоз билан. У икки қўлини орқасига қилиб, фронтдан келган хатни яшириб турарди.— Мана, хат!— деди ўзи ҳам сабр қилолмай Ойқиз Қумрихонга юпқагина кўк конвертни тутиб.— Бу хат аканг Эргашдан албатта,— деди у қўшимча қилиб.

Қумрихон акасидан келган уч бурчак хатни ҳар қачон сабрсизлик билан очар, бир неча сатрини ўқиб чиқ-

маёқ қувонч билан ашула айтиб, ўйинга тушар ва сўнгра хатдан кўзини олмай ойисини, дадасини, укасини чақирарди.

Бу сафарги хат нима учундир бошқа хатларга асло ўхшамасди. Шунинг учун ҳам хатни дугонасининг қўлидан жимгина олди-ю, конвертни оҳисталик билан очди ва бир зумда кўкариб кетди-да, икки қўли билан сочини юлиб, ҳўнграб йиғлаб юборди. Шу топда унинг кўзига Ойқиз ҳам, бошқалар ҳам кўринмасди, у икки қўли билан бошига уриб, у томондан-бу томонга чайқалиб, овозининг борича қичқириб йиғларди. Ойқиз ерга тушиб кетган қорахатни кўтарди-ю, нима қилишини билмай, саросимага тушган ҳолда, ранги ўчиб, қотиб қолди. Қумрихонга ҳам нима дейишини билмасди.

Шу-шу Ойқиз хат ташишдан воз кечди. Ахир, у жондан азиз дугонасига ўз қўли билан қорахат олиб келиб, унинг юрагини яралади. Шундан ёмони борми? Энди у Эргашнинг ҳалок бўлгани учун ўзини гуноҳкордек сезарди.

Энди Олтинсой почтасини Елена Никитична Горишева таширди. У давлат почта ходими сифатида уймауи хат-хабар, газета-журнал тарқатарди. Орадан оз ўтмай колхозчи Йўлдошевнинг оиласига ҳам, сўнгра Каримовга ҳам қорахат келди.

Ойқиз қанчадан-қанча қувонч ва қайғуларни бошидан кечирган, ҳамқишлоқларига ҳамдарад бўлиб юрган кезларда — унутиб бўлмайдиган ажойиб бир кунда Умурзоқ ота оиласига ҳам...

Яна баҳор келди. Олимжон фронтга жўнаган вақтдагидек яна бодом гуллади. Ойқиз тоққа чиқиб, мактаб участкасида ўсган буғдойларни кўздан кечириб, қайтиб колхоз боғи ичидаги равон йўлга чиққанда, нариги томондан келаётган Горишевага кўзи тушди.

Қизининг юраги уриб кетди ва қадамини секинлаштирди. Бироқ Елена Никитична чеҳраси очиқ ҳолда қўли билан имлаб қизни чақирди ва катта сумкасида оппоқ, уч бурчак хатни чиқариб, олдинига орқасига яширди, сўнгра баланд кўтариб, боши устида айлантириб кулиб тураверди. Қувончи ичига сиғмаган Ойқиз чопиб борди.

— Йўқ, йўқ, қизим, суюнчи берасан,— деди почтальон кулги аралаш.

— Қўлимда ҳеч нарса йўқ-ку. Юринг, уйинмига, суюнчи бераман.

— Йўқ, қизим. Ишим кўп. Қара, сумкам тўла хат, ҳеч қандай суюнчи керак эмас, шунчаки ҳазил қилдим сенга. Аммо, ҳар ҳолда, ўйнаб беришинг шарт.

Ойқиз бу хат акалари — Алишер ёки Темурдан келганлигига шубҳа қилмас, хатни тезроқ олини учун ҳамма нарсага тайёр эди. Шунинг учун Горишева атрофида айланиб, ўйинга туша кетди.

— Бўлди, бўлди, қизим,— деди Елена Никитична юмшоқлик билан,— ма, ол, бу сен учун оддий хат эмас, азиз ва муқаддас хат!

Бу уч бурчак хат ҳам фронтдан эди. Ойқиз унинг устидаги ёзувга тикилиб туриб, хатни ёзган кишининг фамилиясига диққат билан боқди-ю, кўзи тиниб ер ҳам, дарахтлар ҳам, Елена Никитична ҳам туман ичида ер билан бирга айланаётгандай туюлди.

Бу бир дақиқа давом этди, холос. Ойқиз ўзига келганда Елена Никитична анча нарига кетиб қолган эди.

«Олимжон акам»,— деди у беихтиёр ва хатни кўкрагига босди. Гарчи, бу муқаддас мактубни ҳозирнинг ўзидаёқ очгиси келса ҳам, соғинч ва қувонч билан ўқиб хумордан чиқишга интилса ҳам, катта йўлда бунга жазм қилолмади, хилват жой қидирди.

Ойқиз хаёлида хилват жой қидирар экан, гуллаб турган бодом эсига тушиб кетди. Аммо у тоғда, қоялар ичида, хатни эса ҳозир ўқиши, кўнглини тинчителиши зарур. У бир зумда боғнинг ичига кириб кетди ва олма дарахтининг тагига ўтириб, хатни очди:

«Салом, Ойқиз! Олимжон деган ҳамқишлоғинг эсингда борми? Ёки унутиб юбордингми? Мен ҳозир Олтинсойдан жуда узоқдаман. Бироқ қанча узоқда бўлмай, сокин ва гўзал Олтинсой ҳаминша кўз олдимда. Баъзан оламда шундай Олтин қишлоқ борлигига ишонмайсан киши. Олтинсой, қояларда гуллаб турадиган бодомлар сира-сира кўз олдимдан кетмайди, ҳатто тушимга ҳам киради. Ўртамизда неча-неча минг километр масофа — қалин-қалин қорлар, оппоқ-оппоқ даштлар, кенг дарёлар, поёнсиз ўрмонлар... Шу қадар узоқда бўлганим учун ҳам мени Олтин қишлоғим — Олтинсой ҳам унутгандир. Сен-чи, Ойқиз, эҳтимол, сен ҳам унутгандирсан?»

Мен бўлсам бомбалар ёрилиб, тўплар отилиб, пулемётлар тўхтовсиз сайраб турганда, одамлар ўтда ёниб оқ-воҳ қилиб азоб чекканда, бутун фронт дўзах тусига кирганда дунёда Олтинсой сингари севимли, сокин қишлоқ борлигига ва шу қишлоқда шўх, чиройли қиз ҳаёт кечириётганига, қоядаги бодом пуштиранг гуллаганига ишонгим келмайди. Айни бодом гуллайдиган вақт. Бодом гулладими ёки йўқми? Менга ёзиб юборишингни сўрайман, Ойқиз. Шу билан бирга қандай қарорга келдинг, институтга кириб ўқийсанми ёки колхозга кириб ишлайсанми — шуни ҳам ёзиб юборгин. Эсимда бор, бу йил сен ўнинчи синфни тамом қиласан. Агар мендан — қишлоқ Советининг собиқ секретари, колхоз комсомол комитетининг собиқ секретари сифатида маслаҳат сўрайдиган бўлсанг, мен яна институтга кириб сиртдан ўқишингни ва агроном бўлишингни маслаҳат берман...» Сўнгра Олимжон барча ҳамқишлоқларига салом йўллаб, хатнинг охирини «хайр» деб тамом қилган эди.

Ойқиз хатнинг орқа-ўнгини бир неча бор кўздан кечириб, бирорта бошқа сўз тополмади. Бу уни оз бўлсада жўнглини совутди ва хафа қилди. Шундай бўлса ҳам, хатнинг келиши унга севинч-қувонч бағишлади ва шунинг учун ҳам жавоб ёзишга ошиқди. Бироқ кундуз куни бундай жавоб ёзиш қиз учун ўнғайсиздек туюлди. Шу туфайли оқшом чўкишини кутди ва кечки овқатдан сўнг, дастурхон йиғилгач, чироқни ёқди-да, дераза олдига ўтириб жавоб хати ёза бошлади.

Ўнинг юраги турли-туман ҳис-туйғулар, фикрлар билан тўлиб-тошиб тўлқинланар ва бу кечинмалар қоғоз бетига тушаркан, гоҳ қулоқларигача қизариб кетар, гоҳ яна совиб қоларди. У совқотганини сезиб, ўрнидан турди-да, қора бахмалдан тикилган нимчасини елкасига солди.

Кўзлари толиб, эндигина уйқуга кетган Ойқиз ярим кечада қичқирган хўрознинг бўғиқ овозидан уйғониб кетди. Товуқ ва хўрозлар қишда ҳам ҳовлидаги ўрик дарахтида тунарди. Даканг хўрознинг бўғиқ овози қишлоқдаги хўрозларни уйғотиб юборди, бир зумдаёқ ҳамма томондан хўрозларнинг овози кела бошлади. Улар гоҳ бир-бирига қўшилиб, гоҳ айрим-айрим қичқирарди. Хўрозлар-ку майли-я, «сенлардан қолсак ҳайвон эмасмиз», деб аҳд қилгандек, эшаклар ишни

бошлаб юборишди. Улар ҳам биттаси бошлаб бериши биланоқ ҳаммасининг жазаваси тутиб, хўрозлар билан мусобақа қилгандай атроф-теваракда олдинма-кетин ҳанграй бошлади, ёқимсиз овоздан қулоқлар қоматга келди.

Оз ўтмай бутун қишлоққа жимлик чўкди. Бу жимлик қандайдир майин ва мулойим, сеҳрли ва гўзал эдики, ҳовлининг бир бурчагида, кўчада қад кўтарган теракларнинг куртаклари шивирлаб ёрилганигача эшитилиб тургандай эди.

Ойқиз камзулчасини елкасига ташлаган ҳолда оҳиста юриб ҳовлига чиқди, мусаффо ҳаводан тўйиб-тўйиб нафас олди. Қимирламай атроф-теваракка қулоқ солди. Мана, баланд-баланд дарахтлар, шохларида битта-яримта қуриб қолган ўтган йилги япроқлар новддан новдага урилиб, шитир-шитир қилар, баъзилари чирт узилиб ерга тушарди. Мана, айвондаги эшак пишқириб, деворга сурканмоқда, мана, узоқлардан итларнинг эринчоқлик билан вовиллаган овози эшитилмоқда.

Ойқиз хонасига қайтиб кирди ва ёзган хатини қайта-қайта ўқиб, кўнгли тўлмади, ўзидан-ўзи нолий бошлади. У оппоқ дафтарнинг варағини суғуриб олди-да, яна ўй-хаёлга чўмди: «Нима деб ёзганим яхши. Мана, Олтинсойда тун ҳам оғиб кетди, атрофда жимлик, разм солинса ҳамма нарсани илғаб олса бўлади. Ҳаттоки баҳорнинг кириб келаётганини сезса бўлади. Мана, куртаклар аста-секин ёрилиб япроқ чиқаришдан дарак бермоқда. Қоядаги бодом-чи? У шигил-шигил гулга кирган. Балки шу тўғрида ёзиш зарурдир!» Ҳа, фронтдан хат кутиб тоқати тоқ бўлгани ҳақида, Елена Никитична хат кўрсатганда қандай ўйнагани тўғрисида, шу муқаддас хатни кўкрагига босиб тоғ томон, қоялар орасидан ёриб чиққан бодом дарахти томон югурмоқ истагани тўғрисида ёзиш зарурдир!

Чироқнинг мойи тугади шекилли, ўча бошлади. Ойқиз даҳлиздаги идишни келтириб, чироққа керосин қуймоқчи бўлди. Қизиб турган лампа шишасини олмоқчи бўлган эди, қўли куйиб, шишани ерга ташлаб юборганини билмай қолди.

Ойиси уйғониб кетди, шишанинг синганини кўриб юраги ачиди.

— Уруш вақти бўлса, шиша топиш амримаҳол, то-

пилганда ҳам нархи баланд. Энди нима қиламиз?— дея койиди қизини.

Ойқиз ойисига лом-мим демай, ерда синиб ётган шиша парчаларини тераверди. Ойиси ҳақ эди. Шиша топишнинг қийинлиги, сотиб олишнинг ундан ҳам қийинлигини Ойқиз биларди. Қаердандир қорачироқ топиб келиб, стол ёнига ўтирди, жавоб хати ёзишда давом қилди.

Уфқ ёришиб, февраль тонгининг ёруғлари деразадан мўралаганда Ойқиз стол ёнидан турди. Ёзилган хат ҳавойи гаплардан узоқ бўлиб, самимий ва камтаргина эди. Олдинига у колхоз ишлари тўғрисида, ўтган йили буғдойдан мўл ҳосил етиштирилгани, фермалардаги қўйлардан кўпдан-кўп бола олингани, узумзор ташкил этилгани, товуқ фермасига бино қурилгани тўғрисида ҳикоя қилди.

Ҳа, Олимжон ака ҳақ. Бу йил у ўрта мактабни тамом қилади ва албатта, институтда ўқишни ҳавас қилади. Бироқ Ойқиз ҳамон ўй-хаёл билан банд. Нима қилиш керак: Тошкентга жўнаш лозимми ёки сиртдан ўқиш маъқулми? Балки ўқишни қўйиб, колхозда ишламоқ зарурдир. Ҳозир уруш вақти, ўзи ҳақида ёки илм олиш ҳақида ўйлаш вақтими?.. Ҳозир энг муҳими — ғалабани яқинлаштириш, бутун куч-қувватни фронтга ёрдам учун сафарбар қилиш. Демак, меҳнат, меҳнат қилиш зарур. Ҳамма унга иш билан ўқишни бир-бирига боғлаб олиб бориш мушкул эканлиги тўғрисида гапиради. Бироқ фронтда осонми? Олимжонга осонми? Шунинг учун ҳам Ойқиз мактубининг охирида ундан маслаҳат беришини ўтиниб сўради: «Олимжон ака, сиз қандай маслаҳат берсангиз, шундай қиламан. Хайр».

Еттинчи боб

Бизга таниш ўша сўқмоқ йўл. Ойқиз бу ёлғизоёқ сўқмоқлардан озмуича юрганми, гоҳ пиёда, кўпинча оёқ яланг, гоҳ ўша хира эшагини миниб чиқарди бу томонларга. Эшак ҳам дунёда топилмайдиган, яккаю-ягона эди-да! Узун қулогининг учига бир тутам бўлиб ўсган кулранг жуни бор эди. Эринчоқ ва фаҳм-фаросатсизлиги оламга сиғмасди, дунёга ўт тушиб кетса ҳам пина-

гини бузмас, бундан бошқа хира эшак сира топилмаса керак. Ойқизнинг ўзи ҳам эшагининг феъли ҳақида ўйлаб, ингичка ва нимжон оёқлари бунчалик танбаллик ва хираликни қандай кўтариб юрганига ҳайрон қоларди. Шу билан бирга кўпдан-кўп юк билан сўқмоқ йўлдан тоғ устига ўрмалаб чиқишини кўриб, раҳми келарди. Бироқ шундай пайтлар ҳам бўлардики, эшак сўқмоқдан ўрмалаб юқори чиқар экан, ўрта йўлда тўхтаб қоларди-да, қулоқларини диккайтириб, у ён-бу ёнга аланглар, худди бир нарсани тинглагандай жимгина турарди-да, сўнгра овози борича ҳанграр эди. Шундай пайтда уни жойидан қўзғатадиган куч топилмасди. Ойқиз унинг сағрини силаб, эркалаб орқасидан шунча итарса ҳам, жойидан жилмай ҳанграйверарди. Мана ҳозир ҳам ўз билганини қилиб, қизнинг хунобини ошириб юборди. Диққат бўлган Ойқиз тескари бурилиб, сўқмоққа тикилиб қолди. Ойқизга жуда таниш ва қадрдон бўлган шу сўқмоқдан ундан кўра кўпроқ юрган кимса топилмас. Ойқиз бу йўл ҳақида ўйлаганда ҳаммавақт миясига шундай фикр келарди. Сўқмоқнинг ўзигина эмас, унинг атрофларидаги ҳар бир тош, ҳар бир гиёҳ, ҳар бир дўлана дарахти ва янтоқ унга таниш бўлиб қолган эди.

Ойқиз шу сўқмоқдан қанчадан-қанча йўл босганини ўйлаб, агар ҳисоб қилингудай бўлса неча-неча километр бўлишини тасаввур қилиб, мийиғида кулиб қўйди.

Ҳа, айтгандай, Олимжонга жавоб хати ёзиб юборганига қанча вақт бўлди? Бугун кечаси шуни ўйлаб, бармоқлари билан ҳисоблаган эди, йигирма икки кун бўпти. «Йигирма икки кун-а? Тўғри ҳисобладимми? Адашмадимми?» Ўз ҳисобига ўзи ишонмай, яна санамоқчи бўлди. Эгар устида ўтирганча, эшакнинг арқонини бўйнига ташлаб, икки қўлининг бармоқларини очиб-юмиб қайта-қайта ҳисоблаб чиқди. Йўқ, адашмабди, ўшандан буён йигирма икки кун ўтибди. «Ўша вақтда февраль эди, ўша азиз ва муқаддас бодомимиз шигил-шигил гулга кирган пайт эди. Бодомимиз?... Бу нима-си?» У ширин хаёл ичида кафтини юзига қўйди ва юзидан аланга чиқиб турганини сезди.

Ойқиз ўзидан-ўзи уялгандай бўлди ва эшагини ниқтади.

— Қани, қадамингни тезлатсанг-чи. Хуржунда иссиқ нон, яхна гўшт, маккайи толқони бўлса-ю, сен имил-

дан торсан а. Еки бугун етиб боришингни унутдингми, қашмон.

Кутилмаганда унинг буғдойранг қўлига бир томчи келиб тушди.

— Эҳе, ёмғир-ку,— деди Ойқиз. Аммо у бу сўзни ўзига айтдими, эшагига айтдими, ўзи ҳам пайқамай қолди. У осмонга назар ташлади, юзига қандайдир соя тушди. Ойқиз қошларини чимириб, пешонасини тириштирди.

Кўктоғ ҳам кулранг булутлар билан қопланган эди. Ана шу булутлар аста-секин ёнбағир бўйлаб, харсангтошлар ва юлғунларга тирмашиб пастга тушарди. Энди атрофдаги тоғлар ҳам, тепаликлар ҳам қуюқ булутлар оқимига кўмилиб кетган эди.

Қалин булутлар ичида қўйлар ҳам кўринмасди. Аммо қўйлар сойнинг икки томонида эканлигини Ойқиз яхши билар ва уларнинг маърашига диққат билан қулоқ соларди.

Ёмғир тез-тез тома бошлади ва томчилари қизнинг бошига, елкасига, қўлларига тушаверди. Оз ўтмай жала Ойқизнинг бошига челақлаб қўйгандай бўлди. Ойқиз эшагини қанча ниқтаса ҳамки, у пинагини бузмай қадам ташларди.

Жала тобора зўрайди. Сўқмоқ йўлдан лойқа сувлар оқди. Ёнбағирда илиниб турган майда тошлар жаланинг кучи билан шалдираб пастга қулади. Ойқиз ёмғирда ивиди, юпқа кўк кўйлаги баданига ёпишиб, юзидан, елкалари ва тиззаларидан сув оқиб тушаверди.

Эшак нима учундир таққа тўхтади. Ойқиз жаҳл билан унга бақирди, ёмғирдан эмас, балки эшагидан асабийланиб кўзларига ёш олди. У эшакнинг арқонини силтаб, ҳўл новда билан сағринига урарди. Ивиган новда эшак баданига ботиб, из қолдирар, у бутун аламинин эшакдан оларди.

Ойқиз жуда совқотди тиши тишига тегмай қалтирай бошлади. Эшак хиралик қилиб тўхтаса ҳам, у ҳамон олга ниқтарди. Шундай қилиб, азоб-уқубатда бир тепадан иккинчисига ўтди. Бироқ чўпонларнинг ҳам, қўйларнинг ҳам қораси кўринмасди.

— Боб-бо!.. Бобоқул бобо!— чақирди у аъзойи бадани титраган ҳолда чийиллаб. Тобора зўрайган ёмғир унинг нозик овозини ўчириб қўйгандек туюларди.

Ойқиз овози борича яна қичқирди. Ҳеч қандай жа-

воб бўлмагач, яна бир тепаликдан ўтди. У қаттиқ совқотганидан дағ-дағ титрар, рангида қон қолмаган эди. Қутилмаганда нариги тепа устида Бобоқул амакининг таниш гавдаси кўринди. У қўли билан у ён-бу ёнига уриб қўйди-да, бир зум ўтмай кўздан гойиб бўлди.

«Йўқ, у эмас, кўзимга шундай кўринди шекилли», ўйлади Ойқиз парвосизгина. Бироқ сал ўтмаёқ Ойқизнинг кўзлари катта очилиб кетди. Бобоқул амаки сой ичидан Ойқиз томон чопиб келарди.

Кеч кириб, ғира-шира қоронғилик чўкканда у Ойқизни чакмонига ўраб, қишлоққа олиб келди ва Умурзоқ отага буйруқ тарзида деди:

— Дарҳол доктор чақиринг, вақт ўтмасин, ҳа. Қизимиз касал... Ойқизимиз...

Саккизинчи боб

— Кўзларингни оч... Менга қара, болагинам... ддангга қара...— Шивирлар эди Холбиби қизининг тепасида парвона бўлиб. У бошидаги оч сариқ рўмоли билан кўз ёшларини тез-тез артиб қўярди. Умурзоқ ота унинг ёнида пешоналарини тириштирган ҳолда бақрайиб турарди.

— Қизгинам...— деди Холбиби рўмолининг учини ушлаб. У бақириб йиғлагиси келарди-ю, бироқ рўмоли билан оғзини зўрға тўсиб, ўзини тўхтатарди.

Кўзларини юмган Ойқиз аста-аста нафас оларди. Унинг қовоқлари бўртган, қоп-қора киприклари чирмашиб ётарди. Ярим очиқ оғзидан садафдай тишлари ярқираб кўринар, юзлари иситма алаңгасидан қип-қизариб кетган эди.

Мана, орадан икки ҳафта ўтди. Икки ҳафтадирки Ойқиз кўзини очгани йўқ. Врач: «Ўпкаси яллиғланган, тезда олди олинмаса...» деди-ю, нарёғини айтолмади.

Ёши анчага бориб қолган, бошига ўраган оппоқ рўмоли остидан битта-яримта оқ сочи чиқиб турган паст бўйли, камгап ўзбек аёли охирги икки сўзни атайин тилга олмади, Умурзоқ отанинг ҳам, Холбибининг ҳам юракларини увуштиришни истамади, аксинча, уларни юпатиб, ёш организм бундай касални тез орада енгади, тузалиб кетади, деб ишонтирарди. Бироқ мудҳиш фикрлар юракни тирнаб турар, бир дақиқа ҳам тиним бермас, уйда ҳам, ҳовлига чиққанларида ҳам кўз олдила-

рида совуқ ва мудҳиш ваҳима пайдо бўлиб, қоп-қора қанотлари билан чол-кампирни қиз ётган хонага яна ҳайдаб киритарди. Ойқизнинг дугоналари унинг хаёлига келармиди-йўқми, буни билиб бўлмасди. Аммо улар деярли ҳар куни келиб, оёқ учида хонага киришарди, стулга ёки Ойқиз ётган каравот чеккасига бир зумгина ўтиришар ва сўнгра ғамгин ҳолда уйдан чиқиб кетишарди.

Холбиби бўлса икки ҳафтадан бери мишжа қоқмай, қизи бошида ўтириб чиқди. Унинг кўзлари қизариб, киртайиб қолди. Баъзи-баъзида Умурзоқ ота Холбибининг елкасига қўлини қўйиб, сукунат ичида бошқа хонага олиб чиқар ва мулоимлик билан насиҳат қиларди:

— Ёт, ухла. Бунча куйиш ярамайди. Дарҳақиқат... Мен ўзим бошида ўтириб турарман.

Аммо Холбиби кар ва гунг кишидай эрига бир-икки қараб қўярди-да, яна ўз хаёли — қизи тўғрисида бошига кириб чиқаётган қўрқинчли фикрлар денгизига фарқ бўларди. Ваҳима унинг дилига уя қўйгандай, қанча курашса ҳам барибир, ғам-алам, ваҳима ва қўрқинчдан қутула олмасди. Шунда ўпкаси тўлиб, йиғлагиси келарди-да, ўзини зўрға босиб олиб, Умурзоқ отанинг кўкрагига бошини шилқ этиб ташлар, шивирлаб илтижо қиларди:

— Қизимнинг олдидан ҳайдаманг, қўрқаман...

Умурзоқ ота меҳнатда қаварган катта қўллари билан Холбибининг елкаларини силаб, сўради:

— Нимадан қўрқасан?.. Нимадан?..

— Қўрқаман... ухлаб қолсам, қизим...

У ич-ичида йиғлади, елкалари титради. Шунда чолнинг ҳам хўрлиги келиб, йиғлаб юборгудай бўлар, кўз ёшлари томоғига тиқилиб, бирор сўз айтишдан ожиз қоларди. Бироқ, шундай бўлса ҳам, ўзини босишга уринар, йўталиб-йўталиб, бўғиқ овоз билан насиҳат қиларди:

— Бўлди, бундай бўлмағур фикрларни бошингдан чиқариб ташла.

Умурзоқ отанинг ҳам кўз ёшлари томоғига тиқилиб турганидан овози ўзиникига ўхшамас даражада қўпол ва йўғон эди.

— Ухла, ухла дедим-ку, олдида ўзим ўтираман.

Холбиби ўжарлик қилиб, Ойқиз олдидан бир дақи-

қа ҳам қўзғалмас эди. У каравот олдиға ёзилган кўр-пачаға ўтириб, бошини қизининг ёстиғига суяган ҳолда оз-моз мизғиб оларди.

Кунларнинг бирида, кеч кирган пайт Умурзоқ ота эшикни шиддат билан очди-ю, остона олдида туриб, хотинини чақирди:

— Холбиби!

У жавоб бермай, ўтирган еридан қаддини салгина кўтарган бўлди.

— Холбиби!— Умурзоқ ота такрор чақирди, овозини салгина чўзиб ва тўнини ҳам ечмай Ойқиз ётган хонага қадам ташлади. Бироқ сукунат ичида хонадан чиқиб келаётган Холбиби уни тўхтатди.

— Нега бақирасиз?— деди у чолга шивирлаб.

— Дарҳақиқат, эшитгин деб аста чақирдим-ку. Мана, қувонавер... Суюнчи бер, Алишерингдан хат келди.

— Ўғилгинамдан? Алишеримдан-а?

Холбибига уй Умурзоқ ота билан бирга айланаётгандай бўлди.

— Мана бунисини Олимжондан дейинди,— Умурзоқ ота уч бурчак хатни Холбибига тутди.

— Олимжондан! Қайсиниси Алишердан?..

— Мана буниси, каттароғи.

— Шунисими?

— Ҳа.

— Мунча кичкина? Олимжонниқидан каттароқ деб ўйловдим. Қаранг-а, мунчаям кичкина хат ёзмаса...

— Йўқ, хотин, Алишер ёзган хат катта,— деди Умурзоқ ота Холбибини юпатиб.

Икковлари ҳам хатни кўзларига суртгудек ардоқлардилар. Холбиби хатнинг бирини кўзига суркади ҳам, сўнгра лабини тегизиб ўпди ҳам. Кейин кўкрагига босди.

— Ўғилгинамдан... Алишеримдан...— деди қувонч билан ва оз ўтмай шубҳа қилгандай эрига қаради.

— Ўғлингдан, ўғлингдан, қўлингдаги хат Алишердан. Мана, мендагиси Олимжондан.

— Энди бу хатларни бизга ким ўқиб беради?

— Ойижон! Нима гап? Хат келдимми?

Юз берган воқеадан чолу кампир саросимага тушиб қолдилар. Бир зумда юзларида ҳам севинч, ҳам кўрқинч, ҳам саросималиқ пайдо бўлди. Орқада, эшик

олдида Ойқиз оёқ яланг турарди. У анча озиб қолган, орқаси тўла соч эди.

— Қизгинам... ўзинг турдингми? Нега турдинг, болам?— деди Холбиби ҳаяжон-ла. У ҳам қўрқарди, ҳам севинарди,— юр, қизим, юр! Ҳали туришингга бор, қизим,— Холбиби қизини худди ёш боладек алдаб яна жойига авайлаб ётқизди.

Умурзоқ ота ҳам севинчи ичига сиғмай довдираб, катта ва қўпол этикларининг учида юриб, Холбибининг орқасидан эргашди.

Итоаткорлик билан жойига ётган Ойқиз ойисига қўлини узатди:

— Хатларни беринг, ойи, ўқиб кўрай-чи.

— Ўқи, қизим, ўқи. Ма, Алишердан, буниси бўлса...

— Ўзим ўқийман, ойижон...

— Майли, ўқийвер.

Ойқиз акасидан келган хатни тўхтамасдан ўқиб чиқди. Чол билан кампир нафасларини ичга ютиб диққат билан тингладилар. Умурзоқ ота оёқлари увушиб қолган бўлса ҳам, энгашиб ўтирганича соқолини силарди. Холбиби бўлса бир қўли билан каравотга суяниб, бир қўлида рўмоли билан оғзини беркитиб, ҳар бир сўзни қунт билан тингларди. Хат ўқиб чиқилгандан сўнг Холбиби уйқудан турган қушдай сесканиб тушди, тагидаги стулини шошиб Умурзоқ отанинг олдига қўйди-да, ўзи кўрпачага ўтириб, қизига қаради:

— Қайтариб ўқи, қизим. Секин-секин, дона-дона қилиб ўқи-чи. Баъзи жойига тушунолмаб қолдим.

Ойқиз энди ҳар бир жумлани тўхтаб-тўхтаб ўқиди. Алишернинг хати дадиллик, руҳий кўтаринкилик билан ёзилган эди. У ҳаммага бирма-бир салом айтгач, «тил» топиб келиш учун уч марта разведкага боргани тўғрисида ёзган эди. «Биринчи марта муваффақиятсизликка учрадик, анча йигитларимиздан ажралиб, қуппа-қуруқ қайтиб келдик...»

— Йигитларимиздан ажралиб?..— Холбиби Ойқизни тўхтатди,— ажралдик дегани нимаси? Ўқ ептими-а?..

— Одамлардан ажралган,— деди Умурзоқ ота унга жиддийлик билан.— Фашистлар совет разведкачиларини ўлдирган.

— Ўлдирган?

— Ҳа, ўлдирган. Охирини ўқи, қизим.

— Шошма, болам, Алишеримиз-чи, соғ-омонми ахир?

— Дарҳақиқат, хат ёзиптими — соғ-омон-да. Эшит, хотин, сабр қилиб охирини эшит.

Алишер иккинчи марта, разведкага бориб, «тил» тутганлиги ва унинг устига брезент плашпалаткани ёпганда овозининг борича бўкирганлиги, натижада отишма бошланиб, шошиб қолганидан оғзига рўмолча тикишни ҳам унутганлиги ва бир илож қилиб уни ўқ ёмғиридан олиб чиқиб, окопларимизга судраб келганлиги, унинг орқасидан осколка тегиб, ўлиб қолганлиги тўғрисида ҳикоя қиларди.

Холбиби олдин «тил»нинг нималигини сўради. Сўнгра, нима учун ўша «тил»ни олдига солиб ҳайдамай, судраб келганлигини сўради. Умуман, Алишер ёзган хатнинг кўп жойлари Холбиби учун қоронғу, тушуниб бўлмайдиган туюлди. Шундай бўлса-да ўғлининг ботир эканлигини тушунди ва фахрланди.

Учинчи марта разведкага борганда, Алишернинг ниши ўнгидан келади. У немис офицерини қўлга туширади. Албатта, бу осонликча бўлгани йўқ. Улар олдиниға типпа-тик юрдилар, сўнгра оппоқ халат кийиб икки юз метр чамаси қалин қорда ўрмаладилар, миша даласидан ҳам, симдан тўқилган тўсиқлардан ҳам тинч ўтиб олдилар. Тун бўйи мижжа қоқмай ҳаракат қилиб, саҳар пайтида қўққисдан фашист блиндажига бостириб кирдилар: қий-чув, тўполон бошланди. Уқ-граната отилиб турган пайтда Алишер немис офицерини қўлга тушириб, эпчиллик билан нарига олиб чиқди. Бу разведкадан ҳамма йигитлар соғ-омон қайтдилар ва улардан уч киши — шу жумладан, Алишер ҳам Давлат мукофотига тақдим этилди.

— Тавба,— деди Холбиби бошини чайқаб, ёқасини ушларкан,— ҳамма томонда отишма, тўполон, у бўлса немис босмачисини бўғиб, ўзи билан олиб келипти, тавба!..

— Бунисини эшит, хотин,— деди Умурзоқ ота уни тўхтатиб,— Алишеримиз ҳукумат мукофотига тақдим этилипти.

— Тавба! Мукофотга-я!..— Холбиби ҳайратланиб бош чайқарди.

— Ҳақ сўз шуки, Алишер — қаҳрамон,— деди Умурзоқ ота оғзини тўлдириб ғурур билан.

Шу бир неча дақиқада чол бутунлай ўзгариб кетди. Унинг бўйи баландроқ, елкалари кенгроқ, кўзлари рав-

шапроқ бўлиб қолди. Холбибининг қалби тўла севинч-қувонч юзларига қалқиди. У чолга мамнуният билан ўгирилиб, кулимсиради ва ичида: «Ахир, отаси бургутдай бўлса, ўгиллари ҳам шундай бўлади-да», деб қўйди.

— Шундай вақтда қанийди олдиларида бўлсам...— деб қўйди Холбиби астагина.

— Хўш, нима қилардинг?— сўради Умурзоқ ота.

— Ўзим ҳам билмайман,— бир дақиқа ўйлаб туриб, яна такрор қилди,— ўзим ҳам билмайман...

У бирданига бошини кўтариб Умурзоқ отага тикилди. Унинг юрагида шундай жасорат пайдо бўлдики, кўзлари ёшларникидай чақнаб кетди.

— Уша босмачини ушлаб келишга ўзим борардим... Ўзим судраб келардим...

Умурзоқ ота билан Ойқиз қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборишди. Айниқса, чол ичаклари узилгудай куларди, қўли билан кўз ёшларни артиб, мўйловини силаб қўярди. Оёғини узатиб ўтирган Ойқиз кучсиз ва заиф овози билан қиқирлаб куларди. Баъзида овози қўнғироқдай жаранглаб кетарди.

Ойқиз кулгидан тўхтаб, тиззаси устида турган яна бир уч бурчак хатни силаб-сийпалаб қўярди. Хат устидаги адрес қалам билан ёзилган бўлиб, сувми ёки ёмғир текканиданми кўп сўзлари ўчиб кетган эди. Ойқиз қадрдон мактубга умидвор кўзларини тиккан ҳолда очайми-очмайми дея қийналиб ўтирарди.

— Хатнинг бошқаси-чи? Нимага ўқимаяпсан уни, қизим?— сўради Умурзоқ ота.

Ойқиз ялт этиб дадасига қаради-ю, бир зумда қизариб, узун-узун ва қалин киприklarини қўйи солди. У уялиб, эшитилар-эшитилмас жавоб берди:

-- Бу хат... кейинроқ ўқисам майлими?

-- Ҳа, майли, боши айланиб кетди қизимнинг,— деди Холбиби безовта бўлиб,— ёт, қизим, ёнбошла.

-- Пўқ, йўқ, бошим айлангани йўқ, яхшиман,— деди Ойқиз шошиб ишшиб,— фақат, бу хатни... Кейинроқ ўқирман... Майлими, а?

Чол-камнр тушунолмади, жим турардилар.

Сўнгра чол қўлини оғзига қўйиб йўталди ва мўйловини силаб, хотинининг елкасига туртиб қўйди:

— Юр, чиқайлик,— деди у мулойимлик билан,— дарҳақиқат, чарчаган. Дам олсин.

Мана, ёмғир ёғиб турганига икки кечаю-икки кундус бўлди. Икки кечаю-икки кундуздирки, батальон немислар эгаллаб турган Глуховка қишлоғини озод қилиш учун жанг қилмоқда. Қандай бўлса ҳам фашистларни қишлоқдан суриб чиқариш зарур эди: буйруқ шундай. Батальон атакага ташланар, бироқ шу заҳотиёқ қишлоқ олдидаги ўрмон оралиғига яширинган икки немис дзоти тўхтовсиз ўт очиб, ҳамма йўлни беркитиб қўярди. Батальон яна ёмғирда ивиб, лойқа сув билан тўлган окоп ва траншеяларига қайтишга мажбур бўларди.

Ёмғир ва совуқ жондан ўтавергач, ер юзининг бирор ерида қуруқ, иссиқ ва тепадан қуёш нур сочиб турган жойнинг борлигига ҳам ишонмай қоласан киши.

«Наҳотки, ер юзида Олтинсой сингари гўзал қишлоқ бор бўлса?— ўйлади Олимжон окопга оқиб тушаётган лойқа сувга термилиб ўзига-ўзи савол бераркан.— Ҳа, бор. Ойқиз ҳам шу қишлоқда яшайдими? Ҳа, шу қишлоқда. Ер юзида шундай қиз бормикин ўзи? Бор-ку... фақат узоқ-узоқларда... Ҳозир у нима қилаётган экан?.. Эҳтимол, тандир қизитиб, иссиқ-иссиқ нон ёпиб, менинг тўғримда ўйлаётгандир? Оҳ, иссиқ нон...»— деди у бенихтиёр ва чуқур нафас олиб, муздек ҳавони сувдек шимирди. Унинг юзларидан ёмғир оқиб тушар, кўз очиргани қўймас, қошлари чимирилиб, киприклари пирпирарди.

— Олимжон, ҳу анавини қара,— деди қўшни окопдаги жангчи,— тўртинчиси кетди.

Олимжон ялт этиб орқасига ўгирилди ва худди сакраб чиқиб кетмоқчидай ярим белигача окопдан кўтарилиб, ўша томонга қаради. Кейин окоп ичига тушди-да, қазиб чиқарилган тупроқ уюмига — шундоққина лойга энгагини қўйиб, олдинга тикилди.

Энди у ёмғирга ҳам, совуққа ҳам парво қилмай, тишини тишига қўйганча, тикилиб турарди. Аммо бутун вужуди безгак тутгандай қалтирарди. Оз ўтмай бадани қизишиб кетгандай бўлди, буни ҳам ё писанд қилмас, ё сезмасди. Фақат юрагининг дук-дук ураётганини эшитиб турарди, холос.

— Ким бўлди бу, Гриша? Танийсанми сен уни? сўради у ёнидаги жангчидан, Олимжон бутун оламни

унутиб, ўрмалаб кетаётган жангчининг ҳаракатини кузатарди.

— Танийман, биринчи ротадан, кичик сержант Галчонков.

Улар бир нарсани сезишди шекилли, худди команда бўлгандай бир дақиқада бошларини баробар пасайтириб, яна кичик сержантни кузатишаверди. Ўрмон оралигига яширинган бир жуфт пулемётдан бирданига бир неча бор ўқ ёғилди. Ўрмон оралиғи билан кичик сержант ер бағирлаб ётган жойдаги масофа қайта-қайта ўққа тутилди-ю, пулемётнинг ўтли ипи билан кўрпани қавигандай туюлди. Кичик сержант ана шу ўлим алагаси остида ер бағирлаб ётарди. Нима бўлса ҳамки дзот олдига етиб борса, уни портлатиб йўқ қилса. Буйруқ ҳам, сержантнинг аҳду паймони ҳам шундай. Энди батальоннинг ҳужумига йўл очишнинг бирдан-бир чораси — биттадан жангчи юбориш йўли билан фашистлар дзотини тору мор қилиш эди. Мана шу хавф-хатарли ишга тўртинчи жангчи жўнади, у ўлим билан якка-якка олишмоқда. Дзот бўлса ажали етганлигини сезгандай тўхтовсиз ўт очарди. Оловга айланган ўқлар ёмғири жангчилар устига ажал уруғи бўлиб ёғиларди.

Галчонков анчагача бошини ерга қўйиб жим ётди.

— Бирорта тепа, бирорта баландлик бўлса нима қиларди?— деди Григорий.

Олимжоннинг нафаси ҳам чиқмади.

Галчонков анчагача қимирламай жимиб қолди. Ҳа, тирик кишининг бунчалик узоқ жим ётиши Олимжонни ташвишга солди, уни кузатавериб чарчади.

— Гриша,— деди у қўшни окопга қараб,— агар Галчонков...

Бироқ пулемёт овози унинг сўзини бўлди. Шу пайт Галчонковнинг жон-жаҳди билан икки букилиб, қорнини ушлаган ҳолда олдинга чопганини кўрди.

— Ярадорга ўхшайди... Қорнидан шекилли...— деди Олимжон Григорийга,— ярадор бўлса керак-а? Нега индамайсан?

— Балки ярадор эмасдир,— жавоб берди Григорий,— қўлида гранаталар борлигидан энгашиб олгандир... Танкка қарши гранаталар...

— Барибир... у етолмайди. Энди мен... Энди менинг навбатим.

Олимжон жаҳл ўтида ёниб, шинелини ечиб ташлади.

— Эҳ фашист... янглишасан... кимдир ахир олдингга етиб боради. Агар мен ҳам боролмасам... Сен борасан, Гриша, эшитдингми? Албатта етиб борасан.

Григорий унга жавоб берганда, Олимжон аллақачон окопдан чиқиб, анча нарида ўрмалаб борарди. У салгина ўрмалаб бекинар, яна ўрмалаб бориб, яна бекинар ва шу зайлда фашистнинг кўзини шамғалат қилиб, худди эчкимардек олға интиларди. Шу пайт Олимжон пулемёт сайраганини, ўқлар Галчонков ётган ерларни илма-тешик қилиб юборганини кўрди.

Ёмғир тобора заптига олаётганини, жала қуяётганини ҳам сезмасди Олимжон. Ҳатто у ернинг лой ва сийпанчиқ эканлигини ҳам, қаердан ўрмалаб юрса ўша ерда тиззаси ва тирсагининг изи қолиб, дарров лойқа сувга тўлишини ҳам, қаерга қўлини қўйса ўша ерга ботиб кетишини ҳам пайқамас эди. Урмалаш ҳам, эмаклаб юриш ҳам борган сайин қийинлашарди. Ҳансираб, нафас олиши оғирлаша бошлади. Нафаси оғзига тикилиб, чарчаганида бошини бир озгина тирсагига қўйиб, ўзига келиб оларди.

Бир вақт у орқасига қарагиси, окопларидан қанча узоқлашганини билгиси келди.

— Оҳо, анча йироқлаб кетиб қолибман,— деди Олимжон овозиши чиқариб. У яна бошини тирсагига қўйиб, теварак-атрофни кузатди, юраги кучли ҳаяжон аралаш қувончдан санчгандай бўлди. Ўзидан ўн беш метрча орқада Григорий келарди. У эпчиллик билан ҳаракат қилар, бурни билан лой ҳидлаб, жала остида билинар-билинимас эмаклар, олға интиларди.

— Гриша,— деди Олимжон астагина овоз чиқариб. У дўстига тикилиб, кулиб қўйди-да, сўнгра гимнастёркасининг енги билан юзларидан оқиб тушаётган ёмғирни артди. Шу дақиқада унинг кучига куч қўшилгандай тетикланиб кетди, барала овоз чиқариб деди:

— Эҳ!!— у орқасидаги автоматини тўғрилаб қўйди ва ўтдай ёниб, Галчонков ётган жойга эмаклади. Бирдан пулемётлардан ўқ узилди. Олов бўлиб ёнган ўқлар мудҳиш ҳуштак чалиб олдига келиб тушди, Олимжон ер бағирлаб, тошдай қотиб қолди.

— Эҳ, муттаҳамлар, пайқаб қолди!— ўйлади Олимжон афсус билан. У тишини тишига қўйиб, ер бағирлаб яна ўрмалаб кетди. Қанчадан-қанча ўқ боши устидан

учиб ўтаётганини сезиб турган бўлса ҳам, ғазаб ўтида ёниб олға интиларди.

Қўли бирданига юмшоқ нарсага тегиб кетди. Салгина бош кўтариб, олдида Галчонков ётганини кўрди. Унинг қора обмотка ўралган оёқлари тиззасидан букилган, икки қўллаб сўнгги марта она тупроғимизни қучоқлаб ётарди.

— Галчонков!— деди Олимжон унинг аллақачон ўлганлигини билса ҳам, — Галчонков, орқангдан келяпман... Барибир етаман... Уларни ўзим ўлдираман...

У Галчонковнинг брезент сумкасидаги танкка қарши учта гранатани олди-да, аламига чидамай шимининг чўнтаklarига солмоқчи бўлди. Бироқ гранаталар ёмғирда увигап шим чўнтагига сигмади. Олимжон дарров ёқасининг тугмаларини ечиб, гранаталарни қўйнига солди. Энди ана шу гранаталарни жой-жойига етказиш — ўзи учун ҳам, батальон учун ҳам, бутун дунё учун ҳам муқаддас ишлигини кўнглидан кечирди. У қорнидан бўртиб чиққан гранаталарни қўли билан авайлаб ушлаб кўрди-да, яна олдинга ўрмалаб кетди. Унинг миясида фақат битта фикр — қандай бўлса ҳам дзотга етиб бериш фикри ҳукмрон эди.

«Эмаклаб борайми ёки чопиб борайми?.. Чопиш... Чопиш... Чопиш... ёки эмаклаб борайми! Бу лаънати дзот портлаши керак! Улсам ҳам, чала ўлик бўлсам ҳам тор-мор қилишим шарт. Улим қўлимдан ушласа ҳам, юрагимга, бошимга чанг солса ҳам, барибир гранатани отишим керак!.. Бу ишнинг тақдирини дақиқалар ҳал қилади, дақиқалар... дақиқалар, ўлим кўрқинчли эмас, дзотга етмаслик кўрқинчли. Оҳ, ҳали қанча узоқ-а... олтмиш метр чамаси... балки етмиш метрдир... Шошма... сабр қил...— деди у ўз-ўзига шивирлаб ҳамон олға ўрмаларкан.— Сендан кўрқадиган аҳмоқ йўқ. Шошмай тур, газанда... мана, етай деб қолдим. Яна бир-икки дақиқа... портлатиб юбораман, ҳа, портлатиб...»

Олимжон ана шу мудҳиш дақиқаларда биринчи марта бошини салгина кўтариб, қулоқ солди.

— Ҳа, газандалар, нафасинг чиқмай қолди-а?..— деди у овозини чиқариб. У қандай қилиб ўрнидан турганини ҳам, жон-жаҳди билан олдинга чопганини ҳам, «Ура-а!» дея қичқирганини ҳам сезмай қолди. Нафаси

ҳалқумига тикилса ҳам, «ура» деб қичқирар ва ўтдай ешиб олдинга чопарди.

Ура-а-а!— деган овозлар акси садо бергандай орқадан ҳам янгради. Шу пайт Олимжон қўлидаги грамплаталарни олдинга отди. Отди-ю, одатдагидай ўзини ерга ташлаб, қўллари билан бошини тўсди. Бир зумда ер чайқалиб кетгандай, Олимжон ўзини қайиқда ётгандай ҳис қилди. Бирданига гумбурлаган овоз кўтарилди-ю, осмонда портлаб, яна ерга тушди.

Олимжон аста бошини кўтариб атрофга қаради. Бир неча жангчи унинг ёнидан чошиб ўтди. Орқада акси садо бериб жаранглаган «ура» овозлари ҳам ана шу шуқор жангчиларники эди. Энди улар бўлак-бўлак бўлишиб, қишлоқни ўраб олишни мўлжаллаб, олға интилардилар. Улардан бири чошиб кета туриб таққа тўхтади-да, Олимжоннинг ёнига ўтириб, елкасидан кўтарди, меҳрибонлик билан сўради:

— Олимжон... оғам... яраланганинг йўқми?..

— Гриша...— деди Олимжон қувонч билан. У дўстининг гапини ҳам эшитмаган эди.— Гриша, галабами-а?..

Григорий жавоб ўрнига, овозининг борича «ура-а» деб бақирди ва тўхтовсиз отилаётган ўқ ва портлаш овозлари янграган томонга чошиб кетди.

Олимжон ҳам ўрnidан турмоқчи ва олдинга чопмоқчи эди, бироқ қўл ва оёқлари мадордан кетганини сезди. Бир амаллаб қаддини кўтариб ўтириб олди, жангчиларимизнинг жасорат билан олдинга чопаетганларини кўриб, қувонч билан илжайиб қўйди.

Олимжон бу дақиқаларни, галаба қилиб соғ-саломат қолган дақиқаларини бир умр хотирасидан чиқармайди. Жалада лой кечиб, шиддат билан чошиб бораётган жангчиларга мароқ билан термилиб, ўзидан-ўзи мамнун бўлиб ўтирарди.

Жанг тугади. Отишмалар тўхтади. Глуховка қишлоғи ишғол қилинди.

Олимжон қишлоқ кўчасида бораркан, четан ва ёғоч деворлардан ҳар бир ҳовлига мўралаб қўяр, дуч келган одамдан дўстини сўрарди.

— Григорийни кўрдингми?

— Гриша Петровни учратган борми?

— Ҳой, пулемётчи оғайнилар. Гриша Петров олдинларингиздан чиқмадими?

Ҳаммадан «йўқ» деган жавобни олгач, Олимжон бир тор кўчага бурилди ва муюлишдан сал нарида, учинчи уйнинг зинапоясида ўтирган ўрта ёшли, мўйлови ўсиқ солдатга дуч келди. У бир оёғидаги обмоткасини ечиб, шимини туширган ҳолда тиззасига кириб қолган кичкина мина осколкасини суғуриб оларди.

— Фашистлардан совғами?— деди Олимжон.— Қадалиб туриптими?

— Йўқ, мана шундоқ юзада турипти лаънати. Ҳеч чиқариб бўлмапти,— деди солдат Олимжоннинг юзига қарамай,— ўзи нўхатдай кичкина... терининг остида турипти-ю, ҳеч чиқай демайди.

— Қани, оғайним, бир кўрай-чи,— деди Олимжон.

— Йўғ-е... ўзим... ўзим аста...

Олимжон солдат олдида озгина туриб, унинг қипқизил қавариб чиққан жойини икки қўллаб эзаётганини кўриб раҳми келиб кетди:

— Юр, оғайним, санчагга олиб бораёй. У ерда дарров суғуриб оладилар. Бунча азоб чекишнинг нима кераги бор!

— Йўғ-е!— деди жангчи хитоб қилиб. У мўйловини қимирлатиб сўзида давом қилди:— Тикан кирса ҳам санчагга чопаверамизми? Ҳозир улар оғир ярадорлар билан банд.

— Оғир ярадорлар...— деди жангчининг сўзини такрорлаб у,— тўғри. Мен ҳам...

— Ярадормисан?

— Йўқ, дўстимни қидириб юрибман... Оғайнимни.

— Қим у?— Солдат Олимжонга тикилди.

— Ундай фамилия жуда кўп, ҳа, жуда кўп, тушундингми?.. Петров, Григорий Петров,— деди Олимжон нима учундир саросимага тушиб.

— Санчагга бор, улардан сўра... ёки ҳу анави шамол тегиримони ёнида қаттиқ жанглар бўлди... Уша ердан қидир,— деди солдат ишидан тўхтаб Олимжонга маънодор тикилган ҳолда.— Шошма-шошма, дўстим, сен бешинчи бўлиб дзотга борган солдат эмасмисан?.. Отинг Олимжон эмасми? Ўзбекмисан?..

— Ўзбек. Олимжон,— деди у кулимсираб.

— Сени қара-я,— деди солдат шартта шимини кийиб, қувонч билан.— Ахир, сени қидириб юриптилар-ку. Сен қаҳрамонсан.

Ким қидиряпти?— сўради Олимжон совуққонлик билан.

Комбат қидиряпти, ҳамма қидиряпти.

Майли...— деди Олимжон ва ҳовлидан ўтиб, экин-юрта кириб кетди.

— Шошма! Қаёққа боряпсан! Олимжон!— Солдат унинг орқасидан қичқириб қолди.— Комбат шу ерда, ёнимизда, шошма, ўзим олиб бораман.— У обмоткасини ўрагувча Олимжон аллақачон ғойиб бўлган эди.

Олимжон картошка экилган ернинг ўртасидан тўғри шамол тегирмони томон юрди. Аллақачон ишдан чиққан тегирмоннинг синиб кетган парраклари кучсиз шамолда эринчоқлик билан айланарди. Шамол тегирмони экинзордан сал нарида, эллик қадам масофада, ўрмон оралиғида икки толнинг ёнида эди.

Олимжон олдиниға ўрмон оралиғидаги толни ҳам, унинг яқинидаги ёш-ёш оқ қайинларни ҳам бир ёқда қолдириб, тўғри шамол тегирмони томон йўл олди ва ўша томон бораётган санитарларга кўзи тушгач, дарҳол бурилди. Бироқ санитарлар ўрмон оралиғиға етмай, йўлда тўхтадилар ва кимнидир носилкаға солиб, орқаларига қайтдилар.

— Тўхтанглар!— деди Олимжон қичқириб,— тўхтанглар, оғайнилар!— У ёмғирда ивиган ерда сийпаниб, қоқиниб чопар ва санитарларға етиб олиш учун интилар эди. Аммо санитарлар унга эътибор қилмай, орқаларига ҳам қарамай боришарди.

— Кимни олиб кетяпсизлар? Оғайнилар, тўхтанглар!— Олимжон тўхтовсиз қичқирар эди.

У бир зумда тошдай қотиб қолди. Не кўз билан кўрсинки, ёмғирда ивиган тол билан терак новдалари ичида, хас-хашак устида Петров ёниға ўгирилиб ётарди. Ёмғир бошидан оққан қонини ювиб тушганидан қулоғи ҳам, бўйни ҳам қонға беланган эди. Икки еридан тешилган каскаси ўзидан анча орқада ётарди.

Олимжон нафаси оғзига тиқилган ҳолда дарҳол унинг юзига термилди.

— Гриша! Дўстим. Мен Олимжонман, эшитяпсанми, Гриша?

Григорий ёмғирда ювилган лаблари юмилган ҳолда нафаси чиқмай ётарди.

Олимжон унинг автоматини ўз елкасига осиб, Григорийни азод кўтариб орқасига ўгирилди. У ўрмон ора-

лигидан юриб, яқиндаги уй томон бурилганда, тўғридан келаётган санитарларга кўзи тушди.

Григорий санчастан анчадан кейин ҳушига келди. Олимжон у билан хайрлашар экан, Григорий деди:

— Олимжон... сендан сўроғим бор...

— Айт, Гриша! Айт, нима десанг адо қиламан... Фақат тузалиб кетсанг, бас.

Григорий индамади. Энди у юзлари ювилган, бошлари боғланган, исиниб ўзига келган бўлса ҳамки, Олимжон далада, окоп ичида кўрган Григорий Петровга сира-сира ўхшамасди.

— Биласанми, гимнастёркамда хат бор... Валяга ёзилган... Ҳу, биласан-ку, ҳикоя қилиб берганим... Эсинг-дами?..

— Эсимда.

— Ўша хағни ол.

— Олдим, бироқ хат тугамаган-ку...

— Охирини менинг учун ўзинг ёз, сўнгра жўнат.

— Яхши, Гриша.

— Ойқизингга ҳам ёз.

— Ҳали менинг Ойқизим эмас.

— Барибир сеники бўлади. Ойқизга албатта, ёз, эшитдингми, албатта, ёз.

Унинчи боб

— Ойижон! Ойи!— Ойқиз кўзини очди-ю, овози борича қичқирди. Кейин ташқарига қулоқ солди.

Уйда жимлик ҳукмрон эди.

Ойқиз пардаси йўқ қоп-қора ойнага қаради, ёстиғига яқин қўйилган курсидаги чироққа тикилди-ю, ҳайрон бўлди: «Ҳовлига қоронғи тушибди. Ойим бу чироқни қачон ёқинтилар?» Бирданига бир неча бор ўқиб чиққан мактубга кўзи тушди, қўли беихтиёр хатга чўзилди. «Ёмғир... шкки кеча-кундуз ёмғир... Иккита даҳшатли дзот... Сўнгра жанг... Атака... Атака... У ўрмалаб кетди...», деди ўзинга-ўзи Ойқиз хаёлчан кўзларини юқорига тикканча шивирлаб. Хатни қайта-қайта ўқиб чиққанидан, унинг ҳар бир сўзини ёддан биларди. У азиз ва энг муътабар бу мактубни қўлига олди. Олимжон қандай қилиб уч бурчак қилиб тахлаган бўлса, худди шундай қилмоқчи бўлди. Тахларини ўз ҳолига келтир-

гунча анча уринди. Ниҳоят, хат аслидек бўлгач, кўнгли жойига тушиб, ўйлади: «Олимжон хатни ёзиб бўлиб, худди шундай қилиб буклаган эди». Энди у хатнинг адресига тикилиб қолди. Бинафшаранг печатини кўздан кечирди, Ватан буйруғидек жиддий ва қатъий ёзилган: «Қизил аскарники, бепул». «Ҳарбий цензура томошидан кўрилган» деган сўзларни такрор-такрор ўқиди. «Наҳотки, одам боласи шунча азоб чекса,— деди у овоз чиқариб,— наҳотки, шунча даҳшатлардан ўтса... Ҳаммиша ўлимнинг ичида бўлса... Наҳотки... Ойижон! Ойи!»

Холбиби нариги хонадан оҳиста чиқиб, парда орқасидан кўринди ва остонадан ҳатлаб, ичкарига кирди.

— Нима дейсан, қизим? Нима, қўрқиб кетдингми?..— сўради у хавотирланиб.

— Ойижон! Қандай қилиб?.. Қанчалик қийин, қанчалик оғир-а? Қандай бардош беришади-а?— деди Ойқиз кўзларига ёш келиб. У ўтдек ёнган юзларига муздек кафтини қўйди.

— Жуда қийин, қизим. Лекин, начора, қўлингдан нима ҳам келарди? Чидам керак... Чидам, бардош...— деди Холбиби хўрсиниб.

— Ахир, уларга ҳеч ёрдам қилолмаймизми, қўлимиздан келмайдими? Нима билан ёрдам берсак бўлади. Ойижон, сиз кўпни кўргансиз, айтинг... ҳаммасини биласиз-ку!— деди Ойқиз сабрсизлик билан.

— Меҳр билан, қизим,— деди Холбиби мулойимгина қилиб,— меҳр билан.

— Меҳр билан... қандай қилиб? Улар минг-минг километр узоқда-ку?..

— Хат ёз. Уйдан борган хат уларнинг қалбини иситади, юрагига далда беради, белига қувват бағишлайди, мушкулини осон қилади. Мен ўйлаб қўйдим. Совғасалом ҳозирлайман: ўрик, майиз, ёнғоқ, қаймоққа қориб хамир қиламан, нон ёпаман. Сен хат ёз, қизим, жуда яхши бўлади.

— Ойижон!— Севинчи ичига сиғмаган Ойқиз кўрпани улоқтириб ташлади-да, ойсининг бўйнидан маҳкам қучоқлаб олди,— шунчалар доно, шунчалар меҳрибон бўласизми...

— Йўқ, йўқ...— деди Холбиби қизини тўхтатиб,— кейин, кейинроқ ёзасан... Тузалиб кетганингдан кейин ёзарсан. Ҳозир эмас, тушундингми, қизим? Сал дар-

монга киргин. Ҳозир мен сенга иссиқ сутга асал қўшиб бераман, ичиб, дам оласан, ухлайсан, қизим.

Холбиби шундай деб чиқиб кетди-да, оз ўтмай қўлида пиёла ва нон кўтариб кираркан, эшик олдида ҳайрон бўлиб қолди.

— Тавба! Ҳозир нима девдим-а. У бўлса дарров хат ёзишга ўтирибди. Қизим тушмагур-эй...

— Ойи, Олтинсойдан кимлар фронтда?— деб сўради-да, ойисининг жавобини ҳам кутмай, ўзи Алишер, Темури... деган эди, ойиси:

— Олимжон ҳам...— деб қўшиб қўйди.

— Яна ким?

— Яна, дугонанг Қумрихоннинг акаси — Эргаш-чи?..

— Ҳа, эсимда. У ҳалок бўлган.

— Ҳа-я, шўрлик,— деди Холбиби хўрсиниб,— соғ-саломат жанг қилаётганлари ҳам кўп. Ҳасан-чи, чўпон... уйланишга ҳам улгуролмади. Уша енгил-елпи Қумрихонни деб қанчадан-қанча овора бўлди. Қумри бўлса... Ҳа, айтгандай, Тоҳир-чи, Умар-чи...

— Шошманг, шошманг, қайси Умар? Омбор мудирининг ўғлими?

— Мана, биринчи бригададан звено бошлиғининг икки боласи ҳам фронтда. Ҳайдар-чи, Қўзибой ҳам... Кенжа-чи. Ҳу анави ашулачи шўх йигит-чи? Эсимда бор, сигир соғаётган ёки ўчоқбошида овқат пишираётган пайтларимда кўча томондан ишдан қайтаётган Кенжанинг овози келарди. Унинг ёқимли қўшиқларини эшитсам ўй-хаёлларим, орзу-армонларим узоқ-узоқларга, Кўктоғининг нариги томонларига учиб кетарди... Кенжанинг қўшиқлари ақли ҳушимни буткул оларди-ю, ишим ишда қолиб кетар, соққан сутимни сигир тепиб юбориб, ер билан битта бўлиб тўкилганини билиб қолардим... Кечқурун ниширмақчи бўлган сутли ош ҳам қоларди.

Холбиби хаёлга чўмиб, бу хонага нима учун кирганини ҳам эсдан чиқарган эди. Қизининг олдида ўтириб қўлидаги нон ва пиёлани курсига қўйганича ҳамон ҳамқишлоқларидан кимлар фронтда эканлигини ўйларди.

— Ҳа, айтгандай. Алидан хат келипти. Ҳу, шалпанг-қулоқ-чи. Чақимчи, маҳмадона, қаерда ҳам эмиш.

— Госпиталда.

— Ҳа, ўша ерда эмиш,— бир зум жим қолди-да, яна

сўнда давом қилди:— Барибир ачинасан киши. Бир оё-ни йўқ эмни. Энди оёқсиз нима қилади?..

Ойқиз жавоб бермади. Энди у ойинининг гапларини гоҳ эшитиб, гоҳ эшитмасди. Орқасига ёстиқ суяб, икки тиззасига напкасини қўйиб, дафтарини олди, Алишерга хат ёза бошлади.

— Ҳамқишлоқларимизнинг ҳаммасига хат ёзаман,— деди у.

Холбиби қизининг юзларига термилди-ю, нима учун олдига киргани энди эсига тушди.

— Қизгинам,— деди у хатга берилиб кетган қизига ачишиб,— кўп уринма, узилиб қоласан, ёт, дам ол. Мен бўлсам гапга тушиб кетибман, сут ҳам совиб қолди. Ма, пинғида ич нон билан қўшиб.

— Сутни ичаману нонни кейинроқ ейман. Майлими, ойинжон?

Холбиби майли дегандай бошини қимирлатди-да, оҳиста ўрнидан туриб, уйдан чиқиб кетди. Кечки овқатдан сўнг Умурзоқ ота ҳам, Холбиби ҳам бир неча бор оёқ учида эшик олдига келиб, тирқишидан ичкари қарашиди. Ойқиз ҳамон жойида ўтирганча тиззаси устига напкасини қўйиб хат ёзарди. Орадан анча вақт ўтгач, Холбибининг сабри чидамади, шартта кириб қизининг қўлидан дафтар-қаламини тортиб олиб, ухлатишга қарор қилди-да, шиддат билан эшик олдига келганида шахтидан тушиб, оҳиста орқасига қайтди:

— Отаси, қизингиз уйқуга кетипти.

— Чироқ ёниб турипти-ку!

— Чироқни ўчирмай ухлаб қолипти. Бечора қиз чарчаган-да. Майлига, озгина мизғиб олсин, кейин тузатиб ётқизаман. Чироқни ҳам ўчирмадим, ўчирсам дарров уйғониб кетади. Қушдай сезгирлигини биласиз-ку.

Олтинсойда ҳаво тез-тез ўзгариб турарди: қуёш бутун оламини чароғон қилиб ёритган кезларда шарқдан эсиб турган тоғ шамоли баҳор нафасини, эриган қорлар, нам билан кўпчиган тупроқлар, эндигина очилган лолалар, гулга кирган бодомлар (албатта, бизга таниш бўлган бодомнинг ҳам) ҳидини олиб келарди. Шундай пайтда шамолга пешвоз чиқиш, қўлинг унинг қўлида эканлигини ҳис қилиш қандай нашъали! «Ғалати гап... қўлингни ҳис қиламан-ку, ўзинг кўрнимайсан, Қаердасан Олимжон?.. Олимжон?!»

Ойқиз кўзини очди. Олдида ярим варақча ёзилган

хат ётарди-ю, қалами кўринмасди. Қиз ҳайрон бўлди ва кўзи уйқуга кетганини эслаб, қаламини ахтарди, кўрпа ва ёстигининг остини ковлаштириб анча уннади, қўлига ҳеч нарса илинмади. Ниҳоят, ерга тушиб ётганини кўрди. Қаламини олиб, давомини ёзишга киришар экан, ҳайрон бўлди. Чунки хатда оламни чароғон қилган қуёш ҳам, тоғ шабадаси ҳам, қизнинг қўлини ушлаб турган Олимжон ҳам йўқ эди.

«Ажойиб туш, ана шу туш ҳақида ёзаман!»— ўйлади Ойқиз ич-ичидан севиниб. Қўлидаги қалами қоғоз устида пилдираб кетди...

Энди шамол ҳам тоғдан эмас, балки чўл томондан туриб, Ойқиз билан Олимжоннинг елкасидан итарарди. Шамол тобора кучайиб, ёш-ёш теракларни белигача қайирар, ҳовлидаги омборхонанинг пастгина эшиги тўхтовсиз очилиб ёпиларди. Ўтган йили дадаси ўтқазган гилос дарахти бўлса қўрқув ичида қалтирар, ҳовлида юрган товуқлар ҳам орқа ва ён томонидан урган шамолдан қўрқиб, омборхонага шошилар эди. «Ҳозир қопқоронги кеча-ку, товуқлар нима қилиб юрипти?» Ойқиз ҳайрон бўлди, бироқ тобора зўрайиб бораётган шамол унинг ўйлашига халақит берарди. Эҳтимол, шамол-тўполон чўлларда ҳам кезиб юргандир, ўтган йилги хас-хашакларни осмонгача учуриб, қуюн ичида айлантираётгандир. Бу қуюнлар бир зумда Ойқизни ҳам ўз гирдобига тортди-ю, айлантириб-айлантириб, узоқ-узоқларга учуриб кетди. Ойқиз қўлларини Олимжоннинг қўлида кўргандай ҳис қилди-да, сўнгра шамол иккаласини ҳам бирга-бирга учуриб кетди. Ойқиз Олимжонга нималарнидир айтмоқчи бўлса ҳам, оғзига қуюн тиқилиб, тили калимага келмасди.

«Мен-ку, иссиқ жойдаман-а, қуюнлар ичида сен қандай умр кечиряпсан?— деди Ойқиз шамолнинг қаршилигини енгиб.— Олимжон... жонгинам...» унинг шивирлаганини ҳам, инграганини ҳам билиб бўлмасди. Энди у ҳаммаёқ жимжит эканлигини, эркин гапира олишини сезиб, ҳайрон қолди.

— —Жон қизим, энди бўлди, ухла,— дер эди тепа-сида турган ойси мулойимлик билан.

— Ойи, ухлайман-ку, ахир,— жавоб берди Ойқиз ўзини гуноҳкор сезиб, ойсининг қоғоз-қаламини, хатларини йиғиштириб олишига эътироз билдирмай. У оёғини узатиб, бошини кўрпага буркаб олди.

Ойиси чироқни ўчирди, қоронғилик ичида пайпаслаб қилининг кўрпаларини тузатаркан, Ойқизгами ёки ўз-ўзинга нималарнидир шивирлади.

Кўнгли типчиган Холбиби ўз хонасига чиқиб кетди. Ҳаммаёқ жимиб қолди. Ойқиз бир неча дақиқа қимирламай ётиб, кўрпа ичидан ташқарига қулоқ солди. Кейин кўрпадан бошини чиқариб, тинглади. «Ухлашдими, йўқми?— ўйлади Ойқиз,— ухлашди шекилли... Йўқ, яна оз-моз сабр қилай... ажойиб туш... Ахир, уйқудан уйғониб, қўлимга қалам олдим, яна уйқуга кетдим, яна у тушимга кирди. Ҳаммасини бирма-бир ёзишим керак: ёш теракларнинг қайрилганини ҳам, чўлнинг шов-шуви ичида биз билан учиб кетганини ҳам, кўрқмасин, деб қўлимдан ушлаб турганини ҳам... Нега кўрқай. Юрагим типч, қалбим қувончга тўла. Сабабини биламан. Чунки у олдимда эди, қўлимдан ушлаб турарди».

Ойқиз жойидан оҳистагина туриб, чироқни ёқди ва меҳрибон ойиси иссиқ бўлсин, деб оёғига ёпиб қўйган дадасининг тўнини кийиб олди-да, ўзини-ўзи кўздан кечира бошлади. Тўн жуда узун ва кенг эди, енги ерга осилиб ётар, этаги оёқларини беркитиб, ер супурарди. «Бу тўнга менга ўхшаш беш-олти қиз сиғар,— деди у ўзича ўйлаб.— Ҳа, шундай бўлса ҳам иссиқ-ку», деб юборди овоз чиқариб ва шу зумдаёқ ўз сўзидан ўзи кўрқиб кетди; эшикнинг пардасига тикилиб, қўли билан оғзини беркитди. Ана шу парда орқасида ойиси билан дадаси ухларди.

Ойқиз стулга ўтириб, озиб кетган қўлларига қаламни олди. «Мана шу тўн ҳақида ёзаман,— деди у,— нима бўпти? Кулгили. Майли, кулсин. Бироқ ҳаммадан ҳам муҳими... муҳими,— у яна қоп-қоронғи ойнага қараб қўйди-да, ўз-ўзидан: «Энг муҳими нима?.. Нима деб ёзаман? А?..»— деб сўради.

Ташқаридаги қоронғилик ҳамон сукунатда. Ойқиз яна ундан сўради:

— А?..

Эрталаб ҳарорати кўтарилиб кетди.

Ун биринчи боб

Елена Никитична Горишева ғамгин ҳолда бошини қуйи солиб борарди. Гарчи, унинг сумкаси қуруқ бўлса ҳам, қандайдир оғирлик елкасини эзарди. Сумкасининг ичида қолган биттагина юпқа хат худди бомбадай, худ-

ди ўлимдай оғир ва мусибатли эди. Хат ҳаракатдаги армиядан бўлиб, Умурзоқ отанинг номига ёзилган эди. Елена Никитична кўм-кўк конвертдаги хатни бир неча бор сумкасидан чиқариб қуёшга тутиб кўрди, унинг устига ёзилган адресни қайта-қайта ўқиди. Энди бу хат Умурзоқ отанинг ҳовлисига шумхабар олиб киришига шубҳа йўқ эди. Шунинг учун Горишева бу ҳовлига киришдан ҳам, кўча-кўйда Умурзоқ отани ёки Холбибинини учратишдан ҳам кўрқарди. У ўша таниш дарвоза олдидан икки марта ўтди, иккаласида ҳам уни ҳеч ким кўрмади. Дарвозани тақиллатиб кираверишга юраги дов бермади.

«Нега?.. Нега шундай ҳодиса юз беради?..— деди у ўзига-ўзи юраклари уриб, ғам-алам ичида,— ахир, кечагина бу ҳовлига бир эмас, иккита хушхабар олиб келган эдим... Энди-чи... Йўқ, ҳовлига кирмайман, майли, бу хат сумкамнинг остида ётаверсин. Ҳозирча...»

У тўрт томонга аланглаб қаради ва шахдам қадам ташлаб Умурзоқ отанинг дарвозасидан узоқлашди.

Аммо одам боласи мусибатдан қанча кўрқиб қочса, мусибат шунча ваҳима солиб орқасидан қувади. Кутилмаганда Умурзоқ ота Горишеванинг қаршисидан чиқиб, йўлини тўсди.

— Салом, қизим!— деди у мулойимлик ва меҳрибонлик билан.— Хўш, қаёққа шошиляпсан? Нима учун эшигимиз олдидан ўтдингу кирмадинг.

Елена Никитичнанинг ранги қув ўчиб, сукунат ичида отанинг юзларига ғамгин назар ташлади.

— Хўш?.. Нега индамайсан? Ҳа, қўлга тушдингми?..— Умурзоқ ота қувонч билан ҳазилида давом этди:— Қани, орқангга қайт. Иссиққина зоғора нон билан чой ичамиз. Қани, юр, дарҳақиқат, дўстнинг уйига кирмай ўтишинг инсофдан эмас. Сумканг ҳам қуп-қуруқ, ишинг ҳам қолмагандир, шундайми?

Умурзоқ ота брезент сумкани ушлаб кўрди, оғзини очиб қарамоқчи бўлганди, Елена Никитична кўрқиб кетди, жон ҳолатда сумканинг оғзини ёпиб, уни бағрига босиб олди.

— Сумкам қуп-қуруқ, отажон,— деди у ҳаяжонини сездирмасликка ҳаракат қилиб. Энди у сумкани икки қўли билан бағрига қаттиқроқ босарди.

Умурзоқ ота ҳайрон бўлиб унга тикилди ва шубҳа билан сўради:

— Сирли бир нарса борми дейман ичида ёки пулми-а? Мабодо қорахатмасми?

Шундай деб Умурзоқ ота унинг кўзларига тикилиб қаради.

— Қимга?..

— Йўқ, йўқ, отажон. Қорахат эмас, пул ҳам эмас...— У Умурзоқ отага қараб кулиб қўйди ва худди сумкасини чолга кўрсатмоқчи бўлгандай,— сизларникига кирмай, кимникига кирардим, юринг,— деди-да, олдинда йўл бошлаб, эшик томон юрди.

Елена Никитичнани ҳовлининг ўртасида кутиб олган Холбиби, хурсанд бўлиб ичкарига таклиф қилди.

— Буни қара!— деди столнинг усти тўла хатларни кўрсатиб,— шу кечанинг ўзида ёзди-я ҳаммасини. Энди аҳволига қара, таниб бўлмайди. Булар қачон ота-онасининг айтганини қилар экан-а? Ахир касал ҳолича тун бўйи мижжа қоқмай хат ёзса-я! Тавба, тавба!..

— Нега ташвишланасиз, ойижон? Менга ҳеч нарса бўлгани йўқ, хат ёзиб яхши қилдим. Ўзингиз ҳам айтувдингиз-ку,— деди Ойқиз ўрнидан туриб,— мен ёздим, энди Лена холам почтага топширадилар.

Ойқиз стол устидаги хатларни шоша-пиша йиғиштириб, Елена Никитичнанинг сумкасига соларкан, ундаги хатга кўзи тушди.

— Оҳо!.. Қимга бу? Менга эмасми?— деганича сумка ичидаги хатни ола солиб бағрига босди. Елена Никитичнанинг ранглари ўчиб, хатни қайтариб олмоқчи бўлди, бироқ Ойқиз ирғиб каравотига чиқиб олди:

— Бермайман, нега қўрқиб кетдингиз?..— деди Ойқиз конверт ушлаган қўлини боши узра кўтариб.

Елена Никитичнанинг хатга узатган қўллари шалпайиб тушиб, ўзи тошдай қотиб қолди. Эскириб кетган рўмоли бошидан елкасига тушиб кетди-ю, оқарган сочлари кўзга ташланди. У бошқаларнинг мусибатига шерик эди, лаблари кўкариб, юзларидан қон қочди.

Умурзоқ ота ҳам, Холбиби ва Ойқиз ҳам сукунат ичида анграйиб унинг юзларига тикилиб қолдилар. Ҳозирги ҳолатида Елена Никитичнани таниб бўлмасди. Шу пайт Ойқиз конвертни унинг кўзига яқинроқ тутиб:

— Хўш, бу нима?.. Нега сиз?..— деди.

Умурзоқ ота қизи конвертни очганини билади, кейин нима бўлганини билмайди. Бу уйда нима содир бўлди ўзи? Атрофда нима бўлди? Ойқизнинг чийилла-

ган овози қулоғини тешиб юборди-ку! Нега Ойқиз қичқириб йиғлайди? Бирданига у елкасининг ачишиб оғриганини сизди, кимдир тўнини ечиб, икки кураги ўртасига бир сиқим чўғ ташлагандай бўлди. Умурзоқ ота конвертни ҳам, майда-майда қилиб ёзилган оқ қоғозни ҳам, ундан кейин чети қора ҳошияли пуштиранг қоғозни ҳам кўрди. Бу қоғозлар ўзини каравотга отган Ойқизнинг қўлидан тушиб, кўрпа устида ётарди. Холбиби қизи ёнига югурди, кейин қоғозларни териб олди. Умурзоқ ота қоғозлардан бирини — қора ҳошияли пуштиранг қоғозни Холбибининг қўлидан юлқиб олди. Холбиби хатни эрига берди-ю, унинг юзларига тикилиб турди.

Ниҳоят, чол момақалдироқдай гулдураб қулоғини кар, вужудини муз қилган қўрқинч ва ваҳима эканлигини сизди.

Умурзоқ ота умрининг охиригача ана шу мудҳиш мотам кунини, қора ҳошияли пуштиранг қоғозни эсидан чиқармади.

Ун иккинчи боб

Холбиби тўрт кундан буён қимирламай шифтга термилиб, сукунат ичида ётарди. Энди Ойқиз ўрнида ойиси бемор эди. Қорахат унинг дилини пичоқдай тилиб юборди. Овозининг борича қичқириб йиғлади, минг тўлғаниб, оҳ-воҳ қилди, сочларини юлди, ҳовлига чиқиб овози борича дод солди, аза тутди. Яна уйга кириб олиб, тиз чўкиб ўтирган ҳолда бошларини ерга уриб дод солди. Уни зўрға овутиб, қизининг жойига ётқизишди. Шу-шу, Ойқиз ўрнидан туриб кетди. У аввалгидан анча тетик, худди касал кўрмагандай эди. Энди у ойисининг бошида парвона, дадаси келгунча ойисининг олдидан жилмасди. Рўзғорнинг барча иши Ойқизнинг елкасига тушганди.

Огир мусибат кунлари Умурзоқ ота ҳам ғам-алам чекиб карахт бўлиб ётди, бир-икки кун уйдан чиқмади. Кейинчалик, сал ўзига келгач, ташқарига чиқиб, одамларга қўшилди. Шу билан ғам-ғуссадан бир оз қутулмоқчи бўлди.

— Аҳволи қандай?— сўради ҳовлига чиққан қизидан.

— Бирдай, дада.

— Гапирадими?

— Йўқ.

— Овқат едими?

— Йўқ.

— Дарҳақиқат, бу нима деган гап?..

Умурзоқ ота тўғри уйга кириб, Холбибининг ёнидаги курсига ўтирди, юзидаги ғам-алам ва саросималикни билдирмасликка ҳаракат қилди. Мулойимлик ва меҳрибонлик билан сўради:

— Хўш, аҳволинг қалай, онаси? Бирор нарса есанг бўларди...

Умурзоқ ота уйга кирган дақиқадан бошлаб Холбибининг юзи ёришгандай, баданига иссиқ югургандай бўлди. Бироқ лом-мим демай, фақат чолига термиларди. Бу кўзлар ширин фарзандидан — жиғарбандидан ажралган онанинг битмас-туганмас ғам-алами, қайғу-ҳасрати билан тўла эди.

— Начора... Аммо ўғлинг қаҳрамон-а. У билан фахрлансанг арзийди... Мана, командйри ҳам, ўғлингиз билан фахрланинг, деб ёзипти-ку. Ҳой, эшитяпсанми? Бунчалик қилишинг яхшимас. Ҳа, яхшимас.

Ҳамон чолга термилиб ётган Холбибининг пастки лаби ва қоғонининг ости пирпираб кетди, пешонаси тиришиб, кўзлари жиққа-жиққа ёшга тўлди, юзларидан оқиб тушди.

— Бу нимаси... Ахир, ўзингни ўйласанг-чи. Ахир, бошқа ўғлимиз ҳам бор-ку... Алишер бўлса соғ-омон. Мана, Алишердан хат. Мана,— Умурзоқ ота тўнининг ичидан, белбоғидан уч бурчак хат чиқариб, Холбибига кўрсатди.— Қизимиз-чи? Ойқизимиз бор. Энди бас қил, қолган болалар учун кераксан. Дарҳақиқат, ўзингни сақла. Энди мана шу фарзандларимиз учун яшашимиз керак.

Умурзоқ ота бошини қуйи солиб, қўлларига тикилганича ўйланиб қолди.

— Ҳа, Темур ҳам... Балки у қайтиб келар... Балки соғ-омондир... Турмушда шундай воқеалар ҳам учрайди-ку. Қорахат келади-ю, бироқ одам тирик бўлади, уруш-да, уруш... урушда нималар бўлмайди дейсан?!

Холбиби лабларини қимирлатиб, нимадир деб шивирлагандай бўлди.

— Нима дединг?— сўради Умурзоқ ота севинганидан Холбибига энгашиб:— Хат дедингми?

— Хат... Қандай хат? Қимдан?

— Командирдан.

— Нима депти?..

Умурзоқ ота нима дейишини билмай қолди. Уша қорахат солинган конвертда рота командиридан ҳам мактуб бор эди. «Мен биламанки,— деб ёзган эди командир,— ўғлингизнинг жангда ҳалок бўлганлиги тўғрисидаги хабарни эшитиш осон эмас. Бироқ, ўғлингиз Темур қахрамонлик кўрсатиб ҳалок бўлди. Йиғламанг. Бундай ўғил билан фахрланинг. Бундай ўғлон билан Ватан ҳам фахрланади».

Умурзоқ ота бу сўзларни ҳар куни бир неча бор эларди, бир неча бор такрорларди, ўзига-ўзи бир неча бор шивирлаб қўярди. Мана энди шу сўзлар яна ёдига тушиб, Холбибига такрор қилмоқчи эди, бироқ унинг кўз ёши тўкишидан қўрқиб, қўлини оғзига тутиб йўталиб қўйди. Ҳа, ҳозир хатни ўқиш ҳам қийин, унинг раъйига қарамаслик ҳам қийин. Темурнинг ҳалок бўлганлиги тўғрисида командирнинг ўзи ҳам ёзган. Бу ҳақиқатни Умурзоқ ота яхши билиб турса-да, лекин бир дақиқа бўлса ҳам Холбибини овунтириб, ғам-аламдан халос қилишга уринарди.

Умурзоқ ота анчагача жимиб қолди, у гоҳ ўзининг меҳнатда қаварган узун-узун қўлларига, гоҳ Холбибининг ғамгин юзларига термиларди.

— Дарҳақиқат, бугун раис билан ҳам, партия котибимиз билан ҳам гаплашдим,— деди чол орадаги жимликни бузиб. У Холбибининг юзларига астагина қўлини юбориб, унинг бетидagi кўз ёшларини артиб туриб, гапни бошқа ёққа бурди:— Ҳозир бутун мамлакат фронтга ёрдам қиляпти, дедим. Фронтга гўшт-ёғ керак. Бас, шундай экан, биз нима учун қўлимизни қовуштириб ўтирибмиз? Дарҳақиқат, биз ҳам фронтга йигирма-ўттизта қўй юборсак яхши бўлар, дедим.

Холбиби диққат ва эътибор билан чолга боқди.

— Албатта. Ахир, фронтга гўшт-ёғдан бошқа нарса ҳам керак-ку... Майиз ҳам, ўрик ҳам, гуруч ва ун ҳам...

— Сиз-чи?.. Нима бермоқчисиз?

— Менми?..

— Ҳа.

— Қўй-да. Жангчиларимиз қўй гўшtidан шўрва ёки қовурма пишириб ҳузур қилиб есинлар.

Холбибининг бошини ёстиқдан кўтаришга қуввати етмаса ҳамки, юзига салгина илиқлик югурди. У ўзининг ингичка ва ориқ қўлларини чўзиб, чолининг томир-

лари бўртиб-бўртиб турган катта қўлларини меҳрибонлик билан силади ва ўрнидан туришга уринди.

Умурзоқ ота ҳам шошиб қолди, ҳам қувонди.

— Сен... Нима?.. Қаёққа?

— Ўзим...

— Ўзинг нима қилмоқчисан?

— Ўзим совға-салом ҳозирлайман, мана шу қўлларим билан...

— Ҳозир эмас-да, онаси.

— Бўлмаса қачон?

— Аввал бир фикрлашиб олайлик. Дарҳақиқат, маслаҳатли ош ачимас, деганлар. Ахир, фронтга ёрдам — бу зўр иш. Ҳеч ким бундай ёрдамдан четда қолмаслиги керак. Фақат... — чол икки қўлини тиззасига қўйиб, сўзида давом қилди: — Мана шундай, тушундингми?.. Дарҳақиқат, ҳамма биргаликда, ҳамжиҳатликда ҳал қилгани маъқул. Ҳеч ким четда қолмасин, эртага кечқурун мажлис қиламиз, ҳаммаси шунда ҳал бўлади.

Холбиби чолнинг сўзларини қунт билан тинглаб, яна ўрнидан туришга интилди. Каравотдан зўрға ерга тушиб, бир зум тик турган эди, кўзлари тиниб, гандирак-лаб кетди. Умурзоқ ота уни дарҳол суяб қолди.

— Нега уринасан? Нимага турдинг?..

— Совға-салом ҳозирлашга, отаси. Сабрим чидама-япти. Ун, майиз, ёнғоқ дегандай...

— Ёнғоқ эмиш... Ҳамма нарсанинг ҳам ўз вақт-соати бор, ахир. Мен бор, Ойқиз бор... Совға-саломни ўзимиз ҳам ҳозирлайвера-миз. Сен ёт... ором ол. Озгина бўлса ҳам овқат есанг бўларди. Бу аҳволда куч бўладими, оёғингни кўтаришга ҳам мадоринг етмай қолади.

Умурзоқ ота ҳам, Ойқиз ҳам унинг ўрнидан турганига шод эдилар, бу тузалиш белгиси эди. Бироқ Холбиби иссиқ нонни эндигина қатиққа ботириб еган эди, бирдан боши айланиб, оёқ-қўллари қалтираб, зўрға каравотга етиб олди.

У шу қўйи икки кунгача овқат емай, жойидан қўзғалмай ётди. Бир куни кечқурун Умурзоқ ота Холбибининг ёнига кириб, курсига ўтирди ва мамнун бўлиб деди:

— Гап шундай, онаси. Менинг таклифим бир оғиздан қабул қилинди, қабул қилинганда ҳам дегин, чапаклар билан қабул қилинди.

Холбиби ранги ўчиб, оппоқ ёстиқ устида бошини чайқади.

— Сенга нима бўлди?— сўради Умурзоқ ота хавотирланиб.

— Билмадим.

— А, нима?

— Нима деяпсиз?

— Ҳа, шундай, ўтган ҳафтада сенга тушунтириб айтувдим, биров гушт билан, биров ун билан, яна биров бошқа нарса билан фронтга ёрдам қилади.

Холбиби чолнинг сўзларини маъқуллаб бошини қимирлатди.

— Фақат, фақат...— деди чол бўшашиб ва сўзининг охирини айтмай, жимиб қолди.

Холбиби савол маъносида эрига тикилди.

— Бу иш менга топширилди. Энди уйга ҳам кеч қайтаман. Энди сен тетик бўл, хотин.

— Ҳозир тузукман,— деди одатдагидан кучлироқ овоз чиқариб Холбиби.— Энди тузалиб қоларман. Мендан хавотир олманг, фронтга совга-салом йиғаверинг.

Янги топшириқ билан ишлари кўпайиб кетган кунларнинг бирида Умурзоқ ота пешинда уйга кириб келди. У одатдагидек Холбибининг олдидаги курсига ҳам ўтирмай, ҳовлиққан ва ҳаяжонга тушган ҳолда деди:

— Уйлаб топганларини қара-я! Мени фронтга юборар эмишлар. Бунга нима дейсан?

— Фронтга? Сизни-я? Чол одамни-я? Оппоқ соқолингиз билан-а? Ким юборар экан?

Холбибида қандайдир куч ва овоз пайдо бўлди.

— Шошма, шошма,— деди Умурзоқ ота Холбибини тўхтатиб,— нималар деганингни билиясанми? Ҳақ гапни айтсам, бу менга катта ишонч, катта мартаба. Дарҳақиқат, фронтга бориш... колхоз вакили бўлиб, ўзбек халқи номидан, республика номидан бориш, биласанми, бу...

— Сиз ўзингиз-чи?— сўрашди она-бола бирданига,— боришни истамайсизми?

— Умурзоқ чол фронтга боришни истамас эканми! Нима, ақлдан оздларингми? Биласизларми, фронтнинг ўзига эмас, жангчиларимиз ҳузурига меҳмон бўлиб борамиз. Уларга совга-салом олиб борамиз. Дарҳақиқат, бундай ишга энг муносиб кишилар юборилади.

— Сиз-чи? Муносиб эмасмисиз?— деди Ойқиз.

— Қандай қилиб сизларни ёлғиз ташлаб кетишимни ўйладим. Ойинг бўлса касал...

— Майли, бораверинг. Бу муқаддас иш,— деди Холбиби жиддий тусда.

— Албатта, муқаддас иш. Тезроқ тузалиб олсанг эди...

— Тузалиб қоларман, отаси.

Холбиби ҳақиқатан ҳам тузалиб қолгандай дарҳол ўришдан турди ва деворни, стулни ушлаб, дастурхон ёзмоқ ниятида нариги хонага чиқди. Бироқ Ойқиз ойисини хонтахта олдидаги кўрпачага авайлабгина ўтқазди.

Эртасига Умурзоқ ота яна янги хабар келтирди.

— Биласанми, қизим,— деди у Ойқизга,— жўнайди-ган бўлиб қолдик, ҳозирлик кўр. Йиғилган нарсаларни уч кун ичида вагонга ортишимиз лозим. Сўнгра вагонимиз эшелонга уланар экан. Эшелоннинг ва делегациянинг бошлиғи ўртоқ Охунбобоевнинг ўзлари. Энг севимли оқсоқолимиз, республикамизнинг президенти.

Ун учинчи боб

Умурзоқ отанинг жўнаганига ҳам икки ҳафта бўлиб қолди. Ойқиз дадаси билан станцияга бормоқчи ва фронт учун йиғилган совға-саломлар ортилган эшелонни ўз кўзи билан кўрмоқчи эди. Дадаси айтган митингда бўлиш, Охунбобоевни кўриш (у ҳалигача Охунбобоевни кўрмаган эди), унинг сўзини эшитиш, кейин эшелоннинг жўнатилишини кузатиш — буларнинг ҳаммаси жуда тантанали ва ҳаяжонли эди. Дадаси ҳам рози эди. Бироқ Ойқиз станцияга боришнинг ҳеч иложини тополмади. Станция Олтинсойдан ўттиз чақирим масофада. Бунинг устига бирдан-бир транспорт — арава эди. Умурзоқ ота бўлса станцияга икки кун олдин жўнаб, йиғилган нарсаларни вагонга ортиш ишини шахсан ўзи кузатиб турарди.

Ойқиз касал ойисини бир-икки кунга бўлса-да, ташлаб кетолмасди. Дадаси станцияга жўнаш олдидан бирга олиб бориш тўғрисида оғиз очди-ю, қизининг боролмаслигини тушуниб қолди.

— Дарҳақиқат, хайрлашгани келарман,— деди кета туриб дадаси.

Ойқизнинг кўнгли ўксиганини фаҳмлагач:

— Майли, отга мингаштириб оларман,— деди.

Ойқиз нафасини ҳам чиқармай бош қимирлатиб, розилик билдирди.

Дадаси хайрлашгани келолмади, унинг ўрнига ҳовлига колхоз раиси Қодиров кириб келди-да, отдан тушмай, ичкаридан чопиб чиққан Ойқизга деди:

— Дадангни кузатдик. Жўнаб кетганимни айтиб қўй, деган эди.

— Жўнаб кетдилар?!

— Ҳа, жўнатиб қўйдик.

— Жўнатиб... отдан тушинг, уйга киришг.

— Йўқ, уйга боришим керак, чарчадим.— У отнинг қорнига бир қамчи уриб, дарвоза томон йўл олди-да, икки қадам босган отнинг юганини тортиб, Ойқиздан сўради:— Ойнинг қандай? Соғайиб қолдимиз?..

Ойқиз жавоб беришга улгуролмай, Қодиров кўчага чиқиб кетди.

Умурзоқ ота фронтга, жангчиларга совға-салом юборишни айтган кундан бошлаб Холбиби ҳам ўрнидан турадиган ва у-бу ишларни қиладиган бўлиб қолганди. Бироқ Ойқиз ойисини ортиқча уринтирмасликка ҳаракат қилар, бирон ишни қилаётганини кўриб қолса, дарров қўлидан оларди. Чунки Холбиби ҳали камқувват, нимани олмоқчи бўлса, қўли қалтираб кетарди: эшик олдини супурмоқчи бўлганида қўлидаги супурги бир неча бор тушиб кетган эди. Бир сафар Ойқиз йиққан ўрин унга ёқмай, қайтадан тахламоқчи бўлганида, кичкина атлас ёстиқ ҳам қўлидан тушиб кетганди. Ҳатто чой қуйилган пиёлани тушириб юбориб, чилпарчин қилди.

— Вой, қизим, нима қилиб қўйдим?— деди у хафаланиб пиёла синиқларига тикилганича.

— Майли, ойижон, ачинманг, идиш синса — яхшиликка дейдилар. Қўлингиз куйгани йўқми?

— Йўғ-е... куйганим йўқ,— деди-да, тиз чўкиб, пиёла синиқларини тера бошлади.

— Ойижон! Қўйинг, ўзим териб оламан. Мана, бошқа пиёлада чой ичинг, дам олинг.

Қизининг елиб-югуриб иш қилишини, удабуронлигини ва айниқса ўзига муттасил меҳрибонлик қилаётганини кўрган она ич-ичидан қувонарди. Ўзини совуқдан қалтираётгандек ҳис қилган кампир қизи берган чойдан қайноқ-қайноқ ичгач, танасига ёқимли иссиқлик югурди. У хонтахта атрофига тўшалган кўрпача устида, аллақачон эскириб кетган кўк кўйлаги ичида оёқларини

чордана қуриб қизи ёнида ўтирарди. У нимжон қўллари билан дастурхон устидаги пиёлани олди, одатдагидек тиззасининг устига қўйиб, пиёлани икки қўллаб ушлаганича, унга тикилган ҳолда хаёлга чўмди.

Дақиқалар сувдек оқиб, пиёладаги чойнинг ҳам ранги ўзгариб, кўкимтир ҳолдан қуюқ сариқ тусга айланди. Ойқиз ташқарига чиқиб, яна қайтиб кирди. Бироқ Холбиби ҳамон пиёлага тикилганча хаёл дарёсига фарқ бўлган эди.

— Ойижон... ҳеч нарсани ўйламанг!..

Ойқиз онасининг елкасига оҳиста қўлини қўйди.

— А?

— Кўп ўйлайверманг, ойижон, хўпми?

— Ўйлаганим йўқ, қизим. Фақат... У кўз олдимда... кичкина болалигича...

У пиёладан кўзини олди-да, қизига тикилди. Лаблари товушсиз қимирларди.

Оҳ, оналаримизнинг лаблари... Болам, дея кўз ёшларининг қанчадан-қанча шўр таъмини татиганлар. Уларнинг лаблари ғамдан сомондай сарғайиб, ўлимдан кўмирдек қорайиб кетарди.

Вақтики келиб, болалари бахтли бўлса, оналарнинг лаби ёш қизларнинг лабидек нурли бўлиб кетади.

Ойқиз онасининг лабига тикилиб унинг гапини эшитишга ҳозирланди.

— Бешикка белардиму... ёз кунлари ўрик дарахтининг соясига олиб чиқардим. Кунларнинг бирида олдига чопиб чиқсам, уйқудан уйғониб, бошини кўтарди. Дарҳол ечиб олдимۇ ёнимга ўтқазиб, бешикни йиғиштириш билан овора бўлдим. У бўлса бешикни ушлаб ўрнидан турди. Биринчи марта-я, тавба... Қўрқиб кетганимдан қотиб қолибман. Юрагим дук-дук ургандек бўлди. Ҳам қўрқдим, ҳам қувондим. Оз ўтмай ўзимга келдим, қўрқув кетиб қувонч қолди. «Мана менинг Темурим,— дедим ичимда,— биринчи марта оёққа турди».

Холбиби жим бўлди. Кўзларидан мунчоқ-мунчоқ ёш оқиб, пиёлада совиб қолган чойга тушаверди. Кўз ёшини кафтининг орқаси билан артиб, шивирлагандек сўзида давом қилди:

— Болам кўз ўнгимда... Биринчи марта отга мингани кўз олдимда... Ўзи эмас, отаси отга миндирган эди. Қўрққанымдан: «Отдан туширинг», деб қичқирган эдим.

Ахир у бола-ку, йиқилса нима бўлади? Отимиз асов эди...

Ойқиз ойисининг сўзини қошларини чимирган ҳолда кунт билан тингларди.

— Холанг кўринмайдими?— сўради Холбиби тўсатдан.

— Қайси холам?

— Битта холанг бор-да.

— Елена Никитичнами?

— Ҳа.

— Касал. Уша кундан буён касал.

— Нимадан касал бўлди экан?

Унинг овози жиддийлашди, юзида қўрқув пайдо бўлди:

— Бориб кўриш зарур.

— Ойижон, ўзим бораман. Сиз безовта бўлманг. Нима зарур бўлса, ҳаммасини ҳозирлаб қўйганман.

— Баракалла, қизим. Бечора...

— Албатта. Елена Никитична ёлғиз, мусофир, уни сира-сира унутмайман.

Елена Никитична Горишева Олтинсойга 1941 йил кузида келган эди. У Воронежга яқин жойдан бўлиб, саккиз яшар қизи Саша билан олдин Саратовга, сўнгра Ўзбекистонга кўчирилган эди. Она-бола узоқ вақт йўлда, нафас олиб бўлмайдиган даражада зич ва тиқиқ вагонларда, оҳ-воҳ ичида кўз ёшлари тўкиб, ниҳоят, Олтинсойга етиб келдилар. Йўлда қиз терлама касалига дучор бўлади. Она ёлғиз боласини ўлим чангалидан қутқазиб қолмоқ учун тивитдан тўқилган Оренбург рўмолини, жундан тўқилган кўк кўйлагини, ҳатто никоҳида тақилган узугини ҳам сотишга мажбур бўлади. Бироқ Сашани ҳеч нарса сақлаб қололмади: онанинг ғамхўрлиги ҳам, кўз ёшлари ҳам, станциялардаги савдогар хотинлардан сотиб олинган оппоқ-оппоқ қоқ нон ҳам, сузма ҳам. Шундай қилиб, Саша абадий кўз юмди. Елена Никитична йўлда, одамсиз чўлда, кўчма қумлар ичида уни ўз қўли билан кўмди-ю, орадан бир ҳафта ўтгач, сочлари пағадай оқарган ҳолда Олтинсойга кириб келди.

— Эртага эсимга солгин,— деди Холбиби қизига.

— Нимани?

— Ўзим бориб кўриб келай... Сомса пишир, қизим.

— Хўп бўлади.

— Нима учун дадангдан дарак йўқ-а? Хат келади-ган вақт бўлди. Хатни олиб келади-ган ҳам ҳеч ким йўқдир.

— Нега бўлмасин. Бор. Жиянингиз хат ташувчи бўлган. Ғафур тоғанинг ўғли-чи, Азамат.

— Азамат?!

Холбиби бошини кўтарди, қўрққаниданми ёки ҳаяжонланганиданми, кўзлари катта очилди.

— Ҳа, шундай. Нега қўрқиб кетдингиз?

— Йўқ, йўқ, болам. Мен... шундай...— деди она яна юмшоқ ва нимжон овоз чиқариб,— уни ёқтирмайман, қизим... Нима учунлигини ўзим ҳам билмайман. Раҳмим келиши ўрнига, ёқтирмайман... Отанг ҳам уни... акам Ғафур тоғанг... Қамоқда...

— Унинг жойи турмада!— деб юборди Ойқиз ўзини тўхтатолмай.

— Бунчалик бўлма, қизим. Учакишма. Ҳа, ўчакишсанг, сени яхши кўрган одам бўлмайди. Ҳа, қизим.

— Майли, Ғафур тоғам билан Азаматга ўхшаганлар яхши кўрмаса кўрмасин. Мен уларнинг яхши кўршига зор эмасман. Ҳали, сиз, яқинда Азамат менга нима деганини эшитганингиз йўқ.

— Нима деди?— сўради Холбиби дарҳол.

Бироқ Ойқиз жимиб, бошқа хонага чиқиб кетди ва идишлар тўла шкаф олдида нималар биландир банд бўлди. Ичкаридан идишларнинг бир-бирига теккан овози эшитиларди, холос. Холбиби икки тиззасига энгагини қўйиб, кўрпачада ўтирган ҳолда хаёл сурарди. Бир оздан сўнг астагина ўрнидан турди-да, қизининг ёнига кирди:

— Сенга нима деди у?— сўради яна.

— Қим тўғрисида сўраяпсиз, ойижон?— сўради Ойқиз таажжублангандек.

— Жияним Азамат тўғрисида. Нима деди?

— Ҳа-а,— Ойқиз кулиб юборди,— Азамат денг, эсимда йўқ.

— Ҳозиргина айтдинг-ку, қизим. Сен билан учрашганида нима деди? Ё қўрқитдимми?

— Қўрқитди? Олдин бурнини артиб олсин,— деди у нафрат билан.

Бироқ у Азамат билан бўлган учрашувни сира-сира хотиридан чиқара олмас эди. Кечалари уйқуси қочиб, онасининг нафас олишига қулоқ солар, мизғимай Аза-

матнинг мудҳиш сўзларини эсларди. Бу сўзларни жирканч билан такрорлаб, Азаматга яна нафрат ўқирди.

— Ҳа, опамиз! Салом,— дебди Азамат сурбетлик билан уни кўчада учратиб.— Анчадан буён сенга айтадиган гапим бор эди...

У елкасидаги ичи бўш брезент сумкасини тузатиб бир зум жим қолибди.

— Қўрқмай гапиравер, нега нафасинг чиқмай қолди,— дебди Ойқиз.

— Қўрққаним йўқ. Ичидаги гапини айта олмайди, деб ўйлама. Елғизоёқ йўлда бир-биримизга юзма-юз келганимизни кўриб турибсан-ку?!— дебди.

У Ойқизнинг бошидан оёғигача нафрат ва заҳар билан тикилади.

Тонг отарга яқин момақалди роқ гумбурлаб, жала ёққан, шунинг учун ҳам йўллар лой эди. Фақат сал-сал қуриган шу ёлғизоёқ йўлда улар юзма-юз келадилар. Азамат Ойқиздан икки ёш кичик бўлса ҳам, ундан анча тикроқ, ўн тўрт ёшга тўлган, қошлари қалин, мўйловининг ўрни қорамтир бўлиб сезилиб турарди. Қўллари узун ва бақувват эди.

— Ойим билан сени кутган эдик. Келин ойинг билан укангдан хабар оларсан деб умид қилувдик. Ахир, дадамини қаматган сен-ку,— деди Азамат заҳар билан ер остидан унга тикилиб.

— Уйларингга бордим. Сен ҳам, келин ойим ҳам йўқ экансизлар,— деди Ойқиз унинг сўзларини эшитмай, ранги ўчган ҳолда.

— Бундан хабаримиз йўқ.

— Ўзинг-чи?

— Мен?

— Нима учун ўзинг келмайсан? Бошимизга катта кулфат тушди.

— Кулфат? Катта кулфат? Йўқ... Ҳали бу ҳам сизларга оз,— боланинг юзлари ўтдай ёнар, кўзлари ёш билан тўла эди,— дадамини қаматганинг учун жазонгни худо беради. Ҳали қараб тур. Худо ўзи кўрсатади.

— Ким кўрсатади? Худо кўрсатади?— Ойқиз қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди,— ростини айтаман, сенга раҳим келяпти.

— Раҳминг келмай қўя қолсин. Энди ўзингга раҳминг келсин. Эҳтиёт бўл. Тагин қоракхат олсанг мендан кўриб юрма...

Ойқиз унга тикилганча қотиб қолди. Тили калимага келмади, лаблари музлаб қолгандек бўлди.

— Нима!— унинг оғзидан отилиб чиқди шу сўз.— Нима!

Азамат аллақачон ғойиб бўлган эди. Қим билсин қаёққа? Балки иморатларнинг орқасига ўтиб, тор кўчаларга кириб кетгандир.

Ойқиз нима қилишини билмай ғазаб ичида ёлғизоёқ йўлдан Азаматни қидириб тор кўчага бурилган, ammo унинг қораси ҳам кўринмаганди. Ойқиз уни қувиб етишни, бўғиб ташлашни истарди. «Бўғиб ташлаганимда ҳам, афт-башарасини дабдала қилишим шарт,— деб ўйларди у кечалари уйқуси қочганда,— майли яна қўлимга тушиб қолар...»

Бироқ Азамат унинг қўлига тушмади. Орадан беш кун ўтгач, Олимжондан хат келди. Азамат бу хатни Лола орқали бердирди.

Ун тўртинчи боб

Холбиби кундан-кун дармонга кириб, кучига куч қўшилди. Энди у рўзғор ишларини яна ўз қўлига олди, Ойқиз бўлса колхознинг дала ишларига чиқадиغان бўлди. Онаси ғам-аламини анчагина унутгандай бўлса ҳам, баъзи-баъзида кўзларидан оққан ёш юзларини ювиб, энгагининг остидан қўнғироқчадай осилиб қоларди. Холбиби булоқ сувидай оқиб тушадиган кўз ёшларининг сабабини билмас, уларни гоҳ кафти билан, гоҳ енг учу билан артарди. Баъзи-баъзида кўзларидан шунчалик кўп ёш оқардики, у бошидаги чит рўмолнинг ечиб олишга, юзларини ва энгаklarининг остини артишга мажбур бўларди. Гилам супурганда, мис самоварни ёки чўян қозонни тозалаяганда, эрининг қўйлагига ямоқ солганда кўз ёши тинимсиз оқарди. Эрининг ёшлигида кийган бу қўйлагини сандиқда, эски-тускилар ичида, ранги ўчиб, эскириб кетган кийимлар орасида, Холбибининг паранжичачвони ёнида ётарди. Сандиқдаги кийим-кечаклар ичида энг янгиси ҳам шу паранжичачвон эди. Холбиби шу чачвон билан юзини неча бор беркитганини ҳам эслайди. У келинчаклигида, аравада эрининг уйига келтирилганида, ундан сўнг меҳмонга борганида чачвон тутган эди, холос. Умурзоқ отанинг тили билан айтганда, у хотинини ҳеч қачон паранжичачвон ёпинишга зўрлаган

эмас. Шунинг учун ҳам сандиқнинг остидаги бу лаънати чачвон ҳали-ҳали янгидай эди.

Устига қора ва тўқ сариқ ту누ка қоқилган бу сандиқда ҳеч қандай қимматбаҳо буюмлар йўқ: унинг ичида эски-янги белбоғлар, Умурзоқ отанинг яктаги, Ойқизнинг учта чит ва битта атлас кўйлаги, бахмал камзулчаси, турли-туман дўппилар сақланарди, холос.

Илгарилари Холбиби сандиққа ортиқча қарамас эди. Сўнгги вақтларда эса сандиқ ичидаги кийим-кечакларни тез-тез титкилайдиган бўлиб қолди. Ҳар куни, ҳатто бир кунда неча бор сандиқнинг қопқоғини очадиган, унинг олдида соатлаб ўтирадиган, кийим-кечакларни олиб, қайтадан жой-жойига тахлаб қўядиган бўлди. Баъзи-баъзида сандиқ ичидаги кийим-кечаклар Холбибига ўтмишни эслатар ва унинг кўзларини жиққа-жиққа ёшга тўлғазарди. Холбиби турли-туман кийимлар, буюмлар ичида Темурнинг бирор нарчасини, қизил бахмалдан ўзи тикиб берган дўппиними ёки унинг қўли билан ёзилган дафтариними топиб оларди-да, анчагача унга термилиб, кўз ёшларини тўкарди. Кунларнинг бирида у Темурнинг этикчасининг бир пойини топиб олди, бу этикчани Умурзоқ ота қандайдир улуғ айём кунларида сотиб олганини эслади. Этикчанинг иккинчи пойини қидиришга киришди. Сандиқнинг ичидаги ҳамма нарсани титиб кўрди, лекин этикчанинг иккинчи пойи топилмади. Унинг ўрнига бир дона оппоқ пилла топиб олди. Темур ҳамма нарсага қизиқар, онаси яқинда унинг дафтарларини титганда ичидан кузда қуритилган ўрик дарахтининг яроғи чиққанди.

У сандиқ тагидан топилган пиллага узоқ тикилди ва колхозга ҳаммадан кўп пилла берган йилини хотирига келтирди. Пилладан мўл ҳосил олишда ёшлар ҳам унга бас кела олмас эди. Чунки Холбибининг қуртхонаси ҳамниша тартибли, тоза эди: деворлар сутдай оқланган, барг сақлаш, барг кесиш, қуртга меҳр билан қараш унга одат бўлиб қолган эди. Шунинг учун ҳам Холбиби боққан қуртлар семиз-семиз, бўлиқ, соғлом, ҳаммадан олдин етилиб, дастага кирарди. Холбиби тўнғич пиллани кўриб, ич-ичидан қувонар ва уни уйига олиб келиб эри ва болаларига ҳавас билан кўрсатар, «Мана, ўз қўлим билан етиштирилган пиллам, кўринглар», деб севинарди. Хўш... энди-чи?.. Ишмалар бўлмоқда? Қачонгача уйда, шу сандиқ олдида? Ахир, пилла ҳозир ҳам зарур-ку,

айтишларига қараганда, пилла ҳатто уруш учун ҳам жуда зарур эмиш. Пилла зарур!

Холбиби сапчиб ўрнидан туриб, сандиқдан ниманики олган бўлса, ҳаммасини қайтадан жойлади, қаддини ростлаб, сандиқнинг қопқоғини ёпди.

Шундай қилгани маъқул, шундай мусибатли вақтда уйда ўтириш уят эмасми? Ҳозир баҳор. Айни қурт боқиш пайти. Қуртлар даҳага кирган пайт, қуртхонага бориш керак.

Холбиби шуларни кўнглидан ўтказиб, қуртхона томон шамолдай учиб бораркан, кўчада Ойбуви деган кампирга дуч келди. Ёшлигида Олтинсойнинг энг гўзал аёли ҳисобланган Ойбуви энди ёши бир жойга бориб, букчайиб қолганди. Холбиби у билан узоқ сўрашиб туролмади.

— Холажон, кечиринг, шошиб турибман,— деди-да, қаерга кетаётганини айтишга ҳам улгурмаган эди:

— Холбиби амма, Холбиби амма!— чақирди кимдир орқадан.

Бироқ у эшитмаган кишидек, қадамини яна тезлаштирди ва муюлишдан бурилиб, кўчага кириб кетди. Кўчанинг охирида узунасига тушган бино бўлиб, унинг томи қамиш билан ёпилганди. Бу урушдан олдин колхоз томонидан қурилган янги қуртхона эди. Қуртхонанинг нариги томонида қуртларнинг озиқ-овқат кони — кенг тутзор кўзга ташланиб турарди.

Холбиби қуртхонага тезроқ кириб бориш, уни супуриб-сидириб, тозалаб, тартиб ўрнатишни (усиз гўё тартиб ўрнатилмагандек), тутзорни кўздан кечиришни ўйларди, барг қандай кесилаётганини, баҳорда экилган юнғучқа кўм-кўк униб чиққан-чиқмаганлигини кўришга ошиқарди. Албатта, тутзорни ҳам парвариш қилиш зарур, шундагина қуртларнинг озиқ-овқати мўл-кўл бўлади.

— Холбиби амма! Уҳ, сизга етай деб ҳолдан тойдим-а. Шунча чақирсам ҳам эшитмайсиз!

Унинг қаршисида икки оёғини кериб, икки қўли билан худди автомат ушлагандек, сумкасининг қайишини ушлаб Азамат турарди.

— Қаерга шошиляпсиз? Сизни бетоб дейишган эди-ку.

Бу ўспириннинг нима учун келганига, нима учун чиқирганига тушунолмай Холбиби жим турарди. Унинг

келиши яхшиликдан дарак берадиганга ўхшамасди. Холбиби қўрқинч ва ваҳима ичида Азаматнинг бўйнига осилган брезент сумкага тикилди. Бирдан ранги ўчиб, титроқ турди.

Азамат унинг қотиб қолган кўзларини, озиб кетган юзларида ранг қолмаганини кўргач, нима қилишини билмай қолди.

— Уҳ! Иссиқ!— деди дўпписини чаппа қилиб кийгач.

— Хўш. Нима ишинг бор? Гапир!— деди Холбиби жиддий тусда.

Азамат сумкасининг ичини титкилаб, бир хат олди.

— Мана шунинг учун. Кўринг. Бу хат сизга.

— А?.. Нима бу... Кимдан?

Холбибининг лаблари қорамтир тусга кирди. Ваҳимадан овози ҳам чиқмай қолди.

— Азамат, кўр-чи, кимдан.

— Номаълум хат.— У қўлидаги хатни айлантириб кўрди:— Кимданлиги ёзилмаган. Очиб ўқийми?

— Ўқи, болам, ўқи!

«Сизнинг ўғлингиз старший сержант Алишер Умурзоқов Совет Ватани учун олиб борилган жангларда, ўз қасамига содиқ бўлиб, қаҳрамонлик ва ботирлик кўрсатиб, жанг майдонида мардларча ҳалок бўлди. Ҳарбийча ҳурмати бажо келтирилиб, дафн этилди».

— Нима, сен?— деди Холбиби бошда гуё ҳеч нарса бўлмагандек, кейин бирдан овози борича қичқириб юборди,— йўқ... йўқ... ўғилчам... йўқ.— У ўзини пашшадан қўригандай, ёмон хабарни қўллари билан улоқтириб ташлашга ҳаракат қиларди. Бир зумда ҳолдан кетиб, пашша қўришга ҳам мадори қолмади. Нафас ололмай олдинга интилиб туриб, ёнбошига йиқилди. Лаблари қоп-қора бўлди-ю, кўзлари катта очилиб, ойнадай қотиб қолди.

Азамат хатни икки буклаб, конвертга солди.

— Уруш,— деди у,— чорамиз қанча.

Шундай деди-ю, Холбибининг гавдаси устига ўзини ташлаб, овози борича қичқирди:

— Амма, аммажон, сизга нима бўлди?

У аммасининг бошини икки қўли билан кўтариб, ваҳима ичида сўрай бошлади:

— Сизга нима бўлди, аммажон? Холбиби амма, дейман, бирор нима десангиз-чи, гапиринг, ахир!..

Холбиби ҳамон мурда эди. Азамат унинг бошини, гавдасини қимирлатиб кўрди. Ҳамон жонсиз эди.

— Холбиби амма! Шошманг... Мен ҳозир... Ҳозир сув келтираман...

Азамат унинг бошини оҳистагина ерга қўйди-да, жон-жаҳди билан ариққа югурди. Дўпписини тўлдириб сув келтиргач, аммасининг ёнига тиз чўкди ва қўл-оёқлари титраб, унинг оғзига сув қўйди.

Аммо Холбиби сув ҳам ичмас, гапирмасди ҳам. Унинг оғзига қуйилган сув юзларидан, энгаклари остидан оқиб тушарди.

Азамат сапчиб ўрnidан турди, қўрққанидан юраги гурс-гурс урарди, аммасининг юзига термилиб турди, кейин тўрт томонга кўз югуртирди-да, қуёш нурида чақнаб турган тор кўчадан жон-жаҳди билан чопиб кетди. Азамат ўн қадам чамаси югургач, таққа тўхтади ва сўнгра нима учундир оёқ учида орқасига қараб югурди.

Холбиби йўл бўйида, ариқ яқинида қандай йиқилган бўлса, худди шундай кўм-кўк ўтга бош қўйиб жонсиз ётарди.

— Ҳой, одамлар! Ҳой, эшитяпсизларми? Холбиби амма ўлиб қолди!— Овозининг борича қичқирди Азамат.

Ўн бешинчи боб

«Мана шу сумканинг ичида, унинг қўлида мен учун даҳшатли ва мудҳиш хабар бор... Мудҳиш ва даҳшатли? Йўқ, йўқ! Наҳотки, Олимжон ҳам ўлган! Йўқ, йўқ, бундай бўлиши мумкин эмас... Борди-ю бу мудҳиш ўй ҳақ бўлса, унда бу кўм-кўк осмоннинг не кераги бор, гуллар ва қушларнинг не кераги бор?.. А? Уларнинг не кераги бор?.. Ким учун?.. Агар у тирик эмас экан осмон ҳам, гуллар ва қушлар ҳам керак эмас... Агар Азамат яна қорахат келтирса-чи... Яна атрофга жар солиб хўрласа-чи... Қошлари чимирилган, кўзлари девнинг кўзидай аланглаб... орқамдан ахтариб юрипти...»

Ойқиз қари тут дарахтининг танасини қаттиқ қучоқлаб ўзининг юрак уришига қулоқ солди Қўрқинч ва ваҳимага тўлган юрак тобора қаттиқроқ урар, урғанда ҳам тут дарахтининг танасига ураётгандай тез-тез, тобора изтироб билан, тобора кучли овоз билан дук-дук урарди. У қўрқа-писа тут дарахти орқасидан бир кўш

билан Азаматга тикилди. У ҳамон брезент сумкаси ичидан ниманидир қидирарди.

«Мана шу сумканинг остида ранг тўкилиб доғ бўлган жойи бор,— деб ўйлади Ойқиз ичида,— бинафша ранг. Уни мен ўша куни... кўрган эдим. Ҳа, ҳа, ўша дақиқаларда, қувонч топаман деб, қорахат топган эдим. Эҳтимол, Азамат бу сумкада қорахатлар билан бирга ўзининг дафтар-қалами ва сиёҳдонини ҳам олиб юрса... Ана, у, мен томон келаётир...»

Ойқиз бир зумда тиз чўкди-ю, икки қўлини ерга қўйиб, Азаматдан яширинишга интилди. У билан учрашишдан, кўзи кўзига тушишидан, ҳатто дарахтнинг орқасидан бўлса ҳам қарашдан қўрқарди ва шунинг учун ҳам ерга, ўтларнинг ичига оёқларини узатиб, бошини ўтларнинг ичига тиқиб, нафас ҳам олмай яшириниб ётарди.

«Нима учун у билан учрашишдан шунча қўрқаман-а? Ҳа, қўрқаман! Ахир, ундан қўрқмай бўладими!.. Ахир, Олимжондан ҳам қорахат келтириши мумкин-ку. Ҳа, энди Олимжондан. Энди фақат Олимжон қолди. Йўғ-е! Ундан кўра унинг қорасини ўчириб, бўғиб ташлаган яхши эмасми? Шундагина қорахат келтирадиган одам йўқоларди. Йўқ, йўғ-ей... Тўхта... Ахир, қорахат келтириш фақат Азаматнинг қўлидами? Ойқиз, Ойқиз, қанчалик бемаъни сўзларни айтаётганингни биласанми?.. Ҳар ҳолда, у лаънати бола. Ўлдирсанг ҳам ҳақинг кетади. Ўлдирмасанг ҳам нафратингга дучор бўлиши лозим! Йўқ, йўқ, бу ҳам унга оз, уни итни ўлдиргандай ўлдириш зарур. Қаранг, ўзи гўдак бўлса ҳам, итдан баттар».

— Ойқиз! Ойқиз! Нималар деб жавраяпсан?— У боши устидан чиққан овозни эшитди. «Ахир, овозимни чиқариб гапирганим йўқ-ку! Фақат ичимда айтдим-ку...» деб ўйлади Ойқиз ўтлар орасидан астагина бошини кўтариб.

— Вой, Олимжон ака!— дея қичқариб юборди у қувончи ичига сиғмай. Энди дақиқалар сайин севинч-қувончи ошар, кўкрагига сиғмай тўлқин урар, ташқарига отиларди.

— Нима учун ерда ётибман? Туришим керак. Сапчиб туришим керак...— У ўз сўзларидан ўзи уялиб кетди. Уялиш, ийманиш ва бахт тўла ҳис-туйғулар осмон гумбазидай кенг ва улуғвор эдики, энди Ойқиз ўрнидан туриб, унинг чўққисига чиқди. «Олимжон ака... Олим-

жон ака...— дер эди ўзига-ўзи шивирлаб ва бошқача ифода қилишга сўз тополмасди.— Бу сизми, Олимжон ака? Ахир, бу ерда Азамат турувди-ку. У сизни ҳам ўлди деб қорахат келтирувди. Мен бўлсам ундан яширидим. Мана тирик экансиз...»

— Тез ўсибсан-а, Ойқиз... шунча ҳам чиройли бўпсанки...— деди Олимжон.

Унинг устида гимнастёрка, оёғида хром этик, бошида чиройли чуст дўпписи. Фақат кўкрагида Азаматнинг лаънати сумкаси осилиб турипти, Ойқиз бу сумкада Олимжондан келган қорахат борлигини сезиб турипти.

— Эсингдами, мен фронтга кетганимда анча ёш эдинг.

— Эсимда.

— Гулга кирган бодом дарахти эсингдами? Мен от устида туриб сен учун гул тўла новдани синдириб олган эдим... Мени унутмаслигинг учун ҳамма гулни теришга рози эдим... Ҳамма гулни...

— Сизни унутганим йўқ... Бироқ урушдан тезроқ келишингизни сўрайман. Қўрқаман, бирор ўқ тегмасин деб, жуда-жуда қўрқаман... Тўхтанг, Олимжон ака... Қаёққа кетяпсиз?.. Мен сиз билан бўлишни истайман! Эшитяпсизми? Сиз билан!..

У узоқда кетаётган Олимжонни кўриб тургандай бўлди-ю, орқасидан чопди. У етиш учун тўхтовсиз чопди, бироқ қўрқув ичида билса, турган жойида чопган экан. У яна тезроқ чопгиси келди. Чарчаб-ҳориганига, ҳолдан кетаётганига қарамай, ҳамон нафаси оғзига тиқилиб, овозининг борича қичқириб олға интиларди, Олимжонга етиб олиш ниятида жон-жаҳди билан чопарди. Ниҳоят, у ётган жойида чопганини билди...

— Ойқиз... Сенга нима бўлди, қизим... Дарҳақиқат, бунча қичқирдинг? Уйғон, қизим...— у ётган жойида дадасининг бўғиқ ва меҳрибон овозини эшитди ва елкасига кўрпа ёпиб қўяётганини сизди.

— Вой... дадажон... қичқириб юбордимми-а?..— деди у уйқу аралаш ва каравот олдида, қоронғиликда дадасининг гавдасини кўргандай бўлди-ю, тушими-ўнгими эканлигини билолмади, ҳамон кўрган туши таъсирида эди. Ойқизнинг қулоғи остида ҳамон дадасининг тиниши ва ёқимли, тинч ва меҳрибон овози эшитилиб турарди. Ойқиз дадаси олдида ўтирганини сезиб турганидан қўрқув ва ваҳимадан узоқ эди.

Унинг уйқуси қочди. Қоронғида юзидаги совуқ терни кафти билан артди. Бети ва қулоқлари ҳали ҳам ўтдай ёнаётганини сезди.

— Ҳа, болам, нима туш кўрдинг? Дарҳақиқат, кўрқинчли бўлса керак-а?— Умурзоқ ота одатдагидек каравотнинг бир чеккасига ўтириб, меҳрибонларча сўради. Ўзига келган Ойқиз туш кўрганига иқроп бўлди.

Онаси ўлгандан буён анча вақт ўтди. Бу вақт ичида отаси ҳамиша уйда эди. Ойқиз дадаси фронтдан қайтганида уни бутун Олтинсой кутиб олганини эслади. Ушанда каттаю-кичик, Умурзоқ отанинг тенгдошлари бўлган оқсоқоллар ҳам, хотинлар ҳам, болалар ҳам — ҳамма кўчага чиққан эди.

Мартнинг ғира-шира қоронғилик чўккан ва шабада эсиб турган намозгар пайтида, ҳали кечки овқатлар қозонда, сигирлар соғилмаган, қўй ва эчкилар ҳовлиларда сапдироқлаб юрганда — ҳамманинг кечки иши бошидан ошиб ётса ҳам, бир кишидай кўчага чиққанди. Ҳамманинг диққат-эътибори бўлажак учрашув билан банд эди.

Одамлар кўчанинг икки томонини тўлдириб турардилар. Оқсоқоллар ҳассаларига суяниб, кўчанинг тўрига, катта қайрағоч томонга, Умурзоқ ота келадиган томонга тез-тез назар ташлаб, ўзаро суҳбатлашар эдилар. Хотин-қизлар бўлса бир-бирларига гап бермай кундалик ахборотни, Қизил Армия фашистларни қувлаб бо-раётганлигини қизгин муҳокама қилардилар. Ёш болалар гоҳ кўчанинг ўртасига чиқиб бир-бирлари билан ўйин қилар, гоҳ бу ўйин жанжалга айланиб кетарди-ю, онасидан шапалоқ еб, сўнгра тинчир эдилар. Кўпинча калтакни ювош болалар еб, ҳаммага тегажаклик қилувчи шўх болалар бир чеккада қоларди.

Қўққисдан ҳамма жонланиб кетди, ҳамма тўлқинга келди. Болалар ҳаммадан олдин қайрағоч томон югурдилар.

— Келяпти, келяпти!— деган овозлар, болаларнинг қий-чуви оламни босди.

Узоқда, йўл бурилиб кетган жойда, от минган Умурзоқ ота пайдо бўлди. Умурзоқ отанинг келиши ва раис Қодировнинг сеvimли йўрғасини миниб келиши ҳамма-ни тўлқинлантириб юборди ва завқ-шавқига сазовор бўлди. Қодировнинг ўзи эса аравадан чиққан ва жунлари ўсиб кетган кулранг отда келарди. Йўрғадан кейин қолмаслик учун Қодиров отини тез-тез қамчилар, от эса

қамчи еганда бошини қимирлатиб, юганини жарангла-
тиб қўярди.

Умурзоқ ота жонажон қишлоғига етиб келгач, йўр-
ганинг юганини тортди. От битта-битта қадам ташлай
бошлади. Унинг ёнида Қодиров минган от ҳам худди
циркадаги отларга ўхшаб туёғини баланд кўтариб битта-
битта қадам ташлаб борарди. Саман йўрға аста-аста
югани учун ҳам ҳамқишлоқлари Умурзоқ отани яқин-
дан кўриб, иссиқ саломлашар эдилар.

Умурзоқ отанинг хафалиги ҳаммага сезилиб турар-
ди. У поезддан тушиши биланоқ қандайдир кўнгли бўш
киши Холбиби оламдан ўтганлиги тўғрисидаги шумха-
барни етказган эди. Бу даҳшатли хабар кутилмаганда
айтилганидан, Умурзоқ ота бошда сира ишонгиси кел-
мади, юраги шубҳа билан тўлди. Аммо кўнгли бўш ва
раҳмдил кишилар тобора кўпаяверганини кўргач, бу
гапнинг ростлиги қалбини тирнарди. Уни район партия
комитетининг секретари ва колхоз раиси кутиб олдилар
ва Қодиров афсус билан бу даҳшатли хабарни айтиб,
таъзия билдириб кўнгил сўраганидан кейин Умурзоқ
отанинг боши қуйи солинди.

У станциядан Олтинсойгача бўлган узоқ йўлда бир
сўз ҳам айтмай, жим ва маъюс келди. Қодиров бўлса
сўрашини қўймади: «Қандай кутиб олдилар? Совға-са-
ломларимиз ҳаммага ёқиб тушгандир-а?», «Уруш жуда
қўрқинчлими?», «Айтишларига қараганда, фашистлар
тумтарақай қочмоқда эмиш...» Қодиров унинг фикрини
чалғитмоқчи бўлар, бироқ Умурзоқ отанинг хаёли шум-
хабар ҳукмида банд эди. Шунинг учун ҳам раиснинг
сўроқларига узиб-юлқиб, бир сўз билан истар-истамас
жавоб қиларди. Мана, у Олтинсой кўчаларида худди
қаҳрамондай, лашкарбошидай борарди. Ҳамқишлоқла-
ри уни чин дилдан табрик қилардилар. У қўлини кўкра-
гига қўйган ҳолда, гоҳ ўнг томондаги, гоҳ чап томондаги
халққа таъзим қиларди. Севинчи ичига сиғмаган айрим
эркаклар отга яқинлашиб, Умурзоқ ота билан қўл бе-
ришиб кўришардилар. Аммо чол ғамгин ва маъюс эди.
Бунинг сезган ҳамқишлоқлари ҳам ортиқча гап гапир-
май, ими-жимиди кўнгил сўраб қўя қолишарди. Умур-
зоқ ота уйига етиб келгунча кўча одамга лиқ тўла бў-
либ, ҳамма ерда жимлик ҳукмрон эди.

Ойқиз улуғ сафардан қайтган дадасини кўриши ҳи
моно юраги тўлиб келди-ю, йиғламасликка ҳаракат қил

ди, ўзини қаттиқ тутди. Бироқ саман йўрға ҳовлига кириши биланоқ дадасига ташланди-да, узангида турган этигига бошини қўйиб овозининг борича ҳўнграб йиғлаб юборди. Шунча узоқ йиғладики, уни ҳеч ким тўхтатолмади. Умурзоқ ота ҳам эгарда ўтириб, нима қиларини билмай қолди. У отдан тушиши билан қизи яна бағрига отилди ва ўзини тутолмай қон-қон йиғлади.

Ота сукунат ичида бўш хонага кирди, бир зум нима қиларини билмай, сўнгра хонтахта ёнидаги кўрпачага ўтирди-да, икки қўли билан юзини беркитди. Ойқиз дадасининг тугун-тугун бўлиб кетган ва меҳнатда қаварган панжалари орасидан оқиб тушаётган кўз ёшларини кўрди.

Орадан анча вақт ўтиб, Умурзоқ отанинг ғам-алам ўтлари бир оз совигач, у колхозчиларнинг умум йиғилишида фронтга қилган сафари тўғрисида ҳисоб берди:

— Дарҳақиқат, юртимиз душманга қарши муқаддас жанг қилмоқда,— деди у, —ҳеч қандай Темур ёки Искандар Зулақарнайн ҳам ўз куч-қудрати ва ёвузлиги жиҳатидан фашист босқинчиларига тенг келолмайди. Юртимизда оғир, мусибатли, қонли уруш бормоқда. Кўпгина фарзандларимиз...— Отанинг томоғига нимадир тиқилгандай бўлди ва қўлини оғзига қўйиб йўталди-да, бир зум тўхтаб сўзида давом қилди:— Кўпгина фарзандларимиз жонажон Олтинсойга — уйларига қайтиб келишга муяссар бўлолмадилар. Бироқ энди душман қочмоқда! Қадрдон оналар, опа-сингиллар, йиғлаш ярамайди. Йиғламанг,— деди овози оғзига тиқилиб. Бинонинг у-бу томонидан пиқ-пиқ йиғлаётган хотинлар кўринди,— дарҳақиқат, йиғламанг,— деди Умурзоқ ота такрорлаб,— душман қочмоқда!— Ота ғазаб билан қичқирди.— Ҳа, унинг уяси Берлин ҳали ишғол қилингани йўқ, бироқ душман қочмоқда. Ҳали бизнинг фарзандларимиз, ўртоқларимиз ва биродарларимизнинг фарзандлари галаба қозонмоқ учун қанчадан-қанча қон тўкишлари турган гап. Биз ҳам бир кучимизга ўн куч қўшиб ишламоғимиз лозим. Қадрдон олтинсойликлар, эшитяпсизларми, янада кўпроқ дон етиштирайлик. Дарҳақиқат, дон керак. Фронтга яна кўпроқ ёрдам берайлик. Шунинг учун ҳам қўриқ ва бўз ерларни очайлик, асрлар бўйи одамзод қўли тегмаган ерларни ўзлаштириб, ҳосил конига айлантирайлик.

— Сув-чи? Сувни қаердан оламиз?

Қизилқум қўшнимиз.

Сахро билан ўйнашиб бўлмайди. Гармсел келса ҳамма экинларни барбод қилади,— халқ ичидан ташвишли овозлар эшитилди.

Умурзоқ ота салобат билан қўлини кўтарди:

— Дарҳақиқат, сув масаласи мушкул. Сувимиз йўқ, албатта. Келинлар, оғайнилар, энг олдин гармсел йўлини тўсадиган иш қилайлик!

— Қандай қилиб? Гармселнинг йўлини тўсиб бўладими?

— Гармсел йўлини тўсадиган куч дунёда йўқ!— деган овозлар эшитилди.

— Шундай куч мавжуд,— деди Умурзоқ ота қатъият билан,— ҳа, мавжуд... мана шу томонда,— деди у қўли билан ғарб томонни кўрсатиб,— ҳосилдор ерларимиз Қизилқумга тутшиб кетадиган чегарагача дарахтзор бунёд қиламиз. Иҳота дарахтлари — қайрағоч ва жийда экимиз. Дарҳақиқат, қайрағоч билан жийда сувсиз ҳам ўсаверади.

— Иҳота дарахтлари қачон ўсади?— деди кимдир.

— Ҳақ гап. Қайрағоч тезда ўсмайди,— деди Умурзоқ ота.— Бироқ жийда учун уч-тўрт йил кифоя. У ўсаверади. Қизилқумнинг кўчма қумларини ўтказмайди. Оғайнилар, сўзнинг қисқаси шуки, келинлар, маслаҳат қилайлик. Ғалабага эришмоқ учун нималар қилмоғимиз лозимлигини маслаҳат қилайлик. Ҳамқишлоқларим, оғайнилар, вазифа шуки, ўтган йилгидан ҳам кўпроқ ва баракалироқ меҳнат қилайлик, мўл ҳосил етиштириб, фронтга жўнатайлик. Нима дейсизлар, олтинсойликлар?

Катта зал Умурзоқ отанинг таклифини маъқуллаган овозлар ва олқишларга тўлди.

Шундай қилиб, Умурзоқ ота зўр ғайрат ва жасорат билан меҳнатга шўнғиб кетди. Ойқиз дадасининг дилидаги нарса — биринчидан, фронтга кўпроқ ёрдам бериш бўлса, иккинчидан, меҳнат билан ғам-аламдан қутулиш эканлигини сизди. Баъзи-баъзида ана шу ғам-алам Умурзоқ отанинг бутун вужудини қамраб оларди. Бундай пайтларда кенг ҳовлида, сукунат ичида қомати букилиб юрар, нима қилишини билмай, катта этиги билан айвоннинг устунини тепар, худди бирор ерга отланадигандай михга илиб қўйилган юганни қўлига олиб, нималарнидир кўнглидан ўтказар ва яна жойини илиб

қўяр, сўнгра икки қўлини орқасига қилиб, бошини қуйи солгани ҳолда ўғилларининг уйига кириб кетарди. Уларнинг бўш каравотлари олдида сукут сақлаб турар, орденлари қадалган бахмал ёстиқчани синчиклаб кўздан кечирар, силаб-сийпалар, юз-кўзларига суркар, лабларини қўйиб ўпар, сўнгра ёстиқчаларни авайлабгина жой-жойига қўярди. Кейин фарзандларининг китобларини кўздан кечирар, у-бу китобларга термилиб, ичини очмай яна этажеркага қўйиб қўярди.

Дадасини бундай ҳолда кўриш Ойқиз учун оғир ва мусибатли эди. Шундай бўлса ҳам у ўзини босишга, кўз ёшларини тийишга тиришар, дадасини уйдан олиб чиқиб кетиб, фикрларини нима биландир чалғитишга уринарди.

Шундай қилиб, бу уйдан мусибат жуда оғирлик билан кўтариларди. Ота ва боланинг дилидаги яралар аста-секинлик билан битарди.

Ойқиз дадаси ғам чекиб ўтирган хонага ҳадеганда киравермади. «Балки тўйиб-тўйиб йиғламоқчидирлар... Халал бермай... Майли, йиғлаб олсинлар...» деди ўзига-ўзи ва дадасига кўк чой дамлашга туриб кетди.

Дадаси ўтирган хонадан бирдан овоз эшитилди. Ойқиз бу овоздан саросимага тушди. Чунки дадаси ким биландир гаплашарди. Наҳотки?..

Ойқиз қўрқиб кетди.

«Дадамга нима бўлди?— ўйлади у,— наҳотки, ўғиллари билан гаплашаётган бўлсалар ёки ўзлари билан ўзлари суҳбатлашаётганмикинлар?..»

У оёғининг учида юриб келиб остона олдида лабини тишлаб таққа тўхтади. Дадаси Азамат билан гаплашарди. Бола орқасини эшикка қилиб турарди. Ойқиз ўзини астагина эшик орқасига олиб, суҳбатга қулоқ солди.

— Нима учун милицияга бординг?— сўради ота.

Азамат жим турарди.

— Нега индамайсан?

— Айтмоқчи...

— Нима демоқчи эдинг?

— Мени қамасинлар... турмага...— деди Азамат аста овоз чиқариб. Ойқиз унинг бу сўзини зўрға эшитди.— Мен гуноҳ қилдим...

Ойқиз бир зумда қотиб қолди. Сўнгра бир кўзи билан Азаматга аста тикилди. Азамат Умурзоқ ота олдида бошини қуйи солиб турарди.

— Бемаъни гапларни гапиряпсан, бола,— деди Умурзоқ ота анча жимликдан сўнг.

Ойқиз уйга отилиб кирмоқчи ва: «Отанг ўғрими, сен ҳам ўғрисан. Йўқол бу ердан!» демоқчи эди-ю, аммо ўзини зўрға тутиб қолди.

— Агар қувиб етмаганимда... Қорахатни аммамга бермаганимда...— деди Азамат сўзида давом қилиб.

— Билардинг-ку!..— деди ота.

— Нимани?

— Қорахатлигини!.. Ҳа, ўша конверт ичида. Билардингми ёки йўқми?..

— Умурзоқ бобо, билмасдим... Ҳатто шу конверт ичида аммамга қувонч келтирдим, деб ўйлаган эдим...

— Бу болага ишонманг! Сира ишонманг! Ҳамма гаплари ёлғон!— деди Ойқиз хонага кириб,— нега сен ёлғон гапиряпсан! Мен билан учрашганимда нима деб эдинг? Қорахат келтираман деб дўқ урган ким? Сўнгра қорахат келтирдинг, ҳаммасини биласану, аммо чалғитмоқчи бўласан...

— Йўқ, Ойқиз опажон... Дўқ урганим тўғри... Бироқ, билсам эдим, Холбиби аммамга бермас эдим, ўқимас ҳам эдим.

— Нега ўқидинг?!

— Бўлди, етар,— деди Умурзоқ ота.

— Йўқол кўзимдан,— деди Ойқиз ҳамон ҳовридан тушмай.— Нега келдинг? Йўқол!

Азамат жойидан жилмади. У саросимага тушган ҳолда ўзини гуноҳкор сезиб турарди.

— Қулоғинг карми, гапни эшитяпсанми?— Ойқиз жаҳл ўтида ёнарди.

— Тўхта, шовқин солма, қизим,— деди Умурзоқ ота.

— Мен уни кечирмайман, дада. Йўқолсин бу ердан.

— Мени кечиринг, Ойқиз опа...— деди Азамат.— Гуноҳим йўқ...

— Нима! Ҳозиргина дадамга гуноҳорман дединг-ку, милицияга ҳам бординг-ку.

— Ҳа. Бордим, Ойқиз опа... тушунинг ахир, ўзимча шундай ўйладим. Бироқ... кечиринг мени...

— Майли, жиян, юр,— Умурзоқ ота унинг елкасига қўлини ташлади,— энди опанг аччиқланмайди...

«Нега энди у тушимга киради?.. Башараси бирам хунукки...»— ўйлади Ойқиз. Ёнида энг азиз кишиси, меҳ-

рибони ўтирганини кўриб, кўнгли тинчигандай бўлди.

— Дадажон, шу ердамисиз?.. Сизни уйғотиб қўйганга ўхшайман-а.— У эркаланиб дадасининг қўлларини силади.

— Йўқ, қизим, уйғотганинг йўқ. Дарҳақиқат, ҳали ётганим йўқ эди. Менинг уйқум бедананинг уйқусига ўхшайди, озгина мудрасам ва сўнгра озгина ҳаракат қилсам бас, ухлаганим шу, қизим.

— Азамат тушимга кирипти,— деди Ойқиз каравот устида ўтириб.— Ғалати туш. Ундан жуда қўрқар эмишман. Қорахат олиб келишидан қўрқар эмишман. Шунинг учун ҳам ундан қочар эмишман. Яширинар эмишман, шундай қилсам, қорахат келмас эмиш. Мен қанчалик ундан яширинишга уринсам, у қасд қилгандай шунчалик изимдан келаверар эмиш. Юрагим ёрилгудай қўрқиб кетдим.

— Қичқириб юбординг, қизим. Кимнидир чақирдинг, англолмадим,— деди дадаси.

Ойқиз қоронғиликда икки қулоғининг ўтдай ёнганини сизди ва дадасига дарҳол жавоб беролмади.

— Тушимда доим шундай бўлади,— деди у уялиб кетганини яширмоқчи бўлиб,— кимнидир чақираману ким эканини ўзим ҳам билмайман.

Ота бу сўзларни жимгина эшитди-ю, қоронғиликда қизига қараб қўйди.

— Шунақа бўлади, қизим...— деди чол хўрсиниб,— ҳали тонг отишига бор, ухла, қизим.— У ўрнидан туриб, бир зум ўйланиб қолди:— ухла, қизим. Ҳеч нимани ўйлама. Энг муҳими — ёмон нарсани ўйлама. Ахир, фронтдаги фарзандларимизнинг ҳаммаси қирилиб кетмас, соғомон қолганлари ҳам бўлар, уй-жойларига ҳам қайтиб келар. Мана, иккита ўғлимиз ҳалок бўлди. Энди етар... тинч ухла, қизим. Яхши фикрлар ўйлаб, бошингни ёстиққа қўй. Дарҳақиқат, шундай қилсанг ширин тушлар кўрасан. Азамат тўғрисида ҳам ўйлама. Уни бунча ёмон кўрасан? Агар қорахат эканлигини, онангнинг ўлишини билганда орқасидан қувлармиди. Дарҳақиқат, у ўғри ёки жиноятчи эмас-ку. Ундан аччиғланиш ярамайди. Отаси Ғафур жиноят қилиб жазо олган бўлса, бунга ўғли гуноҳкор эмас. Хушфезъл бўлиб ўссин. Ухла, қизим.

Умурзоқ ота оҳиста ташқарига чиқиб кетди.

Ойқиз тиззасига энгагини қўйиб, оёқларини икки қў-

ли билан қучоқлаган ҳолда хаёл суриб кетди. «Дадамлар ҳаммадан дилдор ва хушфеъл. Ҳамма нарсани биладилар. Биладилару, бироқ юракларини саросимага солувчи торларга қўл юбормайдилар»,— деди ўзига ўзи.

Ун олтинчи боб

Ойқизнинг қувончи ичига сифмай, қўнғироқдай овозини жаранглатиб самимий куларди. У дилига яқин ва қадрли жойда, гул билан қопланган бодом дарахти остида турарди. Олимжон бор кучи билан дарахтни силкитар, оппоқ-оппоқ бодом гуллари Ойқиз устига қордай ёғиларди.

— Бўлди, Олимжон ака, бўлди,— дерди у овозининг бориचा кулги аралаш.

Ойқиз қанотини ёзган қушдай, икки қўлини кенг ёйиб тепага қарарди. Бодом гуллари худди кун чиқиб турган пайтда ёққан ёмғирдек унинг кафтига, юзларига, киприкларига тушарди. Шундай қилиб турган Ойқиз бирдан икки қўлини ёнига тушириб, жимгина туриб қоларди. Олимжон бағишлаган бир дунё бахт ва севинчга ўзининг муносиб эмаслигини кўнглидан ўтказарди.

— Нима бўлди, Ойқиз?!— сўради Олимжон чўққидан туриб оёғи билан бодом дарахтини силкитишда давом қиларкан,— Ойқиз, Ойқиз, қанисиз? Нега овозингизни эшитмай қолдим?— у оппоқ гулларга кўмилган Ойқизни кўриб турса ҳам овозини, кулгисини эшитмаганидан уни қайта-қайта чақирарди.

Ойқиз яна қувонч билан кулар ва унга жавоб бериб қичқирарди:

— Дарахтга раҳмингиз келсин. Бўлар, Олимжон ака, шунча гулини тўқдик-а...

Олимжон қизнинг ҳам эркаланиб, ҳам раҳмдиллик қилиб айтган гапига тушунди ва тош устидан солдатчасига енгиллик ва чаққонлик билан сакраб тушди.

— Энди шу ерда ўтирайлик,— деди у Ойқизга жиламайиб.— Бундай жойдан сира кетгиси келмайди кишининг, шундай эмасми, Ойқиз?

— Тўғри, келинг, мана бу ерга ўтирамин.

Атрофга кўм-кўк майин майсалар гилами тўшалган. Ойқиз бодом дарахтидан тўкилган оппоқ гуллар қоплиб ётган тошга ўтирди. Олимжон ҳам Ойқиздан икки қидамча нарида ўзига қулай жой топди. Бироқ иккони

ҳам нимадан гап бошлашни билмай, бир зум жим қолишди. Орага тушган ноқулай аҳволдан иккиси ҳам ҳадеганда қутулишолмади.

— Мана, уруш ҳам тугади. Ниҳоят, энди сиз уйдасиз,— деди Ойқиз хаёлчан кўзларини тикиб.— Оҳ, ана шу тинч ва бахтли кунларни қанчалик орзиқиб кутганимни билсангиз эди. Бу кунларни кўришга муяссар бўлолмасман деб ўйлардим. Ўша вақтда назаримда уруш сира ҳам тамом бўлмайдигандек туюларди. Ўқишларимиз ҳам жуда қийин эди. Айниқса, сиртдан ўқиш. Сизнинг маслаҳатингиз билан сиртқиға кирган эдим. Мана энди ҳамма қийинчиликлар тугади: уруш, ўқиш, турлитуман ташвишлар... дадам фронтга жўнадилар, у йўқлигида қорахат олдик... Алишер ҳалок бўлган... Ойим бу мусибатни кўтара олмадилар... Мен ёлғизман, бунинг устига баҳорги имтиҳонлар.. даҳшат... даҳшат...— у икки қулоғини қўли билан беркитди,— мана энди ҳаммаси ўтиб кетди, ҳаммаси ўтиб кетди,— деди ўз сўзини такрорлаб. У ҳовучидаги бодом гулини у қўлидан бу қўлига сепиб ўйнади.— Олимжон ака, айтинг-чи, нима учун узоқ вақт қишлоққа қайтиб келмадингиз?— сўради у қўққисдан Олимжоннинг юзларига диққат билан тикилиб.

Олимжон қизнинг шубҳа ва хавотир тўла кўзларига боқди-ю, кулимсираб жавоб берди:

— Ахир урушда эдим-да.

— Уруш аллақачон тамом бўлган эди-ку. Сиз бўлсангиз кеча келдингиз?

— Аллақачон дейсизми?..

— Ўн ой бурун, бир йилга яқинлашиб қоляпти.

— Ҳа, тўғри, бир йил бўляпти. Қаранг, худди кеча тамом бўлгандай. Бу вақт ичида сизга қанчадан-қанча хатлар ёздим.

— Мси-чи? Озмунча ёздимми? Эсингиздами, ҳар хатимда қачон келишингизни сўрардим?

— Эсимда, Ойқиз, ҳаммаси эсимда. Раҳмат сизга, ҳамма хатларингиз ёдимда.

— Нима, ҳозиргача госпиталда эдингизми?..

— Йўқ, Берлинда хизмат қилдим. Мана ҳозир ҳам қанчадан-қанча солдатлар уйларига қайтиб келаётганини кўриб турибсиз-ку. Ҳаммани бир йўла жўнатиш қийин-да.

— Шуларни айтиб беринг.

— Қайсини?

— Берлинда хизмат қилганингизни.

— Албатта айтиб бераман. Бироқ бошқа вақтда. Майлими?

Ойқиз жавоб ўрнига кафтидаги гул япроғидан биттасини лаблари орасида чайнаб туриб:

— Татиб кўринг, мазаси нордон экан,— деди.

Олимжон қизнинг сўзини қайтармай, бир сиқим гулни оғзига итоаткорона солиб, зўр бериб чайнай бошлади.

— Нима қиляпсиз?— Ойқиз овозининг борича кулиб юборди,— лабингиз билан битта япроқни олинг, биттасини. Шунда мазасини биласиз.

Олимжон термилганча жим турарди. Унинг тикилиб туришидан ҳаяжонга тушган Ойқиз бошини қуйи солиб, кафтидаги гул япроқларини тита бошлади, сўзида ўйчан давом қилди:

— Мана шу япроқларнигина чайнаш мумкин экан... Кафтингиздаги япроқларни мана шундай қилиб пуфласа бас, шунинг ўзи кифоя, учиб кетади, ҳа.. фақат...

У жимиб қолди-ю, йигитга кўз қирини ташлади.

— Нима... «фақат?..»

У жавоб бермади.

— Мен жавоб берсам майлими?..

— Сиз?

— Ҳа.

— Марҳамат.

— Фақат иккимиз... фақат ёнимда сиз бўлсангиз бас.

— Шу билан бирга ер юзида тинчлик ва осойишталик бўлса. Қизиқ-а,— Ойқиз сўзида давом қилди,— ҳозир вақт ўша кунлардагидан анча тез ўтяпти. У пайтларда вақт секин ўтарди. Энди-чи? Шунча тез ўтяптики, дарс тайёрлашга ҳам улгуролмайсан киши. Имтиҳонлар қийин, ҳал қилувчи, сўнгги имтиҳонлар. Кейин диплом иши бошланади. Бироқ ҳаммадан зўр бахт — бу тинчлик, бу — осойишталик... тўғрими, Олимжон ака?

— Фронтда жуда қийин бўлган пайтларда Олтинсойни яна қайтиб кўришимга ҳам ишонмас эдим,— деди Олимжон,— тирик қолишга ишониш қийин эди.

— Уйғониб кетишдан кўрқмайсизми?— сўради Ойқиз кутилмаганда.

Олимжон бу саволнинг маъносига тушунмади.

— Уйғониб кетиш? Қандай уйғониб кетиш?..

— Бунинг ҳаммаси туш эмасми? Тинчлик, осойишта-

лик, гулга бурканган бодом... Сиз билан менинг ёнма-ён ўтиришимиз... Буларнинг ҳаммаси фақат тушдир, асло қўрқманг...

— Билмадим,— Олимжон табассум билан иқроп бўлди.— Мен ишонаманки, ҳаммаси бахт...

— Менинг ҳам шунга жуда ишонгим келади,— деди Ойқиз унинг сўзларини бўлиб.— Бу бахт тушми ё ўнгми?

— Сиз қандай бўлишини истардингиз?

— Менми?

— Ҳа.

— Албатта,— деди тутилиб-тутилиб ва сўзини майингина қилиб тугатди.— Мен ўнгимда бўлишини истардим.

— Ҳа, худди шундай, ўнгимизда, энди ўнгимизда.

— Мен ҳар доим ўзимни-ўзим чимдиб олгим ва шундай қилиб тушимми ёки ўнгимми эканлигини текширгим келади,— деди Ойқиз,— мен уйғониб кетишдан қўрқаман, ҳамиша ажойиб туш кўраману бирданига уйғониб кетишдан, тушимдан асар ҳам қолмаслигидан қўрқаман.

— Аксинча, мен ухлаб қолишдан қўрқаман,— деди Олимжон қовоғини уйиб,— нимаики бўлган бўлса, қаттиқ уйқуда, тушда бўлишидан қўрқаман. Уруш... Ёнғин... Бомба портлаши... Атака, баъзан жон-жаҳднинг билан чопиб кета туриб мурдаларга қоқилиб йиқиласан. Ёки ҳордиқ чиқармоқчи бўлиб ёш олча дарахти остига ўтирсанг, унинг кўм-кўк япроқларида қотиб қолган қонни кўрасан. Ўнгимда кўрган бу дарахтни баъзида тушимда ҳам кўраман. Ҳар қачон ётиш олдидан, ана шу даҳшат тушимга кирмасин, дейман.

— Ҳозир-чи?

— Ҳозир?..

— Мана, иккаламиз ўтирибмиз дарахт тагида, қоялар остида, майсалар, бодом гуллари афсонавий гиламдек тўшалган жойда,— қўли билан тўрт атрофни кўрсатаркан, атлас кўйлагининг энги елкасига сирғалиб тушди-ю, билаклари кўриниб кетди.— Буларнинг ҳаммаси бахт-саодат-ку, тўғрими?..

— Ҳа. Менга бундан бошқа ҳеч нарса керакмас,— Олимжон мулойимлик билан қизга термилди ва бир зум жим тургач, сўради:— Сизга-чи, Ойқиз?..

Ойқиз ўзини эшитмасликка солиб осмонга, кеч салқини чўкаётган пайтдаги зилол осмонга қаради.

— Болалигимда осмонга термилиб шавқ билан бургуларнинг учишини кузатар эдим.

— Ҳозир-чи?..

— Ҳозир ҳам севаман. Фақат ўзим якка бўлганимди. Уша вақтларда бу мен учун жуда мароқли машғулот эди. Ҳозир бундай қилиш ғалати туюлар, бунга вақт ҳам қасқда!

— Имтиҳонларми?..

— Албатта, ҳам имтиҳон... ҳам иш...

У қоматини эгиб, атрофидаги гул баргларини йиғи бошлади ва ёнига бир уюм қилиб олди-да, гул барги билан оёқларининг учигача кўмди.

Олимжон унинг ёқимли ҳаракатларини мароқ билан кузатиб турди-да, ўзи ҳам берилиб кетди, Ойқизга ёрдам бера бошлади. Чўккалаб юриб, қанчадан-қанча гул баргини йиғди, қизнинг оёқлари томон суриб қўйди.

— Вой, Олимжон ака, бўлди. Раҳмат, нима қилияпсиз, ахир!— Қиз эркаланиб қаршилиқ кўрсатди ва салгина қовоғини уйди.

Олимжон қизнинг қаршилигига қарамай, оппоқ кўпикка ўхшаш юшоқ ва енгил бодом гулларини зўр ҳафсала билан йиғар ва қизнинг оёқлари ёнига тўплар эди. Ойқиз Олимжоннинг ҳозирги ҳаракати, ғайрати ва берилиб кетганидан чўчигандай ирғиб ўрнидан турди ва парироққа бориб, бодом гулларидан ҳовучига сиққанча олиб, йигитнинг бошларига, елкаларига сочди. У худди болаларга ўхшаб шўхлик билан қаҳ-қаҳ уриб куларди. Бир неча қадам орқага чекиниб, яна ҳовучини гулга тўлдирди, яна Олимжонга сепа бошлади. Олимжон қизнинг ҳаракатларидан завқланиб жимгина кулиб турар ва нима қилишини билмасди. Ўпиб олса-чи?! Балки икки қўлидан маҳкам ушлаб, турмуш қуришга розилигини сўраш пайтидир?

— Ҳозир сени қўлимга кўтариб оламан-да, дунёнинг у бошига олиб кетаман.— Олимжон қизни биринчи марта «сен» деб атади.

— Олиб кетинг!— дея қичқирди Ойқиз ва шўхлик қилиб, хандон урганича ундан анча нарига қочиб борди. Бир оз туриб яна қочди, анча нарига кетгач, узоқдан туриб қичқирди:— Олиб кетинг... Олимжон ака... Олиб кетинг...

Олимжон кийикдай сакраб бир зумда унинг олдиги етиб борди ва қўлига азод кўтариб, юзларидан ўйди.

Ойқиз кўзларини чирт юмиб, бир зум жимиб қолди. Бу ҳол бир дақиқагина давом этди, холос. Сўнгра қиз ўзига келди-ю, нима қилиб қўйганини сезиб, ёввойи эчки сингарии ирғиб йигитнинг қўлидан тушди.

— Энди сиз, шу қилганингизга,— деди Ойқиз қовғини уйиб (унинг қаттиқ хафа бўлганлиги сезилиб турарди),— шу ерда турасиз, мен Олтинсойга етиб боргунимча шу ердан жилмай турасиз.

— Олтинсойга?— сўради таажжуб билан.

— Ҳа. Уйга етиб боргунимча.

Ойқиз бир зумда орқага бурилди-ю, шиддат билан ёлғизоёқ йўлдан юриб кетди. Нима қилишини билмай турган Олимжон қизнинг орқасидан термилиб қолди. Сўнгра у қўрқа-писа секин овоз чиқариб чақирди:

— Ойқиз!

Қиз жавоб ҳам бермади, орқасига қайрилиб ҳам қарамади.

Олимжон қайтадан, овозини чўзиброқ чақирди:

— Ойқиз!!!

У бу сафар ҳам орқасига қарамади. Олимжон қизнинг ҳамон узоқлашиб бораётган гавдасига узоқ тикилди-да, сўнгра майсалар устига ўтирди. Хаёлга чўмган ҳолда кўм-кўк ўтни юлиб, оғзига солди ва бир тишлаб тахирлигини сизди.

Ун еттинчи боб

...Ойқиз доvon устида, харсангтош устида, энг севимли ва қадрдон жойида узоқ ўтирди. Барча кечирган воқеалари дилини тўлқинга солди. Энг қувончли дақиқалари тўғрисида, бир умр эсида қолган ўша баҳор тўғрисида, оппоқ-оппоқ гулга бурканган бодом дарахти тўғрисида, унинг ажойиб гуллари бошига қордай ёғилгани тўғрисида ўйлаш, ўша қувончли дамларни хотирлаш қандай нашьъали! Бу — Олимжон урушдан қайтиб келганидан кейинги тўнғич учрашув, аниқроғи, севги изҳор қилиш эди. Ойқиз Олимжоннинг биринчи бор ўпганини, кетидан саросимага тушиб, ўзини гуноҳкор сезиб хафа бўлганини, шу билан бирга ўзининг қўполлик ва дадиллик кўрсатганини ҳам эслади ва кулиб қўйди. Ана шундан буён бир ярим йил ўтди, бу вақт ичида Олимжон бирон марта ҳам ўпишга интилгани йўқ. Фақат қизнинг қўлларини бир неча бор қўрқа-писа ушлаб, оҳиста сўрарди:

— Ойқиз, жавобингизни кутаман... Розимисиз?..

Қиз бўлса ҳалигача унга очиқ-ойдин жавоб бермай, ўзини ҳам, Олимжонни ҳам қийнади.

«Балки севганимни очиқ-ойдин айтишим зарурдир? Ахир, аллақачонлардан буён севаман-ку»,— ўйлади у кўлидаги қамчини билан этикчасининг қўнжига уриб қўйиб. Ойқиз харсанг устидан сакраб тушди-да, отини чақирди:

— Бойчибар!

Сувлиғи оғзидан чиқарилган от анчадан буён ўтлаб юрарди. Ойқиз отга яқинлашиши билан Бойчибар қизнинг этикларига кўм-кўк кўпиклар сачратиб ўтдан бошини кўтарди.

— Бойчибар, қанчалик фаросатсизсан-а?— Қиз ўт билан этигини тозалади ва отнинг юганидан ушлаб йўлга чиқди. Унинг кўз олдида узоқ-узоқларга чўзилиб кетган ажойиб водий намоён бўлди.

Кўктоғ этаклари Олтинсойга туташиб кетгунча қипқизил лола билан бурканган. Пастдан қараганда лолозор тоғ ёнбағирларигача оловдай ёниб борарди-да, бирданига ўчиб, ўз ўрнини олдин ёввойи тоқларга, сўнгра ниста ва ёнроқларга берарди. Мана шу Кўктоғнинг нариги томони — «Қизил юлдуз» колхозининг экинзор ерлари.

Ҳа, олтинсойликларнинг ери мўл-кўл. Бироқ баҳор чиқиши биланоқ, ёмғирлар тўхтади. Қизилқумнинг жазирама ёзи бошлангач, ўтлар қовжираб қолади. Олтинсой далаларининг баҳорги ҳуснидан асар ҳам қолмайди.

Баҳор ойлари осмондаги ранг-баранг камалак тепаликлар ва ёнбағирларга тушгандек ҳаммаёқ қипқизил, кўм-кўк ва зумрабранг билан товланиб кетади, лолалар, бинафшалар ва кўм-кўк ўтлар ифода қилиб бўлмайдиган даражада жилоланади. Бироқ оз ўтмай, қуёш майсалар ва чечакларнинг сувини сўриб олади-ю, рангоранг камалак ҳам ўчади, ерлар ҳам сомондай саргайиб қолади. Олтинсойликлар қуёш яллиғида куйган ерларига узоқ-узоқ тикилиб ачинишар ва «Сув бўлса, бу ерларда дон ҳам, пахта ҳам ўсарди», деб орзу қилишарди.

Ҳамма ҳам Олтинсойда пахта ўстиришни орзу қиларди. Бироқ пахта сувсиз ўсмайди-ку. Пахта иссиқ қуёшни, кўм-кўк осмонни ва ариқ тўла сувни севадиган экин. Олтинсойда бўлса сувли ерлар йўқ. Кўктоғнинг

нариги томонидаги буғдойлар паст бўйли, камҳосил бўларди. Баъзи-баъзи йиллари май ойларида мўл-кўл ёмғир ёққудай бўлса, буғдойлар бўлиқ ўсиб, тоғ шабадасида денгиздай чайқалиб ётарди. Аммо олтинсойликлар Қизилқумга термилар эканлар, жазирама қумларни эслар эканлар, дилларида зўр ташвиш ва нотинчлик уйғонарди. Ахир, ана шу қайноқ қумларнинг ўтли нафаси, гармсел қанчадан-қанча ҳосилни йўқотмади!

Ойқиз гулга бурканган ёлғизоёқ йўлдан пастга тушиб боради. Бу йўл тошдан тошга эгилиб-бурилиб, пастга тушиб, булоқдан отилиб чиққан сувдан ўтиб, майсалар ва лолалар ичи билан Олтинсой қишлоғига кириб кетарди. Ойқиз бу йўлни ёшлигиданоқ севарди, шунинг учун ҳам унииг кўпдан-кўн хотиралари шу ёлғизоёқ йўл билан чамбарчас боғлиқдир. Ҳа, бу йўлни олтинсойликлар қадим замонлардан буюн билар ва чорвага ҳам, деҳқончиликка ҳам ана шу йўлдан қатнардилар. Бироқ тоққа чиқадиган бундан бошқа йўл ҳам бор эди. Бу йўл гарчи анча узоқ бўлса ҳам, ундан от-арава, машина ва тракторлар қатнарни. Айниқса, хашак ўриш пайтида бу йўл жуда серқатнов бўлиб, колхозчилар чорва моллари учун тўйимли ва мазали озуқа тайёрлар эдилар. Худди шунингдек, дон экишда, дон ўриш-йиғишда ҳам бу йўл жуда серқатнов бўларди.

Ойқиз ҳамон ёлғизоёқ йўлда отнинг юганидан етаклаб келар экан, таққа тўхтади ва ана шу баландликдан туриб пастга, кенг чўлга термилди.

Ажойиб манзараларга қанча термилса ҳам, туғилиб ўсган қадрдон қишлоғи ва далаларга завқ-шавқ билан боқса ҳам, асло тўймасди. Оёғи остидан тенгсиз гўзал манзара бошланиб кетиб, ранг-баранг камалакни, мовий денгизни эслатарди. Ҳа, ранг-баранг камалак осмонда эмас, ерда гоҳ эгилиб, гоҳ бурилиб, гоҳ тепаларга осилиб, гоҳ қадрдон қишлоқнинг оппоқ гулга бурканган боғларини ўпиб, сўнгра текис ва ранг-баранг чўлларни кесиб ўтарди-ю, ниҳоят, қуёш чиқадиган уфққа қадаларди. Ҳа, мовий денгизни эслатарди, чунки қуёш нурида кўзларни қамаштирадиган даражада ярқираб турли-туман рангда, кўк-яшил ва оппоқ рангда ана шу гўзал манзаранинг қоқ ўртасида, шу мовий денгизнинг ичида Олтинсой оппоқ гулга бурканган боғлари билан афсонавий оролни эслатарди.

Бироқ Ойқиз — қишлоқнинг ғарб ва шимолидаги

чўллар Қизилқум саҳросига туташиб кетишини яхши биларди. Нима учун уни Қизилқум деб атаганлар? Балки ўтдай иссиғи, жазирама қалби ранги оловдай бўлгани учундир!

Саҳро...

Жазирама ёз ойларида унинг нафаси гармсел бўлиб келиб экинларни куйдиради. Деҳқонлар бу кўчма қумлардан қанчадан-қанча озор чекадилар, ким билсин, бу кўчма қумлар халқ бошига қандай офат олиб келар?!

Бундан бир йил бурун, чўл саҳрога туташиб кетган жойда олтинсойликлар иҳота дарахтзорлари бунёд қилдилар, оз ўтмай сербарг қайрағоч ва ялтираб турган жийдалар деҳқонларнинг азалий душмани бўлган гармсел йўлини абадий тўсади. Қайрағоч ҳам, жийда ҳам чидамли, қаттиқ бўлиб, сувсизликни ҳам, жазирама иссиқни ҳам писанд қилмай ўсаверади. Қайрағоч ва жийдаларнинг бўйи ўсса мана шу ердан, тоғларнинг устидан яққол кўринади. Ҳозир диққат билан термилганда, ҳам кўзга илинмайди.

— Албатта, ҳали бутазор...— деди Ойқиз оғир нафас олиб.— Салгина бурун, ҳеч бўлмаганда ўн йил бурун ўтқазилганда эди, ҳозир гармсел йўлида ўрмонзор пайдо бўларди.

Қимдир орқасидан келиб, секингина рўмолидан торганини сизди Ойқиз ва қайрилиб, бирданига кулиб юборди. Бойчибар нафис шоҳи рўмолининг бир учини тишлаб турарди. Бу билан у Ойқизнинг рўмолини гўё қандай авайлаш зарурлигини намойиш қиларди.

— Эҳ, эркатой-эркатой!— деди Ойқиз,— эсидан чиқарди деб ўйладингми? Хотиржам бўл, сени унутганим йўқ, ҳа, сочларимни ўргунимча рўмолимни оғзингда ушлаб тура тур. Нега энди ўзинг сочларимни ёзиб юбординг? Нега индамайсан?— Шундай деб Ойқиз энди сочларини ўрмоқчи бўлганди, Бойчибар рўмолини майсалар устига тушириб юборди. Ойқиз уни ердан олиб, елкасига ташлади-да, отнинг иссиқ ва юмшоқ лабига қўли билан астагина уриб қўйди.

— Мана, гуноҳингга яраша. Энди жим тур!

Қиз сочини ўриб бўлгач, уни бошига чамбарак қилиб боғлади ва устидан шоҳи рўмолини ўради.

— Мен ўзимга оро беришим керак, Бойчибар,— деди у Бойчибар билан суҳбатини давом қилдириб,— сен бўлсанг мени ҳамиша шошилтирасан. Одамларнинг юмуши-

га сира сира тушунмайсан. Менинг Олимжоним борлигини билмайсанми? Эҳтимол, уни севарман. Бироқ ҳали жанобини берганимча йўқ. Нима учун?.. Нима учунлигини ўзим ҳам билмайман. Шунинг учунки...

У сўзини тамом қилмай, нимчасининг чўнтагидан юмалоқ ойнани олди, катта-катта ва қоп-қора кўзлари билан чап томондан, ўнг томондан юзларига тикилди, олдинга қовоғини солди, сўнгра табассум қилди-да, рўмолини тўғрилаб, ойнасини чўнтагига солиб қўйди.

— Нима учун оғзингдан кўпиклар сачратдинг?— деди у Бойчибарга,— тартибсизликка тоқат қилолмаслигимни биласан-ку. Мана, сени деб этигимни қайтадан тозаладим, кўрдингми?.. Сен ҳеч нарсани тушунмайсан, кўрмайсан!.. Ҳамиша одам ўзига талабчан бўлмоғи лозим. Ҳатто бир ўзи ёлғиз бўлганида, одамлар кўзидан йироқ бўлганида ҳам. Мана, Олимжонни олайлик, у ҳақда сен нима дея оласан, айт-чи. Ўзига талабчанми? Ҳа, талабчан. Агар ҳамма Олимжондай ўзига талабчан бўлганида кўпгина хато-камчиликлардан халос бўлардик. Тушундингми? Энг олдин Ғафур тоғам сингари жиноятчилардан, ўзимиз билиб-билмай йўл қўядиган жиноятлардан халос бўлардик. Бошқа майда камчиликларчи: бировга ёмонлик қилиш, ўч олиш, иғво ва ҳақорат қилишлар баъзи одамларда учраб туради. Шу яхшими ахир? Хурофий урф-одатлар-чи? Одамлар ана шу хурофий урф-одатлардан бутунлай соқит бўлсалар, кўп ўқийдиган, чуқур ўйлайдиган, яхши ишлайдиган бўлардилар. Бўлди, сенга фалсафа сотишдан не фойда. Кел, уйга кетдик.

Ёлғизоёқ йўл тик пастга тушиб, харсангтошлар ёнидан эгилиб ўтар ва сўнгра қалин ёнғоқзор ичига шўнғиб кетарди.

Дарахтзорларнинг пастидан тошлардан-тошларга урилиб, шовқин солиб Ёнғоқсой оқарди. Бироқ Ёнғоқсойнинг суви оз бўлиб, Олтинсойдаги боғлар ва полиз экинларига зўрга етарди. Қишлоқдан салгина чиқилгач, Ёнғоқсой Олтинсой билан қўшилиб, гўё иккиси топишганидан шод бўлгандай тошдан тошга сакраб, шовқин солиб қишлоққа кириб борарди. Шунинг учун ҳам қишлоқнинг номи унга ҳаёт суви берган сойнинг номи билан аталарди.

Ойқиз Ёнғоқсойга етгач, Бойчибарни суғорди ва айлини тартиб минди-да, йўлдан юрмай, ажойиб манзара-

ли ёнбағирлар — текис чўлга туташиб кетган бўз ерларнинг қоқ ўртасидан кетди. У асрлар бўйи уйқуда ётган, афсонавий чиройга эга ва фақат сув билангина уйғотиш мумкин бўлган чўлларни кўриш орзусида юрарди. Ҳали бу ерлар деҳқоннинг кетмонини ҳам, уругни ҳам кўрмаган эди.

«Сув, сув!.. — ўйларди Ойқиз, — уйғотилса бу гўзал дашт бизга битмас-туганмас бойликлар келтириши аниқ. Кўзларни қамаштирадиган тоғ-тоғ пахта хирмонлари қад кўтаради. Бироқ бунча сувни қаердан топиш мумкин?»

Ойқиз тўрт томонда оловдек ёниб турган лолазорга гамгин боқди. Яна бир ва икки ҳафта ўтгач, бу оловнинг сўнишини биларди. Майсалар ва чечакларнинг қуриб қолишини ва бора-бора тўқ сариқ кулга айланишини кўз олдига келтирарди. «Ахир, Мирзачўл ҳам яқин-яқингача шундай эди-ку, ҳаётдан асар ҳам йўқ, жазирама иссиқда куйиб-ёниб, чанглари кўкларга соврилиб ётарди-ку, — кўнглидан ўтказди Ойқиз, — мана энди одамзод қўли унга жон киргизди. Сув келтирди, сувга қондирди, оқибатда чўл гулзорга айланди, мисли кўрилмаган пахта ҳосили билан одамларни қойил қилди. Пахтанинг ўзигина эмас. Боғлар-чи? Узумзорлар-чи? Айтишларича, тил ёрадиган ширин-ширин қовунлар ҳам Мирзачўл тупроғида битармиш».

Ойқиз атрофга назар ташлаб, отнинг жиловини тор ёнбағрида, тепалик остида, қуёш нурида нимадир ойнадай ялтираб турган томонга бурди. У қўлини пешонасига қўйиб, ўша томонга диққат билан тикилди-ю, ялтираган нима эканлигини билолмади. «Бу ерда қандай қилиб ойна бўлсин?» — ўйлади у ва отга қамчи босиб, ўша тепалик томон кетди.

Ойқизнинг кўзига ярқираб кўринган нарса ойна эмас, сув экан. Чуқурликда кичкинагина кўл пайдо бўлиши, Ойқизга кутилмаган ва тушуниб бўлмайдиган ҳодисадек туюлди.

Ҳар йил баҳорда момақалдироқ чақнаб, жала ёққанда тоғлар ва сойлардан оқиб тушган сув қанча-қанча ерларни ювиб, ёр қилиб кетар, бундай чуқур жойларда ёмғир сувлари узоқ-узоқ вақтларгача кўллаб қоларди.

«Ёмғир ёрмаганига ҳам анча бўлди-ку. Бу сув қаердан чиқди?» — ўйлади Ойқиз кўм-кўк ва тиниқ сувга тикилиб, — шошма, булоқ-ку бу, — деди у ўзига-ўзи хитоб

қилиб, қасрдан чиқар экан? Бу ерларда булоқ йўқ эди шеклилли?»

Ойқиз отдан ирғиб тушди-да, нам ердан юриб кўл бўйига келди. Кўлнинг суви оз бўлиб, ундан чиққан тиниқ сув кўзга кўринар-кўринмас жимирлаб оқарди-да, сўнгра ер қаърига сингиб кетарди.

У кичкинагина кўлни ва булоқчани икки бор айла-ниб, диққат билан кўздан кечирди, кейин кўл қирғоғига ўтириб, унинг остига қўлини юборди, муздек сув тагидаги қум аралаш шағални ковлади. Булоқ қайнаб чиққандай бўлди ва сув лойқаланди. Ойқиз ўзини орқага ташлаб, булоқдан қайнаб чиқаётган сувдан кўз ололмай жонланиб кетди. Кейин яна кичкина кўл билан ўйнашгандай қўлини сув остига юборди-да, кафтини булоқ кўзларига қўйди. Булоқдан отилиб чиқаётган сув, гўё ернинг қони қизнинг кафтига урилаётгандай, қайнаб чиқарди. «Оҳ... кафтим остида худди юрак ураётганга ўхшайди-я»,— ўйлади у.

Анчагача булоқ кўзига кафтини қўйиб, сувнинг қайнаб чиқишидан завқланиб ўтирди. Кейин қаддини ростлаб, тиззасини қучоқлаган ҳолда ўй-хаёлга чўмди.

«Тепалик остида қандай қилиб булоқ пайдо бўлган?.. Эсимда бор, икки-уч йил бурун отда тепалик атрофидан ўтганимда кўл ҳам, булоқ ҳам йўқ эди. Энди бўлса... тушуниб бўлмайдиган сир...»

Қалин ва кўм-кўк чучмомалар билан қопланган бу тепа нима учундир хунук ном билан — Қултепа номи билан аталарди. Бунинг сирини ҳозиргача Ойқиз билмасди. Қултепа номи қачон ва қандай келиб чиққанини дадасидан сўраш ҳам хаёлига келмаган. «Балки бу тепанинг қандайдир тарихи, афсонаси бордир?..» — ўйларди қиз. Бирдан ўтган йили жазирама ёз вақтида, ерлар қовжираб қолган пайтда Қултепанинг усти кўм-кўк майсалар билан қопланиб турганини, узоқдан қараганда ғужум сада гумбазига ўхшаганини эслади. Қовжираган ерларнинг ўртасида нима учундир кўм-кўк тепа туриши ҳеч кимнинг хаёлига келмаган эди. Эҳтимол, ўтган йили ҳам, аввалги йили ҳам бу ерда сув бўлгандир.

Ойқиз Қултепага, унинг остидаги булоқ ва кўлга диққат ва ҳавас билан термилиб ўтирарди. Кўлнинг нариги қирғоғида, қачонлардир сув ювиб кетган чуқурлик ичида қандайдир тўнка кўринди ва Ойқиз ўрнидан туриб бориб, тўнкани этиги билан тепиб юмалатди. Лойга

болган тўнка кўлнинг ўртасига бориб тушди ва кўл лой-қалашиб кетди. Сал ўтмай кўл бетида турган тўнка сув-ди ювилгач, қандайдир дарахт томири эканлиги билинди.

Ойқиз яна ҳайрон бўлди. Чунки у Қултепа атрофида дарахт ўсанлиги тўғрисида бирор кишидан эшитмаган эди.

Қиз тобора таажжубланар, Қултепа сирини очадиган кишидай, кўл ва тепа атрофида айланиб юрарди. Тепа яқинида, тўпроқ остида яна бир дарахт томирига кўзи тушди, ундан салгина нарида яна битта томир худди харсангтош парчасига ўхшаб ётарди.

Ойқиз юзининг ўтдай ёнганини сизди. «Демак, қачонлардир бу ерлар чинорзор бўлган!— ўйлади қиз тобора ҳайжонланиб.— Аммо қачон?.. Юз йил, икки юз йил бурун... Бу дарахтларнинг ким кесган, нима учун?.. Эҳтимол, бу дарахтлар катта булоқ бўйида ўсгандир. Чинор дарахти булоқ бўйида яхши ўсади. Аммо нега бу булоқ қуриб қолган? Суви қани?»

Тепалик устига кўтарилгач, Ойқизнинг бошига турли-туман ўйлар келди. «Наҳотки, бу манзарани ҳеч ким кўрмаган. Наҳотки, ҳеч ким тепалик устига чиқмаган?!» Аммо таажжубга ўрин йўқ. Қизнинг ўзи ҳам ёшлигида ҳеч иши бўлмаса-да, атрофни томоша қилиш ниятида фақат бир марта чиққан эди. Тепалик устидан оламга боқиш, оромбахш ва хушбўй ҳавоси билан нафас олиш, иккита, учта чечакни узиб, қулочини ёзган ҳолда пастга чопиб туриш — ўйинқароқ болаларнинг орзуси эди. У вақтларда Ойқиз сув тўғрисида хаёлига ҳам келтирмасди.

Тепанинг орқасида, кўлнинг нариги томонида ёмғир сувлари салгина нарига оқиб борган-да, сўнгра жар қилиб ювиб кетган эди. Ана шу пастликда бир вақтлар катта ариқ бўлганлиги аниқ сезилиб турарди. Ўша ариқнинг излари, ўт босган қирғоқлари анча бузилган.

Қизиқ... ажойиб... афсона...

Уйга, тезроқ уйга бориш керак.

У ирғиб отига минди-да, қип-қизил лолазор ичидан қишлоқ томон йўрғалатиб кетди. Ойқиз отнинг тизгинини бўш қўйиб, ёлига энгашган ҳолда кўркем ерлар устидан учиб борарди. Шу гўзал ерлар завқиданми, отнинг чопишими ёки кутилмаганда топилган янгиликданми дили қувончга тўлиб, гўё от чоптириб эмас, балки қуш каби учиб борарди. Ойқиз куч-қувватга, ишонч ва

гайратга тўлиб-тошган эдики, у йўлда учратган ҳар қандай қийинчиликни, ҳар қандай тўсиқни ҳам ғолибона енгиб, дил амрини адо қилар, хоҳишини рўёбга чиқарарди.

Ҳа, Ойқиз юрагининг хоҳиши жуда катта ва кўп, у ер ва сувни, кенг дунё ва кўм-кўж осмонни, барча коинотни истайди.

Йўқ, йўқ! Бундай бўлиши мумкин эмас, унга кенг дунё эмас, балки бахт керак, ҳоло. Олимжон! Йўқ, йўқ! Ҳозир бундан ҳам зарур ва бундан ҳам муҳим масала турибди. Ҳа, энг муҳим. Тўхта! Қиз бу сўзни оти Бойчибарга эмас, ўзига айтди.

— Сув, сув, сув!— дер эди унинг қулоқлари остидан ҳуштак чалиб ўтган шамол.

— Сув, сув!— дер эди Бойчибарнинг туёқлари остида гувиллаган ер.

— Сув, сув!— дер эди уриб турган юрак.

— Йўқ, Бойчибар, сенга қамчи зарур. Сен сакраб-сакраб чополмайсан, имиллаб йўрғалайсан.

У Бойчибарнинг қорнига қаттиқ қамчи урди.

От қулоғини диккайтириб, бўйинини бўридай чўзиб, учиб борарди.

Ун саккизинчи боб

Умурзоқ ота ўз одатидек саҳар-саҳарда уйғонди. Кексаларнинг уйқуси чумчуқнинг уйқусидек қисқа бўлади. У кўйлаги устидан кўк белбоғини боғлаб, айвонга чиқди. Этаги тиззасигача тушиб турган оппоқ сурп кўйлагининг кенг ёқасидан оқариб кетган кўкрак жунлари кўриниб турарди.

Гарчи чол етмиш беш ёшга қадам қўйган, кейинги йилларнинг ғам-алами бошига тошдай ёғилиб, қадди-қоматини салгина буккан бўлса ҳамки, ҳали кучли ва тетик, кўзлари ҳамиша чақнаб турарди.

Ота айвонда турган калишини кийди-да, салобат билан ҳовлига чиқди ва қўлини пецонасига қўйиб, ташвиш билан шарққа, тор томонга, Кўктоғнинг чўққиларига қаради.

— Дарҳақиқат, хайрли кун. Ҳаво тоза,— деди чол мамнун бўлиб.

Умурзоқ ота шу дақиқадаёқ ишга тушиб кетди. Ол-

дин самоварга ўт қўйди. (Холбиби тирик эканлигида сотиб олинган бу самовар ҳали ҳам янгидай ярқираб турарди. Илгарилари марҳуманинг ўзи самоварга ўт ташлаб, уни меҳр билан тозаларди, артарди.) Кейин бостирмада боғлиқ турган қўйни суғориб, олдига беда ташлади, товуқларга маккажўхори сепди. Ҳовлининг ўртасида бир зум хаёлга чўмган чол ниҳоят итнинг олдига келди. Икки оёғини олдига қўйиб ётган катта сариқ ит отанинг қўлига боқиб, думини қимирлатиб эркаланди.

— Дарҳақиқат, сени унутибман,— деди чол,— сабр қил, нонушта қилиб бўлиб, сенга қарайман.

Чол самоварга қуруқ тараша ташлаб, супургини қўлига олди. У ҳар кун эрталаб ва кечқурун ҳовлини супурарди. Шу туфайли кенг ҳовли ҳамиша ёғ томса ялагудек озода, сув сепилган бўларди, тозалиги билан қўшнилари ҳам ҳайратда қолдирарди.

Қуёш Кўктоғ чўққиларига кўтарилди, Умурзоқ отанинг ҳовлиси нурга тўлди ва янада ясанди. Айвоннинг пастига қатор-қатор экилган баҳор гуллари қуёшга бўйнини чўзиб, осмонга интилиб кулиб турарди. Чол гулзорга ва ерга тушган қуёш нурига қувонч билан термиларди.

Умурзоқ ота икки букилиб ҳовли супураб экан, тез-тез Кўктоғ томонга қараб қўярди. Ҳовлидан қараганда отдами-пиёдами — тоққа чиқаётган ҳам, тоғдан тушаётган ҳам яққол кўринарди. Умурзоқ ота тоққа ҳам қараб қўяр, тош йўлдан йўрғалаб келаётган Бойчибарнинг ҳам туёқ товушларига қулоқ соларди.

Довон томонда одам кўринмасди. Уч кундирки, Ойқиз тоққа чиқиб кетган. Баҳори ерларга буғдой, арпа, нўхат экиларди. Нега уч кундан буён қизидан дарак йўқлигига тушунолмасди. Экиш-тикиш қандай бораётган-кийкин? «Эҳтимол, экиш ёмон кетаётгандир?— ўйлади чол нотинч бўлиб,— эҳтимол, у йўлдан фермага бурилгандир, узоқ-узоқлардаги чўпонларнинг олдига ёки бошқа колхозларга кетгандир? Ким билсин?.. Дарҳақиқат, бугун ҳам келмайдиганга ўхшайди».

Чол оғир нафас олди. Уч кун Умурзоқ отага уч йилдек туюлди. Чолнинг суянчиги ҳам, қувончи ҳам биттагина Ойқиз эди. У ҳам бўлса ҳамиша йўлда, далада.

Умурзоқ ота супургини ташлаб, самоварга югурди. У аллақачон қайнаб, қопқоғи остидан сув сачратиб пишиллаб буғ чиқарарди. Ота этаги билан унинг қопқоғини

очиб кўриб, бир зумда уйдан чинни чойнакка кўк чой солиб чиқди.

Биқирлаб қайнаб турган самовар олдида ўтириб чой дамлашнинг ўзига хос гашти бор. Дамланган чойнинг ёқимли ҳиди димоғларга урилади, жўмрагидан оқаётган қайноқ сув заррачалари чолнинг қўлларига сачрайди. Нақадар ширин дақиқа! Ана шу нашъали дақиқалар чўзилса-ю, чой дамлашнинг гаштини суриб, самовар олдида узоқ ўтирсанг. Афсуски, чойнак тўлиб қолди.

Ота самоварнинг жўмрагини бураб, энди ўрнидан турмоқчи бўлаётганда эшик тақиллади. Чол орқасига ўгирилди. Эшик олдида кулиб Олимжон турарди.

— Ҳо, Олимжон! Кел, келавер, — Умурзоқ ота ўзида йўқ қувониб кетди, қўлида чойнак билан унинг олдида борди.

— Ассалому алайкум, Умурзоқ ота!

— Ваалайкум ассалом, кел, болам, уйларинг тинч-омонми? Ҳамма сиҳат-саломатми? Лола ўйнаб юрибдими? Нечук эрта билан йўлга чиқибсан?

Олимжон эшик олдида Умурзоқ отага қараб турарди. Бир дақиқа ичида чол унинг камтарлигини ҳам, ўз иззатини сақлаётганини ҳам, (эшикни очди-ю, таклиф бўлмагунча бир зум тўхтаб турди) солдатлар сингари қадам ташлашини ҳам, этикларининг ярқираб турганини ҳам кўрди. Гимнастёркаси аллақачон эскириб, ранги ўчиб кетган бўлишига қарамай, ювилган, дазмолланган, қадди-қоматига жуда ёпишиб турарди. Камари ҳам, офтобда қорайган бўйинини сиқиб турган оппоқ ёқаси ҳам ўзига ярашиғлик эди. Умурзоқ ота уни диққат-эътибор билан кузатди. У Олимжонни жуда яхши кўрарди.

«Дарҳақиқат, ҳарбий кийимларини авайлаб сақлайди,— деди Умурзоқ ота ичида,— тоза ва покиза кияди, афтидан, бу кийимлар унга ёқса керак. Бошидаги чуст дўпписи ҳам ўзига ярашган. Эҳтимол, ҳозир ҳарбий шапкасини кийса ярашмас».

— Бардаммасиз, Умурзоқ ота!— деди Олимжон,— уйлар тинч, ҳаммалари, Лола ҳам сиҳат-саломат. Сизни кўргани келдим. Ҳали ҳам Ойқиздан дарак йўқми?

— Йўқ, ўғлим! Тогда нима бўлди экан, билмайман. Болам... Дарҳақиқат?..

— Сабр қилинг, ота, хавотир олманг. Бугун мен тоққа бормоқчиман, Ойқизни уйга қайтариб юбораман.

— Шундай қил, ўғлим,— деди чол Олимжонга меҳ-

рибонлик билан термилиб. «Дарҳақиқат, чиройли йигит, юзи ҳам, дили ҳам чиройли. Орзу қилса...» шуларни хасидан ўтказаркан, қўлидаги чойнак эсига тушиб, фикри бўлиди ва Олимжонга қараб деди:— Кел, болам, тоққа кетишинг олдидан бир чойлашиб олайлик. Дарҳақиқат, экиш-тикиш қочмайди,— чол унинг қаршилик кўрсатишга оғиз ўнглаганини сезиб, дарҳол қўшимча қилди:— Қаршилик қилмай қўя қол. Дарҳақиқат, биллиб қўй, барибир нонуштасиз жавоб бермайман.

Умурзоқ ота қўлидаги чойнакни самовар устига қўйиб уйга кириб дастурхон олиб чиқа туриб, остона олдида таққа тўхтади. Олимжон ҳам қандайдир шарпага қулоқ солди. Узоқдан, тоғ томондан от туёғининг товуши эшитилгандай бўлди.

Чолнинг севинчи ичига сиғмай эшик томон чопди. От туёғининг товуши тобора яқинлашаверди. Умурзоқ ота эшикни очиши билан қизига кўзи тушди.

Ойқиз отни йўрғалатиб келди-ю, икки букилиб эшикдан кирди ва ҳовлининг ўртасида тўхтатиб, ирғиб отдан тушди.

Умурзоқ ота ҳам, Олимжон ҳам дарҳол унга яқинлашдилар. Ойқиз қамчини эгарга қистириб қўйиш баҳонаси билан бир нафас отга ўгирилиб турди-да, тўзиган сочларини эпчиллик билан текислаб, ёқасини тўғрилади, кўксидаги тўғнағични ушлаб кўрди, у ёқ-бу ёғини саришталаб олгач, одоб билан қўли кўксида, бошини сал эгиб аввал отасига, кейин Олимжонга салом берди. У кулиб турарди. Ота ҳам, Олимжон ҳам қизнинг чарчаганини, пешонасида тер доналари ялтираб турганини, лаблари шабадада қуриб қолганини пайқадилар.

Ойқиз кириб келиши билан ҳовли янада ёришиб кетиб, севинч ва қувончга тўлди. Олимжон қизнинг қўлидан отнинг тизгинини олди-да, бостирмага боғлаб, айлини бўшатди ва олдига беда ташлади.

Чол ҳовлининг ўртасида қизини бағрига босиб сочларини, елкаларини сийпалаб эркалар, ич-ичидан қувопарди, қизи гўё бутун ёзни тоғда ўтказгандай соғиниб қолган эди.

Ойқизни болалигида шунақа эркалашар, мулойим муомала қилишарди, холос. Қиз аста-секин ўсиб, бўйи ставергач, отанинг унга муносабати ҳам жиддийлашиб борди. Ойқиз дадасидан бирор марта бўлса ҳам жазо олиш у ёқда турсин, ҳатто қаттиқ-қурум гап ҳам эшит-

маган эди. Шундай бўлишига қарамай, ундан ҳайиқар, қўрқарди. Мана, йиллар йилларни қувиб ўтди. Олтин-сойда қанчадан-қанча сувлар оқиб ўтди. Умурзоқ ота ҳам бу давр ичида қанчадан-қанча ғам-ғусса ва севинч-қувончни бошдан кечирди.

Ойқиз йилдан-йил ўсиб-улғайди. Отанинг муносабатлари ёшлигидаги каби янада мулойимлашди. Яна ичидан қувониб эркалайдиган бўлди. Энди Ойқиз чолнинг бирдан-бир бахти, бирдан-бир овунчоғи ва умиди бўлиб қолган эди. Шунинг учун ҳам қизи ҳар сафардан қайтганида ўзида йўқ қувонарди.

Ахир, қувонмай бўладими? Чол ёлғиз, қиз бўлса гоҳ тоғда, гоҳ фермада, чўпонлар ичида, уни гоҳ районга, гоҳ областга чақиришарди. Гоҳ мажлисда, гоҳ янги қурилишларда (қишлоқда янги мактаб, клуб, колхозлар аро электростанция қуриларди) бўлиб, кун бўйи иш билан банд эди. Ота ҳамиша қизи тўғрисида ўйларди, уйқусиз ва овқатсиз ишляпти, касал бўлиб қолмаса эди, деган хавотирга тушарди.

— Дарҳақиқат, ухламай, дам олмай ишлаб бўладими?!— дер эди у қизига ҳамиша танбеҳ бериб,— ҳатто қушлар ҳам дам олмаса учолмайди. Ахир, ўзинг ўйла. Ке, нонушта қиламиз, самовар ҳам биқирлаб сенга маҳтал, сени кутяпти,— чол шундай деб шошилган ҳолда уйга кириб кетди.

Олимжон қизга оҳиста яқинлашди. Ойқиз этикчасининг чарми кўчиб, оқариб қолган жойини кўриш учун эгилган эди, шу пайт иккита қилиб ўрилган узун-узун сочлари елкасидан сирғалиб ерга тушди.

Олимжон бежирим этикчанинг қўнжини ушлаб турган нозик бармоқларга ҳам, ерга тушган сочларга ҳам шунчалик тикилдими, шу сочларни авайлаб қўлига кўтариб туришдан, ҳатто қизнинг этикчасини тозалашдан зўрға ўзини тийиб қолди.

— Олимжон ака, дадам нонуштага чақиряптилар,— деди қиз унга қараб,— мен йўлдан келдим, ювиниб олмақчиман.

— Биринчидан, саломингиз қани, Ойқиз?— деди Олимжон ўпкалангандай бўлиб. Бу билан у алоҳида «салом»ни кўзда тутдими ё бошқа нарсаними, Ойқиз тушунолмади. У қоматини ростлади-да, иккита қилиб ўрилган сочларини орқасига олиб ташлади.

— Салом, Олимжон ака,— деди қиз табассум билан,

салгина уялиб,— боя салом берувдим-ку, фаҳхламабсиз-да,—кўзлари эркаланиш, кесатиқ аралаш ҳазил ва ай-ёрлик билан боқарди.

— Шунақами? Иккинчидан, кеча хат олдим, мана,— деди Олимжон гимнастёркасининг чўнтагини кўрса-тиб,— марҳамат қилиб, бир ўқиб чиқасиз-да.

— Нега? Сизга ёзилган хатни-я?

— Иккаламизга алоқадор. Ўқиб чиқишингиз мум-кин.

У гимнастёркасининг чўнтагини очиб, икки буклан-ган хатни олди.

— Мана, ўқинг,— деди учинчи бор.

Ойқиз хатга қўлини узатганда, айвондан отасининг:

— Қани, болаларим, марҳамат, нонуштага...— деган овози эшитилди.

Ун тўққизинчи боб

— Ҳозир, дадажон, ҳозир!— Ойқиз шундай деди-ю, чопганича хонасига кириб кетди.

Олимжон буғи чиқиб турган самоварни кўтариб, Умурзоқ отанинг орқасидан ўзига кўпдан таниш супага чиқди. Урушдан бурун Умурзоқ ота ўғилларини ёнига олиб, лой шиббалатиб супани ўз қўли билан ясаган эди. Айниқса, ёз ойларида, жазирама иссиқ тепадан уриб турганда усти ёпилган, атрофига қайрағоч ва пай-ванд тут ўтқазилган супада нонушта қилиш, овқатланиш ёки ғир-ғир шабада эсиб турганда ёнбошлаб ётиш, ух-лаб ҳордиқ чиқариш кишига жуда роҳат бағишларди.

Олимжон самоварни патнисга қўйди-да, ўзига қулай жой топиб, гилам устига тўшалган кўрпачага чордана қуриб ўтирди.

Ахир, у шу супада, ҳадемай оппоқ-оппоқ бўлиб пи-шадиган пайванд тут тагида ўтиришни озмунча ҳавас қилганми? Тутхўрлик қилишни-чи? Ҳа, бир вақтлар бу супада, ана шу ҳовлида ҳозиргидай бемалол чой ичиб суҳбатлашиб ўтириш хомхаёлдай туюларди. Мана энди хомхаёл эмас, ҳақиқат бўлиб қолди, худди ўз уйидай ўтирибди. Унинг олдидаги пастаккина хонтахта устига ёзилган дастурхон турли-туман нози неъматларга тўла эди. Бу хотин кишининг қўли билан эмас, балки Умур-зоқ отанинг меҳнатсевар қўли билан ясатилган дастур-хон Олимжонни ҳайратда қолдирди. Тоғ буғдойи ундан

ёпилган оппоқ нон, ичига ялпиз солинган сомса (кеча қўшниси чиқарган эди), яхна қўй гўшти, чинни коса тўла қаймоқ — ҳаммаси-ҳаммаси одамнинг иштаҳасини очарди.

Қорни оч Олимжон Ойқиз келгунча дастурхонга қўл урмай, жимгина ўтирди. Шу билан бирга у ўзини бошишга ҳам ҳаракат қиларди. Ҳар ҳолда, хатни ноқулай пайтда, ҳориб-чарчаб, оч қолиб келган пайтда бергани яхши бўлмади. Шу топда хат ўқийдиган вақтмиди? Бу таъби хиралик Олимжонга тиним бермас, муқаддас орзусига эришиш йўлида оти қўққисдан туртиниб йиқилгандай бўлди.

Ойқиз ювиниб-тараниб кийиниб чиқди-да, хонтахта-нинг нариги томонига, Олимжоннинг қаршисига ўтириши биланоқ иккаласининг кўзи кўзига тушди. Ойқизнинг кўзлари «нега хафасиз, ахир, менинг гуноҳим йўқ-ку», деган маънода боқди-да, сўнгра дастурхонга тикилиб, чой қуйиш билан овора бўлди.

— Мана, қизим, сенинг келишингга мўйсафид даданг тайёрлаган дастурхон,— деди Умурзоқ ота,— онанг ҳаёт бўлганда...— у қошларини силаб-сийпалаб, хўрсиниб, оғир нафас олди,— ҳаммаси бошқача бўларди.

Ойқиз ҳам бошини қуйи солиб, оғир нафас олди. Умурзоқ ота ҳар қачон дастурхон устида Холбибини эслар ва унинг сўзлари қизнинг юрагига ҳамиша ханжардек ботарди. Бироқ Ойқиз ўзи чеккан ғам-аламни дадасидан яширишга, дадасини юпатишга, фикрини бўлишга интиларди. Дадасига чой қуйилган пиёлани узатар экан, булоқ тўғрисида — Қултепа тўғрисида сўрашга ошиқарди:

— Дада, мен бугун ажойиб мўъжизани кўрдим.

— Мўъжиза? Тоғда-я? Дарҳақиқат, қизиқ...— деди ота салобат билан.

— Ҳа, ажойиб, жуда ажойиб,— деди Ойқиз такрорлаб,— мана, эшитинглар: эрталаб тоғдан қайтаётиб довондан пастга тушдим у йўлдан юрмай, тўғридан, Қултепа томондан от қўйдим. Тепа ёнида бир нарса ялтираб кўринди. Нима экан, деб ўша томонга юрдим. Бориб қарасам — булоқ экан.

— Булоқ?

— Ҳа, булоқ, қайнаб чиқяпти.

— Йўғ-э, кўзингга шундай кўрингандир, қизим, кўлаб қолган ёмғир сувидир?

— Охирги марта ёққан ёмғир... қачон ёққани хотирингизда борми?

— Бир ярим ҳафта ўтди.

— Эҳтимол, ёмғир булоқнинг пайдо бўлишига кўмаклашгандир, булоқнинг кўзларига йўл очгандир. Бироқ мени таажжубга солган нарса булоқ эмас, албатта. Қултепа устига чиқиб, кутилмаган ҳодисага дуч келдим. Биринчидан, булоқ олдида иккита кунда учратдим. Демак, бу ерда қачонлардир чинор дарахтлари ўсган! Буни эмас, тепа устидан бир замонлар мавжуд бўлган канал изи сезилиб турибди. Демак, бир вақтлар ариқлар ҳам бўлган, ерларимизга сув оққан. Бу нима?.. Далажон, эшитган-билганларингизни айтиб беринг, жон далажон, айтиб беринг.

— Умурзоқ отам колхозимизнинг ташкилотчиларидан бири,— деди Олимжон кулимсираб,— Қултепа тўғрисида билишлари керак. Умурзоқ ота, илтимос, айтиб беринг, — у ёстиқни чол томон суриб қўйд.

Чол ёстиқни бир уриб, қўлтиғига қўйди-да, хаёлга чўмди.

Дарҳақиқат, Қултепанинг мудҳиш тарихи бор,— деди у ошшоқ оқарган қонларини чимриб,— бу ерда бўлиб ўтган даҳшатли воқеаларни ўз кўзим билан кўрганман. Бу воқеа ўттиз йиллар бурун содир бўлган. Ҳа, ганинг тўғри, қаним, бир вақтлар ўша жойлардан ариқ тўла сув оққан. Кўн-кўн сув оққан. Бироқ ана шу сув бўйида, булоқ бўйида катта жиноят қилинган. Халқни сувдан маҳрум қилганлар. Дарҳақиқат, сувдан маҳрум қилсалар, ҳаётдан ҳам маҳрум қилганлари шу.

— Қандай қилиб?

— Қим қилган?— сўрашди Ойқиз билан Олимжон кетма-кет.

— Ҳа, маҳрум қилганлари ҳақ. Фақат ёвузлик, халққа ёвузлик қилиш учун. Шу йўл билан халқдан ўч олганлар.

— Халқдан ўч олиш қабиҳлик-ку,— деди Ойқиз ўзини туголмай.

— Ҳа, золимнинг қўлидан келади. У газандадан ҳам, йиртқич ҳайвондан ҳам баттар. Йиртқич очиқ жангда ўлади ёки енгади. Бироқ у ўч олишни билмайди. Ёмон одам-чи? Унинг қўлидан ҳар қандай қабиҳлик келади. Золим халқ қонини сўриб ичган. Халқ зулмга қарши

бош кўтарганда, золим ундан ўч олган. Олимжон тоққа жўнамоқчи эди, шошилаётганинг йўқми?

— Йўқ, ота, шошилаётганим йўқ,— деди Олимжон Ойқизга назар ташлаб, салгина қизарган ҳолда.

— Воқеа шундай бўлган... Хотирамда бўлса, инқилоб арафасида эди, ўша вақтларда Қултепани табаррук авлиё деб аталарди. Қултепа остида катта булоқ бўларди. Булоқнинг суви қишлоққа ҳам, экинларга ҳам етарди. Бироқ сувли ерларнинг ҳаммаси Қобилхўжа эшон деганнинг мулки эди. Эшон ҳам табаррук одам бўлиб, Муҳаммад пайғамбарнинг вакили ҳисобланарди. Шу туйғайли булоқнинг сувлари ҳам эшоннинг хусусий мулки эди. Унинг авлиёга саждақилувчи фуқаролари, бошқача айтганда, унинг қуллари эса тоғ ёнбағирларидаги пасқам уйларда, тошдан қилинган ёрларда яшарди. Ҳа, дарҳақиқат, уларнинг ҳаммаси қуллар бўлиб, ердан ҳам, сувдан ҳам маҳрум эди, оч-яланғоч, азоб-уқубатда кун кечирарди. Қуллар зулм ва ҳақоратга чидай олмай, Олтинсой қишлоғимизга кўчиб келдилар. Шунда ҳам эшоннинг зулмидан озод бўлмадилар. Илгаригидек, ҳамма эшоннинг ишини қилаверди. Ҳа, дарҳақиқат, булоқ бўйида иккита азамат чинор бўларди. Одамлар бу чинорлар уч юз ёшда дер эдилар. Чинорлар ҳам булоқ сингари табаррук саналарди. Уларни муқаддас қилган эшоннинг аждодлари эди. Булоқ ҳам, чинорлар ҳам Қобилхўжа эшоннинг бобокалони вақтиданоқ табаррук ҳисобланиб, эшонлар авлодидан авлодига ўтиб келган эди. Одамлар инқилобдан бурун саводсиз, авом бўлиб, турли-туман афсоналарга ишонар эди. Эшон, ушбу табаррук жойлар туғмаган хотинларга фарзанд ато қилади, деб ҳам жар соларди. Бундан мақсад — биринчидан, кўпроқ хайр йиғиш бўлса, иккинчидан, тепа остидаги ҳужраларда билган номаъқулчиликни давом эттириш эди. Фарзандталаб кўпгина хотинлар ана шу афсоналарга ишониб узоқ-узоқ қишлоқлардан келар эди. Йиллар ўтиб бирон наф кўрмагач, яна эшоннинг ҳузурига илтижо билан келар эдилар. Эшон бундай хотинлардан педан ҳазар қилгандай ҳазар қилиб, «худо бахтни раво кўрмади, ҳаммаси гуноҳингга яраша», дея жаҳл билан уришиб-сўкиб ҳайдарди. Қобилхўжа соддадил хотинларни алдаб, мазах қилиб бойлик орттирарди. Бойлик йиғишни касб қилиб олган эшон биттаю-битта арзанда ўғли Азимбойдан жонини ҳам аямасди. Ўғли хасисликда

ҳам, золимликда ҳам отасидан қолишмасди. У қанча улгайса, шунча бераҳм ва золимлашар, ишини қилган қашшоқларга арпа нонни ҳам раво кўрмасди. Шундай қилиб, соч-соқоли оқарган, ташидан қараганда диёнатли ва тақводор кўринган эшон ҳам, унинг семиз ўгли Азимбой ҳам халқ қонини зулук бўлиб сўрар эдилар. Азимбой оз вақт ичида шунчалик бойиб кетдики, ўзини хон ва амир ҳис қилиб, деҳқонларни раҳмсизлик билан эзаверди, қозиққа ўтқазиб қийнаб, занжир билан дарахтга боғлаб жазолади, қоялардан жарликка ташлатди.

— Нима учун?— сўради Ойқиз ўзини тўхтатолмай.

— Нима учун бўларди, анчайин арзимас нарсаларни баҳона қилиб.

— Нима сабабдан одамларни қийнарди?— сўради Ойқиз қаноат ҳосил қилмай.

— Дарҳақиқат, мана бир воқеа... Бир кун қашшоқларнинг энг қашшоғи, ҳамқишлоғимиз Жўра қоронғи кечада полизга сув очган.

— Кейин нима бўлган?..

— Азимбой ушлаб олиб арқон билан ҳовлисидаги тут дарахтига танғиб ташлаган.

— Бунга қандай чидардилар?— деди Ойқиз нафрати ичига сиғмай.

— Чидар эдилар. Қобилхўжа эшон ҳаммани худо номи билан кўрқитарди.

— Кўрқитса нима? Даҳшат-ку бу,— Олимжон шунча асабийлашдики, юзлари қорайиб, кўзлари қисилиб кетди.

Ойқиз унга тикилди ва қизиққанини яширишга ҳаракат қилди. Чунки ҳалигача, жаҳли чиққанда Олимжоннинг юзлари қорайиб, кўзлари қисилганини кўрмаган эди.

— Дарҳақиқат, ўшандай кун кўришнинг ўзи даҳшат,— деди Умурзоқ ота,— Қобилхўжа ҳам, Азимбой ҳам халқни қанча таласа, шунча кўзи оч бўлган. Ҳатто зулук ҳам, кана ҳам қон сўриб тўйгач, тушиб кетади, бироқ Қобилхўжа билан Азимбойнинг қон сўриб тўйган вақти бўлмаган. Аксинча, улар ўз бойлигини неча бор кўпайтириш режасини тузиб, ёнбағирдаги ҳосилдор ерларни суғоришга киришган. Эрта баҳорда Қобилхўжа ва Азимбой ўзларидан қарз олганларнинг ҳаммасини табаррук чинор остига йиғилишга буюрадилар. Улардан қарздор бўлмаган кишининг ўзи топилмасди. Ҳа,

топилмасди! Дарҳақиқат, ҳамма деҳқонлар бошигача қарзга ботган эди. Биласизлар-ку, деҳқон кузда нимаики жамғарса, қиш бўйи еб чиқади, баҳор пайти қопчилини қоқиштиради. Дарҳақиқат, баҳор деҳқон учун илик узилди вақти. Худди ана шу вақтда Қобилхўжа билан Азимбой Олтинсойдаги ва қўшни қишлоқлардаги барча мусулмонларнинг қарзини кечиб юборганларини айтадилар. «Фуқаросига меҳрибон бўлган худои таоло, таниш-билишларни ўзингни севгандай сев, деб уқтирган. Бу сўзларни табаррук чинор ҳам, табаррук булоқ ҳам эшитсин. Бунинг эвазига ҳамма фуқаро муқаддас ишга — сойларни қазилшга сафарбар этилади. Сув келтириш — муқаддас иш, худои таолога ёқадиган савоб иш. Сув — фаровонлик келтиради. Сув ҳар бир кишининг, ҳамманинг мулки, — дейди эшон, — кимки худо йўлида жонбозлик кўрсатиб ишлар экан, унга ота-боболари ва Муҳаммад пайғамбарнинг арвоқлари ёр ва жаннатга сазовор бўлмай». Азимбой бўлса бу савоб ишга, савоб ҳашарга чиққан кишиларга ҳар кун суюқ ош пишириб, буғдой нон бериш, ҳафтада бир кун — ҳар жума палов пиширишга ваъда қилган.

Ҳашар бошланган кунларда Азимбой ваъдасига вафо қилади. Инсофли мусулмон бўлмоқ учун ва қолаверса, кўпроқ кишини ишга тортмоқ учун халққа қўй гўшти эмас, эчки гўшти (қўй гўштини, эчки гўштини — ким фарқига борибди) солинган суюқ ош бериб турди. Бироқ оз ўтмай палов у ёқда турсин, қора арпа нонни юборишни ҳам унутади. Оч-яланғоч деҳқонлар муздек тоғ шамолида кўйлаклари йиртилиб кетганидан совуққа қотиб яланғоч ишлайдилар. Халқ бошда норозилик баён қилади ва сўнгра кетмон, чўкич ва мисронларини улоқтириб, иш ташлайди. Бу вақтда сой тозаланиб, канал қазилиб бўлган эди. Дарҳақиқат, тепа устидан диққат билан қаралса, ҳали ҳам одамзод қўли билан қурилган каналнинг излари кўринади.

— Ҳа-да, — деди Ойқиз маъқуллаб. — Мен ҳам шуни айтяпман-да сизга.

— Хўш, шундан кейин-чи? Сув келдими-йўқми? — сўради Олимжон.

— Одамлар иш ташлаганидан эшон дарғазаб бўлди. Уйда бел оғриғи тутиб табиб кутиб ётгани учун сойга ўғли Азимбойни юборди. Қаҳр-ғазаби қайнаган ҳашарчилар Азимбой келганини эшитиб уни тошбўрон қилди-

лар ва ўлдириб, сойнинг чақир тошлар билан қопланган энг тор жойига, сув йўлбарс сингари пишқириб чиқадиغان қоп-қоронғи жойига улоқтирдилар.

— Кўрганман бу жойни,— деди Ойқиз,— чуқур жарлик устидаги харсангтошда кўм-кўк арча ўсган. Ҳар қачон уни кўриб ҳайратда қоламан. Қандай қилиб тош устида арча кўкарган, томири қасққа қараб ўсган, қаердан озик олади? Ахир, ҳамма жой — чақир тош-ку.

— Дарҳақиқат, ана шу ернинг ўзида,— деди Умурзоқ ота,— Бироқ шундан кейин Қобилхўжа эшон ўзгарди деб ўйлайсизми? Йўқ, у яна қутуриб кетди, ҳар вақтдагидек деҳқонларни кўрқитиш ниятида яна ёвузлик қилди, уларни ўлимга, очликка маҳкум этди. Аммо одамлар кўрқмадилар. Аксинча, жасорат билан унга қарши чиқа бошладилар. Шундан оз ўтмай, халқ бахтига ниқилоб бўлди. Оқпошшо йўқ бўлди. Бойларимиз титраб-қалтиради, тагидаи зил кетди. Халқ газабидан қочиб қутулолмаслигига кўзи етган эшон ўзининг ҳам қисмати ўғлиникидай бўлишини, тошбўрон қилиниб заҳарли илондай янчиб ташланишини билди. Бир кечанинг ўзидаёқ ном-нишонсиз йўқолди. Уни узоқ ахтарсалар ҳам тополмадилар. Дарҳақиқат, уни топиш зарур эди.

— Нега?..

— Нима учун?

— Шунинг учунки, у заҳарли илон. Ўлмаган илон ёмон чақади. Эшон халқни чақди, бир кечанинг ўзида Қултепа олдидаги булоқ қуриди қолди.

— Қуриди? Нима қилди эшон?

Умурзоқ ота чойдан бир ҳўплаб, пиёлани оҳистагина ерга қўйди. Чол ўй-хаёл билан банд эди.

— Дарҳақиқат, нима қилганини ҳеч ким билмайди,— деди у, қанча уринсалар ҳам, билолмадилар. Жаҳл ўтида ёнган халқ Қобилхўжа эшоннинг уйларини худди шамол хас-хашакни учиргандек титиб, булоқ бўйидаги чинорларни кесиб ташлади. Чунки бу чинорларнинг шохларига бойланган алам унинг баргидан ҳам кўп эди. Чинорлар ва яламларнинг йўқ бўлганига ҳеч кимнинг юраги ичимади. Фақат булоққа юраги ачиди, ҳозир ҳам халқнинг юраги ачийди... Мана, Қултепанинг тарихи болаларим.

Умурзоқ ота кучли бармоқлари билан пиёлани олиб, совиб қолган чойни шимирди.

— Дада... наҳотки, булоқни тозалаш мумкин бўлмади?— сўради Ойқиз ичи ачиб.

Ота қизига тикилди ва унинг пешоналари тиришганини, қалин қошлари чимирилганини кўрди-ю, мамнунлик билан илжайди.

— Дарҳақиқат, тозалаб кўрдилар, қизим,— деди Умурзоқ ота бошини чайқаб,— кўп марта тозалаб кўрдилар. Шундай кулфат содир бўлади-ю, халқ хотиржам бўла оладими? Ахир, бу булоқ... ҳаммамизнинг умид-орзумиз эди, шунинг учун ҳам уни қидирдик, тозаладик, бироқ сув чиқмади. Дарҳақиқат, ўзим ҳам холи пайтларда кўп марта булоқ бўйига бордим. Эшон булоқнинг бўғзидан боғлаган жойни қидирдим, наҳотки, ўша лаънати булоқни қуритади? Ахир, бу сув-ку, қаерга йўқолади? Ўша вақтда Олтинсойда эшонни азиз-авлиё ёки сеҳргар эмасмикин, деган одамлар ҳам топилган эди. Эҳтимол, улар эшоннинг қудратига ишонгандирлар. Дарҳақиқат, ўша вақтда мен ҳам эшонга лаънат ўқиган эдим. Шундай қилиб, болаларим, булоқнинг кўзи очилмади. Дарҳақиқат, Кўкбулоқни ҳам худди шундай қуритганлар.

— Босмачилар қуритган дейишади,— деди Олимжон.— Айтишларига қараганда, Кўкбулоқ жуда серсув бўлган эмиш.

— Ҳа, болаларим, суви жуда мўл бўлган,— деди Умурзоқ ота эслаб,— сув бўлганда ҳам шакардай ширин сув бўлган. Ҳали-ҳали мазаси оғзимизда. Дарҳақиқат, Кўкбулоқ яқинда қуриди, эсимда, сен туғилмасдан бурун, Ойқиз. Босмачилар қишлоғимизга кўп марта ҳужум қилган ва ҳар сафар талашга улгуролмай чекинган эди. Чунки мудофаамиз жуда кучли эди. Қизил аскарларни севишч-қувонч билан кутиб олган эдик. Улар босмачиларни тор-мор этишда бизга ёрдам қилдилар. Шунда бир қанча ҳамқишлоқларимиз қизил аскар отрядларига қўшилиб кетди. Ана шунинг учун ҳам рус оға-иниларимиз билан қариндошлигимизни кўролмай, ғазабланган босмачилар биздан ўч олдилар, Кўкбулоқни қуритдилар, сув чиқадиган сойларни портлатдилар. Ҳозир бу жойларни фақат тахминан топиш мумкин. Йлгари сув чиққан сойлар портлатиш оқибатида тош ва қум билан тўлди. Ҳозир Ёнғоқсойнинг бурилиб кетган

жойлари Кўкбулоқ деб аталади. Дарҳақиқат, бу жойни ўзларинг ҳам билсаларингиз керак, узунлиги ярим чақирим чамасида.

— Биламиз у жойларни,— деди Олимжон бошини қимирлатиб.

Ойқиз дастурхонни сийпалаб жим ўтирарди.

Ҳовлида жимлик ҳукмрон эди. Самовар ҳам қайнашдан тўхтаган. Ичилмаган чойлар пиёлаларда совиб қолган. Ёглиқ қўй гўшти яхнаси ҳам, ток барги ва узум бошининг сурати солинган чинни косадаги қаймоқ, нон, қора майиз — ҳаммаси дастурхонда қўл тегизилмай турарди.

Ҳовлида учиб юрган сап-сариқ катта капалак гоҳ гулзор устида, гоҳ пайванд тут остида пайдо бўларди. Ойқиз дастурхон устида учиб юрган капалакни кузатар экан, Олимжонга кўзи тушди.

— Ҳамма булоқларни қидириб топишимиз, кўзини очинимиз лозим. Ёнғоқсойни боғлаб, сувини қишлоғимизга, ҳосилдор ерларимизга буришимиз зарур,— деди Ойқиз қатъият билан.

Ойқизнинг овозида ва қарашида жиддийлик ва кескинлик бор эди. Олимжон қизнинг овози тобора жаранглаб, юзлари ёришиб, кўзлари ўтдай чақнаётганига ҳавас ва қувонч билан боқарди.

— Дада, Олимжон ака. Сўзларимни диққат билан эшитинглар,— деди қиз сўзида давом этиб ва ўз фикрини ўчи қилиб. Агар биз Ёнғоқсойни боғласак, Олтинсойда янги ерлар очинимиз мумкин. Ахир, бу ерлар серҳосил, кучли, минг йиллардан бери сувсиз ва одамсиз ётибди. Бўз ерларни очиб суғорадиган бўлсак, ҳосил кўпга айланади. Пахта бизнинг орзу-умидимиз. Ҳар бир ўзбекининг ифтихори! Хўш, шундай экан, нима учун биз қўлимизни қовуштириб ўтираемиз. Нега сув қидирмаймиз? Нега пахта экмаймиз? Бу шармандалик эмасми? Энг олдин менга. Бу ишни бизга биров қилиб бермайди. Ўзимиз қиламиз. Ёнғоқсойни бўғамиз, булоқларни тозалаб, кўзини очамиз. Ҳамма сувни далаларимизга бурамиз. Дада... Олимжон ака... Нега индамайсизлар?..

Умурзоқ ота бошини қуйи солиб, пастки лабини тишлаб, хаёл сурарди. Қизининг тезлиги ва қизиққонлиги уни ташвишга солди. У мураккаб масалада шошмашошарлик ва енгилтакликни ёқтирмасди. «Дон униб чи-

қишдан олдин ерда етилади,— ўйлади у.— Одамнинг фикри ҳам худди шундай, олдин мияда етилади, пишади ва сўнгра тилга чиқади...»

Аммо Олимжон Ойқизнинг сўзларини ҳаяжон ичида тинглаб, дарров қувватлади:

— Ажойиб фикр, Ойқиз. Ҳақлисиз,— деди у қизишиб кетиб.— Энди енг шимариб ишга тушмоқ зарур. Ёнғоқ-сойни бўғиб, Олтинсой ерларини суғорамиз. Ахир, биз ҳам экинзорларимиз табиатини ўзгартиришимиз зарур-да!

— Ҳа, ҳа, Олтинсой табиатини,— деди Ойқиз қизишиб, унинг сўзларини бўлиб.— Ахир, кимдир бу ишга киришмоғи лозим-да.

— Биз киришамиз, Ойқиз. Яқинда Мичуринни ўқидим. Анча фикрлари эсимда қолди... Худди шеърдай ёддан биламан. Мана у нима деб ёзган: «Стихияга қарши курашга ажойиб техника қуроли билан киришган, табиатга уни ўзгартириш нуқтаи назари билан қараб таъсир қилаётган колхозчидек тамомила янги хил деҳқонни барча давр ва барча халқларнинг деҳқончилик тарихи ҳеч қачон кўрган эмас». Эшитдингизми, Ойқиз? «Стихияга қарши... табиатни ўзгартириш нуқтаи назари билан қараб...» Тушундингизми, Ойқиз?

— Ҳа, ажойиб сўзлар.

— Бир сўз билан айтганда, Гришани қувонтирамиз. Рус халқи изидан борамиз,— деди Олимжон жиддийлик билан.

— Гриша? Гриша ким? Дарҳақиқат, Гриша тўғрисида бир сўз ҳам эшитганим йўқ,— деди ота сўзга аралашиб.

— Гриша фронтдаги дўстим бўлади, отажон,— жавоб берди Олимжон.— Ҳозир у Волга бўйида агроном бўлиб ишлайди. У билан хат ёзишиб турамиз. Кеча ундан хат олдим. Григорий гармсел ва қурғоқчиликнинг олдини олиш йўлида зўр ишлар қилаётганлари тўғрисида ёзибди. Экинзор ерларга ихота дарахтлари экиб, қурғоқчилик ва гармсел йўлини тўсмоқдалар. Бу тадбир қорларни ушлаб қолишга, ерларнинг памини кўпайтиришга ҳам хизмат қилади. Чўлларда сув ҳовузлари қурмоқдалар. Энди улар мисли кўрилмаган мўл ҳосил оладилар, шу мақсадда улар енг шимариб катта иш бошлаганлар.

— Биз-чи?!— деди Ойқиз.— Биз ҳам ана шундай кат-

га иш бошлашимиз керак. Умумхалқ ишидан четда туриб бўладими? Гап шу тўғрида боряпти.

— Тушундим, Ойқиз, тушундим,— деди Олимжон қўлини кўтариб. Бироқ, Ойқиз ажойиб фикрлар завқ-шавқига кўмилиб, Олимжоннинг ҳаракатини сезмай қолди. Ойқиз чақнаб турган кўзларини баланд-баланд тоғларга тикиб, мароқ билан деди:

— Бу ишга биз ўз ҳиссамизни қўшамиз. Сувни қидириб топамиз. Сув мўл-кўл бўлади. Бўз ерларни очиб, пахта экамиз, фақат жасорат, жасорат керак. Ахир, биз... ахир, сиз, Олимжон ака, жасоратли кишисиз-ку!— У олдинга Олимжонга, сўнгра дадасига боқди.— Сиз ҳам ёрдам берасизми, дада?— сўради у,— сув қидиришга ёрдам берасизми?

— Қидириш? Нима қидириш?..

Умурзоқ отанинг пинагини бузмай сўрагани қизини хафа қилди.

— Дарҳақиқат, фикримча,— деди чол салгина асабийлашиб,— шошган киши кўрга ўхшайди. Чунки кўр ҳам, шошган киши ҳам тўғри йўлда ҳам туртиниб-суртиниб юради. Дарҳақиқат, чуқурроқ ўйла, қизим. Муҳим ишда сира шошилма. Шунинг учун халқимиз «етти ўлчаб, бир кес», деган. Ўйлаб кўр, қизим, баҳор пайтида, экин-тикин вақтида булоқларни очаман деб, одамларни ишдан қолдириб бўладими? Қодиров рози бўлармикин? Сув чиқмаса нима бўлади? Оқибатини ўйлаб кўрдингми?..

— Сув чиқарамиз,— деди Ойқиз, дадасининг фикрига эътироз билдириб.— Албатта, сув чиқарамиз. Фақат сиз ёрдам беринг, дада. Қодиров бўлса...— у қўлини силтаб қўйди,— Қодиров бўлса, майли... Лекин халқ билан маслаҳат қиламиз. Агар халқ истаса, тоғни толқон қилади.

— Ҳақ сўз. Халқнинг кучи беҳисоб. Бироқ сен Ёнғоқсой, Ёнғоқсой деб жаврайсан. Ахир, Ёнғоқсойни бўғиш билан сув кўпайса, халқ аллақачон бўғарди, халқ қанча урингану қизим.

— Демак, бу иш фойдасиз деб ўйлайсизми?— сўради Олимжон.

Умурзоқ ота оппоқ соқолиниғижимлади.

— Фойдасиз,— деди шартта жавоб бериб,— хатарли иш.

— Нега хатарли бўлади?— сўради Ойқиз ўтдай ёниб.

— Фақат одамларни ишдан қолдирасан, холос. Экин-тикинни барбод қиласан,— деди чол зарда билан. Унинг кўз олдлари қоронғилашиб кетди. У жаҳл ўтида ёниб, дарҳол ўрнидан турди-да, супадан ҳовлига тушди.

— Отага нима бўлди?— деди Олимжон мулойимгина қилиб.

— Мендан қўрқяптилар,— деди Ойқиз секин овоз чиқариб,— обрўйимни сақлаяптилар, охири бориб халқ олдида шарманда бўлишимдан қўрқяптилар.

— Ҳозир-чи?

— Ҳозир?..

— Нега туриб кетдилар? Жаҳллари чиқдимми?

— Ҳа, бегона одам олдида мен билан тортишиб ўтиришни лозим кўрмадилар.

— Э, мен бегона эканман-да!

Ойқиз дастурхонни йиғди. У Олимжоннинг сўзига бирдан жавоб беролмади, юзига ҳам қарай олмади. Бир зумдан кейингина унга тикилиб, табассум қилди.

— Албатта... ҳали бегона-сиз-да.

Ойқиз идиш-товоқларни йиғиб, зинапоядан астагина ерга тушиб, уйга кириб кетди. Орадан бир дақиқа ўтгач, айвондан туриб хушовоз билан:

— Мен қишлоқ Советига кетдим,— деди.— Сиз тоққами?..

— Йўқ, олдин колхоз идорасига киришим керак.

— Йўлимиз бир экан.

Улар ҳовлида кетишга ҳозирлик кўраётган пайтда Умурзоқ ота гулзор ичида серғунча шохларни кўздан кечирар эди.

— Хайр, дада,— деди Ойқиз эшикдан чиқиб кетиш олдида.

— Саломат бўлинг, Умурзоқ ота,— деди Олимжон ҳам хайрлашиб.

Умурзоқ ота ўрнидан ҳам турмади, қайрилиб ҳам қарамади, эшитилар-эшитилмас қилиб алланима деб мингирлади.

Қиз билан йиғит кўчага чиқишлари биланоқ Олимжон:

— Хатни бевақт бердим-а,— деди, «ўқидингизми?» дейиш ўрнига.

— А? Ҳа-я. Мана, хат, энди ўқийман.

Ойқиз қадамини салгина секинлатиб, хатни ўқиди. «Олимжон, қадрдоним, салом!

Сен ёзган хатлар ҳар қачон мени хурсанд қилади. Бир вақтлар фронтда эканимизда дўстларимиз ва хотинларимиз ёзган хатлар ҳам мени худди шундай хурсанд қиларди. Сен ёзган хатларни ҳаяжон билан овоз чиқариб, сўнгра яна ичимда ўқийман, хатларингни қанча ўқисам, жанговар кунлар шунча эсимга тушиб кетади. Ахир, шамол тегирмони олдидаги қишлоқда қаттиқ атакадан сўнг мени ярадор ҳолда топганингни, ажал уруғини сочиб турган фашистлар дзотини якка ўзинг ишғол қилганингни, ўша вақтда ёққан муздек ёмғирни унутиб бўладими? Бир сўз билан айтганда, эсимизга олсак арзийдиган воқеалар хотирамизда. Дўстим, сени соғиндим. Кўргим келади-ю, бироқ ишим бошимдан ошиб ётибди. Қўл тегмайди. Ихота дарахтзорлари бунёд қилмоқдамиз, сув ҳовузлари қурмоқдамиз. Қурғоқчиликка қарши жанг қилмоқдамиз. Шундай, дўстим, яқинда қурғоқчилик ҳам, гармсел ҳам қўрқинчли бўлмай қолади.

Ҳозир менинг уйимда тантана: ўғил билан қутлашнинг мумкин. Ўғилча чинакам паҳлавон, биласанми, тўрт килограмм. Ўғил туғилиши бутун колхозимиз учун тантана бўлди. Хўш, оғайни, сени нима билан қутласам бўлади? Ойқиз билан тўйларинг бўлдими, йўқми?..»

Ойқиз беихтиёр тўхтади. Унинг юзлари қизариб, хат ушлаган қўллари қалтирарди.

«Сенга ва сенинг Ойқизингга мендан ва Валядан салом,— ўқишда давом қилди Ойқиз, хат ушлаган қўллари қаттиқроқ қалтираб.— Олимжон, Ойқиз билан бизнинг томонларга меҳмон бўлиб келсаларингиз қандай яхши бўларди. Ҳақиқатан ҳам икковларингиз кузда бир келинлар. Бу пайтда қизгин дала ишлари ҳам тамом бўлади. Келинлар, албатта. Сизларни кутамиз ва дўстона бағримизга босамиз.

Григорий ва Валя»

Ойқиз бир ерда тўхтаб турганини, кўчанинг ўртасида, қуёшнинг тиғида турганини энди пайқайди. У хатни Олимжонга қайтариб бергач, сукунат ичида қадам ташлади ва чинорнинг соясига етгач, яна тўхтади.

Уларнинг йўли шу ерда бўлиниб кетарди. Ойқиз Олимжонга тикилди. Олимжон бўлса гимнастёркасининг кўкрак чўнтагини очишга уринарди. Кичкинагина, ўртасида юлдузнинг сурати бор мис тугма ҳам, икки букланган оппоқ қоғоз ҳам унинг кучли бармоқларига бўйсун-

масди, олдинига тугмани ечиб бўлмади, сўнгра қоғознинг бурчаклари илиниб, чўнтагига сигмасди.

— Ундай эмас,— деди Ойқиз салгина овоз чиқариб. У гимнастёрка чўнтагининг лабини очиб, хатни солишга кўмаклашди.

— Ҳар хатида мендан тўй тўғрисида сўрайди,— деди Олимжон жиддий тусда,— дўстимга қандай жавоб ёзай?.. Уни қайси вақтга таклиф қилай?..

Ойқиз чинор танасида юқорига ва пастга қараб ўрмалаб юрган чумолиларга тикилгани ҳолда, индамай турарди.

— Ойқиз!..

Олимжоннинг овозида талаб ҳам, қатъият ҳам йўқ эди. Фақат ўтиниш сезилиб турарди.

— Ойқиз!.. Ойқиз!..

— Нима, Олимжон ака?.. Нима?..

— Тўйимиз қачон?..

Ойқиз чинорнинг нозик бир новдасини ушлаб турар экан, қоп-қора чумолилар унинг қўлида ўрмалай бошлади. У қўлини силтаб ташлади ва қошларини чимириб табассум билан деди:

— Бу тўғрида кўчанинг қоқ ўртасида гаплашиш қандай бўларкин? Тағин келиб-келиб қишлоқ Совети олдида-я, қаранг, мени қанча кишилар кутиб ўтиришибди.

Иигирманчи боб

Партбюро мажлисининг очилишига ярим соат қолди. Колхоз идорасидан партия ташкилоти учун ажратилган ва деразаси шарқ томонга қараган кичкина хона ичида Олимжоннинг бир ўзи қўлига қалам олиб, тезисларни кўриб ўтирарди.

Масала жуда муҳим. Партбюро «Қизил юлдуз» колхозининг тоғ этакларидаги ерларни очиш тўғрисида Ойқизнинг таклифини муҳокама қилиши зарур эди. Олимжон бу таклифнинг тўғрилигига энди ишонди, амалга ошириш йўлларини тушундигина эмас, балки бу жасоратли ғояга Ойқиздан ҳам кўпроқ мафтун бўлиб қолганди. Шунинг учун ҳам унинг қалбида зўр ғайрат, зўр ишонч жўш урар, аллақандай хаёлий орзу-умидлар тиним бермасди. Вақтики келиб, қандайдир сайёраларда тириклик аломати борлиги аниқланса, унинг этнографиясини, тупроғини, ўсимликлари ва ҳайвонотини ўрганиш юзасидан комплекс экспедиция саёҳатида унинг

Ўзи ёки Ойқиз иккаласи узоқ-узоқ сафарларга чиқишлари тўғрисидаги афсонавий орзуларга фарқ бўлиб, гоҳ бунга ишониб ҳам қўярди.

Булоқларнинг кўзини очиш, ҳовуз қуриш, канал қазиб, минг-минг гектар ҳосилдор ерларни суғориш ва пахта экиш олтинсойликларнинг азалий орзуси эдики, энди Олимжон ҳам бунга ич-ичидан ишонарди. Шу билан бирга, Олимжон шу зўр тадбирларни амалга оширишда ҳали қанчадан-қанча кишилар тўсқин бўлиши, қаринлик қилиши, қийинчиликлар туғилиши, булар билан курашиш лозимлигини кўнглидан ўтказар ва енг шимариб шу курашларга киришни истарди. Истардигина эмас, курашга тайёр эди. Чунки бу вақт ичида у сойлар-булоқларни ҳам, суғорилиши лозим бўлган бўз ерларни ҳам кезиб чиқди. Тунлари мизғимай қанчадан-қанча китоблар ўқиди, район кутубхонасидан тоғ этакларидаги ерларни суғоришга, ирригация-мелиорацияга доир нима топган бўлса, ҳаммасини қунт билан ўқиб чиқди.

Мана энди у кабинетда бир ўзи ўтирар экан, чап қўли билан сочларини ёғимлар, ўнг қўлида қалам билан гоҳ ўчиради, гоҳ ёзарди, тезисларини қунт билан кўздан кечириб, одамларни ишонтириш мумкин бўлган муҳим фикрларни кўчириб ёзарди.

Партия бюросига ҳам, партия мажлисига ҳам ҳар қачон чуқур ва пухта тайёрланиш Олимжон учун қоида бўлиб қолган эди. Муҳокамага қўйиладиган масаланинг майда-чўйдасигача ўрганиш, чуқур билиш, фикрларни тарозида ўлчаш, мисқол-мисқолигача ҳисобга олиш, ҳатто муҳокамани хато йўлларга олиб кириши эҳтимол тутилган фикрларни олдиндан кўриш, рўзномадаги масалаларнинг муҳокамасини тўғри йўлга солиш чораларини аниқлаб қўярди. Олимжон бу қоидани комсомоллик вақтидан биларди. Гарчи, урушдан бурун турмуш тажрибаси, сабр-чидами, ақл-идроки етишмай, муҳим масалалар муҳокамасида қизиққонлик, шошмашошарлик қилган бўлса, энди фронтдан сўнг турмуш тажрибаси ошди, турли-туман шарт-шароитда ҳам саросимага тушмайдиган бўлди. Энди у (баъзи-баъзида хатолардан холи бўлмаса ҳамки) меҳнатсевар билан танбални, ҳалол билан қаллобни, яхши киши билан қабиҳ кишини, турли-туман найранг ҳисобига юқори лавозимларга интилган амалпарастларни, дили булоқ сувидай иокиза-

ларни, бошқаларнинг йўлини ёритиш учун юраги ўт бўлиб ёнувчиларни, ҳаётнинг гўзал ва олижаноб бўлиши учун жонини фидо қилувчиларни ажратадиган бўлди.

Колхоз коммунистлари ҳам секретарнинг ростгўйлиги, принципиаллиги ва қатъийлигини, ўз фикрини жасорат билан исбот қилишини яхши билардилар.

— Баъзан сенга қараб туриб ўз ўғлимдан қувонгандай қувонаман,— деди райком секретари Жўрабоев қайси бир суҳбатда юрагини очиб,— фронтдан кейин жуда ўзгариб кетдинг, ўсиб-улғайдинг. Энди сенга ҳар қандай ишни ишониб топширса бўлади.

— Маслаҳатингиз эсимда. Ленинни кўпроқ ўқи деган эдингиз. Ҳамма ишда уни ўқийман, ундан қидираман ва ундан мадад оламан. Назаримда бу улўф зот қишлоғимизнинг ҳаётини олдиндан кўриб, келажакда қайси йўлдан боришни башорат қилган. Ҳа, у катта шаҳарлардан узоқ-узоқларда бўлган ва тоғлар этагида жойлашган кичкина Олтинсой қишлоғининг ҳам истиқболини белгилаб кетган. Унинг донишмандлиги ва заковатидан ҳайратланаман. Қандай қилиб у шунча нарса ни кўролган, қандай қилиб шунча олдиндан башорат қилолган-а?..

— Ишим ҳал бўлсин, ҳожатим чиқсин десанг, партия ташкилотимизнинг секретари Олимжоннинг олдига бор,— дейишарди ҳамқишлоқлари.

— Нима? Ҳа, ҳақ сўз. Ҳақиқат қидириб раис Қодировга борсанг, ҳақиқатни Олимжондан топасан,— дерди бири.

— Тўғри, тўғри. Ун керакми, шолими, уй солиш учун қарзми, барибир ҳаммасига Олимжон керак.

— Йўқ, хато қиласан,— эътироз билдирарди яна бири,— Олимжон қувватламайди. Бормай қўя қол.

— Ўзим ҳам биламан. Қувватламаса ҳамки, тўғри маслаҳат беради.

Эътироз билдирган одам ҳайрон бўларди.

— Ҳайрон қоладиган жойи йўқ. У маълумотли, газета ўқийди,— деди суҳбатдошлардан бири мазах қилгандек кулиб.

— Ундан кулма, оғайни,— бир неча киши бирдан шундай деб юборишди,— биламиз, газетани сен ҳам ўқийсан. Бироқ ҳеч ким сендан маслаҳат сўрагани келмайди. Нима учун? Нима деб ўйлайсан?

Бундай пайтда жавоб ўрнига бирданига кулги кўтариларди.

Олтинсойда Олимжондан камтарин кишини топиш қийин эди. У ўз характеридаги кучли ва кучсиз томонларни чуқур билар ва ким нима деса ҳам ўз чидами, бардоши, қатъийлиги, тиришқоқлиги ва ғайрати билан барибир ўз мақсадига эришарди.

Мана ҳозир у рўзномадаги масалаларни ва тезисларини кўздан кечириб чиққач, дафтарини ёпиб қўйди-да, қаламини синдириб юборгудай маҳкам ушлаб, бошини стулининг орқасига ташлади, кўзларини юмди.

— Шундай!— деди овозини чўзиб. Кейин ўрнидан турди, қаламини стол устига ташлаб, қулочини кенг ёзиб керишди.— Энди далилларимиз ишонарли,— ўйлади у.— Энди тўғри йўлдан бораётганимизни исботлаш мумкин.

У бармоқларини камарининг тагига суқиб, гимнастёркасини текислаб қўйди ва энгагини ушлаб туриб: «Яна соқол ўсибди,— деди ўзича,— ахир, куни кеча олдирувдим-ку. Одам қанча кам ухласа, соқоли шунча тез ўсар экан»,— деб қўйди у.

Кутилмаганда унинг орқасидаги эшик очилди-ю, юзларидан нур ёғилиб Ойқиз кириб келди. У севинч ва қувончга фарқ бўлиб, қандайдир фавқулодда хабар келтиргандек эди.

— Салом, Олимжон ака!— деди у қўлини узатиб.

— Салом, Ойқиз!

Олимжон Ойқизнинг ишонч билан, қувонч билан кириб келганидан таажжубланди. Чунки куни кеча Қодировнинг кабинетида раис билан жанжал бўлиб ўтган, бу шу ҳафта ичида бўлиб ўтган жанжалларнинг энг қизғини эди. Ойқизнинг таклифи бу гал ҳам раис томонидан қаттиқ қаршиликка учради. Бироқ Ойқиз бунга сира ажабланмади. Ажабланадиган ва хафа қиладиган томони шунда эдики, Умурзоқ ота ҳам раис томонида эди. У, таваккал билан бошланган бу иш қизининг обрўсини туширишидан хавотирланиб, ишнинг натижасидан шубҳаланарди.

Ойқизнинг таклифи бугун ҳам Қодиров томонидангина эмас, балки бошқалар томонидан ҳам қаршиликка учрашини олдиндан сезган Олимжон, Ойқизни юпатиш ва уни ҳар томонлама қувватлаб, ишончини оширишни кўнглидан ўтказиб қўйган эди. Бироқ унинг ҳозирги ав-

зойини кўриб, юпатишга эҳтиёж йўқлигини сизди. Бўлиб ўтган тортишувлар унинг руҳини туширмабди, балки тоғ этакларига Олтинсой ерларини суғориш юзасидан тузган лойиҳасини қаттиқ туриб ҳимоя қила олишига ишончи комил эди.

— Ойқиз, қандай янгиликлар бор,— деди Олимжон стулни суриб ўтиришга жой кўрсатаркан,— таслим бўлмаслигингизни кўриб турибман.

— Таслим бўлиш хаёлимда ҳам йўқ,— жавоб берди қиз кулимсираб.

— Дадангиз-чи?.. Ужарлик қилаверадиларми?..

— Ҳамманинг фикри бир ердан чиққанда келишмовчилик ҳам, кураш ҳам бўлмасди. Аммо курашиш зарур. Кураш бўлмаган жойда олға юриш ҳам бўлмайди. Бу ҳақиқатни ўзингиз ҳам биласиз-ку. Шунинг учун курашамиз. Ишонтирамиз, исботлаймиз.

Ойқиз сумкасидан сариқ муқовали катта дафтар чиқариб стол устига қўйди-да, мулойимлик билан деди:

— Дадам-ку ҳақ эканлигимизга ишонар. Ужар бўлса ҳамки рози бўлар. Аммо бошқалар... Мен бюрога пухта тайёрландим. Мана, бутун бир роман ёздим. Ўқинг.

Олимжон стол устида турган дафтарни олиб эндигина очган ва ҳали икки қаторини ҳам ўқишга улгурмаган эди, эшик очилиб, раис Қодиров билан бригадир Бекбўта кириб келишди.

Қодиров оғир ишлардан сўнг қаттиқ чарчагандай елкасини букчайтириб кириб келди ва букчайиб тургани учун икки қўли одатдан ташқари узун кўринарди. У бошини қуйи солган ҳолда хўмрайиб, афтидан, йўлда бошлаган гапини тамом қилиш учун бригадирга деди:

— Фақат енгилтабиат ёки ғўр ёшларгина шундай деб ўйлайди.

У жаҳл устида столнинг нарёғида турган стулни олди-да, бошини қуйи солганча хўмрайиб ўтирди.

Бекбўта раиснинг фикрига қўшилмаган бўлса керак, гапларини чертиб-чертиб жавоб берди:

— Уртоқ раис, мен сизга салкам тенгдошман. Демак, аллақачон болаликдан чиққанман. Сиз сингари ғўр ҳам эмасман. Бироқ баъзи раҳбарларимиз олдинга ҳаракат қилишни истамайдилар. Ҳатто орқаларидан итарса ҳам, олдинга юрмайдилар. Бир жойда қандай

турган бўлсалар, шундай тураверадилар. Нима учун? Бу масалани ҳам текшириб кўриш лозим, раис.

Бекбўта икки қўлини белбоғига қўйиб хонанинг у бошидан бу бошига бориб келарди. У одатдагидек чиройли қавилган қора тўн устидан жигарранг белбоғ боғлаб олган. Оёғида эса ағдарма этик.

Қодиров бўлса одатдагидек, жунли малларанг кителида, кўм-кўк шими устидан хром этик кийиб олган эди. Офицерлар киядиган чиройли китель семириб, ёр босиб кетган Қодировни ёш қилиб кўрсатмаганидек, деҳқонлар киядиган оддий тўн ҳам Бекбўтани қари қилиб кўрсатмасди.

Бригадирнинг пичинг аралаш тўғри жавоби раиснинг жиғига тегди ва баттар жаҳлини чиқарди. У бошини кўтариб, Бекбўтага тикилди, доимо беҳурмат қилиб, ўзини мустақил тутувчи ва раиснинг сўзига эътироз билдирувчи бригадирни қайириб ташламоқчи бўлган эди-ю, бироқ Олимжон қаламини столга уриб, бюро аъзоларини жим қилди ва мажлисни очди.

— Бугун биз бюрода, — деди у, — уч проблемани ўз ичига олган муҳим масалани муҳокама қилмоғимиз лозим. Биринчидан: булоқларни тозалаш; иккинчидан: канал ва сув ҳовузи қуриш; учинчидан: пахта экадиган бўз ерларни очиш. Бу тадбирлар билан ҳамма бюро аъзолари таниш. Шундай бўлса ҳам, муҳокамани бошлашдан олдин ўртоқ Умурзоқованинг ахборотини эшитсак, марҳамат, Ойқиз, сўз сизга.

Ойқиз шошилмай ўрнидан турди, дафтарини очиб, столнинг бир чеккасига суриб қўйди-да, мажлисда ўтирганларга қараб чиқди. Кўзи Қодировнинг бақрайиб турган кўзларига тушиши билан салгина ранги ўчди.

Қодиров унга кўзини тиккан ҳолда хўмрайиб ўтирарди.

«Ҳаммаси равшан, — ўйлади Ойқиз. — Бу одам бутун кучи билан мен тузган планларга қарши курашади. Раис ишимизнинг ғалабасига ишонмайди». Ойқиз ўзини босиб олиш учун раисдан кўзини олиб қочди ва дафтарига тикилиб туриб сўзлай бошлади:

— Ҳаммангиз биласизки, колхозимиз ҳар йили тоғдаги ерларга буғдой экади. Нима учун?.. Шунинг учунки, сув йўқлигидан бўз ерларни очолмаймиз. Пахта экишимиз мумкин бўлган қанчаю-қанча ҳосилдор ерлар фойдасиз ётибди. Бу ерларни кўриб юрагимиз ачийди.

Бўзлар худди афсонадагидек «оқ олтин»га айланиши лозим. Ўзбекистон — «оқ олтин» юрти. Бу — бизнинг бойлигимиз, ифтихоримиз. Қачонгача биз тоққа эккан бугдойимиз билан хотиржам бўлиб юраверамиз, қўлимизни қовуштириб табиатдан раҳм-шафқат кутиб ўтирамиз. Бас энди, мудраб ётган бўз ерларни уйғотишимиз лозим. Бу ерларни фақат оқар сув билан уйғотиш мумкин, ҳа, оқар сув билан...

— Ахир, оқар сувни қаердан оласан? Қаердан?— деди Қодиров унинг сўзини бўлиб жаҳл аралаш.

— Сув бор!— жавоб берди Ойқиз қўнғироқдай овозини жаранглатиб.— Ҳа, бор!— деди у ўз сўзини такрорларкан, қўли билан очиқ дафтар саҳифаларига уриб,— ўзингиз ўйланг, қанчадан-қанча сув баҳорги сел билан сойларга оқиб кетади. Агар шу сел сувларини тўхтатсак-чи?.. Тўғон қуриб, ҳамма селни сув ҳовузига йиғсак-чи?.. Агар ҳамма булоқларни тозаласак-чи? Ўйланг, кўз олдингизга келтиринг.

— Қуруқ сўз,— деди Қодиров Ойқизга қарамай. У Ойқизга орқасини қилиб, бошини қуйи солиб ўтирарди. Оғир нафас олиб қанчалик асабийлашганини қиздан яширишга уринди.

— Уртоқ Қодиров, партия бюросини ҳурмат қилишингизни эслатиб ўтаман,— деди Олимжон салобат билан.

— Ҳурмат қил! Ҳурмат қил!— Унинг асаби қайнаб, юзлари ёнди.— Менинг фикримча, бу қуруқ сўзлар ҳам маъносиз, ҳам асоссиз.

— Сизга ҳам сўз бераман,— деди Олимжон жиддий тусда.— Тортишувингиз мумкин.

Ойқиз мажлисда ортиқча жанжал чиқмаслиги учун ўзини босиб, индамай қўя қолди.

— Умурзоқова, сўзингизда давом этинг,— деди Олимжон.

Ойқиз яна бир дақиқа сукунат сақлади-да, сўнгра сўзида давом қилди:

— Такрор айтаманки, шунча гафлатда қолганимиз, қўл қовуштириб ўтирганимиз етар энди. Ишга большевикчасига киришини пайти келди.

У стол устига катта ва қалин қоғозни ёзиб, четларини кафти билан босиб турди.

— Мана «Қизил юлдуз» колхозининг ерлари. Диққат билан кўришларингизни сўрайман.

Бюро аъзолари стол ёнига келиб, қоғоздаги планни кўздан кечира бошладилар.

Орага жимлик чўкди. Қоғознинг бир томонини Ойқиз, иккинчи томонини эса Олимжон ушлаб турарди. Ҳаммаининг эътибори қоғоздаги планда эди. Ойқиз одамларни нигоҳи билан кузатарди. У Қодиров қандай луқма ташламасин, барибир жавоб бермасликка қарор қилганди. Қодиров икки қўлини орқасига қилиб қоғоздаги кўк, сариқ, пуштиранг белгиларга, йўгон ва ингичка чизиқларга термилиб, хўмрайиб турарди.

— Бу ерда колхознинг умумий ерлари ва шундан сўғориладиган қисми равшан кўрсатилган,— деди Ойқиз сўз бошлаб,— мана, кўк чизиқларга назар ташланг, мана бу Ёнғоқсой, буниси Узумсой. Мана бу ерга келиб икки сой қўшилиб, Олтинсой бўлади. Бу сойларда, айниқса Ёнғоқсойда кўпгина ташландиқ булоқлар мавжуд. Ана шу булоқларни тозалаш мумкин!— Ойқиз қизиқиб, тўр ҳавас ва ҳаяжон билан ҳикоя қиларди, юзлари қизариб, катта-катта кўзларида жасорат ўти чақнарди, — чўпонларимизнинг тажрибасини эслайлик. Сув қуриб қолди дегунча эски булоқларни тозалайдилар. Дарҳол сув чиқади. Биз Ёнғоқсой ва Узумсойдаги булоқларни текшириб чиқдик. Агар катта булоқларнинг кўзини очсак, канал қазиб, ҳосилдор ерларимизни суғорсак, «Қизил юлдуз» колхозини ғаллакор бўлибгина қолмай, пахтакор ҳам бўлади. Шундай қилиб, пахтачилик деҳқончилигимизнинг асосий тармоғига айланади-ю, ғаллачилик билан чорвачилик ҳам тез ўсади. Ахир, пахта эвасак — бунинг нима бўлишини биласизларми?

Ойқиз бир нафас тўхтаб, ҳаммага бир-бир назар ташлади, юрагида қандайдир енгиллик сезди. Бюро аъзолари қоғоздаги планга диққат ва қизиқиш билан тикилиб, Ойқиз келтирган далилларни синчиклаб хаёлларидан ўтказар, фикр юритар эдилар. Ҳатто Қодировнинг ҳам кўзларида қандайдир қизиқиш учқунлари пайдо бўлгандай, юзи ёришгандай кўринди, зимдан кузатиб турган Ойқизга.

«Қошқийди мана шу учқунлар юрагида ёнса. Ужарлик қилса-чи? Тўсқинлик қилса-чи?..» хаёлидан ўтказди.

— Хўш, Умурзоқова, нега индамай қолдингиз?— сўради Бекбўта унинг хаёлини бўлиб.— Гапираверинг, ажойиб фикрларни ўйлабсиз.

— Ҳа, чиндан ҳам ажойиб ишлар,— деди у Бекбўта-

нинг фикрини маъқуллаб.— Бирдан-бир тўғри ва амалга оширса бўладиган иш. Ахир, ўзларинг ўйланглар, ҳар йили баҳорда минг-минг кубометрлаб сув оқади сойлардан, биз эса қурғоқчиликдан озор чекамиз. Юз минг кубометрлаб сув-а?! Бу ерда ҳеч қандай фантазиянинг ҳожати йўқ!

— Фантазия! Фан-тазия! Баландпарвоз сўзлар,— деди Қодиров.

— Йўқ!— деди Ойқиз гапида давом қилиб,— шунча сувга эга бўлиш — зўр табиий бойликка эга бўлиш эканлиги яққол кўриниб турибди. Шундай катта бойликни қўлимиздан чиқариб, зиғирча фойдаси тегмай оқиб кетишига термилиб, хотиржам ўтираверамизми? Бунчалик сув билан колхозимиз ерларинигина эмас, қўшни колхозларнинг ҳам ерларини суғоришимиз мумкин. Фақат тежамкор хўжайин бўлмоғимиз лозим. Қимматбаҳо бойликни ўз қўлимизга олайлик. Енг шимариб, астойдил иш бошлаш пайти келди.

— Қандай қилиб?— сўради Қодиров тоқати тоқ бўлиб.— Бу ишга қайси томондан ёндашса бўларкин-а? Ахир, бу сув-ку, бойлик деймизу, бироқ қўл билан ушлаб бўлмайди-ку уни,— деди Қодиров мазах қилиб ва фикрини маъқуллаган кишини ахтариб, бюро аъзоларига назар ташлади.

Бироқ раисга қараган киши ҳам, унинг сўзларини маъқуллаган киши ҳам бўлмади.

— Бойликни қўл билан ушлаб бўлмайди, дедингиз-а?— сўради Ойқиз,— аввал унга қўл узатиш керак, астойдил узатиш керак. Бунинг учун фақат юрак бўлса — бас. Қўрқиш ярамайди.

— Қуруқ сафсата... Қани, бўлмаса маслаҳат бер, қандай қилиб?..

— Уртоқ Қодиров, ўзингиз ҳам ўйланг, бош қотиринг.

— Таваккал экан-да?..

— Нимаси таваккал. Фақат меҳнат талаб қилади, холос.

Ойқиз ёнига ўгирилиб, дивандаги қалин қоғозни олди-да, стол устига ёзиб қўйди.

— Мана буни кўринг,— деди.— Албатта, бу ўхшатиб чизилган бўлмаса ҳамки, қурилиш қандай бўлиши кўрсатилган,— Ойқиз бармоғи билан қип-қизил чизиқни кўрсатди,— канал трассаси мана шу ерлардан ўтади.

Унинг боши мана бу Ёнғоқсой билан Узумсой қўшилган жойдан, сув ҳовузи қуриладиган чуқурликдан олинади. Кўрдингизми? Сувни шу жойдан оламиз. Пахта, беда, сабзавот экиш учун қанча сув керак бўлса, шунча олишимиз мумкин бўлади. Колхозимизнинг иқтисоди бутунлай ўзгаради. Даромадимиз йилдан-йил кўпайиб, хўжалигимиз тез суръатлар билан ўсади. Халқ бизни қувватлайди. Фурсат ўтмасин, тезроқ иш бошлайлик. Энди ҳаммаси ўзимизга боғлиқ, меҳнатимизга, ғайратимизга боғлиқ. Агар улгура олсак, шу йилнинг ўзидаёқ оз-моз пахта экамиз. Пахта!

Ойқиз энги тагига қистириб қўйган дастрўмолчасини олди-да, хотин-қизларга хос ҳаракат билан пешонасида ялтираб турган терларини артди.

Бюро аъзолари жим ўтиришар, баъзилари қоғоздаги планни диққат билан кўздан кечирарди. Олимжон шошиб-шошиб ниманидир ёзарди.

Биринчи бўлиб Бекбўта сўз олди. У аввал Ойқизга, сўнгра қалин қоғозга назар ташлади-да, умид ва шубҳа ичида қизил чизиқларни кўздан кечирди.

— Булоқларда шунча сув борлиги ҳақ сўзми? Бу ерда хато йўқми, Умурзоқова?..

— Ҳа, шунча сув бор,— деди Ойқиз шартта жавоб бериб,— мен хато қилганим йўқ. Сизларга маълумки, бу тадбирларни тузиш ва сув запасини ҳисоб-китоб қилишни бир ўзим бажарганим йўқ. Дадам айтганларидек, дарҳақиқат, ҳамма ҳисоб-китобларни район сув хўжалик бўлими, тўғрироғи, Иван Никитич Смирнов бажарди. Шунинг учун ҳам шубҳа қилинмаса бўлади. Соғлардаги булоқлар мўл-кўл сув беради, сел сувлари жуда кўп. Ҳисоблаб чиқилгани тўғри. Ҳали биз Кўкбулоқни бунга қўшганимиз йўқ. Агар уни тозалай олсак, сувимиз яна мўл бўлади.

— Қойил бўларди-я,— деди Бекбўта зўр қизиқиш билан қўлларини бир-бирига ишқалаб,— Кўкбулоқнинг суви ҳали-ҳали эсимда. Яқинига борсанг, суви кўплигидан оёқ остидаги тошлар қимирлаётганга ўхшарди. Ҳа-ҳа... қойилмақом бўларди-я? Рост, уни очсак, қойил қоладиган иш бўларди! Нега индамайсизлар?..

— Агар ҳаммамиз бир бўлиб киришсак очиш мумкин,— деди Ойқиз.

Бироқ Қодиров яна қизариб кетди, юзлари қаваргандай кўпчиб чиқди.

— Узун гапнинг маъноси ҳамиша калта бўлади. Мақтанчоқлик кимга керак, тушунолмадим. Қисқа қилиб, ҳақиқатни айтинг. Кўпларингиз билмассизлар, балки эсларингиздан чиққандир, мен айтиб бераман. Кўкбулоқни қўрбоши Асфандиёрбек портлатган. Унинг маслаҳатчиси шумликда шайтонни алдайдиган тулки — Англия офицери. Ушанинг маслаҳати билан портлатилган. Кўкбулоқ кўмилган эмас, балки ич-ичидан портлатилган, харсангтошлар тагига кўмиб юборилган. Унинг қаерда эканини ҳозир ҳеч ким билмайди. Тошларни у ердан бу ерга олиб ташлаш учун... бир йил, ярим йил керак. Барибир тошларни адо қилиб бўлмайди. Шунча тошни ташиб бўлармиди?.. Бунга озмунча одам керакми? Ҳозир шу ишнинг вақtimi? Бу тўғрида жиддий гап юритиш мумкинми, ахир?! Ишга бундоқ тажриба кўзи билан қараш лозим!

Олимжон Қодировнинг сўзларини диққат билан эшитди.

— Ўртоқ Қодиров, сўзингизни давом қилдиришингизни сўрайман,— деди Олимжон юмшоқлик билан.

— Узундан-узун гапиришни ёқтирмайман. Сўзим шу,— деди заҳарханда билан у.

— Майли, қисқа қилиб айтинг. Фикрларингизни охиригача айтинг. Умурзоқованинг таклифи тўғрисидаги фикрларингизни очиқ-ойдин эшитсак яхши бўларди.

Қодиров секин ўрнидан туриб, икки қўлини столга тиради. Ойқиз ер остидан унга тикилди-ю, кўзларида қизиқиш учқунларини топмади.

— Дўстлар, наҳотки, мен сувнинг қадрини билмасам, сувга қарши бўлсам,— деди қовоғини солиб,— агар сув бўлса яланғоч ва яланг оёқ бўлиб Қизилқумнинг қоқ ўртасидан кечиб ўтишга тайёрман. Умурзоқованинг таклифига ҳам кўзимни чирт юмиб туриб қўшилардим. Ҳа, ҳақ сўзим шу. Бир мисқол ҳам ёлғони йўқ гапимнинг, дўстлар. Бироқ...— у икки қўлини мушт қилиб кўкрагига қўйди,— буни қиллолмайман. Нима учун? Умурзоқова бизга бошчи эмас, карвонбоши бўлолмайди. Тузган плани хомхаёл, оз-моз ўйлаган бўлса ҳам хом, қизиққонлик устида тузилган план. Шундай муҳим ишда қизиққонлик қилиб бўладими, дўстлар? Ахир, қандай план тузганини ўйлаб кўринглар... Булоқларни тозалаш, сув ҳовузи қуриш, сойларнинг сувини колхоз ерларига буриш...

— Сойларни буриш эмас, канал қазиш,— деди Ойқиз унинг сўзини тўғрилаб.

— Фарқи йўқ. Сой билан каналнинг фарқи йўқ. Ундан ҳам, бундан ҳам сув оқади. Майли, сой бўлса сой бўлсин, йўғ-ей ҳалиги... канал бўлсин. Бироқ кўрпага қараб оёқ узатиш керак. Ёнғоқсойнинг суви битта туяга етади. Ёзда бўлса у ҳам қуриб, фақат юз ювишга етадиган сув қолади, холос. Хўш, шундай экан, ишни Умурзоқова айтгандай бошлаш мумкинми? Ахир, Олтинсойда ким булоқдан ер суғорган?.. Ҳеч ким. Шундай экан, нима учун таваккал қилишимиз керак?.. Агар булоқ суви билан ер суғориш мумкин бўлганда Умурзоқовага қадар яшаган аждодларимиз орасидан шунга ақли етадиган одамлар топилиб қоларди. Олимлар ҳам суғораверинглар деган бўлардилар. Давлатимиз ҳам пулни аямасди. Ахир, ҳеч ким бизга суғоринг дегани йўқ-ку, чунки бу арзимайдиган иш. Шошилишга ўрин йўқ. Сабр қилайлик. Халқимизда: «Шошган қиз эрга ёлчмас», деган мақол бор. Ҳа, сабр қилайлик. Бошқалар бошласин. Биз уларни кўрайлик.

Бекбўта нотинч бўлиб деди:

— Бошқалар атакага борсину, биз буталар остида ётиб томоша қилайликми? Таклифингиз шундайми, раис?..

Қодиров қизариб кетди ва ўрнидан туриб, қўлларини силтаб қичқирди:

— Ҳа, дўстим, ҳа! Фойдасиз атакага фақат аҳмоқлар ва фаросатсизлар боради. Ҳар қандай атакага ҳам ҳозирлик кўрмоқ зарур. Бу оддий ҳақиқатни унутмасанг яхши бўларди. Биз бўлсак, ҳозирлик кўрмай жангга кирмоқчимиз. Борди-ю, булоқлардан бир томчи ҳам сув чиқмаса-чи? Одамларни ишдан қолдириб, бекорга овора қилган бўлмаймизми? Харсангтошларни ағдаришга, булоқларни тозалашга озмунча куч керакми? Одам қани? Ахир, бу ишлар хамирдан қил суғургандай бўлавермайди-ку. Қўшнилари ҳашарга чақирамизми?.. Шармандаи шармисор бўлиб қолсак-чи? Ким жавобгар? Раис Қодировми?.. Йўқ, дўстлар, мен бунга рози бўлмайман. Мен Умурзоқованинг таклифига қарши овоз бераман. Ҳа, қарши, ишга тажриба кўзи билан қаран лозим.

У жаҳл ўтида ёниб, оғир гавдасини стулга ташлади ва кўзини бошқа томонга тикиб, оғир нафас олди.

— Йўқ, оғайнилар, биз бу ерда қанча тортишмайлик, орамизда ҳар қанча гап қочмасин, бу меҳнат сарф қилса арзийдиган иш эканлиги равшан кўриниб турибди,— деди Бекбўта салмоқлаб,— қимирлаган қир ошар, дейдилар. Шунинг учун, оғайнилар, фурсатни ўтказмай, тезроқ иш бошлаб юборишни таклиф қиламан. Қўшниларни кутмаймиз, иш бошлаганимизни билиб, ўзлари ҳашарга келадилар. Қийинчилик масаласига келганда...— деди у Қодировга тикилиб ва қўшимча қилди:— Ундан қўрқмаймиз. Кўз қўрқоқ, қўл ботир, дейдилар.

Ойқиз ҳамма иш ўзи кутганча бўлаётганидан хурсанд, бахтиёр ўтирарди.

Бекбўтанинг сўзларини ҳамма бюро аъзоларни қувватладилар. Ҳамма дарҳол иш бошлаб юбориш тўғрисида сўзлади. Фақат Қодиров қаршилиқ қилди ва одатдагидек ўжарлигида туриб олди. Бошда у, шошмашошарлик ярамайди, ипидан-игнасигача ҳисоб-китоб қилиш зарур, деган бўлса, сўнгида сув чиқаришга асло ишонмаслигини баён қилди.

— Қогозга қизил чизиқлар тортиш билан иш битди деб ўйлайсизларми?— сўради у заҳархандалик билан,— йўқ, дўстлар, хато қиласизлар. Ҳа, катта хато!

Энди унинг норозилиги ҳеч кимни ташвишга ҳам солмади, ғазабини ҳам қўзғамеди. Шундай қилиб, у ўз фикрида ёлғиз қолди. Муҳокама тамом бўлиб, қарор қабул қилинганда у оғиз очмади ва деразанинг олдига бориб, қўлини орқасига қилган ҳолда тураверди. Ҳамма қувонч билан қизғин суҳбат аралаш ўрнидан турганда, Қодиров уларга бир-бир қараб мулойимлик билан сўради:

— Хўш? Масала ҳал бўлдимми? Баракалла, баракалла. Энди дўппини осмонга отса бўлар экан-да.

— Нима демоқчисиз?— ўзини тутолмай сўради Бекбўта.

— Бу ишларни қайси пулга қилмоқчисизлар, дўстлар, қаердан пул топасизлар-а? Мен билишни истайман, дўстлар!— деди у салмоқлаб бюро аъзоларини мазах қилгандай.

— Менимча, бу ўринсиз савол,— деди Бекбўта тажанг бўлиб.— Биз мардикор олмоқчи эмасмиз. Ҳаммасини ўз қўлимиз билан бажарамиз.

— Албатта, биз колхозчилармиз,— деди Қодиров киноя билан,— меҳнат куни олиб ишлайверамиз... Бироқ бошқалар-чи?..

— Кимлар?

— Бундай масалаларни билмаганингдан кейин, билганларга қулоқ сол!— Қодиров яна асабийлашиб деди:— Биринчидан, мана бу қоғозлар эмас,— у карнай қилиб ўралган қалин қоғозларни осмонга кўтариб шалдиратиб силкиди. Қалин қоғоз бир дақиқа ичида очилиб ундаги кўк-пушти ва қизил чизиқлар ярқираб кетди-ю, яна карнайга айланди. Қодиров уни стол устига отиб юборди-да, сўзида давом қилди:— Аввало, расман илмий лойиҳа керак. Тушундингми? Бундай лойиҳа учун пул тўланади. Иккинчидан, портлатиш ишлари талаб қилинади. Машина-механизмлар керак бўлади. Ҳа, керак бўлади. Ҳовуз учун, канал учун тўғонлар қуриш ҳам зарурми? Цемент, темир ва бошқа материаллар керакми? Керак. Хўш, булар ҳаммаси текинга келмайди-ку. Агар сизлар шунчалик ботир ва ғайратли экансизлар, айтинглар-чи, пулсиз бажариб бўладими шу ишларни? Қани, дўстларим, нега садо чиқмай қолди сизлардан?

Ҳамма жимиб қолди. Чиндан ҳам катта харажат талаб қиладиган иш бу. Давлатимиз канал, тўғон, сув ҳовузи сингари муҳим ишлардан пул аямайди, албатта. Бироқ фурсат ўтиб кетяпти.

Ҳамон сукунат давом этарди. Қодиров гоҳ унга, гоҳ бунга голибона назар ташлаб, тантана қиларди.

— Қаердан пул олишни ўйлашиб кўрайлик,— деди Олимжон салмоқлаб.— Балки ҳукуматимизга мурожаат қилармиз.

Бекбўта қаршилиқ билдирди:

Урушдан кейин ҳукуматимиз халқ хўжалигини тиклаш билан банд. Қийинчилик... Биздан бошқа ҳам пул сўрайдиганлар кўп. Ўзимиздан қидиришимиз лозим. Колхозимиздан, шундай эмасми, раис?

Қодировнинг оғзи қийшайиб, мўйлови титраганга ўхшаб кетди.

Пулимиз йўқлигини ўзинг ҳам биласан-ку. Ахир, пахта эмасак пул қаёқдан бўлсин. Пул бўлса, қаердан олишни сизлардан сўрармидим?

Бекбўта раисга тикилиб турди-да, белидаги белбоғини ечиб, ёшик яқинида икки бор қоқиб, яна белига

боғлаб олди. Ҳамма унинг ҳаракатини кузатиб жимгина турарди.

Энди ўтирганлар Олимжонга тикилдилар. Бюродагилар партия ташкилотининг секретаридан маслаҳат кутаётганини Олимжоннинг ўзи ҳам сезиб ўтирарди. У дадил ўрнидан турди, белини сиқиб турган камари тагидан бармоқларини ўтказди, гимнастёркасини текислаб туриб, гап бошлади:

— Ўртоқлар, Бекбўтанинг таклифи тўғри. Ҳозирча ҳукуматимиздан пул сўрамаганимиз маъқул. Раисимиз ҳам ҳақли, бекор турган ортиқча пулимиз ҳам йўқ. Бироқ бўлинмас фондимиз бор. Ўртоқ Қодиров, айтинг-чи, бўлинмас фонд қандай ишларга сарф қилинади?

— Бўлинмас фонд?— деди раис ҳаяжон ичида,— бўлинмас фонд колхознинг алоҳида эҳтиёжлари учун сарф қилинади.

— Жавобингиз қониқарсиз, алоҳида эҳтиёжлар деганингиз нимаси? Нима учун тилингизнинг учида турган сўзларни айтишдан қўрқасиз. Бўлинмас фонд колхоз жамоат хўжалигини тобора кенгайтиришга сарф қилинади, капитал қурилишга, қишлоқ хўжалик машиналари сотиб олишга, демак, суғориш ишларига ҳам сарф қилиниши лозим. Шундай эмасми?.. Ҳозир янги ер очиш зарурми, зарур эмасми, бу масалада мунозара юритадиган киши йўқ. Экин майдонларини кенгайтирсак, суғоришни жорий қилсак, ҳосилдорликни оширсак, шу билан колхозимиз ҳам бойийди. Бўлинмас фондимиз ҳам кўпаяди. Шунинг учун ҳам бўлинмас фонд ҳисобига булоқларни тозаласак, канал ва сув ҳовузи қурсак жуда оқилона ва қонуний иш қилган бўламиз.

— Тўғри,— деди Бекбўта енгил тортиб. У сеvingанидан қарсак чалиб юбормоқчи эди-ю, лекин бошқаларга қараб жим бўлди.

— Йўқ, дўстлар, нотўғри,— Қодиров ўрнидан туриб кетди.— Нотўғри!— деди у такроран овозини чузиб.— Қонунсиз! Ахир, мен бўлинмас фондни узоқ йиллар ичида йиғдим. Буни деб кечаларни беуйқу ўтказдим. Нима, буни мен булоқ тозалаш учун йиғдимми? Йўқ, дўстлар, бўлмаган гап.

— Нима учун йиғувдингиз?— сўради Бекбўта асабийлашиб икки қўлини белбоғига қўйган ҳолда.

— Нима учун дейсанми?.. Менга қара, сен колхозимизда фавқулодда фалокат, ҳодисалар юз бермаслиги-

га кафил тура оласанми? Дўл!.. Гармсел!.. Яна бошқа офатлар юз берса, нима қиламиз. Сизларни нима билан боқаман? Бўлинмас фондни ана шунинг учун ардоқлаб сақладим. Сақлаб келдимми? Ҳа. Хўш, дўстлар, бунга нима дейсизлар?.. Ҳақим йўқми? Нега индамайсизлар?.. Ахир, ишга тажриба кўзи билан қараш керак-да!..

Асаби қайнаб кетганидан нафаси оғзига тиқиларди. Яна юзлари қизариб, қавариб чиқди, узу ва оғир қўллари билан кителининг тугмасини еча бошлади. Ечар экан, тобора жаҳл ўтида ёниб, қизариб-бўзариб, хира кўзлари билан гоҳ унга, гоҳ бунга назар ташларди. Ниҳоят, бақувват бармоқлари билан тугмаларини юлиб олди-да, хириллаган овози билан бақирди:

— Бермайман! Бўлинмас фондни талон-торож қилишга йўл қўймайман! Азоб-уқубат билан тийин-тийиндан йиққанман. Уни сизлар кўкка совурмоқчисизлар. Бермайман! Мени тилка-пора қилсаларинг ҳам бермайман!

— Ўртоқ Қодиров, ўзингизни босинг, оғирроқ бўлинг,— деди Олимжон салобат билан.— Бу масалани колхозчиларнинг умумий йиғилишига қўямиз. Маслаҳат қиламиз. Пул халқники. Халқ билан маслаҳат қиламиз. Халқ рухсат берса оламиз, рухсат бермаса, сиз айтганча бўлади.

Қодировнинг қовоғидан қор ёғилиб, Олимжонга бақрайиб қолди. У шу қадар асабийлашган эдики, ҳатто қирилган бошидан, ёғ босиб кетган дўпписи остидан, юзлари ва бўйнидан тер оқиб тушаётганини ҳам сезмасди.

Партия бюроси сой ва булоқларни тозалаш, канал ва сув ҳовузи қуриш, бўз ерларни очиш тўғрисида қарор қабул қилди.

Қодиров қандай қилиб кўчага чиққанини билмай қолди. Миясига қандайдир фикр келиб ёки нимадир эсига тушиб, таққа тўхтади. Нима бўлди ўзи?.. Ахир, у кўчада юрибди-ку? У ердан қачон чиқди? Мана, гўдаклар раисни қандай ҳолга солдилар.

У қўлларини мушт қилиб, шиддат билан қадам ташлади. Елкаси букчайиб, боши қуйи солиниб, кўз олди тобора хиралашиб бораркан, кўрган кишини таажжубга солиши мумкин эди. Ана шу икки-уч соат ичида унинг

ташқи кўришиши ҳам ўзгариб қолди, ранглари ўчиб, жаҳл ичида кўзлари косасидан чиққудай кўринарди.

Унинг талтайишлари ва катта кетишидан асар ҳам қолмаган эди. Раиснинг юраги ғазаб ва нафратга тўлиб-тошгани учун ҳам ўз ёғида ўзи қовурилиб, партия бюросида нима бўлганини ҳам, сўнгги дақиқаларда қандай воқеа юз берганини ҳам билмасди, унга баҳо ҳам беролмасди. Фақат: «Бермайман!.. Бўлинмас фондни талон-торож қилишга йўл қўймайман... Мен уни тийин-тийинлардан йиққанман, ҳа... ҳеч кимга бермайман, мени тилка-пора қилиб ташласаларинг ҳам бермайман!..» деган сўзларини эсларди. Шу билан бирга Олимжоннинг салобат билан берган жавобини ҳам: «Бу пул халқники...» деган сўзларини эсларди. Жанжал ана шу воқеадан бошланди шекилли? Олимжон шиддат билан ўрнидан туриб ҳаммаси тиңчйтиб, «ким қарши» деганида, фақат раиснинг ўзи қўл кўтаргани, ҳамма ҳайрон бўлиб унга тикилгани эсида қолган эди. Шунингдек, Ойқиз деразага, Бекбўта бўлса нима учундир раис кийган хром этикнинг узундан-узун қўнжига термилиб ўтирганини ҳам эсларди.

«Этигимда нима бор экан, тавба,— ўйлади Қодиров ва таққа тўхтаб, этигининг тумшугига, қўнжига, баланд пошнасига термилди,— бинойидек этик,— деди ўзича,— эскирмайдиган, пишиқ этик, сендан кўра кўпроқ умр кўради,— деди у Бекбўтани кўнглидан ўтказиб,— этикка тикиладиган вақтми?»

Шу пайт юрагида қайнаб турган ҳамма ғазаб ва нафрати бошига урди-ю, нафаси оғзига тиқила бошладди. Худди ҳаво етмаётгандай, уйига тезроқ етиб борса босиладигандай одимини тезлатди.

«Майли, ўз қарорларидан ўзлари афсус қиларлар. Ҳа, бу гўдаклар ҳали афсус қиладилар... Ахир, инсоф қачи? Раиснинг сўзини ҳам писанд қилмайдилар-а!.. Бўйсунмаслик?.. Унга қарши чиқиш?.. Хўш, уларнинг ўзлари ким? А?.. Тоғ этакларидаги ерларни суғориш! Ҳа, ҳа, нималарни ўйлаб чиқарадилар-а, жўжалар! Ахир, бундай оғир ишга ақл-фаросатларинг етадими? Илмингиз етадими? Тажрибагиз етадими? Янгилик эмиш, ғирт таваккалдан бошқа гапмас. Пачава иш. Уни улуғвор иш, зўр ташаббус деб шовқин-сурон кўтарганлари-чи? Угил бола гапни айтсам, дўстлар, бу ишда янгилияписизлар. Қолхозни сизлар чуққига кў-

тармоқчи бўласизлару, аслида чуқурликка ағдараётганларингизни билмайсизлар. Раҳбарингиз, карвонбошингиз чуқурликка йиқилишингизни айтса, ундан қочасизлар, пашшадан ҳазар қилгандай, раисингизнинг кўкрагиндан итарасизлар. Жарликка, чуқурликка борадиган йўлни — янги йўл дейсизлар. Бойлик йўли!.. Бойлик йўли дейсизлар. Янгилик эмиш!.. Ҳар бир янгиликка тажриба кўзи билан қараш лозим. Ҳар бир янгилик олдин текширилган бўлсин, билимдон-тажрибадор кишилар томонидан ҳисоб-китоб қилинган, тарозида тортилган бўлсин. Виждон ҳақи, мен ҳам шундай янгиликка тарафдорман, қўл кўтараман. Ҳа, марҳамат, икки қўлимни ҳам кўтараман. Бироқ сизнинг таклифингизга... кечирасиз, ишга тажриба кўзи билан қаранглар, ҳа, жўжалар».

Бир зумда у ўзининг кўчада эканлигига таажжубланди, фикрлари бўрон учирган япроқ сингари гоҳ чирпирак бўлиб, гоҳ учиб, гоҳ кўриниб, гоҳ кўринмай ғазаб гирдобида айланарди ва шунинг учун ҳам раис қундай тўзиб турган фикрини тўхтатишга ҳам, тўғри йўлга солишга ҳам, унинг маъносини тушунишга ҳам қурби етмасди. Ҳар ҳолда, ўй-хаёл денгизига чўмиб, кўчада юриш унинг ўтдай ёнган асабини анча совитди. Энди у бўлиб ўтган воқеаларни ўзи билан ўзи муҳокама қилиб ўйларди ва қалбида аланга олган ғазаб ўтини ўчиrolмай, шу ғазаб-алами кўзларини кўр қилиб, ҳамиша ўзини оқлар ва бошқаларни қораларди. Дилига ана шундай ўй-хаёл ёқиб, уни юпатар ва шунинг учун ҳам ўзини оқлайдиган ўй-хаёл оқимида қаёқларга оқиб боришини билмасди.

«Ҳа, дўстлар, бу ҳийлаи найрангни бекорга ўйлаб топмагансизлар,— деди у овозини чиқариб,— раисни халқ олдида аҳмоқ қилмоқчисизлар. Олимжоннинг қилмишлари равшан. Ўрнимга чиқмоқчи, Ойқизни ҳам йўлдан урган... Майли... У ҳали ёш қиз. Унинг гуноҳи оз. Сизлардан-чи, дўстлар, ҳисобини сўрайдиган вақти келади. Нима учун Қодировга чоҳ қазидингиз? Мард бўлсангиз жавоб беринг-чи? Нима учун Қодировни колхозчиларга ёмон кўрсатмоқчисиз? Фитна юритишга ким ҳуқуқ берди? Колхоз партия ташкилотининг секретарлиги озлик қилдими?.. Нима?.. Ҳа, менинг колхозим. Чунки ўзим тузганман, биринчи кундан бошлаб раисман. Колхозни бой қилган ким? Мен! Сизларни тўқ-фа-

ровон турмушга эга қилган ким? Мен! Ҳа, биз пахта экмаймиз. Ҳақ сўзим шуки, экмаймиз. Бироқ пахтасиз ҳам колхознинг донғи чиқди-ку! Энди тажрибакорман. Нима керак, нима керакмас эканлигини яхши биламан. Сен-чи? Фронтга бориб келган тажрибанг билан нимага ярайсан? Сенда тажриба борми ўзи? Йўқ, дўстим, виждон ҳақи йўқ. Шунини унутмагинки, сен раислик лавозимига чиқолмайсан. Ҳар ким ўз дўпписи тагида юради. Виждон ҳақи, мана кўрармиз... Сенинг орзу-истагинг билангина палов пишириб бўлмайди, ёғ билан гуруч ҳам зарур. Ҳа, ишга тажриба кўзи билан қара, тирранча».

Қодиров эшиги олдига етиб келганини сезмай ҳайрон бўлди: «Уйга етдимми-а? Мунча тез?..»

У қўлини мушт қилиб эшикни қоқди. Бир дақиқа ўтгач, этигига назар ташлаб, «ҳе, этигим уларга ёқмай қолибди», деди Бекбўтани эслаб. Эшикни яна қаттиқроқ қоқди, ҳадеганда жавоб бўлмади, жаҳли чиқди.

Бир зум жим туриб қулоқ солди. Ҳовлида ҳеч қандай шарпа сезилмади. Қодиров аламига чидамай, икки қўлини мушт қилиб, куч билан тақиллатди. Агар ўнг қўли қонаб кетмаганида яна қанча тиқиллатарди, ўзи ҳам билмайди. Эшик тахтасидаги бирон-бир мих кирди-ми ё зирапча тилиб юбордими, ишқилиб, ўнг қўли — кафти, панжалари қонга беланган эди. Ҳовлидан овоз чиқавермагач, этиги билан тепа бошлади, жон-жаҳди билан учинчи марта тепганда эшикнинг бир тавақаси ошиқ-мошиғи билан кўчиб, қулаб тушди. Иккинчи тавақа очилиб, зарб билан деворга тегди-ю, сўнгра орқага қайтиб, ҳовлига киришга шошилган Қодировнинг елкасига келиб урилди.

Шу пайтдаёқ қаршисида хотини пайдо бўлди. Унинг қўллари хамир, кўрқиб-писиб саросимага тушган ҳолда ҳовлига чиққан эди.

— Йўқол! Қўзимдан йўқол!— Қодиров овози бори-ча бақриб, уй томон югурди.

У айвондан уйга кириб, ичидан занжирлаб олди, устига атлас чойшаб тўшалган каравотга ўтириб этигини еча бошлади. У ўзидан-ўзи сўкиниб, қийналиб этигини ечди, каравот остига улоқтириб ташлади-да, қип-қизил гилам устида яланг оёқ юриб, нос кадисини олди. Энди ўзини салгина енгил сезгандай нос кадисининг тиқини-

ни очиб, чап қўлининг кафтига урди. Аммо ҳадеганда нос тушавермагач, яна жаҳли чиқди. Энди нос кадини ўнг қўлининг кафтига қоқиб кўрди. Бироқ нос кади бўш экан, қанча қоқса ҳам нос тушмади. Қодиров бир зумда ўт бўлиб ёнди, нос кадини алам билан эшикка улоқтирди. Эшикка қаттиқ тегиб чилпарчин бўлди ва унинг парчалари гиламга, каравотга ёзилган атлас чойшаб ва ёстиқ устига, сап-сариқ чойшаб солинган сандал устига бориб тушди.

Қодиров нос кади парчаларини кўриб, бир оз енгиллашди. Эринчоқлик билан кителини ечди-ю, радиоприёмник устига улоқтирди, устига тўнини ёпиниб, уй ичида бир-икки марта у бошдан бу бошга бориб келди-да, каравот устидаги ёстиқни сандал олдига ташлади, икки қўлини бошининг остига қўйиб ётди.

Иигирма биринчи боб

Умурзоқ отани эрталабданоқ ваҳима босди. Кеча Ойқиз партия бюроси булоқларни тозалаш, канал ва сув ҳовузи қуриш тўғрисида чиқарган қарорини айтиб берган эди. Кечқурун бўлса колхоз клуби тўла олтинсойликлар бу таклифни яқдиллик билан маъқуллаганларини ўзи кўрди. У залда ўтираркан, нотиқнинг сўзини бўлиб ирғиб ўрнидан турган ва овози борича қичқирган кишиларга қараб-қараб қўярди.

— Тўғри! Аллақачон ҳал қилиш зарур эди!

— Яша, Ойқиз!

— Бошлаш керак! Тезроқ бошлаш керак!

— Вақт ғанимат!

Ота уларга термилиб, ҳайрон бўларди: «Одамларга нима бўлди?! Ҳаммаси ақлдан озганга ўхшайди. Наҳотки, шу фойда чиқадиган иш бўлса?.. Дарҳақиқат, ўрнимдан туриб, одамларни тўхтатсаммикан? Эс-хушларингни йиғиб олинглар, етти ўлчаб бир кес, дейдилар. Вазмин бўлинглар, ҳовурларингдан тушинглар...»

Бироқ ота жим ўтирарди. Унинг оғзидан бир сўз ҳам чиқмади. Қандай қилиб чиқсин?! Ҳамма янги плани севинч-қувонч, яқдиллик, зўр олқишлар билан маъқуллаб овоз бериб турса-ю, фақат битта одам унга қарши чиқса. Қарши чиқадиган бўлса қизини ҳам шармандан шармисор қилган бўлар эди. «Бу нима деган гап? Мен тузган планга ҳамма ишонса-ю, битта

киши — дадам ишонмаса, демайдими?» Ҳақ сўзни айтганда, умумий йиғилишдаги ҳолат, одамларнинг олқишлари ота учун ҳам ёқимли эди. Шу билан бирга юрагининг бир чеккасида шубҳа учқунлари ҳам йўқ эмасди. Бу ишга ишонмас экан, ўзи ҳақми ё ноҳақлигини ҳам билолмасди. Ҳамма канал қурилишига, Олтинсойга сув келишига ишонса-ю, фақат бир киши — ота ишонмаса, у ҳақ бўлармиди?

Умурзоқ ота мажлисдан қайтиб, қизига бир оғиз ҳам сўз айтмади, юрагида кечган ўй-хаёллари тўғрисида ҳам, клубдаги воқеалар тўғрисида ҳам таассуротларини айтмади. Қувончга кўмилган қизини хафа қилгиси келмади. Бироқ у тун бўйи мизғимай чиқди. Қўрпа иссиқ, ёстиқ тошдай қаттиқ туюлди, у ёнидан бу ёнига ағдарилиб, тўхтовсиз ух тортиб, ҳуда-беҳудага ёстиғини тузатиб, асаби ўтдай ёнди. Қоронғи кечада юраги турли-туман шубҳалар билан тўлиб-тошди. «Дарҳақиқат, Ойқиз шундай хавfli ишни бошлаб тўғри қилдими-а? — деб ўйлади у. — Нима учун Қодиров қарши? Ахир, Ойқиз ҳақ бўлса, нима учун раис қарши бўлади? Ахир, раис кўпни кўрган, тажрибаси бой одам-ку, еримизнинг ҳар бир қаричини ҳам билади. Ҳар бир томчи сувнинг ҳам қадрига етади. Қимсан, раиснинг ўзи бу тўғри ишни қувватлаши керак-ку. Раис-а... Раис! Дарҳақиқат, бемаъни иш, ғанимат вақтимиз бекор ўтади. Ҳозир деҳқон учун фурсат ғанимат. Наҳотки, раиснинг гапига кирмасалар. Ахир, у ҳаммани жар ёқасидан сақламоқчи-ку. А?..»

Ота эрталаб ана шундай ўй-хаёлларга фарқ бўлган ҳолда уйқусизликдан ланж бўлиб турди. Дадасининг ўз ёнига ўзи қовурилиб хуноб бўлаётганидан беҳабар Ойқиз, ўз таклифини ўтказолганидан қувониб, нонушта ҳам қилмай, қишлоқ Советига жўнади.

Умурзоқ ота яна ўз шубҳалари билан ёлғиз қолди. У нима қилишини, нима билан овунишини билмасди: ҳовли сунурмоқчи бўлиб қўлига олган сунургини ташлаб, ичкарига кириб кетди. Хоналардан бири — Алишер билан Темурнинг хонаси донмо ёниқ турарди. Ким билади дейсиз, эски яран янгиламаслик учунми ёки икки ўғилнинг ҳалок бўлганига сира ишонгиси келмайми, ҳеч бўлмаганда бирортаси кириб келишини умид қилибми, ҳар қалай, бу хонани ҳамиша ардоқлаб сақларди. Ҳозир у хона эшигини икки бор очди, худди ўғилла-

ри ухлаб ётгандай, уларни уйғотиб юбормаслик учун кинг устига оҳиста оёқ қўйиб, тўнғич ўгли Алишернинг сурати олдида тўхтади-ю, шивирлагандек ундан сўради: «Ойқизга сен нима дердинг-а?..» Алишер солдат гимнастёркаси ва пилоткасини салгина қийшайтириб кийган ҳолда, унинг кўзига ёқимли ва баҳодир кўриниб, рамка ичидан отасига илжайиб турарди. Бундай кулиб туриши синглиси қилаётган ишлардан мамнундай туюларди. Умурзоқ ота кичик ўгли Темурнинг суратига боқди. Суратда у ёш боладай кўринарди. У фронтдан бирорта ҳам сурат юборишга улгуролмади. Шунинг учун ҳам уйда, оқ кўйлак, чуст дўппи кийган, дўпписи остидан қоп-қора сочлари чиқиб турган ҳолда тушган сурати турарди. Умурзоқ ота унинг суратига термилиб: «Сен нима дейсан, ўғлим?..» деб сўради ва шу турганича туриб қолди. Орадан анча вақт ўтгач, хонанинг эшигини оҳиста бекитиб, ҳовлига чиқди. Сув сепиб супурилган ҳовлини яна тозалаш ниятида учинчи марта қўлига сунурги олганини эслади-ю, жаҳл билан сунургини айвонга отди. Ниҳоят, ўз ҳаракатлари ўзига қор қилди шекилли, супага чиқиб, чордана қуриб ўтириб олди. Бироқ узоқ вақт беиш ўтиролмай, этик ямашга киришди. Гирчи, этик ямаш кўнгли истаган иш бўлса ҳам, сира-сира қўли келишмас, гоҳ бигизни йўқотиб қўйиб, анча вақт уни қидириш билан овора бўлар, лаънати бигизни сўкиб, супадан тушгач, бигиз қўлидаги этикда санчилиб турганини кўриб қоларди. Гоҳ мумланган пишиқ иш, гоҳ ямоқ чарм, гоҳ сўзан йўқолиб қоларди-да, Умурзоқ ота анчагача қидириб, уни кингиз остиданми, резгилар ичиданми топиб оларди.

«Дарҳақиқат, айб ўзимда,— деди ота овоз чиқариб яна йўқолиб қолган бигизни қидираркан.— Ахир, мен отамаи-ку. Ойқизнинг бу ишлардан воз кечишини талаб қилсам бўлмасмиди! Таваккал билан қилинаётган бу ишлар нуч бўлиб чиқишини оталарча ётиғи билан тушунтирсам бўлмасмиди! Энди нима бўлади? Уят, шармандалик! Уят бўлганда ҳам ўлимдан ёмон. Дарҳақиқат, қизим ёш боладай ўйламай-нетмай иш қилса-ю, мен нидамай тураверсам... Ахир, экин-тикин авжида бўлган долзарб пайтда бундай ишларга фурсат борми? Экин-тикин барбод бўлади. Экиш тақдирини ҳал қиладиган эркакларини булоқ тозалашга, ҳовуз ва ариқ қовлашга сафарбар қилиб бўладими? Агар булоқлардан сув чиқ-

маса-чи? Қим шарманда бўлади? Қизим!.. Мен-чи? Мен ундан ҳам кўпроқ шарманда бўламан. Дарҳақиқат, унда қандай қилиб одамларнинг кўзига қараймиз?.. Нима деймиз? Вақтни ўтказмай, югуриб Қодировнинг олдига борганим маъқулмикин? Уфф... эй лаънати бигиз, яна кигизнинг остига кириб кетибди». Умурзоқ ота бигизни топиб олди-ю, нимадир эсига тушиб, шошганича уйига кириб кетди.

У калишини ечиб, этигини кийди, тўнини ҳам ечмай, белига белбоғини боғлаб кўчага чиқди-да, қишлоқ марказига — колхоз идораси томон йўл олди.

Кўчалар худди байрамдагидек одам билан лиқ тўла бўлиб, ҳамманинг чеҳраси очиқ. Ҳамманинг дилида севинч-қувонч ҳукмрон. Ота бу манзарани кўриб, қизгиниш пайтида одамлар гаҳимат фурсатни бекорга ўтказаетганларидан таажжубланди. «Бу қандай сайр-томоша? Қандай ўйин-кулги?» ўйлади у ичида норози бўлиб. Бироқ унинг одамлар билан учрашиш, суриштириб ўтиришга вақти йўқ, идорага шошиларди.

Бораркан, йўл-йўлакай учраган таниш-билишлар кўкракларига қўлларини қўйиб, бошларини қимирлатиб, ҳурмат-эҳтиром билан салом беришар, бироқ Умурзоқ отанинг қовоғидан қор ёғар, паришон ҳолда, салом берганларга жавоб ҳам қилмай, ҳамқишлоқларини хижолатда қолдириб, ҳайрон қилиб ҳамон идорага шошарди.

У таққа тўхтади-ю, бошини кўгарди. Унинг тепасида кўчанинг у томонидан бу томонигача чўзилган қип-қизил алвон осилган эди.

«Қадрдон тупроғимиз табиатини ўзгартирамиз! Ҳамама сув учун курашга! Мўл ҳосил учун курашга!» деган сўзларга кўзи тушди. Тушди-ю, нималигига тушунолмай, яна ўқиди. Шиорнинг маъносини энди англай бошлаганида, бирдан момақалди роқ гулдураб, эс-ҳушини йўқотган отанинг қулоқлари битиб қолгандай бўлди. Довдираб қолган Умурзоқ ота катта-катта ҳарфларга, қизил алвонга тикилганича қотиб қолди. Энди унинг миясига ҳеч қандай фикр келмасди. Фақат қизил алвоннинг қанчалик баландга осилгани, нима билан боғланганигача кўздан кечирди. Алвон унчалик баландда бўлмаса ҳам, икки учи терак дарахтларининг шохига боғланган бўлиб, бўй етмасди. Дарахт шохлари шамолда қимирлагани сари алвон ҳам ажиб бир чайқалиб тўлқинла-

нар, чиройли ва улуғвор кўринарди, ўтган-кетганлар уни кўриб тўхтар, ўқимай ўтиб кетолмасди.

«Мана, Ойқиз, қилиб қўйган ишинг. Энди сенинг илмоқона планингдан ҳамма хабардор,— деди чол ичидан.— Дарҳақиқат, уни Олимжон қувватлади. Олимжоннинг иши бу. Ақл-фаросатли йигит кўринарди-ю.. Дарҳақиқат, ўғлимдай азиз бўлиб қолган эса-да, Ойқиз қалтис иш қилаётганини тушунмайди,— деди у йўлдан кетар экан ўзи билан ўзи баҳслашиб,— наҳотки, у ҳам Ойқизни бу йўлдан қайтара олмаса?! Наҳотки!..»

Чол ҳозир Олимжонни кўз олдига келтирди. Эртинги кун кириб келганини, самоварга ўт қўйиш билан овози бўлганини ва Ойқизнинг тоғдан келишини кутиб, бифуржа суҳбат қилганларини эслади.

«Олимжон тушунмаслиги мумкин эмас. Ахир, у парторг-ку. Раҳбаримиз-ку.. Наҳотки!.. Тўғри идорага бориб, Олимжон билан гаплашаман. Ойқизга насиҳат қилсин, уни хато йўлдан қайтарсин».

Шу хаёл билан бораркан, Бекбўтанинг уйига яқинлашиши билан таққа тўхтади, уйнинг деворига ёзилган шиорга кўзи тушди:

«Олтинсойлик қадрдонлар! Ерларимизга тоғлардан сув келтирамиз! Ҳамма сув учун курашга! Бизни га-лаба кутади!»

Шиор катта-катта ҳарфлар билан ёзилганидан девор тўлиб турарди. Ота ҳайрон бўлиб қолди. Бекбўта колхознинг энг яхши, оқил, кўпни кўрган бригадирларидан бири. Нима учун у рухсат берди-я? Нималар бўляпти ўзи?.. Эҳтимол, битта Умурзоқ ота тушунмаётгандир?.. Ҳа, Қодиров ҳам. Эҳтимол, Олимжонга боришининг ҳожати ҳам йўқдир?

«Ерларимизга тоғлардан сув келтирамиз!»— шиорини яна ўқиди чол йўл-йўлакай. Энди кўзи олдида янги қилзилган кенг канал гавдаланди. Канал ичидан шариллаб сув оқарди. Сувнинг олдида қувончини ичига сиғдиролмаган Бекбўта ўйин тушиб борарди. Шариллаб келаётган сув эса унинг оёқларига уриларди.

«Оҳ, оҳ, оҳ...— дер эди Бекбўта, жазирамада муздек сувдан ичиб, ювиниб роҳатланган одамдай қувончи ичига сиғмай,— мана, сув келди, қадрдон сув, жолажон сув!— Каналнинг икки қирғоғида гуж-гуж бўлиб турган эркаклар, аёллар ва болалар шод-хуррам, сувнинг орқасидан, Бекбўтанинг орқасидан чопиб боришдилар.

Оппоқ кўйлак кийган эркаклар кетмонларини қўлларига олиб, елкаларига кўтариб чопардилар. Ана шу севинч-қувонч ичида хурсандчилигини юрагига сиғдиролмай ашула айтаётганларни учратиш мумкин эди, бироқ бу ашула шовқин-сурон ичига сингиб кетарди.

— Ғалабамизга ишонмай, унга шубҳа қилган ким?! Ким?— Қичқирди канал ичидан Бекбўта.

Хижолат тортиб бир хил бўлиб кетган Умурзоқ ота кимнингдир орқасига яширинмоқчи бўлди. Кўз олдида гавдаланган бу манзара унинг бутун фикри хаёлини ўз комига тортган эди.

«Дарҳақиқат, шу иш тўғридир,— деди Умурзоқ ота эс-ҳушини йиғиб олгач,— эҳтимол, Бекбўта ҳақдир? Бундан чиқди, Ойқиз ҳам ҳақ экан-да? Хўш? Бунга нима дейсан? А? Ҳа. Ҳа... Дарҳақиқат, қанчадан-қанча боғ-роғлар барпо бўлади, пахтазорлар бунёд этилади».

— Салом, отажон!— кутилмаганда Умурзоқ отанинг ёнидан йўғон овоз эшитилди. Угирилиб, кетмонини елкасига қўйган қўшниси Суванқулни кўрди.

— Ваалайкум ассалом,— жавоб берди Умурзоқ ота, фикр-хаёли бўлинганидан сал ранжиб,— дарҳақиқат, қандай янгиликлар бор?

— Қандай янгиликлар дейсизми? Катта ишлар бошляяпмиз, отажон,— деди Суванқул дўриллаган овоз билан. Унинг қувонгани юз-кўзларидан кўриниб турарди.— Бутун колхоз сув учун курашга тайёрлик кўрмоқда.

— Дарҳақиқат, шундай дегин. Ҳозиргача ўша сув қаерда яшириниб ётган экан?— сўради ота мазах қилиб.

— Наҳотки, сиз ҳам билмасангиз?— Суванқул таажуб ичида чолга тикилиб қолди,— мендан яхшироқ биларсиз деб ўйлабман.

— Йўқ, Суванқул, билмайман.

— Қизиқ, билмаслигингиз қизиқ. Райводхоздаги Смирновни биласизми?

— Хўш, билсам нима?

— Уша Смирнов қизингиз тузган тадбирларни маъқуллабди-ку.

— Маъқуллабди?

— Ҳа, ҳа. У пухта текшириб, ҳисоб-китобини қилиб, булоқлар тозаланса анча сув чиқади, дебди. Агар Кўкбулоқни ҳам тозалашнинг уддасидан чиқсак, сувимиз мўл-кўл бўлади. Сув ҳовузи-чи? Биласизми, отажон,

агар сув ҳовузи қуриладиган бўлса, боғлар ва узумзорлар барпо бўлади, пахта ўстирамиз. Уртоқ Жўрабоев ҳам бизни қизғин қувватлайди, деган гаплар юрибди халқ оғзида. Улуғ ишни бошляяпсизлар деган эмиш!

— Улуғ иш?

— Ҳа, шундай деб айтган эмиш, улуғ иш деган эмиш.— Суванқул бир зум жимиб қолди-да, кетмонини у елкасидан бу елкасига қўйиб сўради:— Шундай эмасми?

Умурзоқ ота саволни эшитмади шекилли, индамай тураверди.

— Уртоқ Жўрабоев бундай улуғ иш бошланса бас, ҳамма қўшнилар ҳашарга келади, дебди. Фақат қўрқмасдан дадил иш бошлаш керак деган эмиш,— деди Суванқул.

— Қўшнилар? Ҳашарга келадилар?— деб юборди Умурзоқ ота кутилмаганда. У Суванқулга шундай тиккидики, унинг юзидаги шубҳами, шодликми ёки ишонмаслик аломатими, асло билиб бўлмасди.

Чол икки қўлини орқасига қилиб, хайрлашишни ҳам оёқидан чиқазиб, колхоз идораси томон йўл олди. Суванқул таажжуб ичида орқасидан қичқирди:

— Умурзоқ ота, қаёққа кетяпсиз? Тўхтанг, бирга борамиз, йўлимиз бирга ўхшайди.

Умурзоқ ота орқасига қайрилиб ҳам қарамади.

Йигирма иккинчи боб

«Хайронман... нималар бўляпти?.. Тушунолмаيمان,— дер эди чол ўзича муҳокама қилиб.— Дарҳақиқат, битта қизча дунёни ағдар-тўнтар қилса-я! Бутун қишлоқни бошига кўтарса-я! Уша инженер Смирновнинг ўзиям билладими, йўқми?! Эҳ, Иван ака (Смирновни каттаюкчилик Иван ака деб чақирарди), Иван ака. Мени ҳам таажжубга солдинг-ку. Сенга ҳам хайронман. Бунақа енгил-елпи ишларга лаққа тушадиган одатинг йўқ эди-ку. Ахир мен биламан-ку. Уҳў, қачондан буён биламан-а сени... Дарҳақиқат, райводхозга келганингда ёш йиғит эдинг. Сўнгра Москвага ўқишга кетдинг, фронтда ҳам бўлдинг шекилли. Сочларингга оқ тушиб қайтдинг. Ҳа. Ҳа, кўрдингми, Иван ака, умр қанчалик тез ўтган, ўз ишини қиляпти. Оқибатда, тажрибамиз ҳам ошди, дарҳақиқат, сенга нима бўлди? Оғзидан она су-

ти анқиб турган қизимнинг сўзларига ишондингми? Эшитишимга қараганда, бир ўзинг эмас, Жўрабоев ҳам ишонган эмиш. У ҳам фронтда бўлган, ҳурматли киши. Дарҳақиқат, икковларингиз ҳам бу ишга ишонибсизлар-да, а!.. Хўш, мен нима қилай? Айтинглар, энди нима қилай? Наҳотки, мен билмагани қизим билса? Мен кўрмагани қизим кўрса? Нима? Нима деяпсанми? Тўхта-тўхта, Иван ака, кўк дафтаринг билан қизил қаламинг сени чалғитгани йўқми? А... ўйлаб кўр, тузукроқ ўйла. Албатта, бу масалаларда сен кўп нарсани биласану, бироқ етти ўлчаб бир кес, деган мақол бор. Дарҳақиқат, қизимнинг таклифи тўғрими? Булоқларни тозалаб, ундан олинадиган сув етармиди? Булоқлардан сув чиқариш илгари ҳеч кимнинг фикрига ҳам келмаган деб ўйлайсанми? Хўш, булоқларни тозалаш!..»

У бирданига яна тўхтаб қолди. У ўтиб бораётган Ленин кўчаси одамларга тўла эди. Чол ўнг қўлини қулоғига қўйиб у ён-бу ёнга аланглади, бир зум ғовурга, одамларнинг гапларига қулоқ солиб турди-да, яна шошиб йўлида давом этди. У шунчалик шошар эдики, гўё бутун гавдаси олдида, катта оғир этик кийган оёқлари орқада қолаётгандай туюларди. Колхоз идораси йўллар туташган чорраҳада бўлиб, бу олтинсойликларнинг митинглари, катта-катта йиғилишлар ўтказадиган жойи эди. Ҳозир ҳам бу ерга жуда кўп одам тўпланганди. Умурзоқ ота хуноби ошиб, ҳеч кимга эътибор бермай, одамларни турткилаб ўтиб борарди. Идоранинг баланд зинапоясида турган Смирнов халққа қараб нутқ сўзлар, чол шовқин-сурон ичида унинг нима деяётганини яхши эшитолмай, зинапоя томон интиларди.

Одамлар орасида кучли кулги кўтарилди, унинг садосидан сесканиб тушган чол қулоқлари том битиб қолгандай таққа тўхтади. Орадан бир дақиқа ўтмай яна кучли, қувончли ва давомли кулги кўтарилди. Кулгининг сабабини билолмаган Умурзоқ ота яна тажанг бўлиб, одамлар ичидан олдинга қараб интилди.

Самарқандда туғилиб ўсган ва шу ерда таълим олган Иван Пикитич Смирнов ўзбек тилини ҳам, халқнинг ҳаётини ҳам яхши биларди, йиғинларда одамлар билан суҳбатлашганида Афанди латифаларидан, халқ мақолларидан кўп фойдаланарди. Ҳозир ҳам шундай ичакузди мақол ёки латифани айтгандирки, одамлар ўзларини кулгидан тўхтатишолмаётгандир.

Умурзоқ ота фақат кулги аралаш айтилган баъзи гапларни эшитиб қолди:

— Ҳой, ҳой, нима бўлди? Туртган ким?

— Ҳазилни қўйинглар. Ҳозир ҳазиллашадиган пайтми?

— Ҳой, Нормат, нима бало, эрталабданоқ ичиб олдингми?

— Йўғ-е, оғзимга олмаганимга анча бўлди.

— Нима бўлди сенга, гавдангни тутолмайсан.

— Мен эмас, бир чол... қутурган туядай...

— Ҳой, бас қилинглар, йигитлар. Кекса одамдан полиётисанми? Баракалла сенга-е!..

— Кечиринг мен... мана, ўзингиз қаранг!..

— Йй-е, Умурзоқ ота-ку, оғайнилар.

— Умурзоқ?!

— Унга нима бўлди? Қаёққа шошяпти?

— Ҳой, оқсоқол, ассалому алайкум,— деди кимдир одамлар ичидан Умурзоқ ота зинапояга етай деганда.— Қаёққа шошиляпсан? Тўхтасанг-чи, ўзинг ҳам эшитмайсан, бошқаларнинг ҳам эшитишига халақит беряпсан.

Умурзоқ ота овоз чиққан томонга қаради-ю, Ҳалим-бобога кўзи тушиб, жойида тўхтади.

— Ассалому алайкум.

— Ваалайкум ассалом,— жавоб берди Ҳалимбобо қовоғини уйиб. Умурзоқ ота унинг бошидан оёғига қараб чиқди-да, таъна қилди:

— Дарҳақиқат, сен ҳам шу ерда экансан-да? Ҳаммадан олдин етиб келганга ўхшайсан-а?..

— Бўлмаса-чи. Сен билан мен шошмоғимиз лозим. Ёшларга ибрат бўлсам дейман-да.

— Ҳа, ёшлар сен билан мендан ибрат оламиз деб кўзлари учиб турибди.

— Нима дединг, Умурзоқ? А?.. Гапларингга тушунмадим, нима-а?

— Билмадим.

— Нима?

— Билмайман, дедим.

— Ҳой оқсоқоллар, барака топкурлар, астароқ гаплашинглар, эшитишга халақит беряпсизлар,— деди кимдир. Чоллар жимиб қолдилар.

— Афандининг қулоғи оғрибди,— деди Смирнов,— қизарган шиш пайдо бўлибди. Эшон буни кўриб, Афандини чимчилаб олмоқчи бўлибди:

— «Афанди, эшакнинг қулоғини олибсанми?»

— «Ҳа, эшон бува,— дебди Насриддин жавоб бериб,— пешонага битгани шу экан, начора, ақлини сиз олиб қўйган экансиз, бизга қулоғи қолибди...»

Кенг майдон кулгига тўлди. Акси садоси тоғларetagидан эшитилди. Умурзоқ ота ҳам икки қўлини белбоғига қўйиб, ичаги узилгудай бўлиб куларди. Унинг ёнида турган Ҳалимбобо Умурзоқ отага эътибор қилмай, қоринини ушлаб кулишига мадори етмаса ҳам овозини чиқармай куларди.

Ниҳоят, чоллар бир-бирларига қараб олишди-да, яна ўзларини тутолмай қоринларини ушлаб кулиб юборишди ва бирдан тўхтаб қолишди.

Майдонга жимлик чўкди. Бу ерларнинг эрталабки ҳавоси ҳаддан ташқари мусаффо бўлганиданми ёки тоғ этаклари бўлгани учунми, ҳар ҳолда, Смирновнинг сўзлари яққол эшитиларди.

— Йўқ, дўстлар, ишимиз хамирдан қил суғургандай осон бўлади, дея олмайман. Осонлик билан ғалабага эришиб бўлмайди, жуда қийин бўлишига кўзимиз етиб турибди. Ойқиз Умурзоқова зўр таклиф берди. Биз шу таклифни турмушга татбиқ қилмоғимиз лозим. Эҳтимол, илгарилари ҳам айрим кишиларнинг миясида ана шундай фикрлар бўлгандир. Бироқ ҳеч ким бундай фикрни айтишга ҳам, амалга оширишга ҳам журъат қилолмаган. Ахир, бу иш ҳеч кимнинг қўлидан келмасди-да. Нега дейсизларми? Меҳнат қилган деҳқон сув қаёққа оқишини биларди. Сув Қобилхўжа эшон билан унинг ўғли Азимбойнинг ерларига оққан бўларди. Умурзоқ отага, Ҳалимбобога ўхшаш камбағаллар барибир сувсиз қолаверарди. Энди-чи? Энди меҳнатимиздан ўзимиз баҳраманд бўламиз. Ер ҳам, сув ҳам ўз қўлимизда. Лойиҳа тайёр, модомики шундай экан, дўстлар, ҳамма аҳиллик билан ишга, сув мўл-кўллиги учун курашга!

— Қанча сув чиқади?

— Арзийдиган ишми ўзи?

— Саволлар тўғри. Жавоб кутамиз.

— Уртоқ инженер, айтиш-чи, қанча сув чиқади?

— Агар, сизларга рақамларни айтсам, айтайлик, ёз бўйи уч миллион кубометр сув чиқади десам тушунарли бўладими?..

— Тушунарли.

— Йўқ, инженер, тушунарли эмас.

— Агар мана шу лақма тушунган бўлмаса, биз ҳеч нарса тушунганимиз йўқ.— Яна қий-чув овозлар эшитилди.

— Сизларга бундан ҳам содда қилиб айтсам, шу баҳорнинг ўзида пахта экиш мумкин. Сув етади.

— Боғларга-чи? Боғларга ҳам етадими?— сўради Ҳалимбобо қичқириб, чолларга хос нимжон овоз билан қаттиқ йўталиб.

— Ҳа, боғларга ҳам етади,— жавоб берди инженер.

— Шундай бўлса яхши-я, Умурзоқ? Нега индамайсан?— деди Ҳалимбобо йўталиб бўлиб мўйловини артаркан.

— Нима дейсан?— Умурзоқ ота Смирновга тикилиб қолганди. Инженер зинапоядан тушиб келарди. Майдондаги халқ ҳаракатга келиб инженер Смирнов, Ойқиз ва Олимжон томон оқди.

— Айтганим келди-ку!..— деди Ҳалимбобо яна Умурзоқ отага ўгирилиб.

— Нима бўпти?— деди Умурзоқ ота қайтадан.

— Олтинсой яшнаб кетади?!

Умурзоқ ота дўстининг қувонч тўла юзларига тикилганича, бошини қимирлатиб жавоб берди:

— Яшнаб кетади!..

— Шундай дегин,— деди Ҳалимбобо.

Умурзоқ ота довдираб қолди.

«Нима, у қаёқдан билибди?.. А... Дарҳақиқат, розиман, тўғри иш бўлса, розиман. Тўхтаб тур...»

У ён-верига алаңглаб Ҳалимбобони ахтарди, нима учун киноя қилганини сўрамоқчи эди-ю, бироқ уни тополмади. Ҳалимбобо аллақачон гойиб бўлган эди. Умурзоқ ота қовоғини солганича, икки қўлини орқасига қилиб атрофга бир-бир қараб чиқди. Қизи ва Олимжоннинг олдига бориб инженер Смирновнинг айтганларини сўрамоқчи бўлди-ю, бир зумда бу фикридан қайтиб, ҳовлиси томон йўл олди. Одамлар ичидан юриб майдондан чиқиб кетгунича, бирон таниш учраб чақириб қолишидан чўчиб, муюлишга етгунча юрак ҳовучлаб борди, тор кўчага бурилгандан кейин, сал кўнгли тинчиди. Кўнгли тинчигани шуки, ҳеч ким уни эслаб, ёнига чақирмагани нафсониятига теккан эди, шу Умурзоқ отага алам қилди.

Йигирма учинчи боб

Туш пайтида райком биноси олдига иккита енгил машина келиб тўхтади. Машиналардан бири яп-янги кулранг «Победа» бўлиб, ўн минутлардан сўнг келган иккинчи машина эса аллақачон эскириб кетган «Эмка» эди. «Эмка»нинг усти пачақ, қанотларига ямоқ тушган, афтидан, умрининг охирги кунларини кечирар эди. Зинапоянинг ўнг томонида кимнингдир «Москвич»и турарди. Унинг ёнида «Победа» нур сочиб турарди. «Победа»нинг қаторида «барибир бир уруғданмиз» дегандай «Эмка» турарди.

Зинапояда Қодиров билан Смирнов «Эмка»нинг келишини кутиб туришарди. Умурзоқ ота, Ойқиз ва Олимжон машинадан чиқиб, зинапояга кўтарилдилар.

Қодиров уларга қараб деди:

— Орқада қолиб кетдиларинг. Кечикдиларинг. Энди нима бўлади?

— Орқаларингиздан келяпмиз,— деди Олимжон жиддий тусда ва бошидаги дўпписини олиб чангини қоқаркан, сўзида давом қилди,— сиз осмон баробар чангитиб кетдингиз. Кўзларга чанг кириб, димоғларга тикилди.

— Ҳақ сўз,— деди Иван Никитич,— одамларнинг кўзига чанг сепиш ярамайди.

Қодиров хўмрайди ва ниманидир хаёлидан ўтказиб, қовоғидан қор ёғилган ҳолда «Москвич» томон имлади:

— «Октябрь» колхозидан Усмонов ҳам шу ерда.

— Мана, раис,— деди Олимжон кулги аралаш,— сиз бўлсангиз қўрққан эдингиз.

Қодиров эшикни очиш учун олдинда бора туриб, бирданига орқасига ўгирилди:

— Кимдан қўрқибман? Нимадан қўрқибман?!

— Ҳамиша,— Олимжон яна кулгига олди,— кучимизга қарамай юк кўтарамиз дейсиз-ку.

— Хўш?..

— Ахир, ҳозиргина Усмонов шу ерда деддингиз-ку.

— Хўш?..

— Демак, у ҳам енг шимариб юк кўтаргани келган-да.

Қодиров индамай қолди. У энди эшикни очмоқчи бўлиб қўл юборган эди, ичкаридан қандайдир овозлар эшитилди ва бирданига эшик очилди.

— Қандай яхши, олтинсойликлар етиб келдилар,— деди райком секретари самимий севинч билан. У бир неча нотаниш кишилар билан чиқиб келарди.— Ҳозиргина бир группа ўқитувчилар билан суҳбат қилдим. Афсус, сизлар ҳам иштирок қилсаларинг яхши бўларди. Бу масала сизларга ҳам тааллуқли эди.

Жўрабоев келганларни гап аралаш кутиб олди ва кетаётганлар билан хайрлашди. Унинг эғнидаги кулранг гимнастёркаси ҳам, устига нуқра юритилган ингичка камари ҳам бўй-бастига, мош-гуруч бўлиб оқарган сочига, тиниқ ва равшан қўй кўзига, икки кўзи теграсига тушган ажинларига, бутун ташқи қиёфасига ярашиб турарди. Айниқса, кўзининг теварагига тушган ажинлар ҳам ўзига ярашиғлик эди. Бу ажинлар ёшлигидан бордай, бир умр ана шу ажин билан юргандай кўринарди. Одамлар райком секретари билан суҳбатлашар экан, энг олдин унинг кўзларига, ажинларига назар ташлардилар. Шунда баъзан ёришиб кетгандай, кулиб тургандай кўринса, баъзан жиддийлашиб, чуқурлашиб кетарди, сал ўтмай яна ёришиб, нуроний бўлиб кўринарди. Бундай пайтда чақнаб турган кўзлари кўринадими ёки аживларими, билиб бўлмасди. Шу билан бирга ақли донолиги ва турмуш тажрибаси кўзидами ёки ана шу ажинлар ичига яширинганлигини ҳам билиб бўлмасди.

Одамларнинг айтишича, Жўрабоевнинг ажинлари кейинги йилларда тобора кўпайиб, тобора қўполлашиб, тобора чуқурлашиб борарди.

Эҳтимол, бу сўзлар ҳақиқатдир.

Жўрабоев ўрта бўйли, елкалари кенг ва бадани пишқ одам эди, у бошини ҳамиша қўйи солиб юрар ва бу ҳолат уни худди от чоптириб, қиличбозлик атакасига отилгандек қилиб кўрсатарди. Шунинг учун ҳам унинг камарига назар ташлаган кишилар Жўрабоевнинг отлиқ аскарда хизмат қилганини ва жангларда бўлганини пайқаб олардилар.

Олтинсойликлар унинг кабинетига киришлари биланоқ ҳайрон бўлдилар. Чунки у ерда «Октябрь» колхозининг раиси Усмоновнинг ўзигина эмас, балки район ижроқўмининг раиси Султонов, «Победа» ва «Биринчи Май» колхозларининг вакиллари ҳам ўтирарди. Олимжон уларни кўриб, қувониб кетди, ҳуштак чалиб юборишга сал қолди. (Кутилмаганда пайдо бўлган севинч

ёки хушхабарни ҳуштак чалиб ифода қилиш — унинг ёшлигидан қолган одати эди ва бу одатини ҳалигача ташлай олмасди.)

— Утиринглар,— деди Жўрабоев. У Ойқизга тикилиб, юраги ачишиб кетгандай бўлди, ажинлари кўпайгандай кўринди, жиддий тусда сўзида давом қилди:— Айниқса, сизга, Ойқиз, ўқитувчилар билан бўлган суҳбатни эшитиш зарур эди. Биз ҳамиша хўжалик ишлари билан банд бўлиб, мактаб ишларини эсдан чиқарамиз. Мана, оқибати: ўтган йили Олтинсой ўрта мактабида саккиз бола синфдан синфга ўтолмай қолган бўлса, бу йили уларнинг сони анча кўпаядиганга ўхшайди. Нима учун? Шунинг учунки, мактаб ишларини эсдан чиқарганмиз. Баъзи кишилар болалар тарбиясини арзимас иш деб биладилар. Ҳолбуки, бу бизнинг биринчи даражали муқаддас ишимиздир. Қолхоз партия ташкилоти, колхоз раиси ва қишлоқ Совети мактаб иши учун ҳам жавобгардир.

Ойқиз Жўрабоевдан кўзини олиб қочиб ерга қаради. Танбеҳ тўғри, сабаб кўрсатишга асос йўқ. Сал ўтмай Ойқиз фикрини йиғиштириб жавоб беришга журъат қилди.

— Тўғри, ўртоқ Жўрабоев. Мактабни унутганман. Энди ҳеч қачон эсдан чиқармайман.

Жўрабоев Олимжонга қаради. Бу қарашда «сен бошқалардан кўпроқ гуноҳкорсан» деган маъно бор эди.

— Менинг гуноҳим,— деди Олимжон оғир хижолат тортиб,— бюрода дарсга давомат тўғрисида атрофлича гап юритдигу, аммо ўзлаштириш масаласини муҳокама қилганимиз йўқ... Шу ёғини эсдан чиқарибмиз.

— Ҳайронман,— деди Жўрабоев қулочини ёзиб,— давоматни муҳокама қиласизлару ўзлаштириш эсларингдан чиқади. Ахир, бу бир-бирига боғлиқ масала-ку! Энди аҳволни қандай тузатиш мумкин? Сизлар партиянинг барча аҳоли тўла ўрта маълумотли бўлсин, деган кўрсатмасини биласизлар-ку, ахир. Хўш, партияга қандай ёрдам қилдик? Мана, қилган ишимиз кўз олдимизда. Тўғри, сизлар катта хўжалик ишлари билан банд-сизлар. Бироқ мактаб ишлари билан, болаларни ўқитиш ва тарбиялаш ишлари билан ким шуғулланиши керак? Сиз бунга нима дейсиз, ота?— деди у қўққисдан Умурзоқ отага мурожаат қилиб.

Чол савол кутмаган эди. У ҳайрон бўлиб қошини чимирди ва сўнгра соқолини силаб жавоб берди:

— Уғлим, ўқиш иши — муҳим иш. Дарҳақиқат, оталар ишини ким давом қилдиради? Болаларимиз. Улар илми ҳаёт қурадилар. Коммунизм қурадилар. Дарҳақиқат, ўзим ҳам кўриб турибман, илмсиз коммунизм қуриб бўлмайди. Илм керак. Илмсиз бир қадам ташлаш мумкин эмас. Бизнинг деҳқончилик ишларимиз ҳам илмсиз бўлмайди. Экиш, тикиш, ҳосил етиштириш... Сув бўлмаса ҳосил бўладими?— сўради у кутилмаганда ва дарҳол Иван Никитичга қаради.

Хонага жимлик чўкди. Жўрабоев гимнастёркасининг ёқа тугмаларини ечиб, рўмолча билан бўйинларини артди. Унинг ҳаракатини кузатиб турган Олимжон райком секретарининг бўйнида гимнастёрканинг ичига кириб кетган узун яранинг изига кўзи тушди. Олимжон ёшлик вақтида ана шу яра изларини кўриб қотиб қолганини, кўз олдига тирик қаҳрамон турганини эслади. Ўша вақтда у: «Амаки, сизни нима билан ярадор қилганлар?» деб сўрамоқчи ҳам бўлганди-ю, сўрай олмай қолган эди. Жўрабоев гимнастёркаси ва майкасини ечиб буғдой устига ташлаганча, белигача яланғоч бўлиб лобогрейкада ўтирар, паншаха билан бошоқларни лобогрейкага ташлаб турган ҳолда буғдой девори бўйлаб борар, Йўлчини койиб, лобогрейкада қандай ишлашни кўрсатарди. Йўлчи эса уялганидан нима қилишини билмас, лобогрейка орқасидан чопишни ҳам, Жўрабоев бир айланиб келгунча индамай туришни ҳам билмасди. Олимжон ҳам лобогрейка орқасидан чопмоқчи бўлиб турганида, Жўрабоевнинг елкаси остида, қовурғаси устида яна бир катта яра изини кўриб, ҳаяжон ичида қолган эди.

«У яра осколкадан бўлса керак. Елкасидагиси қиличнинг изи...»— ўйлади Олимжон энди. У беихтиёр ўзининг тирсагидаги яра изларини сийпалаб, Жўрабоевга бўлган фарзандлик меҳр-муҳаббатни ошиб кетди ва танасида солдатлик шавкатининг белгиси бўлган яра излари билан фахрланди. Ҳа, энди у Жўрабоевни устоз деб аташга ҳақли. Чунки ўша хотирада қолган кундан, унинг танасида яра изларини кўрган кундан бошлаб коммунист Жўрабоевнинг ҳаёт йўли Олимжон учун намуна бўлиб қолди. Ўша болалик чоқларидаёқ Жўрабоевнинг яра изларини кўриб, Жўрабоев сингари қаҳ-

рамон бўлишни орзу қиларди у. Олимжон урушдан олдинги йилларда Жўрабоевнинг таржимаи ҳоли ва фаолияти билан яхши танишиб чиққан эди. Олий Советга бўлган сайловларда Олтинсой сайлов округидан овозга қўйилган Жўрабоевни сайловчиларга таништиришда депутатликка номзоднинг ишончли вакили комсомол Олимжоннинг хизмати озмунча бўлмади. Ана шу вақтдан бошлаб у Жўрабоевга ўхшаган киши бўлиб етишишга интилди. Чиндан ҳам райком секретарининг ҳаёти Олимжон орзу қилгандек ҳавас қилса арзийдиган ҳаёт эди. Жўрабоев партия ишига ўтгунча отлиқ аскарликда хизмат қилди. У ёшлик чоғида, Тошкентдаги Ленин номли Ҳарбий билим юртида ўқиб юрган вақтидаёқ, биринчи марта жангга кирган эди. Билим юртининг курсантлари Михаил Васильевич Фрунзенинг буйруғи билан шарқий Бухорога — босмачиларни тор-мор қилишга сафарбар қилинадилар. Булар орасида Жўрабоев ҳам бор эди. Сал ўтмай курсант Жўрабоевнинг мардлиги тўғрисида қизил аскарлар ўртасидагина эмас, ҳатто босмачилар орасида ҳам шов-шувлар тарқалиб, афсоналар тўқила бошланди, унинг қиличи Англия босқинчиларига сотилган қанчадан-қанча босмачиларнинг бошини танасидан жудо қилган. Босмачилар тор-мор қилинган, у беш йил Тошкентда ўқиди ва сўнгра партия ишига юборилди. Синалган фрунзечи Улуғ Ватан урушининг биринчи кунлариданоқ яна отга минди. Бу одам чекиниш азобларини ҳам, Москва ва Сталинград остоналаридаги шиддатли жанглارни ҳам, совет шаҳарларини озод қилиш қувончларини ҳам кўрди. Фақат уруш охирига етай деб қолганда Кенигсберг остонасида қаттиқ ярадор бўлиб, бир неча ой госпиталда даволанди. Тузалиб чиққандан кейин Олтинсой районига партия ишига келди. Унинг мустаҳкам соғлиғи ва темир иродаси оғир яранинг азоблари устидан ғолиб чиқди. Энди у сочлари оқариб мош-гуруч бўлган, юзларига ажин тушган бўлишига қарамай бақувват кўринарди. Ёши элликка бориб қолган бўлса ҳам, қирқларга яқинлашиб қолганга ўхшарди...

— Шундай қилиб, сиз усталик билан ҳамманинг диққат-эътиборини бугунги рўзномадаги масалага тортдингиз! Шундайми, ота,— деди Жўрабоев қувонч билан.

Ўз хаёлларига ғарқ бўлиб ўтирган Олимжон кабинетга жимлик чўккан пайтдагина ўзига келди ва бу

жимлик қанча давом қилганини билолмади. У худди уйқудан тургандек кўзларини уқалаб, диққат билан Жўрабоевнинг сўзларига қулоқ солди.

— Энди энг муҳим масалага ўтайлик,— деди Жўрабоев гапида давом этиб.— Сув масаласи! Сув — азалий орзумиз. Сув бор экан — қувонч бор, сув йўқ экан — ғам-алам бор. Буни яхши биласизлар.

Ойқиз гоҳ бир ерга йиғилиб, гоҳ ёзилиб кетадиган ажинлардан кўз узолмасди. Энди бу ажинлар унга қандайдир ёқимли кўринар эдики, бунинг сирига тушуниб бўлмасди.

— Ҳеч кимда ҳеч қандай гинахонлик ҳам, тушунмовчилик ҳам бўлмаслиги керак,— деди Жўрабоев сўзида давом қилиб.— Эшитишимга қараганда, бу ишга қарши чиққанлар бўлган эмиш.

— Бор,— деди Ойқиз баланд овоз билан ва шу заҳотиёқ ўзининг сабрсизлигини сезиб қолиб, ёш болалардек тилини тишлади.

— Ҳали иш бошлаганларинг йўғу устиларингиздан шикоят тушди.

— Қимдан?— Сўради Ойқиз ўзини туголмай.

— Қўшниларингиздан. Мана, олдиларингда ўтиришибди. Эрталабдан буён шу ердалар.— Жўрабоев кўзларини қисиб, мулойимлик билан сўзларди.

Ойқиз, Олимжон, Умурзоқ ота, ҳаттоки Қодиров билан Смирновлар кабинетда ўтирганларга қараб қолишди. Ойқиз билан Олимжон қандайдир хавотир билаң тез кўз ташлашди, Қодиров гердайиб, қандайдир ишончсизлик ва ичиқоралик билан, Смирнов бўлса хотиржамлик билан, ниҳоят, Умурзоқ ота, Жўрабоев учун кутилмаган бир ҳолда, жаҳли чиқиб, безовталаниб, қўрқинч билан тикилиб турарди.

— Шикоят?..— деди Ойқиз мулойимлик билан.— Нима учун устимиздан шикоят қилар эканлар?

— Ўзларидан сўранг, ўзлари айтишсин,— Жўрабоевнинг кўзлари мамнунлик билан чақнаб турарди.

— Буларни қийнамай, ўзларинг айтиб қўя қолинглар,— деди район ижроқўмининг раиси Султонов ва Ойқизга раҳмдиллик билан қараб қўйди. Унинг бу қараши ёш боладан қандайдир қувончли сирни узоқ яшириб турганга ўхшарди.

— Йўғ-е, мана,— қўшни «Октябрь» колхозининг раиси ўрнидан турди ва гапиришдан олдин эгилиб, эти-

гининг бир қўнжини, сўнгра иккинчи қўнжини тортиб қўйди-да, сўзида давом қилди,— мана, ўртоқ Жўрабоев, ўзингиз айтинг. Мен Қодировнинг одатини биламан. У фақат ўзим бўлсам, дейди. Фақат ўзини ўйлайди.

— Нима! Нима!— Қодиров асабийлашиб ўрнидан турди.— Сенга нима бўлди? Қандай далилларинг бор?

— Далилларни қўйсангиз-чи. Мен далиллар тўғрисида гапирганим йўқ.— Усмонов яна ўрнидан турди ва яна этигининг қўнжини тортиб қўйди.— Сизга нима бўлди? Нега бақирасиз?

— Сенга бақирмай бўладими? Нима, сен... Қачон мен ўзимни ўйлабман.

— Гап сизнинг тўғрингизда кетаётгани йўқ-ку,— деди Усмонов ўзини оқлаб.

— Айт, қандай далилинг бор? Айтавер, нега тулкилик қиласан? Айт!..

— Нима учун сиз бир сўзга ёпишиб олдингиз? Қандай далил бўлсин? Айтдим-ку. Сиз фақат ўзингизнинг колхозингиз тўғрисида қайғурасиз, бошқа колхозлар хаёлингизга ҳам келмайди. Бу тўғрида қўлимда далил бор! Ҳамма билади бунни.

— Колхозим тўғрисида қайғураманми?— сўради Қодиров.

— Ҳа, фақат ўз колхозингиз тўғрисида,— деди Усмонов ўз сўзини тасдиқлаб.

— Майли. Сен ҳам ўз колхозингиз ҳақида қайғуравер,— деди Қодиров жойига ўтираркан, шахтидан тушиб.

— Ҳаммаси равшан,— деди Жўрабоев Усмоновга қараб, уни ўтиришга таклиф қилиб.— Ҳа, олтинсойликлар, булар сизларнинг устиларингдан шикоят қиляптилар. Чунки биринчидан: булоқлардан чиққан сувни ўзларингизга олмоқчисизлар. Иккинчидан: ҳовузни фақат ўзларингиз учун қазимоқчисизлар. Учинчидан: фақат ўзларингиз учун канал қурмоқчимисизлар. Ҳамма сув Олтинсойга оқсин, деб бошқа колхозларнинг иштирок этишидан воз кечгансизлар.

Ойқиз билан Олимжон бир бирларига мамнунлик билан қараб қўйдилар.

— Хўш, олтинсойликлар, энди нима дейсизлар?— сўради Жўрабоев.

— Рухсат беринг, мен жавоб берай,— деди Ойқиз жасорат билан.

— Марҳамат...

— Қўшниларимиз ташвиш тортмасалар ҳам бўлади. Биз барча ишларни қўшниларимизнинг ёрдамида қилмоқчимиз. Сувни ҳам барабар тақсим қиламиз.

— Кучимизни аямаймиз, шубҳа қилманг,— деди Усмонов.— Ахир, бизда ҳам от-арава бор. Трактор бор. Икки киши бўлса харсангни қимирлатади, уч киши бўлса бошқа жойга қўяди. Бас, шундай экан, улуғ иш бизларсиз ўтмасин деймиз...

— Сизларсиз ўтмайди!— гапни бўлди Олимжон шартга.— Бундай фикрлар қаердан чиқди ўзи?

— Агар чиндан ҳам бизни эсларингиздан чиқармаган бўлсанглар, раҳмат.

— «Агар» дейди-я,— деди Қодиров мазах қилиб,— ўзинг кўриб турибсан-ку...

— Раҳмат дедим-ку, ахир,— деди Усмонов мулойимлик билан, этигининг қўнжини яна тортиб қўйиб.

— Менимча, ўртоқ Жўрабоев, дастлаб тузган ҳисобкитоб, планларимиз эскирди,— деди Ойқиз. У тиззасида турган сумкасини очди-ю, ундан дафтарчасини олиб бир қараб қўйди-да, сўзида давом қилди:— Бизга кўрсатган катта ёрдамлари учун Иван Никитичдан миннатдормиз. Ҳисоб-китоб ва лойиҳаларни ҳам Иван Никитич ўзи тузди. Балки бу тўғрида ўзлари айтиб берарлар.

Жўрабоев Смирновга қаради:

— Гапирасизми?..

— Гапираман,— деб ўрнидан турди Иван Никитич. У узун, хипча киши бўлиб, ҳамиша вазмин эди.

Қолхозчилар уни «Иван ака» дердилар. Жўрабоев ҳам баъзида унга «Иван ака» деб мурожаат қиларди.

Ҳамиша қўйлакчан, ёқаларини очиб, энгларини шимариб, отлиқ аскарлар киядиган шими устидан қўнжитор, бежирим этик кийиб юрарди. Бу отлиқ дала кезишга ҳам, тоғ йўлларидан чиқишга ҳам қулай кийим эди.

Иван Никитич Жўрабоев тенги, эллик ёшларга бориб қолган бўлса ҳам, ёши тўғрисида, кексайиб бораётгани ҳақида асло ўйламасди. Аксинча, энди кучга тўлгандай ҳис қиларди ўзини.

У фронтдан олиб келган дала сумкасини шошмасдан очиб, ичидан кўзойнагини олди ва дастрўмолчаси билан артиб, бурнининг устига қўндирди-да, дафтарига тикилиб, салгина бўғиқ овоз билан гапира бошлади:

— Албатта...— деди у салмоқлаб, худди анчадан

буён гапираётган кишидек.— Олтинсойликлар жуда муҳим масалани кўтариб чиқдилар. Ҳозирча биз бу ташаббусни районимиз миқёсида амалга оширамиз. Бироқ, ишончим комилки, бу ташаббус областимизнинг бошқа жойларида ҳам қувватланади. Биз биринчи муваффақиятни қўлга киритсак, тоғ этакларидаги ва сойлардаги кўпгина колхозлар ҳам сув учун курашга отланадилар. Ишонч билан айтаманки, бундай кураш кўпгина жойларда ғалабага олиб келади. Худди шундай ишонч билан айтишим керакки, олтинсойликлар ҳам ҳали кўпгина имкониятларни ҳисобга олганлари йўқ. Биринчидан, улар фақат Ёнғоқсой билан Узумсой булоқларидан чиқадиган сувларни ҳисобга олганлар. Чиндан ҳам тоғ жинслари билан кўмилиб кетган булоқларда сув кўп. Сизлардан яширмайман, кеча Ёнғоқсойдаги саёзроқ бир булоқни белкурак билан тозалаб кўрдим. Бу ҳам юзлаб бошқа булоқлар сингари қаровсиз ётган эди. Кўзи очилгач, шунча кўп сув қайнаб чиқдики, бирпасда тош ва қумларни ювиб, ўзига йўл очди. Уни кўриб қувонганимдан юрагим дук-дук урганини эшитдим. Ростини айтсам, бунчалик юрак урганини сира эслай олмайман. Фақат ғалаба кунда ва уруш тамом бўлиб, уйимга кириб келганимда юрагим шундай ургани эсимда. Ишонч билан айтаманки, Ёнғоқсой ва Узумсой заминда зўр куч ва имкониятлар яшириниб ётибди. Албатта, ҳамма гап сойларнинг тубидаги булоқлардагина эмас, балки баҳор пайтида ёғадиган жала, ёмғирларда ва қорлар эриб оққан тошқин сувларда ҳам. Мана, сув манбаи, мана шу сувларни йиғиш зарур, бошқача айтганда, сув ҳовузи қурилмоғи лозим. Агар биз ҳамма сел сувларини ана шу улуғвор ҳовузга йиғсак ва барча булоқларни тозалай олсак — сувимиз мўл-кўл бўлади. Демак, Ёнғоқсой ва Узумсойнинг сувлари ҳозир тўрт юз-беш юз гектар ерни сугораётган бўлса, сув ҳовузи қурилгач, ўн марта кўп ерни сугориш мумкин бўлади. Қўшни колхозларнинг ҳам ерлари сув ичадиган бўлади. Шунинг учун ҳам бу йиғилишга қўшни колхозлардан вакиллар келган деб ўйлайман. Бу сувдан ҳамма баҳраманд бўлмоғи лозим. Шунга асосланиб айтаманки, олтинсойликлар ўз вақтида ташаббус кўтарганлар ва бу жуда муҳим аҳамиятга эгадир.

Иван Никитич сўзидан бир зум тўхтаб, дафтарини варақлай бошлади.

Гаклифингиз борми?— деб сўради Жўрабоев.

Бор. Ёнгоқсой ва Узумсой сувларини бир ҳовузга йиғишни таклиф қиламан. Албатта, бу қийин ва мураккаб иш бўлса-да, бироқ қўлимиздан келади. Битта колхоз албатта уддасидан чиқа олмаслиги мумкин. Бироқ шунча ёрдамчилар мавжуд экан, сув ҳам сероб бўлади. Энди Олтинсойнинг ҳамма сувлари колхозларимизнинг ҳосилдор ерларини суғоради.

Кўкбулоқ тўғрисида нима дейсиз, Иван ака?

Ҳали Кўкбулоқ сувларини ҳисобга олганим йўқ. Бироқ Кўкбулоқнинг жуда қудратли ва серсув эканлиги тўғрисидаги ҳақиқат тилдан тилга кўчиб юрибди. У бир нақллар портлатилган ва тоғ жинслари билан кўмиб тишланган. Энди уни тозалаш ва тирилтириш қўлимиздан келармикан?

Партия бюроси Кўкбулоқни тозалайдиган бригадга менч бошлиқ этиб тайинлади,— деди Олимжон.

Демак, ғалабага ишонсак бўлар экан. Бошқача бўлиши мумкин эмас. Сиз фронтдан келган, чиниққан жангчисиз,— деди Жўрабоев ва Смирновга мурожаат қилди: - Иван Никитич, қандай қилиб Олтинсой сувларига янги йўл очасиз? Тоғ этакларига сув чиқармоқчи бўлганингизни билиб турибмизу, бироқ Олтинсой чуқур жарликдан оқади-да.

Тўғри,— деди Иван Никитич жавоб бериб,— жарликнинг чуқурлиги тўғри. Бироқ колхозларимизнинг раҳбарлари бундан қўрқмасалар ҳам бўлади. Жар қанча чуқур бўлгани билан жуда тор ва қирғоқлари тошдан иборат.— Иван Никитич яна дала сумкасини очдию, ичидан лойиҳани олиб стол устига ёзиб қўйди. Лойиҳа катта қоғозга чизилган бўлиб, унинг четларига сури ёпиштирилиб мағиз қилинган ва жуда бежирим букланганидан сумка ичида сезилмай турарди. У зангори рангда чизилган бўлиб, айрим жойлари қизил рангли нуқталар ва рақамлар билан белгиланган эди.— Маши, деди Иван Никитич лойиҳани райком секретари олдида ёзиб қўяркан, зангори чизиқларни ва қизил нуқталарни бармоқлари билан кўрсатиб,— тўғронни мана шу ерга қўрмагимиз лозим. Ёнгоқсой ва Узумсойнинг сувлари қўшилди ва Олтинсойга айланиб йигирма икки метр чамасида юқорига кўтарилади, ҳамда янгидан қурилган канални сув билан муттасил таъмин этиб туради. Иван Никитичнинг бармоқлари чизиқлар ус-

тида у ёқдан-бу ёққа бориб келаркан, стол атрофига йигилган одамларни сезмай, мароқ билан ҳикоя қиларди. Ҳамма унинг бармоғига тикилиб қолганди.— Шундай қилиб, биз тўғон қурамиз ва сойлардан келган сувларни йиғиб, катта сув ҳовузи бунёд этамиз. Мана шу ерда,— деди у кўм-кўк ранг билан бўялган белгини кўрсатиб,— сув ҳовузининг дарвозаси, яъни тўғон мана шу ерга қурилади. Биз қурадиган канал ана шу тўғон олдидан бошланади.

— Ажойиб оптимистсиз, Иван ака,— деди Жўрабоев унга эҳтиром билан қўлларини чўзиб. Иван Никитич бошини кўтарди-ю, ўзини ноқулай сезиб, нима дейишини билмай, ҳайрон бўлди.— Йўқ, йўқ,— деди Жўрабоев ўзини тузатишга шошилиб,— сизнинг бу одатингизни биринчи марта сезаётганим йўқ, албатта. Сиз ҳамиша оптимистсиз. Оптимист эканлигингиз айни пайтда менга жуда ҳам ёқяпти. Яширмайман, яширолмайман ҳам, Иван Никитич, марҳамат, бир саволга жавоб берсангиз, тўғон қуриш учун зарур кучларни қаердан оламиз? Ахир, бу зўр иш-ку. Шундай эмасми? Тўғон — йигирма беш метр баландда? Ахир, бу ҳазил иш эмас-ку...— У худди шубҳа маъносида сўрагандай бўлди ва атрофда ўтирганларга тикилди. Жўрабоев ҳамманинг юзида зўр истак ва ирода кўрди. Фақат Қодиров ишончсизлик ва мазах маъносида қараб турарди.— А? Иван Никитич?

Ойқиз ялт этиб район партия комитетининг секретарига қаради.

— Албатта, қурамиз,— деди Иван Никитич ва унинг бу сўзларини эшитган Ойқиз ўзини енгил сезди. «Эҳтимол, менгагина эмас,— деди Ойқиз ичида ўйлаб,— балки унга ҳам енгил туюлгандир».

— Тўғон тоғ жинсларидан қурилади,— деди сўзида давом этиб Смирнов.— Демак, бундай материаллар ўз қўлимизда. Шу ернинг ўзида портловчи моддаларни ҳам, портлатувчиларни ҳам топамиз... Меҳнатни бўлса колхозчиларнинг ўзлари адо этадилар. Демак, ишимизнинг тақдирини ана шу колхозчиларнинг меҳнатига боғлиқ.

— Меҳнатдан қўрқмаймиз.

— Ишчи кучимиз етади.

— Ҳа, кучимиз бор, ҳар ҳолда, тош ташишга қурбимиз етади,— дейишди қўшни қишлоқлардан келганлар бир-бирларининг гапларини бўлиб.

— Хўш, хулосага келайлик,— деди Жўрабоев,— Иван Никитич, хуллас, қурилишдан қандай фойда кўрамиз!

— Тўрт-беш минг гектар суғориладиган ерга эга бўламиз. Кўрдингизми, давлат аҳамиятига эга бўлган муҳим иш. Демак, бу ишни майдалаб ўтирмай, кенг миқёсда ҳал қилишимиз лозим.

Узининг ишчанлиги ва талабчанлиги билан танилган район ижроия комитетининг раиси Султонов Иван Никитичнинг орқасида туриб, унинг сўзларини диққат билан эшитди ва елкаси оша бўйнини чўзиб дафтарига кўз ташлади. Аммо ҳеч нарсани кўролмагач, докладчининг ёнига яқинроқ келди ва дафтарга тикилган ҳолда сўради:

— Иш ҳажми қанча?

— Мана, ҳамма ҳисоб-китоби,— деди Смирнов,— кўриб чиқинг, бироқ қўрқманг,— у дафтарини Султоновнинг қўлига тутқазди. Султонов диққат билан тикилар экан, Смирнов қўшимча қилди:— Иш ҳажмини оз деб бўлмайди, албатта.

Жўрабоев «Октябрь» колхозининг раиси Усмоновга қаради. У салгина энгашиб, одатдагидек, этигининг қўнжини тортиб қўйди-да, сўнгра қоматини ростлаб, ёнида ўтирган қўшнилари билан нималарнидир қизгин муҳокама қила бошлади.

— Айтинг-чи, Ойқиз, барча ишлар қўл кучи билан адо қилинадими?

— Ҳа,— деди Ойқиз майингина овоз чиқариб, у барча иш қўл кучи билан бажарилиши мўлжал қилингани учун ўзи жавобгардек уялибгина жавоб берди.

Жўрабоевнинг кўзлари атрофидаги ажинлар анча қуюқлашди. У Иван Никитичнинг ҳаракатларини кузатиб жимгина ўтирарди. Иван Никитич бўлса лойиҳаларини тахлаб, дафтарини ёпди, сумкасига солиб, зимдан Умурзоқ отага назар ташлади. Умурзоқ ота бошини қуйи солиб томирлари бўртиб чиққан қўлига термилганча ўтирарди. Смирнов унга мурожаат қилиб сўради:

— Нега индамай ўтирибсиз, ота? Ҳеч бўлмаса бирор сўз айтинг.

Умурзоқ ота шиддат билан ўрнидан турди ва икки қўлини кўксига қўйиб, Жўрабоев ўтирган столга яқинлашди.

— Дарҳақиқат, сўзламоқчиман, ўғлим. Қолхозчиларимиз сув топишга аҳд қилдилар. Албатта, бу улуғ иш. Бироқ, менда бир сўз бор.— Ота ўйланиб қолди,— дарҳақиқат...

— Саволми?— сўради райком секретари унга луқма ташлаб.

— Йўқ.

— Маслаҳатми?

— Йўқ, ўғлим.

— Бўлмаса қанақа сўз, айтаверинг, отахон, ҳа, айтаверинг.

— Дарҳақиқат, сўзим шуки, нима десам экан?.. Шубҳами... Хавотирми...

— Шубҳа?.. Хавотир?..

— Ҳа, шубҳа, хавотир.

— Хўш, хўш?

— Дарҳақиқат, ушбу ҳисоб-китобнинг ҳаммасини менинг қизим Ойқиз қилган. Ёш. Ҳали бупақанги катта ишларга қўл урмаган. Хавотирим бор. Янглишгани йўқмикан-а?..

Жўрабоев хайрихоҳлик билдириб, табассум қилди, бошини қимирлатиб, унинг сўзларини маъқуллади:

— Ойқизнинг режаларини Иван аканинг ўзи текшириб кўрди, ота,— деди у,— сиз унга ишонасизми?

— Дарҳақиқат, унга ишонмай бўладими! Иван ака олим киши. Текшириб кўрган бўлса — бас, бу бошқа гап. Энди анча енгил тортгандай бўлдим.

Ота бир зумда ўзгариб, юзлари ёришиб кетди. Худди ёшаргандай бўлди-ю, ўтирган жойига борди, яна нимадир эсига тушиб таққа тўхтади, оғзини тўлғазиб гапирди:

— Дарҳақиқат, ўғлим, биздан кўнглингиз тўқ бўлсин, халқимиз иноқ ва серғайрат, юзларингизни шувут қилмайдиган халқ. Машина бермасаларингиз ҳам майли, ҳечқиси йўқ, қўлимиз билан қураверамиз. Дарҳақиқат, кетмонни энди кўряимизми? Гўдаклигимизданоқ кетмон билан ҳамроҳ бўлганмиз. Эсингиздами, Катта Фарғона каналини қандай қурганмиз? А?..

— Эсимда, эсимда. Мен ҳам у ерда бўлганман. Канални халқ қурди.

— Дарҳақиқат, халқ. Мана биз ҳам халқимиз. Ташаббусимизни маъқуллайсизми? Розилик бериш, ўғлим, бошлаймиз.

— Отажон, биз сиздан маслаҳат сўрамоқчимиз,— деди райком секретари.

— Бе, мендан маслаҳат чиқармиди,— ота қўлини силтаб жавоб берди.— Дарҳақиқат, чолман. Маслаҳатни инженерлар берсин. Бу ерда Иван аканинг сўзи — сўз бўлиши керак.

— Сўзларингиз тўғри, ота. Албатта, олимларнинг маслаҳатини ҳам эшитамизу, бироқ сиз ҳам кўпни кўрган доносиз. Сизнинг ҳаётингиз бутун бир мактаб. Катта ва кичик ишларни халқ билан бамаслаҳат ҳал қилиш биз коммунистларнинг бузилмас қонунимиздир. Айтинг-чи, ота, сойларнинг туби чуқур, қазилган тупроқ-тошларни қандай қилиб юқорига чиқарамиз?..

— Елкамизда, ўғлим, елкамизда. Ёлғизоёқ йўлдан чиқиб-тушаверамиз. Дарҳақиқат, айтувдим-ку, Катта Фарғона каналини қандай қурган бўлсак, буни ҳам худди шундай усул билан қураверамиз.

— Биласизми,— деди Олимжон унинг сўзларини бўлиб,— тоғ шароитида эшаклардан фойдаланамиз. Бу ерда эшакка тенг келадиган куч йўқ. Қон-қон тупроқни тоғ бағрига тўхтамай олиб чиқавсеради.

— Бундай суръат билан катта иш ҳажминини бир ойда эмас, бутун ёз бўйи ҳам уддалай олмаймиз,— деди Жўрабоев.— Вазифа нимадан иборат? Вазифа — бир ой, бир ярим ой ичида сой ва булоқларни тозалаш, ариқни кенгайтириб, шу йил экадиган пахталаримизни суғоришдан иборат. Келгуси йил баҳорида тўғон ҳам қурилган бўлиши, далаларимиз янги ва доимий каналдан сув ичиши лозим.

— Сўзларингиз тўғри-ю, бироқ механизмлар бўлса эди,— деди Ойқиз. Унинг юзлари лоладай қизил эди.

— Уртоқ Жўрабоев,— Иван Никитич гапга аралашди.— Мен ўз режаларимда Катта Фарғона канали ва бошқа халқ қурилишларида тўпланган қимматли тажрибаларнинг ҳаммасини ҳисобга олганман. Менинг режаларим бўйича сойлар ва булоқларни тозалаш, эски ариқни кенгайтириб пахтазорларга сув келтириш қирқ кунда, тўғон ва канал қурилиши бир йилда адо этилишини мўлжал қилинган. Албатта, механизмлар ҳам зарур...

— Талабингиз қонуний,— Жўрабоев инженернинг талабини қувватлади.— Механизмлар зарур. Бусиз қирқ кун тўғрисида сўз ҳам бўлиши мумкин эмас.

— Биттагина экскаватор топилса эди-я,— деди

Олимжон огир нафас олиб. Усмонов унга бир қараб қўйиб, энгашиб этигининг қўнжини торта бошлади.

Жўрабоев уларга диққат билан қараб, кулиб қўйди:

— Ахир, ҳозиргина тупроқни елкада кўтариш ва эшакка ортиш тўғрисида келишиб олувдик, шекилли. Энди экскаватор сўраяпсиз... Менимча, қишлоққа сув келадиган бўлса, ўртоқ Усмонов тоғни ағдаришга тайёр. Шундай эмасми, ўртоқ Усмонов?!

— Тайёрмиз,— жавоб берди Усмонов.— Ҳақ сўзни айтдингиз.

Район ижроия комитетининг раиси кабинетга тўшалган гилам устидан у ёқдан-бу ёққа юрарди. У узун стол атрофида ўтирганларнинг орқасида таққа тўхтади-ю, шартта жавоб берди:

— Райондаги мавжуд техниканинг ҳаммасини қирқ кун муддат билан сизларнинг ихтиёрингизга берамиз.

Ўтирганлар унга ўгирилиб қараб ҳайрон бўлиб қолдилар. Ойқиз севинчи ичига сиғмай қарсак чалиб юборди. Султонов стол олдига келди-да, Ойқизнинг қаршисида туриб:

— Автомашиналар, бульдозерлар, тўртта транспортёр берамиз. Аммо экскаваторни... Сабр қилишга тўғри келади, ўн кунлар ичида юборамиз,— деди.

— Майли, розимиз,— деди Иван Никитич,— экскаватор канал қурилиши ва тўғоннинг котлованини қозиш учун зарур. Булоқларни бўлса қўл билан тозалаймиз. Битта кучли транспортёрни Кўкбулоққа қўямиз.

— Хўш, дўстларим, тайёрлик ишлари пухта қилинган, умумий ишларни бошлаб юбориш вақти келгани кўриниб турибди.— Жўрабоев салобат билан ўрнидан турди.— Назаримда, Иван Никитичнинг режалари пухта тузилган. Шунинг учун ҳам Олтинсой ерларини суғориш масаласини бугун кечқурун райком бюросида муҳокама қиламиз. Бюро бу ишда сизларга ҳар томонлама ёрдам беришни барча район ташкилотларига топширади. Фақат бир нарсани унутмаслигимиз лозим. Ҳар қандай ишнинг галабаси уни тўғри ташкил қилишга боғлиқ. Тўғон қурилиши — энг мураккаб ва қийин иш. Ҳозир ариқ ва булоқларни тозалаш ишларини қизғин бошлаб юборимиз лозим. Тўғон қурилишига бир неча экскаватор бериб, асосий ишларни шу йил ичида тамом қилсак, уни баҳорда ишга туширмақ имкони туғилади. Шундай қилсак, розимисизлар?

— Тўғри, розимиз!— деган овозлар эшитилди. Усмонов бўлса яна эгилиб, этигининг қўнжини тортиб қўйди.

— Биринчи навбатда суғорилиши мўлжал қилинган ерлар тайёрми?— сўради Жўрабоев.

— Бизнинг колхозимиздаги ерлар тайёр. Бироқ энди бошқа колхозларнинг раҳбарлари ва Иван Никитич билан бамаслаҳат барча режаларни қайтадан кўриб чиқмоғимиз лозим,— деди Ойқиз.

Жўрабоев ялт этиб Ойқизга қаради-да, бошини қимирлатиб, унинг сўзларини маъқуллади:

— Дўстлар,— деди у ўрнидан туриб ва йиғилиш давомида биринчи марта папиросга қўл юборди. Бу мажлиснинг охирлаб бораётгани аломати эди. Жўрабоев одатда йиғилиш давомида сира чекмай, фақат танаффус вақтида ёки йиғилиш тамом бўлгач, чекишга одатланган эди.— Сизларга маълумки, тоғ этакларидаги кўпгина колхозларимиз сувсизликдан пахта экмайдилар. Оқибатда бу хўжаликлар аста-секинлик билан ўсмоқда. Тоғлардаги колхозлар-чи? Улар, асосан, чорвачилик билан шуғулланади. Улар ҳам бизнинг ёрдамимизга муҳтож, яъни водийга, сувли ерларга кўчириб тушишимизни тоқатсизлик билан кутмоқдалар. Сув — ҳаёт демакдир. Сизлар сув келтиришга аҳд қилдингизлар. Энди сув туфайли пахтакор бўласизлар. Сув бахт ва қувонч келтиради. Олтинсойликлар биринчи бўлиб тоғ этакларини суғориш ташаббусини кўтариб чиқдилар. Энди бу ташаббусни кўпгина хўжаликлар қувватлаб чиқишларига ишончимиз комил. Ишларингиз ўнгидан келсин, ўртоқлар! Экиш учун санокли кунлар қолганлигини унутманг. Нима эксанг, шуни ўрасан, деган мақолни яхши биласизлар-ку!

Йигирма тўртинчи боб

Колхозчиларнинг қурилишга оммавий чиқиш кунини ҳамма ҳаяжон билан кутарди. Иш бошланадиган кун арафасида Ойқиз қишлоқ Советида қоқ саҳаргача қолиб кетди. Ҳамма ишни адо қилишга интиларди: қишлоқ Советининг котиби қолдирган қоғозларга имзо чекиш, тун сокинлигида ўзи тузган режаларни қайти-қайта кўздан кечириб чиқиш, қолаверса, кейинги кунлар ичида юз берган шошилинч ишлар ва ташвишлар,

қувонч ва ҳаяжон билан урган юрагига озгина бўлса ҳам ором бериш эди.

Йўқ, йўқ, у ҳаддан ташқари ҳаяжонга тушаётганидан нолимасди. Чунки бу ҳаяжон ёш юракнинг энг тегран жойларида тўлқин урарди. Шунинг учун ҳам одамлар буни ортиқ пайқамасди. У одатдагидан кўра тинч ва хотиржам кўринарди. Ҳатто, дадаси ҳам, Олимжон ҳам унинг ишчанлиги ва сабр-тоқатига, эпчиллиги ва қобилиятига ҳайрон қолардилару, бироқ қизнинг юрагида нималар кечаётганини билмасдилар. Қурилиш миқёсини кўз олдига келтирар экан, қиз битмас-туганмас севинч-қувонч қанотида парвоз қиларди. Ўзини худди ёшлик чоғларида баланд-баланд тоғларнинг чуқ-қиларига кўтарилганда, биринчи марта Кўктоғ устидан қадрли Олтинсой жамолига тўйиб-тўйиб боққанда қувончи ичига сиғмай, ҳаяжон билан нафаслари оғзига тиқилгандай ҳис қиларди. Мана шундай дақиқаларда у қандайдир фавқулодда, афсонавий ишларни адо этгиси, жасорат кўрсатгиси келарди. Гоҳ Архимед сингари таянч нуқтасини топса ерни ағдаргиси келар, гоҳ бир ўзи Фарҳод сингари тошли тоғларни қазिशни истарди. Ўзида ана шундай куч ва қудрат сезарди. Баъзи-баъзида шундай кучли ва енгилмас истак ва эҳтирос пайдо бўлардики, чопганича Олимжоннинг олдига боришни, унинг бўйнидан маҳкам қучоқлаб: «Мен сизни жуда севаман», дейишни ихтиёр қиларди.

Бирданига унинг дилида шубҳа пайдо бўлди. У ўз-ўзига: «Уддасидан чиқа оламанми? Кучим етармикан? Ҳамма режаларимиз тўғримикан? Хато бўлса-чи?.. Агар Қодиров айтгандек, ўзимизни ўзимиз жарга ташлаётган бўлсак-чи...» деганга ўхшаш қатор саволларни берар ва ҳар бирига жавоб қидирарди. Жавоб тополмай хуноб бўладиган ана шундай пайтларда лоп этиб Олимжон эсига тушар ё кўз олдида пайдо бўларди-да, фақат ўша жавоб топиб бериши мумкиндай туюларди. Кунларнинг бирида у тоқати тоқ бўлди-ю, қоронғи тунда Олимжоннинг ҳовлисига келиб, деразасини қоқди. Қаршисига чиққан Олимжон ҳаяжонга тушди, шоша-пиша сўради:

— Нима бўлди, Ойқиз? Бирор ҳодиса юз бердими?

Ойқиз бошини қуйи солиб турарди. Олимжон эса ҳаяжонини босолмасди, Гимнастёркасининг тугмалари-

ни қадашни ҳам унутиб, нима дейишини билмай турарди.

— Нега индамайсиз, Ойқиз, қандай воқеа юз берди?

— Ҳовлиларингиздаги булбул бирам ёқимли сайрайдики...— деди у Олимжонга тикилиб,— эшитинг, ўзи кичик бўлса ҳам, қанча кучи ва завқи бор-а. Шундай эмасми, эшитинг-а?— У бошини кўтарди, шу пайтда унинг кўзлари қоронғи кечада чақнаб турган юлдузлар сингари порлаб кетди.

— Келинг, шу ерда озгина ўтирайлик. Юринг, яхши-си, уйга кирайлик, Ойқиз,— деди Олимжон Ойқизни қистаб, унинг рози бўлишига жудаям ишонқирамай.

— Йўқ, Олимжон ака, вақт алламаҳал бўлиб қолди, кетаман, хафа бўлмайсиз-а? Кечиринг, мени тушунинг...

— Тушунаман, Ойқиз. Ҳаммасига тушунаман, Ойқиз. Ахир, биз коммунистлар-ку, нима бўлганда ҳам чекинмаймиз...

— Раҳмат, жоним, хайр, мен кетдим,— у Олимжоннинг қўлларини маҳкам сиқиб бош чайқаб деди:— Қўйинг, кузатманг. Ёлғиз юришни истайман, тушундингизми? Ёлғиз ўзим, чақнаган юлдузлар жамолига тўйиб, ўй-хаёл сураман.

Олимжон қизнинг юрагида не-не ўй-хаёллар кечаётганини чуқур биларди.

Смирнов қурилиш бошлиғи, Ойқиз эса унинг муовини қилиб тайинланди. Иш бошлаб юбориш учун ҳамма нарса тахт эди. Бригадалар тузилиб, бригадирлар тайинланган, участкалар белгиланган, ҳар бир бригаданинг ишлайдиган жойи, иш ҳажми аниқланган эди. Султонов ваъда қилган тўрт транспортёрдан учтаси иш бошига келтирилган, қолган биттаси ва яна учта экскаватор яқин кунлар ичида Олтинсойда бўлиши кутиларди. Ойқиз ҳар қачон оммавий чиқиш устида ўйланиб, режаларини кўздан кечирар экан, транспортёр ҳам, экскаватор ҳам ва бошқа ускуналар тўғрисидаги фикрлар ҳам неча бор унинг миясига кириб чиқарди.

Ниҳоят, эртага оммавий чиқиш, ҳамма тоғ бағрига ҳужум бошлайдиган кун. Эрта саҳарда ҳамма «Қизил юлдуз» колхозидорасининг қаршисидаги кенг майдонда тўпланмоғи лозим.

Ойқиз ярим кечада қишлоқ Совети биносидан ташқарига чиқди-ю, ҳайрон бўлди. Майдонда одамларнинг

овози, темир-терсакларнинг жаранглагани, туяларнинг бўкиргани эшитиларди.

«Узоқ-узоқлардаги ҳашарчилар ҳозирданоқ кела бошлашибди»,— дея кўнглидан ўтказаркан, келган одамларни ва улар нима қилишаётганини ҳозир ўз кўзи билан кўргиси келди. Бироқ шу заҳотиёқ бу фикридан қайтди. Тезроқ уйга бориш ва улуғ кун олдидан тўйиб-тўйиб ухлашга қарор берди.

У дадасини уйғотиб қўймаслик учун оёқ учида юриб ҳовлига кирди-ю, эшикнинг занжирини солиб, ўз хонасига ўтиб кетди. Бошини ёстиққа қўйиши биланоқ, ширин уйқу уни ўз бағрига тортди.

Ойқиз Кўктоғ чўққиларига тонг шафағи тушган пайтда уйғонди-да, дадасини қайнаб турган самовар олди-да кўрди.

— Ассалому алайкум, дадажон,— деди Ойқиз кайфи чоғ ҳолда.

— Ваалайкум ассалом, қизим,— чолнинг меҳри товланиб кетди.— Бунча эрта турмасанг, ҳа-я, дарҳақиқат, катта ташвишлар сенга уйқу берармиди? Қани, бўла қол, самовар қайнаб турипти, нонушта қиламиз. Бойчибарни суғориб, ем бердим. Тезроқ бўл, қизим, майдон аллақачон одамлар билан тўлган, ҳаммаёқда шовқин-сурон.

Ойқиз шоша-пиша нонушта қилиб, Бойчибарни миниб кўчага чиқди. Чиндан ҳам колхоз идораси олдидаги кенг майдон одамлар, машиналар, от-аравалар, туялар билан лик тўла эди.

«Қизил юлдуз» колхозидораси пештоқиға осилган ва ўртасига олтин суви югуртирилган ўроқ ва болғали қизил байроқ улуғ байрамларни эслатиб турарди.

Карнай-сурнай ва чилдирмаларнинг кучли овози одамларнинг шовқин-суронини босиб кетарди. Даврани ёшлар қизитарди. Узоқ-узоқ қишлоқлардан келган йигит ва қизлар музика садолари остида, қурувчиларнинг қарсаклари ва қий-чувлари ичида бир-бирлари билан мусобақа ўйнар, чаққонлик ва гўзаллик, маҳоратли санъат ва жозибали муқом намуналарини кўрсатиб, ҳаммани қойил қолдирар эдилар.

Ойқиз ёшларнинг шўх ўйинларини бирпасгина томоша қилгиси, ундан завқ олгиси келди-ю, нима қилсинки, вақт тиғиз эди. У ирғиб отдан тушиб, Бойчибарни йўл бўйидаги кекса теракка боғлади. Энди колхоз идора-

сининг айвонига кўтарилганида Олимжонга юзма-юз келди.

— Салом, Ойқиз!— деди у қувонч билан.— Ҳали кун чиқмай нималар бўлаётганини кўрдингизми? Соат ҳали етти ҳам бўлгани йўқ. Ҳатто Қодиров ҳам инсофга кириб бригадамга яна уч киши юборибди. Бу ердаги ишларни қолганлар билан амаллаб турармиз, депти.

Ойқиз уни хушчақчақ ва эпчиллиги бутун вужудида барқ уриб турган ҳолда кўриб, ич-ичидан қувонди.

— Демак, Кўкбулоқнинг кўзларини очар эканмизда?— деди у нозик овоз билан. Ойқиз шунча майин гапирдики, Олимжон буни эшитишдан кўра кўпроқ қалби билан ҳис қилди.

— Зарур экан... Сиз буюрсангиз, бутун Кўктоғни бир ўзим қазиб ташлашга тайёрман,— деди Олимжон ҳаяжон ичида.

Улар бино ичига кирдилар. Қишлоқ Советининг секретари семиз йигит, ёш бўлса-да, стол ёнида ўтириб енгини шимарган ҳолда колхозлардан келган ва бригадирлар тузган рўйхатларни қайд қиларди.

— Ҳамма келдимизми?— сўради Ойқиз.

— Ҳозир бир минг саксон киши келган!— жавоб берди котиб,— ҳали «Биринчи Май» колхозидан ҳеч ким келгани йўқ.

— Ҳой йигит, нега ёлғон гапирасан.— Одамлар орасидан йўғон овоз эшитилди. Чеккароқдаги стулдан елкалари кенг ва паҳлавон бир киши кўтарилди. Унинг бошидаги қирғиз телпаги дарров кўзга ташланарди. Бу «Биринчи Май» колхозининг раиси Норматов эди.— Ёзи «Биринчи Май» колхозидан уч юз етмиш олти киши келган,— унинг дўриллаган овози худди Ойқизнинг қулоғи остидан чиққандек бўлди.— Қолхозимиз бу қурилишга энг яхши кишиларини юборди. Тушундингми?

Ойқиз Норматовнинг кенг елкасига бир қараб қўйиб, парторгнинг кабинетига кириб кетди. Бу хона одамларга лиқ тўла эди. Парторг хонасига салгина олдинроқ кирган Олимжон Иван Никитич олдига ўтириб, Усмонов бригадаси билан тузилган мусобақа шартномасига имзо чекарди. Усмонов, одатдагидек, шу ерда ҳам этигининг қўнжини тортишни эсдан чиқармади.

— Бугун Кўкбулоқ учун мўлжал қилинган тўртинчи транспортёр келади,— деди Иван Никитич, Ойқиз билан саломлашиб,— экскаваторлар муддатидан олдин келади.

— Олимжон ака, демак, бугун бригадангиз тупроқ ва тошларни елкада кўтариб чиқар экан-да,— деди Ойқиз ҳазил аралаш.

— Майли, бир-икки кун елкада кўтарсак ҳечқиси йўқ,— деди Олимжон шўхгина жавоб қайтариб,— транспорт келса, тупроқ-тошни ўзи ташийверади.

Ҳамма майдонга чиқди. Қуёш аллақачон Кўктоғ устига кўтарилиб, оламга заррин нурларини сочарди. Борлиқ қуёш нури билан ясанган эди.

Энди жўнаш пайти келди. Смирнов, Ойқиз ва Олимжон отларига миниб, колоннанинг олдида борардилар.

Карнай овозлари янграрди. Сонсиз-саноқсиз карнайларнинг кучли садоси тоғларнинг ёнбағирларига тегиб, ҳар томонга тарқалиб кетар, акси садо берарди. Сурнайларнинг нозик ва ёқимли садолари, чилдирмаларнинг гумбури карнайларнинг овозига қўшилиб кетарди.

Қип-қизил шоҳи байроқлар колонналар устида, қуёш нурида товланиб турарди.

Шундай қилиб, колхозчиларнинг бир ярим мингли армияси «Ура» садолари остида музыка ва қўшиқларни янгратаиб, Кўктоғ этакларини штурм қилмоқ учун қўзғалди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

Йигирма бешинчи боб

Тоғ чўққиларидан даҳшат солиб оқиб келаётган кучли шамол Кўктоғ этагидаги тепалик устида қад кўтарган катта чайлага ҳужум қилиб, уни бир зумда жарликка ағдариб ташлагудек бўларди. Гарчи, шамол бир неча кундан буён борган сайин кучайиб, ҳайқириб ҳамла қилса-да, тепалик устидаги бу чайла ҳеч нимани назар-писанд қилмай, мустаҳкам қўрғондай жойида турарди.

Қурилиш штаби ана шу ерга жойлашган эди.

Ойқиз ирғиб отдан тушди-ю, ичкарига кириб ҳеч кимни тополмади. Ажабо! У ҳамма участкаларни айланиб чиқди. Кўкбулоқ атрофларини кезди, бироқ ҳеч қаердан Олимжонни тополмади. Кеч кириб, сой ичига ғира-шира қоронғилик чўкиб келарди. Қурувчилар ишдан чиқиб, гулханлар ёқиб, овқатланиш тараддудини кўрардилар. Эҳтимол, Олимжон ҳам бирон гулхан атрофида ўтиргандир.

Ойқиз ўй-хаёлга чўмиб, шу ерда туриб қолди. Бу тепаликдан ҳар қаер-ҳар қаерда чарсиллаб ёниб кўкка бўй чўзаётган гулханларни, алангада кетмонларнинг ярқираб кетишини томоша қилиш (қоронғилик чўкса ҳам зарбдор участкаларда иш қайнар эди), ишини тамом қилаётган машиналарнинг овози ва қурувчиларнинг гурунгини эшитиш, онда-сонда айтилаётган қўшиқларни тинглаш жуда нашъали эди.

«Олимжон акам ҳам эшитаётганмикан қўшиқни?»— кўнглидан ўтказди Ойқиз узоқдан келаётган ёқимли қўшиқ овозига маҳлиё бўлиб.

Олимжонга осон тутиб бўлмас, унинг хафалигида жон бор эди, албатта. Ун икки кундан буён фидокорона меҳнат қилишса-ю, Кўкбулоқдан ҳалигача бирор томчи сув чиқай демаса...

Ойқиз қўлидаги қамчиси билан этигининг қўнжига бир урди-ю, чопганича пастликка тушиб кетди. У ҳозир қўшиқ айтаётганлар олдига, қизлар даврасига бориб қўшилгиси, улар билан биргалашиб ашула айтгиси келар, мана шу кеч оқшомида овозини Олимжон эшитишини истарди. У тўғрига, ёшлигида неча бор юрган ёлғизоёқ йўлга чиқиб олишга интилар, чопишда давом этарди. Фақат олдидан одам чиқиб қолгандагина юришини секинлатиб, қоронғиликда оқариб кўринган ёлғизоёқ йўлдан яна чопиб кетарди. У ўзи учун аллақачонлардан бери азиз бўлиб қолган бодом дарахтига яқинлашиб тўхтади, нафасини салгина ростлаб олди, кейин бодом дарахти томон ўрмалаб чиқа бошлади. Ниҳоят, қадрдон дарахтига яқинлашиши ҳамано, қандайдир шарпани сезгандай, кимнингдир қорасини кўргандай бўлди. Разм солиб турса, кимдир ўрнидан қўзғалди-да, қиздан узоқлашиб, қоронғилик ичига кириб ғойиб бўлди.

— Олимжон ака!— чақирди у майингина овоз билан. Бироқ ҳеч қандай жавоб бўлмади.— Олимжон ака дейман, нега индамайсиз? Ахир, мен сизни кўриб турибман-ку. Нега мендан яширинасиз? Ёки ёлғиз эмасмисиз?

Ойқиз бир дақиқа жим қолиб, қулоқ солди. Кейин шартта орқасига бурилиб, ёлғизоёқ йўл томон чопиб кетди.

— Тўхтаг, Ойқиз!

Олимжон қизнинг йўлини тўсди. Улар бир неча дақиқа бир-бирларининг кўзларига тикилиб, жим қолдилар.

— Илтимос қиламан, ўзингизни босинг, тинчланинг,— деди Ойқиз унинг икки қўлидан ушлаган ҳолда меҳрибонларча боқиб,— сизга нима бўлди? Бир вақтлар менга, дунёнинг тўрт томони бор, уч томони ёпилганда ҳам бир томони албатта очиқ туради, деган эдингиз. Бу сўзларингиз умр бўйи эсимдан чиқмайди. Менимча, бу сўзлар доно ва мардонавор сўзлар. Шу сўзларга амал қилсангиз яхши бўларди. Эҳтимол, ҳозир сиз учун дунё-

нинг фақат бир томони ёпилгандир. Эсингизда борми? «Зарур экан... Сиз буюрсангиз бутун Кўктоғни қазिशга тайёрман», деган ким эди? Хўш? Энди нима дейсиз? Буюришим мумкин-а?

— Буюринг!

— Бу бошқа гап. Қани, айтинг-чи бўлмаса, нима учун ёлғиз ўзингиз бу ерларда қочиб юрибсиз? Ахир, бу азиз ва қадрли дарахт фақат сизники эмас-ку.

— Сиз бу дарахтни аллақачонлар унутгансиз, деб ўйлардим.

— Бу дарахтни унутиш...— ўйланиб қолди Ойқиз ва ёнига ўгирилиб, пастликка қулоқ солди,— эшитяпсизми?

— Ҳа...

Колхозимиз қизлари,
Олма-анор юзлари,
Иш-меҳнатдан чиқади
Доим айтган сўзлари.

— Айтаётганлар ким?

— Вой, ўзлари қўшиқлари билан жавоб беришди-ку. Колхозимиз қизлари-да!

Ҳаводаги уч ўрдак,
Учаласи бир ўрдак.
Бизнинг колхоз қизлари
Очилган қизил гулдак.

Олимжон Ойқизга тикилганча қолган эди. Бамисоли ҳозир туш кўраётипти-ю, уйғониб кетишдан чўчиётгандай ҳаяжонини босолмасди. Шундан бўлса керак, гаплари қовушмас, бунинг устига қўшиқ сўзларини яхши эшитолмай қолганидан баттар хижолат тортарди.

— Ойқиз...

— Эшитинг, эшитинг, Олимжон ака...

Ғижимдан рўмолинг бор,
Ой юзингда холинг бор,
Қизларнинг қўшиқчиси,
Сўзларингда болинг бор.

Қўшиқ шу ерга келганда штаб томондан Олимжонни чақирган овоз эшитилди. Буни ҳам Олимжон яхши англай олмади. Қўшиққа маҳлиё бўлган, Олимжон ёнида туриб бирга эшитаётганидан бир олам қувончга тўлган Ойқиз Олимжонга юзланди:

— Юринг, сизни чақиришяпти...

Кунлар тобора исиб борарди. Тоғ этаклари ҳали ҳам кўм-кўк бўлиб, сариқ ва қизғиш тусдаги бойчечаклар, чучмомалар, қошларига қоп-қора ўсма қўйган лолалар билан ясанган эди. Поёнсиз чўл Қизилқумга туташиб, уфқ-уфқларга боргунча кўм-кўк кўринарди. Чўл табиати турли-туман бўёқларда товланарди. Эрталаб олам зумраддан қуйилгандек ярқираб кўринса, тушга бориб сал-пал туман тушгандек, кечқурун эса ғира-шира бўлади-ю, уфққа қадар кўм-кўк камар таққандек туюлади.

Сой тубида мисранг ва бел, кетмон ва чўкичлар билан меҳнат қилувчи азаматлар жазирама иссиқни сезмас эдилар. Чунки тоғ шабадаси қизғин меҳнат билан банд бўлган азаматларнинг тер босган яланғоч елкалари ва юзларини силаб-сийпаб ўтарди. Соё бурилиб кетган шу жойда Олимжон бригадаси ишларди.

Шу ерга ўрнатилган қудратли транспортёрнинг кенг ва узун лентаси чарчаш нималигини билмас, гоҳ катта-катта тошларни, гоҳ шағалларни қирғоққа ташиб чиқарарди. Одамлар ҳам фидокорона ишлардилар. Уларнинг баъзилари бир меъёрда бориб келаётган транспортёр лентасига тош ва тупроқ ташласа, баъзилари эса чўкич ва мисранг билан тоғ тешар, қудратли булоқнинг кўзларини очишга уринар, қазиган жойларидан озгина бўлса-да, нам тупроқ ёки нам қум топишга интилардилар.

Шундай қилиб, одамлар ўн етти кеча-кундуздан буюн сув қидирадилар, аммо афсонавий булоқ ҳалигача сир бергани йўқ. Ана шў вақт ичида портлатувчилар неча бор енг шимариб ишладилар, сойда уч марта кучли портлаш овозлари гумбурлади. Бироқ бирорта кўздан бирор томчи сув чиқиб кишиларнинг дилига бирор тасалли беролмади.

Ўн етти кеча-кундуз!..

Олимжоннинг юрагида нималар кечяпти?! Энди одамлар нима ўйлар эканлар? Қодиров-чи?.. У нима деб ўйлар экан?..

Учинчи марта портлатилгач, чақир тошлар жинси ичидан шағал чиқди. Қурувчилар жонланиб кетдилар ва худди дастлабки кунлардаги сингари зўр ғайрат ва жасорат билан тоғ қазий бошладилар. Бироқ кулранг ва қуп-қуруқ шағал қуёш нурида ярқираб, кўзларни қамаштирарди. Ҳаво тобора исирди. Қурувчилар белида-

ги белбоғларини тез-тез ечадиган ва юзларидан оқиб тушаётган терларни артадиган бўлиб қолдилар.

Айниқса, шамол тўхтаган пайтларда ҳаво жуда димиқиб кетиб, сой тубида ишлаш анча оғирлашарди.

Аммо босмачилар портлатган, кўмиб ташланган Кўкбулоқ шу сой тубида эканлигига ҳамма ишонарди. Лекин бу тоғларни ўз ҳовлисидек яхши биладиган эски чўпонлар ҳам Кўкбулоқнинг ўрнини аниқ кўрсатиб беролмас эдилар. Олимжон Кўкбулоқни ўз кўзи билан кўрган чўпонлар, овчилар, чоллар билан кўп суҳбатлашди. Уларни бошлаб келиб, Кўкбулоқ ўрнини қидирди. Шу кунлар ичида у неча-неча афсоналар ва ҳикоялар эшитди, Кўкбулоқ тахмин қилинган жойларни текшириб кўрди.

Аммо ўн етти кун ичида Олимжон ҳам, унинг бригадаси ҳам қидирув ишининг охирини кўролмасди.

Ҳа, бу ерда ҳам худди фронтдагидек мардлик ва матонат зарур эди. Чунки душман биз эгаллаган истеҳкомларга жон-жаҳди билан ҳамла қилганда, етти ва саккиз марталаб атака қилганда ҳам барибир биз ғалаба қилдик.

Олимжон Ойқиз эсига солган сўзларни қайта-қайта такрор қиларди: оламнинг тўрт томони бор, уч томони ёпилганда ҳам, бир томони албатта очиқ бўлади. Шунинг учун ҳам Олимжон зўр матонат ва қатъият билан қидирув ишида давом қилди.

Шу вақт ичида ҳамма ҳунар ўрганди: бир хиллар транспортёрга юк ортиш ихтисосини эгаллади. Оқибатда, транспортёр ҳам бир меъёрда ишлаб, ортилган тоштупроқ ҳам қиргоққа чиқарилиб ташланаверди. Яна бироплар эса мисранг ёки бел билан ишлашга мутахассис бўлди. Ишини пухта ташиқил қилмоқ учун Олимжон звенолар тузди ва ҳамма қурувчиларни ана шу звеноларга бириктирди. Кунларнинг бирида у Иван Никитичга ҳасрат қилди:

— Мендан геолог чиқмаса керак. Чунки фаҳм-фаросатим етишмайроқ турибди.

Бунга жавобан Иван Никитич Насриддин Афанди латифаларидан ҳикоя қилди. Бир таниши Афанди ҳузурига келиб, депти: «Менга хат ёзиб берсангиз, Бағдоддаги дўстимга юбормоқчиман». Насриддин унга: «Худо ҳаққи, қўйсанг-чи, ҳозир Бағдодга бориб келишга вақтим йўқ», дебди. Шундай дебди-ю, уйдан чиқиб кетибди.

Бу сўзлардан таажжубга тушган киши унинг орқасидан ташқари чиқиб, Афандига етиб олгач, дебди: «Афандим, хат ёзиб бериш Бағдодга бориш эмас». Насриддин унга жавоб берибди: «Мен шундай хат ёзаманки, уни ўзимгина ўқий оламан. Шунинг учун ҳам ёзган хатимни ўзим ўқиб бермасам, унинг маъносига ҳеч ким тушунмайди».

Олимжон хахолаб кулди:

— Гапингизга энди тушундим, Иван Никитич.

— Киноя қилаётганим йўқ. Шунчаки кулдирмоқчи эдим-да.

— Раҳмат. Анча юрагимиз ёришди. Қаранг, Бекбўтанинг ҳам қовоғидан қор ёғяпти...

— Қовоғимдан қор ёғаётгани йўқку-я,— деди Бекбўта.— Ахир ўн етти кундан буён Кўкбулоққа ҳужум қиляпмиз. Кўкбулоқ бўлса писанд ҳам қилмайди.— Бекбўта кетмонини бир чеккага қўйиб, устара билан қирилган бошига ўралган ва тер билан шалаббо бўлган қизил белбоғини ечиб, юзидан оқиб тушаётган терларни артиш ва бир зум нафас олиш учун соя жой қидирди. Унинг жангчилик ҳаётини акс эттирган ғайрат тўла чеҳраси энди асабийлашган ва чарчаганлигидан далолат бериб турарди.

Бекбўтанинг сўзлари жавобсиз қолди. У бирдан орқасига ўгирилди ва жимгина ишлаётган дўстларига қараб меҳрибонлик билан деди:

— Бу транспортёр дегани жуда азамат экан-а, дўстлар?! Чарчаш нималигини билмайди-я!.. Чой ҳам демайди, овқат ҳам сўрамайди. Юқорига қараб тортгани-тортган. Мана, ўттиз киши унинг хизматидамиз, шундаям зўрға-зўрға улгураммиз-а. Бир ўзи ҳаммамизни чарчатяпти. Бунга нима дейсан, Суванқул? Нега овозинг чиқмайди?..

Суванқулнинг қовоғидан қор ёғилиб, Бекбўтага қайрилиб ҳам боқмади, сўзларини ҳам жавобсиз қолдирди. У кетмонини зарб ва эпчиллик билан ерга урар, тош аралаш тупроқни транспортёр лентасига ташларди.

— Ҳа, Суванқул, мадордан кетдинг шекилли-а?— деди Бекбўта ҳазилини қўймай.— Нафасинг чиқмай қолди.

Суванқулнинг ўнг томонида ғайрат билан ишлаётган ва катта-катта тоширни қўли билан кўтариб транспортёр лентасига авайлабгина қўяётган ёш йигит Бекбўтанинг ҳазилини қувватлаб, гапга аралашди:

— Фикримча, ишимиз қизиб кетган шу кунларда

қўшним Суванқул ака оғзим бўш қолмасин деб, эрта-лабданоқ қатиқ увитганга ўхшайдилар.

Суванқул мазахга тоқат қилолмади.

— Тегирмон тошининг овозини эшитсам ҳам, ундан дарак йўқ,— деди у қовоғини уйиб.

Йигит Суванқулнинг юзига термилган ҳолда тааж-жубланди.

Урнига Бекбўта жавоб берди:

— Эй, Суванқул, бекор гапларни айтдинг, оғайним. Чунки бу йигитнинг тили ўткирлиги тўғри-ю, бироқ сидқидил билан ишляпти. Меҳнат кунини тили билан эмас, қўл билан топяпти. Агар тинканг қуриган бўлса дам ол, оғайни, сенинг учун ҳам ўзим ишлайман, юкингни енгил қиламан. Ҳа, яъни иккаламиз учун ҳам ўзим ишлайвераман, оғайни. Аммо ҳазилсиз ҳаёт зерикарли бўлади.

— Оҳо, бунчалик паҳлавонсан,— деди Суванқул кетмонининг дастасига суянган ҳолда киноя қилиб,— сенга қолса Кўкбулоқни ҳам бир ўзим қазий дейсан-да, а? Ҳа, шундай, маҳмадоналар ҳаммаси паҳлавон бўлади. Сендай зўр паҳлавонимиз борлигидан-да, ярим ойдан бери тер тукамизу бир томчи ҳам сув чиқаролмаяпмиз.

Бу сўзлар Бекбўтанинг гашига тегдими ёки яхшироқ жавоб тополмадими, қовоғини солиб, кетмонини олиб, қизгин ишга киришиб кетди.

Суванқулнинг таънасини Олимжон ҳам эшитди. Шу пайтда у қўлида мисранг кўтарган ҳолда ҳазилкаш дўстларнинг олдидан ўтиб борарди.

«Мана энди бизнинг муваффақиятсизлигимиз элнинг оғзига тушипти,— деди у ўзича хафаланиб.— Ҳа. Дарҳақиқат, дарҳақиқат, бу сўзни кимдир қайта-қайта такрор қилишга ўрганиб қолган. Қим? Ҳа, Умурзоқ ота эди шекилли, ҳа, ўша, ўшанинг ўзгинаси. Ҳа, ҳа, бошқа участкаларда ҳар кетмон урилган жойдан сув чиқяпти, биз бўлсак тоғни ағдарсак ҳам, барибир фойда йўқ».

— Дўстлар, қулоқ беринг,— деди у қаттиқ овоз билан ўз фикрини бўлиб,— дунёнинг тўрт томони бор, унинг уч томони ёпиқ бўлса ҳам, бир томони албатта очик бўлади!

У қўлидаги мисрангни зарб билан ерга урган эди, тошларнинг ёриғига шунчалик чуқур кириб кетдики, анча вақт уриниб мисрангни чиқаролмай овора бўлди.

«Бу ҳақиқат,— деди у яна ўзича, тошларни ағдариб,— дунёнинг бир томони албатта очик бўлади. Де-

мак, ҳеч қачон умидсизланиш ярамайди. Сув шу ернинг ўзида, албатта чиқади. Фақат бригада ишонса бас, ишонса бўлади. Яна ва яна тиришмоқ зарур».

Олимжон ҳамиша ўзича такрор қилиб юрган биргина жумлани энди бригада аъзоларига ҳам очиқ-ойдин баён қилди. Бу жумла ҳаммага зўр таъсир кўрсатди. Энди темир асбоб-ускуналарнинг жаранги, тош ва шағалнинг шақир-шуқури чиндан ҳам зўрайиб, одамлар тагин ҳам зўр ғайрат ва шижоат билан ишлай бошладилар, яқинлашиб келаётган ғалабага янада ишонч ҳосил қилдилар.

Бироқ Олимжон ҳамон хаёл суларди: «Бошқа бригадалар ҳар куни янгидан-янги булоқлар очилганидан рапорт берсалар, мен ҳар куни қазилган тош ва тупроқнинг кубометри тўғрисида ахборот бераман. Уят! Одамларга қарашга юзим шувут. Иш шундай кетаверса нима бўлади? Шармандалик! Йўқ! Белни бундан ҳам маҳкамроқ боғлашимиз керак. Кучларимиз етарли, фақат зўр бериш... албатта, зўр бериш зарур...»

Шундай қилиб, у бор кучи билан ишга шўнғиб кетди. Шу кундан бошлаб бригадада янги тартиб-интизом ўрнатилди. Ҳеч ким уйига кетмайдиган бўлди. Оқибатда, бригадага хатлар кела бошлади. Бир вақтлар Ойқизнинг «сояси» бўлиб юрган Меҳри энди колхоз правленийсининг котиби бўлиб ишлар ва ҳар куни тоғда ишловчиларга хат-хабар, газета, журналлар олиб келарди.

Олимжон қурилиш бошланган биринчи кунлардан оқ Қодировдан узлуксиз хат олиб турарди. Раис экскаваторлар келганидан, қурилиш бошлиғи битта зарбдор бригадани тўғон қурилишига, иккинчи бригадани канал қурилишига қўйганидан ва тўғондан бошланган канал колхозларнинг экинзорларига қараб қурилишидан (гўё Олимжон бу ишлардан хабарсиздай) хабар қиларди. Қодиров хабарларни ёзиб, «хўш, бригаданга ишлар қалай, қидирган хазинангни топдингми?..» дея сўраётгандек бўларди. Сўнг Қодиров дарҳол шикоятга ўтарди: «Ишга тажриба кўзи билан қараганда, айни пайтда менга қийин бўлди. Қўлидан иш келадиган ҳамма азаматлар тоғда, сизларнинг олдингизда, менинг олдимда эса чоллар ва ёш болаларгина қолган, холос. Улар билан ҳам тил топиш қийин». Олимжон илжайиб қўйиб, бошқа хатни олди. Трактор бригадасининг бошлиғи Погдин севинч билан хабар қиларди: «Иккита янги трак-

Тор олдик, қудратидан қўриқлар титрайди! Энди бизга юлғун ҳам, ковул ҳам писанд эмас. Қўриқ ва бўз ерларни ўзлаштириб, унга пахта экишимиз мумкин. Фақат Қўкбулоқни тезроқ тозаланг, канал қазинг, кўпроқ суи беринг, биз бўлсак, бу ерда қаттиқ ҳаракатдамиз».

Шундай хабарлар Олимжонни қанчалик хурсанд қилса, шунчалик хафа ҳам қиларди.

«Йўқинга нима деб ёзсам экан?— деб сўради у ўз-ўзидан,— қанча шағал ва тупроқ қазилганини ёзайми?...»

У яна мисранг ёки чўкичга ёпишар, жон-жаҳди билан ерга урарди, чарчаш нималигини билмай, ғайрат билан ишлар: юзидан мунчоқ-мунчоқ бўлиб оқаётган ва кўзларига тушиб ачиштираётган терларни ҳам артишга фурсат тополмасди. Ҳамма бригада бошлиғидан ибрат олар ва қизғин меҳнат билан банд эди.

- Қани, ўзларинг айтинглари-чи, ҳар бирингизнинг Фирҳоддан нима камлик жойингиз бор?— деган овоз эшитилди тепалик устидан,— ҳорманг, дўстлар, ишларингиз юришиб кетганини кўриб турибман.

Тепалик устида брезент шапка кийган қурилиш бошлиғи турарди. Унинг юзлари офтобда қорайиб кетган, ўзи жуда хурсанд эди. Хурсандчилигидан пастга сакраб тушишга ҳозирланаётгандек кўринарди.

— Бор бўлинг, Иван Никитич,— ҳаммадан олдин унга Ёкбўта жавоб қилди.— Ишимиз кеча қандай бўлса, бугун ҳам шундай, ўзгариш йўқ. Қаерга чўкич урсанг, тош ва тупроқ чиқади. Сувдан дарак йўқ. Аммо ҳар бир қўшиқнинг охири бўлганидек, ишимизнинг ҳам натижаси бўлар. Қўкбулоқ қайнаб чиқади, албатта, қайнаб чиқади, ўзингиз ҳам кўрарсиз...

Олимжон ишдан юқорига, инженерга тикилган ҳолда жимгина турар ва ишадандир хавотир олиб, бошлиқнинг оғзини пойларди. Иван Никитич қўлидаги тошни сой тубига отди-ю, орқасидан қўлларини ёзиб, ўзи ҳам сакраб тушди.

— Ҳей-ҳей!..— инженернинг тошдай пастга отилганини кўриб, ич-ичидан қўрқиб кетди Суванқул ва овози борича қичқириб юборди. Суванқулнинг ёнида ишлаётган йигитча бўлса қўрққанидан томоғи қуриб қолди. У инженерни ушлаб қоламан дея югурган эди, бироқ улгура олмади. Инженер аллақачон эсон-омон ерга тушиб, брезент шапкаси билан эғни ва тиззасидаги чангларини қоқарди.

— Ҳой, Иван Никитич,— деди Суванқул бош чайқаб,— бирор фалокат юз бериши мумкин-а, тепаликка қаранг, тўрт метрча келар.

— Ўрганиб кетганман машқ қилавериб, Суванқул, ўрганиб кетганман,— деди у ҳамон чангларини қоқаркан, кулги аралаш.

— Ҳамма сенга ўхшаганми, Суванқул,— деди Бекбўта киноя билан,— Иван Никитич инженер, таниқли ирригатор, ўз умрида кўпни кўрган одам. Ахир, йигирма беш йилдан буён ер суғоради. Фронтни айтмайсанми! Бу тоғлар нима... Иван Никитич бу тоғлардан худди архардек сакрайди. Иван Никитич сенга ўхшаш танбаларга ўзи намуна кўрсатиб таълим беради. Эсингдан чиқмасин бу сўзлар, оғайни!

Бекбўта ўз сўзларидан мамнун бўлиб кафтига туфлади-да, кетмонни қўлга олди.

Иван Никитич Олимжон билан участка атрофида юрардилар. Бу ерлар портлатишдан пайдо бўлган тош ва тупроқларга тўла эди. Бироқ шундан кейин ҳам сувдан нишона кўринмасди. У ер-бу ерида ёриқлари сезилиб турган баланд тош девор тозаланган сой тубидан яққол кўриниб турарди.

Смирнов билан Олимжон одамлар ишлаётган жойда ўтириб, бир-бирига қарама-қарши чиқиб турган харсангни синчиклаб кўздан кечирдилар. Улар папирос тутатиб, маъюс ўтирардилар.

— Тўғриси айтсам, Кўкбулоқдан сув чиққанини сира кўрган эмасман. Қаердан сув чиқишини ҳам аниқ кўрсатиб беролмайман,— деди Смирнов қовоғини уйиб, харсангдан кўз узмай.— Булоқ кўзлари мана шу ерда бўлса ажаб эмас, кўрдингми?— Иван Никитич сойнинг ичига суқилиб кирган тоғ жинсларини кўрсатди қўли билан,— мен бу ердаги ҳамма хилватгоҳларни кезиб чиққанман, ҳар бир тош менга таниш. Чамамда, сув чиқадиган жой мана шу ер бўлса ажаб эмас. Биз тозалайдиган булоқларнинг ҳам боши шу ернинг ўзида бўлса керак. Менинг фикримча, шундай. Мана шу жойларда ер ости денгизи бўлиши эҳтимолдан узоқ эмас. Кўкбулоқнинг боши ҳам ана шу денгиздан бошланса ажабмас. Мана шу сув йўлини топиш — сенинг зиммангда.

— Вазифа равшанку-я, бироқ уни қандай қилиб ҳал қилса бўлади?— сўради Олимжон қуриб қолган лабларини сал-пал қимирлатиб. Иван Никитич унга қаради.

— Агар Қўкбулоқдан нишона кўринмаса, яна бир марта портлатамиз. Бироқ бу жуда қалтис иш. Мана шу харсанг деворни портлатиб сувга йўл очиш ҳам мумкин, шу билан бирга яқинлашиб қолган сув йўлини кўмиб ташлашимиз ҳам мумкин. Яхшиси, портлатмасдан сувга етишимиз керак.

— Мен бошқача деб ўйлаётиман, Иван Никитич, шундай ҳам бўлиши мумкин,— деди Олимжон ўй-хаёлга чўмиб, аллақачон ўчиб қолган папиросга тикилган ҳолда.

— Қандай?

— Босмачилар Қўкбулоқни портлатганда тоғ жинслари силжиб, барча сув йўлларини бутунлай барбод қилган бўлса керак.

Иван Никитич ўрнидан турди, кулранг тош деворларни диққат билан кўздан кечириб, кафти билан сийпалаб, жавоб берди:

— Йўқ, дўстим, бу ерда тоғ жинслари силжимаган. Бунинг учун босмачилар мана шу тош деворни, мана шу харсангларни портлатишлари лозим эди. Кўриб турибсанки, тош девор, катта харсанглар минг-минг йиллардан бери қандай турган бўлса, ҳозир ҳам шундай турипти. Демак, сув чиққан кўзлар шу ерга яқин. Сен тўппа-тўғри шу кўзлар томон борясан.

Иван Никитичнинг самимий сўзлари Олимжонга далда берди.

— Пастдаги участкаларда иш қандай боряпти?— сўради у чиройи очилиб, қўллари билан водийни кўрсатаркан,—сўраб билмасак, ўзингиз айтмайсиз ҳам. Тўғон қурилиши қандай боряпти? Анча кўтарилиб қолгандир?

— Яқинда кўтарилади. Котлован қазиш тугалланди. Тўғон қурилишида ҳам, канал қурилишида ҳам ишлар пухта, дўстим. Ойқизнинг айтишига қараганда, Умурзоқ ота бошлиқ чоллар бригадаси Қултепанинг ўнг томонидаги қўриқ ерларни очаётган эмиш. Албатта, сув келиши биланоқ биринчи навбатда ўша ерлар суғорилади.

— Эҳ, Иван Никитич, ажойиб ишлар!— Олимжон қувонч билан бир қўлини мушт қилиб иккинчи қўлининг кафтига урди,— сув бўлса эди...

— Сув бўлади!— деди Иван Никитич,— яхши ният ёрти мол, деганлар. Ишонч дегани ҳам ғалабанинг ярми дегани. Ўзинг фронтда бўлгансан, бу ҳақиқатни мендан кўра яхшироқ биласан.

— Раҳмат, сизга, Иван Никитич,— Олимжон маъюс жавоб берди.— Яхши ниятларингиз ва самимий сўзларингиз учун раҳмат! Менда ҳам ишонч бору, аммо сувдан дарак бўлавермаганидан кейин...

Смирнов жавоб бериш ўрнига Суванқулга яқинлашди ва унинг елкасига қўлини қўйиб сўради:

— Суванқул, Кўкбулоқни очамизми, йўқми? Сен нима деб ўйлайсан?

— Очмасдан колхозга қайтмаймиз, Иван Никитич,— деди Суванқул баланд овоз билан. У яна нимадир демоқчи эди-ю, бироқ ҳозиргина у билан тортишган, тили ўткир, гапга чечан қўшниси унинг сўзларини оғзидан юлиб олди:

— Арслоннинг изига тушдикми, бас, орқага қайтиш йўқ. Ўғил бола гап шу!

— Ҳақиқатан ҳам арслоннинг изига тушдик. Энди сира ҳам орқага чекинолмаймиз. Ваъда бердикми, енг шимариб ишга киришдикми?.. Икки қўлимизни бурнимизга тиқиб қишлоққа кириб боролмаймиз-ку,— деди Бекбўта шошиб-шошиб гапириб.

— Менимча, ишнинг қоқ киндигидан олгансизлар,— деди Иван Никитич.

— Ҳақ гап,— деди Бекбўта унинг сўзларини маъқуллаб,— ишнинг киндиги Кўкбулоқ. Оз ўтмай, унинг сувлари юзага чиқиб, далаларимизга оқади.

Одамларнинг юзларидаги табассум Бекбўтанинг сўзларини маъқуллаб турарди. Уларга қўшилиб Иван Никитич ҳам самимий кулди. Сўнгра у шамол учуриб кетмаслиги учун брезент шапкасини босиброқ кийди-да, одамларга мурожаат қилди:

— Дўстлар, хайр энди, борай. Сизларга муваффақият тилайман. Қишлоққа қайтганларингда бутун водий халқига: «Смирно, Кўкбулоқ баҳодирлари келяпти», деб команда бераман.

У олдидан худди ғолиблар ўтаётгандек қўлини чаккасига қўйиб салом берди-да, кулги аралаш шахдам одим ташлаб кетди.

Йигирма олтинчи боб

Ниҳоят, ўн еттинчи кун деганда умид ва ишонч пайдо бўлди. Қазилган жойдан анча нам сариқ тупроқ чиқди. У ариқларнинг тубидаги силлиқ шағалга аралашти-

риб қўйилгандек қаттиқ эди. Бу ер тоғ жинсларидан дарҳол тозаланди. Энди бу ерга урилган кетмон одатдагидек жаранглаб, пешонага сапчимас эди. Бироқ ҳали ҳам қум кўринмасди. Бундан чиқди, булоқнинг кўзлари бу ерда эмас, бошқа ерда экан. Эҳтимол, салгина наридадир, Кўкбулоқ ҳам наридадир, унинг юзлаб кўзларидан қайнаб чиққан зилол сув мана шу ерлардан оққандир.

Олимжон ўз фикрига ўзи қаттиқ ишонди-да, етти кишини транспортёр лентаси олдида қолдирди, бошқаларни звено-звенога ажратиб иш участкаларига биркитди.

Кеч кириб борарди. Қуёш чўққилар орқасига ўтиб кетиши билан сой ичига салқин ҳам тушди. Ҳаммаёқ жимиб қолгандек эди. Фақат ерга урилган кетмон ва чўкичларнинг овозигина эшитиларди, холос.

Шу пайт зўр иштиёқ билан кетмон ураётган Олимжоннинг юрагида нималар бўлаётганини ҳис қилиш қийин эмас эди. У ерни ковлаб, тупроғини қирғоққа ирғитар, Бекбўта бўлса бу тупроқларни бир меъерда транспортёр лентасига ташлаб турарди. Оз ўтмай, Олимжон ишлаётган жой анча чуқурлашди. Энди у белигача қудуқ ичида кетмон чопарди.

— Бригадир, жойимизни алмаштирсак бўларди,— деди Бекбўта ниҳоят қаддини ростлаб.

Олимжон унинг гапини жавобсиз қолдирди. Кўтарган кетмони шу пайт боши устида қотиб қолди. Ерга тикилган Олимжон бир зум турди-да, сўнгра кетмонни астагина қирғоққа қўйиб, қудуқ ичини қўли билан ковлай бошлади.

— Нима чиқди, бригадир?— сўради Бекбўта бетоқат бўлиб.

Олимжон унга ўгирилди-да, қўлидаги сарғиш ва қалин сопол синиғини кўрсатди.

Бекбўта ирғиб пастга тушди.

— Нима бу?..

— Кўза.

— Кўза?!

— Ҳа, кўрмаяпсанми? Кўза. Мана болдоғи, мана бўйни, таги...

— Тўғри, тўғри. Буни қара-я?!

— Биласанми, бу нима деган гап?

— Биламан,— деди Бекбўта шивирлагандай, сопол сишиқларини тозалаб, бир жойга йиғаркан,— эҳтимол...

— Нима?— деди Олимжон унинг сўзини оғзидан олиб,— ҳеч қанақа эҳтимоли йўқ. Қўзалиги равшан. Кимдир булоқ бўйида қолдиргану портлаш вақтида кўза синиб, тупроқлар остида қолиб кетган. Демак...— у хурсанд бўлиб, савол маъносида Бекбўтага тикилиб қолди.

— Демак, сув яқин... Демак, топилди деган гапми?..

Ҳаяжон билан айтилган бу сўзларни эшитган Суванқул чопиб келди.

— Топдиларингизми?— сўради у қудуқ ичига тикилиб.— Нега индамайсизлар?— У овозининг борича бақриб юборди, баланд овози бутун сойга тарқалди.— Ҳей-ҳей! Бу ёққа келинглар, бу ёққа! Тезроқ, тезроқ! Булоқни топдик!

Ҳамма қудуқ бўйига йиғилди. Ҳамон иш қизгин эди. Ун етти кун ичида ҳеч ким ҳеч вақт ҳозиргидай ғайрат ва жадаллик билан ишламаганди. Ана шу ҳаяжонли дамларда ўзида мисли кўрилмаган куч ва қувват сезмаган, қалби умид ва севинчларга тўлмаган ҳеч кимса йўқ эди.

— Ҳаммамиз ҳам Кўкбулоқ сувидан қониб-қониб ичганга ўхшаймиз-а,— деди, тиниб-тинчимеган Бекбўта. Бироқ унга ҳеч ким жавоб бермади.

Ҳамма қизгин иш билан банд. Транспортёр лентаси тўхтовсиз бориб келар, қудуқдан олинган тупроқни юқорига олиб чиқар, тупроқнинг қўплигидан транспортёр лентаси ғирчиллар эди.

Ер қазувчилар яна бир қават булоқ тошлари ва дона-дона қумларга дуч келдилар. Бу эса булоқнинг белгиси, топилганидан дарак берарди. Энди галаба яқин эканлигига ҳеч ким шубҳа қилмасди. Ҳамма фидокорона меҳнат қувончли натижалар беришига ва ниҳоят, шу ерда қавариб чиққан қўллар ҳамда қора терга ботган юзлар Кўкбулоқнинг зилол сувлари билан ювилишига қаттиқ ишонарди.

Ниҳоят, транспортёр сой тубидан қазилган тупроқнинг сўнгги кубометрларини чиқариб бўлди. Одамлар ўзларини мисли кўрилмаган даражада енгил сезардилар. Орага сукунат чўккан, ҳамма чуқурликка тикилганди. Қудуқнинг ичи шағал ва қумлардан аллақачон тозаланган бўлса ҳам, қуп-қуруқ эди.

— Бу нима? Нима бўлиши мумкин?

Олимжон одамларнинг безовта бўлаётганларини пай-қаб, тушунтиришга ва юпатишга интилди:

— Кўкбулоқ тош ва қумлар остидан сизиб чиқмаган, балки мана шу харсанг ичидан қайнаб чиққан,— қўли билан кулранг тошларни кўрсатди,— бу харсанг-тошлар девори кўп жойидан ёрилиб ғалвир-ғалвир бўлиб кетган. Мана, диққат билан қаранглар-а, қуёшнинг тафти ҳам, шамолнинг жаҳли ҳам, совуқнинг запти ҳам, ёмғирларнинг ҳужуми ҳам минг йиллар мобайнида ана шу тош деворларга ҳамла қилгану ғолиб келолмаган, шундай эмасми?

Колхозчилар бригадирнинг сўзларини жим туриб тинглардилар.

— Ҳатто портлатиш ҳам бу тош деворларни буза олмаган,— деди Олимжон сўзида давом қилиб.— Босмачилар сув чиқадиган кўзларини тош ва тупроқ билан беркитиб ташлаганлар. Ана шу тош ва тупроқлар узоқ вақт зичланиб ётиб тошга, харсангтошлар жинсига қўшилиб кетган. Қани, Бекбўта, чўкични бер-чи!

Олимжон чўкич билан кенг ёриқнинг ичини теша бошлади. Ёриқ орасидан қандайдир тиканакли бута кўкимтир бўлиб кўзга ташланарди.

— Шу ёриқнинг ўзи Кўкбулоқ бўлса-я!..— деди Суванқул чўкичнинг тўқиллаган овозига қўшилиб.

Бутун бригада ишнинг боришини қувонч ва ҳаяжон билан кузатарди. Аллақачон чарчаган, терга ботган, чанг-тўзон қўнган юз-кўзлар диққат билан чуқур ичига тикилиб турарди. Чўкич урилган ҳар бир дақиқада узоқ вақтлардан буён кутилган сув қайнаб чиқаётгандай туюларди, ҳар бир урилган чўкич охиргисидай бўлиб кўринарди. Яна бир зум... Яна бир чўкич... Яна бир марта... Эҳтимол, ана шуниси охиргиси бўлса... сўнгра булоқ сувлари қайнаб чиқади-ю, водийларга чопади, ҳосилдор ерларни суғоради...

Бироқ сувдан дарак йўқ эди!

Колхозчиларнинг юраклари ҳам қўнғироққа ўхшаб қолди, энди ҳар дақиқада бу юраклар тош деворларга уриларди. Дук... дук... дук... ҳозир урилган чўкич мақомида одамларнинг томир уришларини ҳам ўлчаш мумкин эди. Бир, икки, уч, тўрт...

Олимжон пастки лабини тишлаган ҳолда, ҳамон тош деворлар, харсангтошларнинг ёриғига чўкич билан урарди. Харсангтош ўртасидаги ёриқ жуда ғалати бў-

либ, тошнинг юқорисига ҳам чиқмас, пастига ҳам тушмасди. Кулранг тош ўртасида қорайибгина кўриниб турарди. Бироқ ёриқ юқорига чиққан сари торайиб борар, пастга тушган сари кенгаяр, Суванқул сингари паҳлавоннинг елкаси сигадиган даражада бўлиб, Олимжон худди шу ерни қазирди.

Олимжон чўкич билан қизғиш ва ялтироқ тошларни майдалаб, қўлига олди, диққат билан кўздан кечириб, чўкич урилган жойларини кафти билан сийпалаб кўрди:

— Кўкбулоқ мана шу ерда!— деди у чарчаган гавдаси билан орқага ўгирилиб.

Бекбўтанинг тоқати тоқ бўлди. У Олимжоннинг қўлидан чўкични олиб, унинг ўрнига ўтди.

Олимжон тош устига ўтириб, юзларини силади. Энди у ўйинга тушиши, севинч-қувонч билан ўйинга тушиши ҳам мумкин эди. Ҳамма билсин, сув яқинлигини ҳамма билсин. Бу зўр бахт, бахт қувончи билан ирғиб-ирғиб, сакраб-сакраб ўйнаш мумкин-ку. Аммо чарчаш, мадордан кетиш... Фақат шугина имкон бермаяптимикин?.. Балки бошқа сабаб бордир. Юрагини ғаш қилаётган шубҳа халақит бераётгандир. Ке, иқроп бўл, Олимжон, иқроп бўл. Юрагинини ана шу шубҳа тимдаламаса, тош устида тинчгина ўтирармидинг?

У одамларга аланглаб қаради-ю, ҳайрон бўлиб, деди:

— Кеч бўлиб қолдимиз? Қоронғи чўкаётганини ҳам сезмай қолибман. Демак, бу кун ҳам ўтди. Ҳамон сувдан дарак йўқ!..

— Олимжон ака! Ҳой Олимжон ака!— сойнинг нариги томонидан чақирган овоз эшитилди. У колхоз правлениесининг котиби — Меҳрининг овози эканлигини дарҳол таниди ва ўтирган жойидан туриб, қўлини оғзига қўйиб жавоб берди.

— Ҳа!.. Нима ишинг бор?

Қичкина Меҳри сой ичида худди соядек кўринарди. Катта харсанг ёнидан ўтиб келаркан, жажжигина қизча пилдираб келаётганга ўхшарди.

— Хўш, Меҳри, нима гап?— сўради Олимжон қичқириб.

— Тезроқ мажлисга боринг. Фақат сизни кутишяптилар,— сой ичида Меҳрининг ингичка овози жаранглаб эшитилди-ю, бир зумда ғойиб бўлди.

Чиндан ҳам, ишни тамом қилиш вақти бўлди. Бошқа участкалардаги одамлар аллақачон дастурхон атрофида ўтиришгандир.

— Бўлди, тамом қилинглар, оғайнилар!— деди Олимжон.— Бугунги иш ўта қизғин бўлди. Энди дам олинглар.

У ғира-ширада сой бўйлаб, катта харсангтошлар ичидан ўтиб борарди. Эрталаб шу тошлардан бирига камари билан гимнастёркасини ечиб қолдирган эди.

Йигирма еттинчи боб

Олимжон чайлага чиқаётганида кеч кириб қоронғилик чўккан, зилол осмонда катта ва ярқироқ юлдузлар чақнаб турарди. Бу тоғларнинг осмони жуда паст, одамнинг боши устида осилиб тургандек эди. Ҳамма ёнбағирлар ва сойларда гулхан ёниб, алангаси барала кўришиб турар, гулхан олдида юрган одамларнинг қораси кўзга ташланарди. У ёқдан-бу ёққа ўтиб юрганлар аланга ёруғида гоҳ кичкина, гоҳ ҳаддан ташқари катта, қўпол бўлиб кўринарди.

«Минг йиллардан бери бу тоғлар тошдай қаттиқ уйқуда эди. Уларни уйғотиш ҳеч кимнинг фикрига ҳам келмаган эди,— дея кўнглидан кечирди Олимжон чайлага яқинлашганда,— мана энди биз, совет кишилари сув чиқарамиз деб уни уйғотдик... Хўш, чайлада, стол атрофида ўтирганлар ким? Иван Никитич, Ойқиз... уларнинг ўртасида ўтирган ким бўлди? Ҳа, ҳа, райком секретари, эҳтимол, мени кутаётгандирлар».

Чайла олдида, стол ёнида кўм-кўк ўтлар устида мажлисга келганлар ўтирар эди. Олимжон кеч қолганидан ич-ичидан хижолат бўлиб, ўзини койий бошлади. У куттириб қўйган кишиларни сира-сира ёқтирмас, келганини сездирмаслик учун ҳамманинг орқасига, ўт устига ўтирмоқчи эди, бироқ олдиндагилар дарров пайқаб қолиб, орқаларига ўгирилиб, қочириқ билан ҳазил қила бошлашди:

— Хўш, бригадир, қани, айт-чи, Кўкбулоқда нималар бўляпти ўзи? Эшитишимизга қараганда, сен арслоннинг изига тушган эмишсан, шундайми? Эҳтимол, ҳашарчига муҳтождирсан?

— Ҳа, оғайнилар. Ҳеч вақт ғўрани узум деб бўладими?

— У довюрак йигит, довюраклар тошдан нон пиширади. Шошмай туринглар ҳали.

— Олимжон, яхшироқ эшитганинг маъқул, оғайним. Қулоғингни ерга қўйгин-да, қунт билан эшит. Қаерда сув қулқулласа, ўша ерни қазийвер. Албатта, сув чиқади.

— Олимжон сувнинг қулқуллашини қаердан билсин. Партия ташкилотимизнинг секретари ичмайдиган одам бўлса... Бобожон, асли Кўкбулоққа ўзинг борсанг яхши бўларди-да!.. Сувнинг қаерда ва қандай қулқуллашини билишга устаси фарангсан-ку!..

Қаттиқ ва беғараз кулги кўтарилди. Жўрабоев, Ойқиз, Иван Никитичлар бошларини кўтариб орқа томонга, қоронғиликка қараб қотиб-қотиб кулишдилар, кейин ўзаро алланималар дея шивирлашишди. Стол устида ёниб турган чироқнинг нури атрофни жуда хира ёритарди. Шунинг учун ҳам мажлисга келганларнинг юзлари зўрға кўзга ташланарди.

Иван Никитич ўрнидан турди-ю, қаттиқ овоз билан гапирди:

— Ўртоқлар, мажлисни очамиз. Таклиф этилган ўртоқларнинг ҳаммаси келди. Ҳозир район партия комитетининг секретари ўртоқ Жўрабоевнинг ахборотини эшитамиз.

— Қадрли дўстлар!— деди Жўрабоев ўрнидан туриб.— Мен сизларга хушхабар келтирдим. Ҳа, қувончли хабар. Яқинда республика партия ва ҳукуматимизга Олтинсой ерларини ўзлаштираётганимиз, қандай қилиб сув топишимиз тўғрисида хабар қилиб, барча илтимосларимизни камтаринггина қилиб ёзган, анча-мунча ёрдамлар сўраган эдик. Бироқ катта ташаббус бошлаганимизга ўзимиз ҳам етарли баҳо беролмаган эканмиз. Партия ва ҳукуматимиз бу ишнинг ниҳоятда муҳим эканлигини кўрсатиш билан бирга зўр ғамхўрлик қилдилар. Энди биз тоғ этакларини биринчи бўлиб очмоқдамиз, Қизилқумга ҳам биринчи бўлиб ҳужум бошлаймиз. Тушундиларингизми? Шундай қилиб, илтимосларимизда кўрсатилганидан ҳам анча кўп маблағ ва техника юборганлар.

Жўрабоев гимнастёркасининг кўкрак чўнтагидан тўрт букланган қоғоз олди-да, уни авайлабгина очди. Одамлар жим ўтирардилар. Ана шу жимликда қоғознинг шилдираши ҳам яққол эшитилиб турарди.

Бирданига тоғ чўққиларига қандайдир бир қизнинг янгроқ овози тарқалди.

— Вой, раҳмат! Одамлар, нега жим турибсизлар! Уртоқ Жўрабоев, раҳмат!

Бу овоз ҳаммани оёққа турғизди. Одамлар қувончлари ичига сиғмай бир-бирларини қучоқлар, қарсак чалиб қичқирар эдилар.

— Жонажон партиямиз яшасин!

— Ҳукуматимизга шон ва шарафлар бўлсин!

Олимжон қандай қилиб президиум столи олдига бориб қолганини сезмай қолди, ҳаяжон ичида Жўрабоевга қўлини бериб, деди:

— Уртоқ Жўрабоев, сизга ҳам чин кўнгилдан раҳмат.

— Бу сўзлар сизга тааллуқли. Ахир, ташаббус кўтарган сизлар, сиз билан Ойқиз.

Ойқиз уларнинг сўзларини эшитмай, ўрнидан турди ва қўлини кўтариб одамларни тинчйтишга интилди. Одамлар аста-секин яна ўт устига ўтирдилар. Жўрабоев партия ва ҳукумат қарорини ўқий бошлади.

Қарорда ҳамма ишларнинг ҳажми ва бажарилиш муддатлари аниқ кўрсатилганди. Булоқларни тозалаш, канал ва тўғон қуриш, сув ҳовузининг ҳажми, янги ерлар очиш билан алоқадор вазифалар тўла ҳал этилганди. Шу билан бирга, бу ерларда янги қишлоқлар қуриш ва бу қишлоқларга тоғларда истиқомат қилувчи деҳқонларни кўчириш мўлжалланган эди. Қарорнинг охирида эса, Олтинсой колхозлари яқин вақт ичида янги ерларнинг кўп қисмига пахта экишлари учун ишонч билдирилган эди.

Район партия комитетининг секретари қарорни ўқиб бўлгач, қоғозни қайтадан буклай бошлаганда унинг шитирлаши ҳаммага эшитилиб турарди. Колхозчилар қувончлари ичига сиғмай жимгина ўтирар ва ҳамма шу жимликни бузмасликка интиларди. Ҳозиргача улар нималар тўғрисида ўйлаб, умид қилган бўлсалар, нималар тўғрисида сўз юритган бўлсалар, энди буларнинг ҳаммаси қарор шаклини олиб, қонун даражасига кўтарилган эди. Энди бу қонунни бажариш — асрий орзу-умидларни бажариш демакдир. Илгари шундай орзу-умидлар тўғрисида гапиришга журъат қилолмаган бўлсалар, энди бу орзу-умидларни рўёбга чиқариш ҳар бир олтинсойликнинг шон-шарафи ва бурчига айланди. Чин-

дан ҳам Умурзоқ ота айтгандек, оппоқ очилган пахта-ларни кўрар экан, ким қувонмайди дейсиз! Одамнинг қўли билан бунёд этилган тўғонни ва зилол суви чайқалиб турган денгизни кўрар экан, ким қувонмайди дейсиз! Янги каналда тўлиб оқаётган сув ҳосилдор ерларимизни асрий уйқудан уйғотса, ранг-баранг қилиб ясатса, ким қувонмайди дейсиз!

Бу қадар зўр ўзгаришларни ҳамма ўйлаган, ҳамма орзу-умид қилган эди.

— Дўстларим,— деди Жўрабоев,— бир замонлар халқимизда «хомхаёл» деган ибора мавжуд эди. Бу сўз қаердан келиб чиққан? Турмушнинг ўзидан. Чунки бу ерларнинг эгаси Қобилхўжа эшон ва унинг ўғли Азимбойлар бўлганида, халқнинг битта ҳам орзу-умиди рўёбга чиқмаган, халқнинг истак-армонига ҳеч ким қулоқ солмаган, энди биз «хомхаёл» деган иборани тамомила унутганмиз, чунки бизнинг давримизда халқ орзуси, халқ тилаги албатта амалга ошади, ҳақиқатга айланади. Партиямиз ва ҳукуватимиз халқнинг тилак-орзуларини албатта амалга оширади. Бизнинг мамлакатимизда халқ тилак-орзулари қонун кучига эга бўлиб, албатта, турмушга татбиқ этилади.

Кечагина бахт-саодат тўғрисида ўйлаган ўйларимиз бугун ҳақиқатга айланди: Олтинсой ерларига сув чиқариш, Қизилқумга ҳужум. Энди бу ҳаммамизнинг тилак-орзуларимиздир. Бу тилак-орзуларимизни ҳам ўз қўлимиз билан амалга оширамиз. Бунга шубҳа қиладиган бирор киши топилармикин ичимизда?

— Йўқ!— дея жавоб беришди ўтирганлар яқдиллик билан.

— Энди бу ҳужжат,— деди сўзида давом қилиб Жўрабоев, букланган қоғозни боши устига кўтариб,— биз учун мисли кўрилмаган истиқбол йўлини очиб беради. Энди бу биз учун коммунизмга йўлланмадир. Вазифамиз — ана шу тарихий қарорни бажаришдан иборатдир. Бунинг учун нима қилмоғимиз лозим? Биринчи навбатга мўлжалланган ишларимизни ўз муддатида адо қилиш, агарда уддасидан чиқа олсак «Қизил юлдуз» колхозининг бирорта бригадасида пахта экиш. Белни маҳкам боғлаб фидокорона ишга киришайлик, дўстларим!

Район партия комитетининг секретари охириги сўзларини айтиб тугатмасданоқ, бригадирлар стол атрофини

ўраб олдилар. Ҳамма қолган иш ҳажмини ҳисоблаб чиқиб, қанча вақт ичида адо қилиш режасини туза бошладилар ва кўпи билан ўн кун деганда булоқларни тозалашдан иборат биринчи навбат ишлар адо қилинишини айтдилар.

Фақат «Октябрь» колхозининг раиси Усмонов хаёл дарёсига чўмиб, лом-мим демай столга суянгани ҳолда ўтирарди. У бош бармоғини тишлаб, ичида ўз имкониятларини ҳисоблаб чиққач, этигининг қўнжини тортиб қўйди-да, нолиш қилди:

— Биз ишлаётган участкада ер қаттиқ: чўкич ўтмайди, мисранг ҳам. Ахир, қандай қилиб тўққиз-ўн кунда шундай оғир ишнинг уддасидан чиқамиз? Йўқ, эпломмаймиз. Ваъда беролмайман. Мана, Қаримни олинг. Унга осон. Чунки канал қазиётган жойи ер эмас, сариғ ёғ. Албатта, бундай жойда...

Бироқ уни гапиришга қўймадилар. Теварак-атрофдан луқмалар ташланди:

— Жудаям оҳу зор қилманг, Усмонов. Тоғни ағдариб қўйибсизу ўзингизни нимжон қилиб кўрсатасиз-а.

— Кўкбулоққа кўзинг тушмаганга ўхшайди-а? Олимжон ҳар куни қанчадан-қанча тош қазиётганини билмассан-а? Ўша ерга сени қўйганларида борми, ҳўнграб йиғлаганингни кўрардик.

— Бе, Усмоновнинг гапига ишониб бўладими? Насриддин Афандини ҳам алдаб кетадиган одам. Биламиз уни, ҳозир кўз ёши тўкади-ю, икки кундан кейин қарабсанки, биринчи бўлиб рапорт бериб турибди-да.

Усмонов ҳар ҳолда шубҳаси борлигини кўрсатиб, қулочини ёзди. У бир дақиқа ўйлаб тургач, бошқалардан орқада қолмаслигини билдирди.

— Иш мана бундай бўпти.

— Яшанг, Усмонов!— Уни қувватлаган овозлар эшитилди.

— Хўш, комсомол бригадиримиз қани? Нима учун индамайди?

— Билмайсизми? «Ичимдагини топ» дейдиганлар хавфли бўлади, дейишади.

Қарим аста ўрнидан турди-да, стол олдига келишга журъат қилди.

— Биз ҳеч кимни алдашга одат қилганимиз йўқ. Қаналда ҳам иш кўп. Райком секретарининг ахборотидан сўнг комсомоллар билан маслаҳатлашиб, кучларимизга

зўр берамиз. Албатта, ўртоқ Усмоновдан орқада қолмасмиз, деб ўйлайман.

— Сифати қандай бўлади?— сўради Ойқиз.

— Сифати дейсизми? Ўз-ўзидан маълумки, сифати аъло бўлади!— Қаримнинг овози ҳамиша бўғиқ ва юмшоқ эди. Айниқса, бирор нарсадан таъсирланса унинг овози яна бўғиқ ва ўта юмшоқ чиқади.— Бундан ташқари, комсомоллар менга,— деди у сўзига қўшимча қилиб. Ҳамманинг диққат-эътибори Қаримнинг охириги сўзларида эди.— Қўкбулоқда ишлаётган бригадани мусобақага чақиришни топширдилар. Олимжон акам рози бўлсалар, албатта.

— Розимиз,— деди Олимжон кутилмаганда ўрнидан туриб қувончли овоз билан.

Йиғилиш тамом бўлиб, ҳамма жой-жойига тарқалди. Пировардида Жўрабоев ҳам уйига кетди. Сойнинг ичида ёниб турган гулханлар бирин-кетин ўча бошладди. Иван Никитич, Олимжон ва Ойқиз ҳамон тепалик устида, чайланинг олдида ягона чироқ ёруғида ўтиришардилар.

— Демак, бригадамизни Қарим мусобақага чақирди. Майли, мусобақада ютқизсак ҳам майли. Бироқ чекинмаймиз,— деди Олимжон шижоат билан,— Қаримдан орқада қолсак ҳам майли, фақат чекинмаймиз!

— Сизни чекинасиз деяётганим йўқ,— деди эътироз билдириб Ойқиз,— фақат сўрадим, холос. Чигитни ким экади, шуни сўрамоқчийдим.

— Бизсиз ҳам экаверишади. Қодиров экади.

— Қодиров?! Сизга нима бўлди, Олимжон ака? Худди Қодировни билмагандек гапирасиз-а! Агар тоғдан сел келса ҳам раиснинг тўпигига чиқмайди-ку. Ҳийланайранг ишлатиб, сувдан қуруқ чиқишга ўрганиб қолган. Очигини айтсам, раисга ишонмайдиган бўлиб қолдим, нима топширилса шуни барбод қилади.

— Қандай ишни?

— Чигит экиш-чи. Олимжон ака, наҳотки, чигит экишнинг қанчалик муҳимлигига сизни ҳам ишонтирмағим лозим бўлса?.. Биттагина бригадада бўлса ҳамки... Бу улуғ ишнинг бошланиши-ку. Токи чигит экишга ўзингиз бошчилик қилмагунингизча, мен хотиржам бўлолмайман. Шунинг учун ҳам Қўкбулоқдан сув чиқадими-йўқми, барибир, сиз тезроқ колхозга етиб боришингиз зарур...

— Ҳали бригадамиз ҳақидаги гаплардан беҳабарсиз шекилли-а?— сўради Олимжон кулимсираб.— Биз арслоннинг изига тушган эмишмиз. Уни қўйиб юбориш... Қўйиб юборсак, ютқазган бўлар эмишмиз. Энди тушундингизми? Биз бўлсак, голиб чиқишни истаймиз. Шундан кейингина қишлоққа ёруғ юз билан кириб борамиз, деб онт ичдик. Бусиз, Кўкбулоқ сувисиз қишлоққа қайтиб борадиган одам йўқ. Бироқ қачон сув чиқади?..

— Тўхта, тўхта,— деди Иван Никитич гапга аралашиб.— Менга қара, ҳали Кўкбулоқдан сув чиқишига шубҳа қиляпсанми?

— Шубҳа қилаётганим йўқ, Иван Никитич. Кўкбулоқни албатта топамиз. Бироқ қачон? Мана шу савол мияни қотиряпти. Иннайкейин, мен ҳам бошқалар қатори мажбурият олганман... Бир ҳафта...

— Демак, сенинг ихтиёрингда ҳали бир ҳафта бор. Эсингдами, бир ҳафта ичида фронтда қанчадан-қанча воқеалар бўларди! Мустаҳкам қўрғонга айлантирилган қатор-қатор шаҳарларни олардик. Бас, шундай экан, номусни қўлдан берма. Бошингни қуйи солма, ноумид бўлма. Эрталаб участканда бўламан. Хайрли кеч.

Иван Никитич стол устида турган дала сумкасини олиб чайлага кириб кетди. Чайланинг брезент билан ўралган девори ёнида турган тахта каравотига бориб ўтирди.

Ойқиз билан Олимжон маъюслик билан ўринларидан туриб, тепаликдан пастга, арчазор ичидаги хотин-қизлар палаткаси томон йўл олдилар.

Ярим кеча... Ой аллақачон Кўктоғ чўққисига кўтарилиб, атрофни кучсиз ва аммо сеҳргар нури билан ёритиб турарди. Ана шу сокин оқшомда ёқимли ва нордон ҳид таратган арчалар ҳам, эндигина куртак чиқариб кўм-кўк бўлиб қолган тоғ олчалари ҳам, қаддини кўтариб турган харсанглар ва ердаги майсалар ҳам мана шу сеҳрли нурга чўмиб нафас оларди.

Ойқиз Олимжоннинг қўлидан ушлади.

— Хафа бўлдингизми? Хато гапирдимми?

— Аксинча, қизишиб кетдим. Сиз-ку, ҳақсиз-а. Мен бўлсам...

Ойқиз таққа тўхтади ва унинг оғзини кафти билан беркитди:

— Келинг, бу тўғрида гапирмаймиз. Хўпми?

У қизга бўйсунди ва унга маънодор тикилиб қолди.

— Жоним, хўпми?— у чиройли қўлини йигитнинг лабидан ололмасди,— хўпми-а?..

Олимжон қотиб қолганча қизнинг юзига термилиб турарди. Сўнгра дарҳол ўзига келди-ю, икки қўли билан Ойқизнинг кичкина ва чиройли қўлини ғижимлаб, лабига босди, тўйиб-тўйиб ўпди. Ойқиз эса оёғи чарчагандек бўлиб, бошини унинг кўкрагига қўйди.

Бахт қувончига кўмилган Олимжон нафаси оғзига тиқилган ҳолда қизнинг сочларидан, бўйинларидан, юзларидан ўпарди. Ойқиз тобора кучсизланиб, Олимжоннинг ўпишларига қаршилик қилолмасди.

Йигит билан қизнинг боши устида қандайдир ғувиллаган кучли овоз эшитилди. Кўққисдан кўтарилган бу шарпа ғўё уларни ширин уйқудан уйғотиб юборгандек туюлди. Олимжон билан Ойқиз қаттиқ ҳаяжонланиб, бошларини кўтардилар. Қандайдир қудратли қуш қалин ёнғоқзор ичидан чиқиб, қанотлари билан шохларни савалагандек шовқин солиб узоқларга учиб кетди.

— Бойўғли,— деди Ойқиз,— ҳаммасини кўрди.

— Кўрса кўраверсин,— Олимжон яна ўпмоқчи эди-ю, бироқ Ойқиз бир қадам орқага чекинди.

— Бас, Олимжон ака... Бас. Кейинроқ.

— Қачон?

— Яқинда.

— Қачон ахир, айтсангиз-чи? Сизнинг «ҳа» деган сўзингизни эшитиш, Кўкбулоқдан сув чиқаришдан ҳам қийин бўлиб кетди,— у яна қизни бағрига босди:— Тўй қачонлигини айтмагунингизгача қўйиб юбормайман.

— Яқинда.

— Йўқ, аниғини айтинг.

— Айтаман, қўйиб юборсангиз айтаман.

Йигит қизга бўйсунди.

— Мен сизни сув учун юборганман. Ана шу сувни олиб келганингиздан сўнг... Икки ҳафта ўтгач, бир оғиз жавоб сўзини эшитасиз.

Қиз чаққонлик билан энкайди ва бир қисим кўм-кўк майсани юлиб олиб, йигитнинг тугмаларини ечди-да, майсани унинг ичига ташлади.

— Мана сизга... уйқу келтирадиган ўтлар... Боринг энди, ухланг.

Қиз қанотини ёзган қушдай қўлларини ёзди ва бир зумда арчазор томон чопиб кетди. Арчазор ичида, ой нурида оқариб турган палаткалар кўзга ташланарди.

Кочкурун қурилиш бошлигининг муовини Ойқиз Умурзоқови, эртага тўғон қурилиши бошлансин, деган буйруққа имзо чекди.

Олтинсой сувлари бу ерга оқиб келгач, чуқур ва тор жарликдан, тошлар ичидан шовқин-сурон солиб пастга тушиб кетарди.

Тоғнинг тинчи бузилиб, асрий уйқусидан уйғонди. Уни доњюррак одамлар уйғотдилар, ўзларининг қўшиқлари, машиналарнинг овози билан, болға ва чўкичларнинг гурсиллаб урилиши, бел ва кетмонларнинг жарангланиши, тошларнинг шақир-шуқур синиши билан тоғ ора-ларини тўлдирдилар.

Олдин мутахассис-олимлар: геологлар, гидрогеологлар, геодезистлар келдилар. Улар ҳамма жойларни нухта кўриб чиқдилар, тошлардан намуна олдилар, Олтинсой сувларининг оқимини ва миқдорини ўлчади-лар, сойларнинг харита ва планларини чизиб, сўнгра лойиқа туздилар.

Уларнинг орқасидан қурувчилар келдилар ва шу-шу сойларнинг ичи шовқин-суронга тўлди. Қурувчилар тўғон қуриладиган жойда сувни бошқа йўлдан оқизади-ган вақтги канал қуриб, сўнгра котлован қазишга ки-ришдилар.

Олтинсой сувлари ана шу тўсиқларга дуч келиб, ҳад-дан тинқари ғазабланди ва кўпикланиб ўзига йўл қи-дири бошлади. Бундай йўлни қурувчилар кўрсатдилар. Улар тошлар ичидан йўл олдилар ва шундай қилиб, Олтинсой ана шу тошлар ичида ҳайқириб, тўлқин уриб, пастга тушиб кетаверди. Олтинсой пастга отилиб туш-ганидан сўнг анча жойгача ҳайқириб чопарди-да, сўн-гра одамларнинг иродаси билан яратилган тақдирига тая бериб, тинчланиб, аста-секин оқарди.

Қатор-қатор машиналар ва аравалар портлатилган кулнинг, қизитилган темирга ва ақиққа ўхшаш қорам-тир тошларни ташиб келарди. Бу тошлар қуёш нурида ялтираб, сой қирғоқларида, қурилиш майдонида уй-либ ётарди. Оз ўтмай, котлован қазилиб, тўғон қурил-гач, Олтинсой одамларнинг иродасига бўйсунадиган бўлади.

Ойқиз тўғон қурилиши бошланадиган қуни саҳарда, Қўнтор чўққиларига қуёш шуълалари тушмасданок уй-

фонди. У ҳаддан ташқари шошиларди. Чунки тоғлик жойларда қоронғилик қанчалик тез тушса, тонг ҳам шунчалик тез отарди. Шунинг учун ҳам қиз ишга ошиқарди. Бунинг устига бугунги кун кутилгандан ҳам тез киргандай туюлди. У отига эгар босаркан, дарров тонг ёришиб, ёғдуси қувноқ кўзларига тушганини ва кеч қолаётганини сезиб, ўзидан-ўзи ёзғира бошлади.

— Бизни қанчадан-қанча ишлар кутяпти, Бойчибар,— деди у отининг айилини тортиб,— бугун шундай кунки...

Ойқиз қишлоқ Советига кириб, район партия комитетига телефон қилди. Шу заҳоти Жўрабоевнинг таниш овози эшитилди. Ойқиз севинч-қувонч ичида ахборот берди: котлован тайёр, бугун туш вақтида тўғон қурилиши бошланади.

Жўрабоев Ойқизни чин дилдан табриклади ва уни сал ранжитди ҳам: тўғон қурилиши бошланишида бўлолмаслигини, банд эканлигини билдириб, узр сўради.

— Балки эртага қолдирармиз?..— деди Ойқиз сўник овоз билан.

— Нега?— район партия комитети секретарининг овози бўғиқ эшитилди.— Агар ҳамма иш ўз вақтида адо қилинган бўлса, эртага қолдиришнинг ҳожати йўқ. Ишни чўзиш — жиноят! Менсиз бошлайверинглар. Камроқ тантанабозлик, кўпроқ жавобгарлик бўлсин. Тантанани вақти келганда қилармиз.

Ойқиз юзлари ўтдай ёниб, қип-қизариб кетди, трубкани илиб қўйди. У муздай қўллари билан ўтдай ёнган юзларини силаб, хижолатини босишга уринди.

«Майли! Бошлаш лозим бўлса бошлайверамиз!»— деди у ўзига-ўзи дадиллик билан. У ирғиб Бойчибарга ўтирди-ю, уни қамчилаб тоғ томон шамолдай учиб кетди.

Ойқиз Бойчибарни йўрғалатган ҳолда ўй суришни ёқтирарди. Ҳозир у тўғон қурилишини бошлаб юбормоқ учун ҳамма нарса тахт эканлиги тўғрисида хаёл сурарди. Уч кундан буён Смирнов тўғон қурилишида кўринмас, канал қурилиши ва булоқларни тозалаш ишларини жадаллаштириш билан банд эди.

Ойқиз тўғон қурилишини бошлаш тўғрисидаги буйруққа қўл қўйганда ҳамма иш Иван Никитичнинг лойиҳаси ва кўрсатмаси асосида олиб борилаётганига си-

ра шубҳа қилмасди. Мана, ҳозир от устида бораркан, тўғон лойиҳаси кўз олдида шундоққина гавдаланиб турарди.

«Ҳа, ҳамма иш тахт. Бошласа бўлади.— Уйлади у изғирин шамолга юзини тутиб,— эҳтимол, бугун Иван Никитич ҳам келиб қолар...»— деди ўзига-ўзи тасалли бериб.

— Тўғоннинг икки томони — чап томони ҳам, ўнг томони ҳам қирғоқдан қазилган ўраларга кириб боради,— деган эди Иван Никитич бир ҳафта бурун, лойиҳани кўздан кечириб,— сўзларимга тушундингизми?.. Йўқ, бу ердаги арифметика жуда осон, яъни тўғоннинг икки қаноти қирғоқнинг ичидан ўйилган ўраларга қадалади, юқоридан то пастгача бир хилда ўраларга қадалади. Ана шу ўралардан чиққан тошлар ҳам биз учун керак бўлади, хўш, ажойибми, а?

— Ҳа, жуда ажойиб,— тасдиқлади Ойқиз.— Бу — ишимизни анча осонлаштиради. Узоқ-узоқ карьерлардан тош ташиш азобидан қутқазади,— деди у Иван Никитичга, унинг халқ ғамини еяётганидан, қурувчилар меҳнатини осонлаштиришни ўйлаётганидан хурсанд бўлиб.

Бироқ колхозчилар уни ҳайратда қолдирдилар. Бир ҳафта ичида тўғон қуриладиган жойга шунча тош ва шағал йиғдиларки, энди қирғоқдан тош ковлашга ҳам эҳтиёж қолмади. «Майли. Қирғоққа қўл урмай қўя қолайлик,— ўйлади Ойқиз.— Тўғон ана шу қирғоқларга туташиб кетиб, тош-метиндек тураверади. Вақтни айтмайсизми, қирғоқдаги тошлар ичидан ўралар қазиб қанча мушкул. Бунинг учун қанча вақтимиз беҳуда кетади. Бир томондан иш тиғиз, баҳор келяпти, экин-тикин...»

Бойчибар чиройли бошини баланд кўтарган ҳолда, қулоқларини чимириб, бир меъёрда йўрғалаб, тизгинга қараб оёқ ташларди. Тизгин тортилганми, бўш қўйилганми, жадалига олинганми, равон қўйилганми — от шунга қараб юрар эди. Шу билан бирга ҳеч қачон Ойқизнинг измидан чиқмас ва жим туришни, қачон эркаланиб, шўхлик қилишни, қачон таққа тўхташ ёки бирор отни кўрганда бош кўтаришни, аччиқ қамчи ейишдан ҳам қўрқмай кишнаб юборишни — ҳаммасини биларди. Баъзи-баъзида Ойқиз билан ўйнашар, унинг узангида турган этикчасини юлқилаб тортар ва унинг шўх-шўх

кулгисини эшитишга сазовор бўларди. Бойчибар жуда зийрак эди.

Ҳозир-чи? Ҳозир шўхлик вақти эмас, Ойқиз шошиларди. Агар шўхлик қиладиган бўлса, жазо олиши таяин эди. Шунинг учун ҳам тизгин қаттиқ ва талабчан қўлда эди.

Тоғ ёнбағирлари турли-туман чечаклар билан қопланган. Ойқиз яшил майсазорга тикилди: «Бу ерлар охириги йил ухламоқда, келгуси йил баҳорида абадий уйғонади, мана бу буталар, ковуллар ўрнида пахта гуллайди... Иван Никитич ажойиб одам-да, ташаббусимизни дарров қувватлади, дарров истиқболни кўрди... Унинг лойиҳаси мардонавор тузилган. Олтинсой сувларини ёнбағирларга қайриб юбориш, қўриқларни, Қултепа атрофларини суғориш... Бугина эмас, бошқа колхозларнинг ҳам ерларини, «Октябрь», «Биринчи Май»нинг ерларини ҳам суғориш... Бахтимиз борки, шундай инженерга эгамиз... Халқимиз-чи... Халқимиз ҳам мардонавор, бундай халқ билан тоғни ағдариш мумкин... Мана энди, оз вақт ўтар-ўтмас тўғон ҳам қирғоқлардаги тошлар бўйи кўтарилади...»

Бу фикр қизнинг қалбини янгидан-янги қувонч билан тўлғазди. «Менга таянч нуқтасини беринг, ерни ағдараман». Жуда тўғри айтилган. Чиндан ҳам... Ўзингда шунча куч-қувват сезсанг... мумкин-ку...

— Хўш, нега сен уйқу босгандай судраласан?— деди Ойқиз Бойчибарга. Бойчибар бўлса ҳамон бир меъёردа йўрғалиб борарди. Ойқиз отнинг қорнига қаттиқ қамчи босган эди, бадани ачиб, чопиб кетди. Ойқизнинг юзларига шамол урилиб, бошидаги рўмолчасини тушириб юборди. Энди унинг бўйнига бойланган рўмолча орқа томонида кичкина елкан бўлиб кўринарди. Ойқиз ҳар қачон тоғ йўллари ва илонизи бўлиб кетган ёлғизоёқ йўлларда шамол билан ўйнашиб юришни, қулоқлари остида ҳуштак чалиб ўтган шамолга тегажаклик қилишни, тоғ шамоли сочларини ёзиб, кўйлаklarини учириб, ҳатто баданларига муздек тегишини жуда-жуда севарди.

Оз ўтмай, шамолнинг товуши тўғонда ишлаётган машиналарнинг товуши билан қўшилиб кетди. Ойқиз йўлдан бурилди-ю, тепалик устига чиқди.

Отнинг тизгинини бўшатиб, тепалик устидан пастга тикилди. Пастда нимаики мавжуд бўлса, ҳаммаси худ-

ди кафтдагидек яққол кўринарди. Тўғон қуриладиган котлован аллақачон тайёр бўлиб, у ерда одамлар ҳам, машиналар ҳам кўринмасди. Дунёга жар солиб сойдан чиқиб келаётган экскаватор тепалик устидан қараганда гугурт қутисидек бўлиб кўринарди. Шағал ва тош ортилган машиналар эса кўз илғамас даражада ўрмалаб юрарди. Ойқиз котловандаги ҳаракатларни диққат билан кузатар экан, унинг кўзи нариги қирғоқда уймалашиб, бир-бирлари билан гаплашиб турган колхозчиларга тушди. Айниқса, котлованнинг қоқ ўртасида туриб, қўлларини силташган ҳолда бир-бири билан жуда қизгин гаплашаётган икки киши унинг кўзига яққол кўринди. «Тортишяптими ёки уришяптими?..» — деб ўйлаган Ойқиз уларга тикилиб қолди. Турганларнинг бири Усмонов эди. У икки букилиб этигининг қўнжини тортарди. Иккинчиси эса, тўлагинадан келган прораб Жалолов бўлиб, кўк рангли пахталик нимчасининг тугмалари ечиқ эди. Жалолов ҳар қачон жаҳли чиқса ёки бирор масала устида ким биландир мунозара юритса ҳамisha дўпписи орқасига ўтиб кетарди-ю, кенг пешонаси силлиқ бошига туташиб, терлаб ва ярқираб турарди.

Усмонов тепалик устида от миниб турган Ойқизни кўрди-ю, ҳамроҳини туртиб қўйди. Жалолов шартта бош кўтариб, қўлини қимирлатиб ишора қилди. Сўнгра икки қўлини оғзига карнай қилиб овозининг борича қичқирди, яна қўл кўтариб ишора қилди. Бироқ Ойқиз унинг қичқирганини, нималарни деб бақирганини сезиб турса ҳам, овозини асло эшитмас эди.

— Эшитганим йўқ! — деди Ойқиз ўзича уларга эътибор ҳам қилмай. «Майли, тортишаверинглар, — кўнглидан ўтказди у ва енгини тортиб, соатига тикилди, — шағал карьеры шу бўлади. Хўш, тош карьеры-чи? Вақтим бор, кўриб келишга улгураман», дея кўнглидан ўтказди-да, шағал чиқадиган карьерга тушмади ҳам, уни кўрмади ҳам. Чунки бу ерда иш қайнарди. Шағал ортилган машина ва аравалар тез-тез ўтиб турар, бўшаганлари эса бир-бирини қувиб орқасига қайтарди. Аравакашлар ва шоферларнинг ҳуштак чалишиб ҳазил қилишганлари, шўх-шўх кулгилари — ҳаммаси ишнинг бир меъёردа қизгин кетаётганидан далолат берарди.

— Ҳорманг! Ҳорманглар! — Ойқиз ўзига рўбарў келаётган азаматларни қутлашга зўрға-зўрға улгурарди. «Бу ерда ҳеч қандай топшириқ беришнинг зарурати

Йўқ. Одамлар ҳамма нарсага тушунадилар»,— деди у ич-ичидан мамнун бўлиб.

Тошлар қазиб олинган, машиналар, араваларга ортилаётган жойларни кўздан кечирар экан, бутун атроф таниб бўлмас даражада ўзгариб кетганига қойил бўлди. «Кечагина бу ерлар қоп-қора харсангтошлар билан қопланган эди,— деди ўзича қалби қувончга тўлган ҳолда,— бугун-чи? Тошлардан ному нишон қолмапти. Бутунлай ўзгариб кетипти».

Ойқиз эрта азонда портлаш овозидан уйғониб кетганини, уйлар силкиниб, ойналар дириллаганини, нима бўлганини дабдурустан билолмай, сўнгра эс-ҳушини йиғиб олгач, ўздан-ўзи кулганини эслади. «Эртага кўрармиз, қанча тошлар ағдарилганини биламиз. Демак, портлатувчилар тун бўйи мизғимай ишлаганлар».

Ҳозир у ана шу портлатувчиларни кўргиси ва мард қўлларини қисиб, табрик қилгиси келди. Ойқиз уларни сўнгги ҳафталарда бот-бот кўриб турарди. Шу кунларда бўлса тоғларда бир неча бор портлаш гумбурлади. Портлатувчиларнинг ишлари кўп, аммо ўзлари камгап одамлар экан, Ойқиз бир неча бор юзма-юз келиб суҳбатлашди-ю, аммо кўп саволларига жавоб ололмади. Айниқса, портлатувчиларнинг бошлиғи, новчадан келган, ориқ, юзлари чўтир киши ҳамиша қовоғи солинган ҳолда юрар ва жуда камгап эди. Ойқиз унинг ёшини ҳар қанча билишга уринса ҳам, билолмаган эди.

— Уни йигирма ёшда деса ҳам бўлади, қирқ ёшда деса ҳам,— деди Иван Никитичга бир куни. У илжайибгина қўйди.

Ойқиз Николай исмли бу йигитнинг қайсидир қилиғи ёқиб қолганига ўзи ҳам тушунолмасди. Ҳар ҳолда, унинг юлдузи иссиқ кўринарди. Иван Никитич портлатувчилар билан бир неча бор йиғилиш ўтказганда Ойқиз ҳам сўзга аралашгиси келди. Топшириқ ёки маслаҳат бериш учун эмас, албатта. Агар шундай қилгудай бўлса борми, роса кулгили бўлар эди-да! Фақат портлатувчилар билан шунчаки суҳбатлашиб, танишиб олиш, уларнинг ким эканликларини билиб олишга қизиқарди, холос. Қизиқди-ю, мавриди келиб, улар билан бафуржа суҳбат қилишга муяссар бўлолмади. Чунки учала портлатувчи ҳам ўз ишлари билан ниҳоятда банд бўлиб, Ойқизга эътибор қилолмадилар. Улар Иван Никитич олдига йиғилганларида, Ойқиз нимадан гап оч-

масин, қандай савол бермасин, Николай ҳаммасига розидай, фақат бошини қимирлатиб қўярди, холос. Ойқиз ёшлигида тоққа чиққанда бургут ҳамла қилганини ҳикоя қилиб берса ҳам, Николай пинагини бузмади, ҳар галгидай бошини қимирлатиб ўтираверди. Ойқиз ўзига бепарқ қараган ҳар қандай кишидан қаттиқ хафаланиши мумкин эди. Бироқ нима учундир Николайдан хафа ҳам бўлмади. Эҳтимол, Ойқиз портлатувчиларни тенги йўқ довюрақлар деб билгани, афсонавий қаҳрамонлар деб ҳисоблагани учунми, ҳатто портлатувчилар жасоратини эски одамлар тасаввурида ҳар қандай мўъжизаларга қодир бўлган худолар ҳам бундай жасорат қилолмайди, деб фараз қилганлари учунми — ҳар ҳолда, Николайдан ҳам, унинг дўстларидан ҳам хафа бўлгани йўқ.

Ойқиз олдинига бир боладан, сўнгра иккинчи боладан портлатувчилар қаерда эканлигини сўради. Мақсади — боя кўнглидан ўтказгани — мушкул ва хавфли касб эгаларининг қўлларини сиқиб, ташаккур айтиш эди. Бироқ болалар портлатувчилар тун бўйи ишлаб чарчаганларини, ҳозир палаткаларда ухлаб ётганларини айтдилар.

Бу ердаги ишлар шағал олинадиган карьердагидан ҳам қизгин борарди. Одамлар катта-катта харсангтошларни кўтариб араваларга, машиналарга юклар эдилар. Бу ерда шағал карьерига каби ҳуштак чалиш ҳам, ҳазил қилиш ҳам, одатдаги шўхлик, бир-бирини қувиб ўтиш ҳам йўқ эди. Аксинча, машина ва аравалар тартибли равишда, бир-бирига халақит бермай аста-секин бориб келарди.

Ойқиз бу ердан кетишга ҳозирланиб, эндигина отини бурган эди, қўққисдан Қодировга кўзи тушиб қолди. У жуда катта харсанг орқасида бўлиб, елкаси ва бошигина кўриниб турарди. Қодиров портлаш вақтида афдарилиб тушган катта тошга тикилган ҳолда, нимадан-дир қўрқиб хавотирланаётганга ўхшарди. Ойқиз унинг орқа томонидан келди-ю, бирданига қичқириб ирғиб отдан тушди.

— Нега пинагингизни бузмай турибсиз? Ахир, харсанг болаларни мажақлаб юборади-ку!

У катта харсангтошни аравага ортиш учун жон-жаҳди билан уринаётган икки бола томон югурди. Болалар тошни арава бўйича кўтариб, нима қилишларини бил-

масдилар, чунки арава устига ағдарай десалар, кучлари етмас, ерга ташлай десалар, оёқлари мажақланар эди.

Ойқиз нафаси оғзига тиқилган ҳолда етиб келди-ю, тошнинг тагига елкасини қўйиб, болаларга ёрдам қилди. Аммо тош жуда оғир эди. Айниқса, қиз боланинг нимжон елкаси ҳаддан ташқари оғирликни дарров сезд.

Шундагина Қодиров ҳам яқинлашиб тошнинг тагига қўл юборди-да, бор кучи билан кўтарди, тош аравага ағдарилиб тушди. Шундан сўнг Қодиров қўлидаги чанг-тупроқни қоқиб, бирор ерига доғ тегмадимикин, деб кийимларини кўздан кечирди.

— Ҳа. Энди билдим,— деди Ойқиз кулимсираб,— кителингиз ҳам янги, этигингиз ҳам янги экан, чангга ботишидан қўрқибсиз-да. Бироқ сиз билан биз бегона кишидек кузатувчи бўлиб турсак, сира ярашмайди-да, ўртоқ раис.

— Она сути оғзидан кетмаган гўдакларни харсанг-тош кўтаришга ҳеч ким мажбур қилгани йўқ,— деди Қодиров жаҳли чиқиб.

— Улар ҳамиша жасорат кўрсатишни, қаҳрамон бўлишни истайдилар,— деб қўйди Ойқиз уни чимчилаб олгандек.

— Бўлсалар бўлаверсинлар, улар қаҳрамон бўлишни истасалар, менга нима? Тош кўтариш менинг ишим эмас. Сизнинг ҳам ишингиз эмас. Ишга тажриба кўзи билан қаранг, Умурзоқова, обрўйингизни сақланг, ҳа. Қурилиш бошлиғининг муовини эканлигингизни унутманг,— деди Қодиров пичинг аралаш. Аммо Ойқиз раиснинг «насиҳат»ларини эшитмай, болаларга танбеҳ берарди. Сўнгра ўзи ҳам болаларга қўшилиб, аравага тош ортиша бошлади.

Қодиров бир дақиқа уларга тикилиб турди-ю, пешоналарини тириштириб, жаҳл аралаш кулимсираб қўйди.

— Нима қилиб турибсиз? Ёрдам берсангиз бўлмай-дими?— деди Ойқиз ердан тош ола туриб.

Раис истар-истамас уларга яқин келди-ю, икки букилиб, бир неча майда-чуйда тошларни аравага ташлади.

— Тезроқ бўлинг, тезроқ,— деди Ойқиз раисни ғайратлантирмоқ ниятида,— уялмасдан...

Бироқ раис қоматини ростлади ва қўлларининг чангини қоқиб яна кителини кўздан кечирди. Сўнгра яна

икки букилиб, қўли учиди майда тошларни аравага улоқтираверди.

— Уҳ! Хайрият-э, сизни қидиравериб оёқларим чарчади, ўртоқ Умурзоқова,— деди орқадан чиққан қандайдир товуш.

Ойқиз орқасига ўгирилиб, Жалоловни кўрди. У терга ботган юзини дўпписи билан елпиб турарди.

— Кеча кечқурун участкада йўқ эдим,— деди Жалолов.— Бугун тўғон қурилишини бошлаш тўғрисида буйруқ берибсиз деб эшитдим. Наҳотки, тўғри бўлса?..

— Ҳа. Тўғри. Нима бўлибди?

— Ўртоқ Умурзоқова, лойиҳа-чи? Лойиҳа нима бўлади? Ахир, лойиҳа бўйича...

— Нима?..— сўради Ойқиз тоқатсизлик билан.

— Лойиҳага асосан...

— Икки қирғоқдан ҳам ўралар ковлаш зарур. Шундай демоқчимисиз?

— Ҳа.

— Энди бунга зарурат йўқ.

— Нима учун зарурат йўқ экан?

— Шунинг учунки, ўралардан қазиб олинадиган тошлар энди карьердан келтирилди. Энди шағал ҳам, тош ҳам етарли. Модомики, шундай экан, беҳуда вақт сарфлашнинг нима кераги бор?

Жалолов таажжуб ичида елкасини қисиб қўйди.

— Нималар деяпсиз, ўртоқ Умурзоқова? Гап тош тўғрисида бораётгани йўқ-ку.

— Сиз нима деяпсиз ўзи, ўртоқ Жалолов?— деди Ойқиз жаҳли чиқиб.— Ахир, мен инженер Смирновнинг топшириғини бажаряпман-ку. Наҳотки, сиз шубҳа қилсангиз? Ёки сиз ўртоқ Смирновга ҳам ишонмайсизми?..

— Бемаъни гапларни гапиряпсиз.

— Нега бемаъни бўлсин, ўртоқ Жалолов?

Ойқизнинг юзлари қип-қизариб кетди. Ҳаммадан ҳам бу жанжал Қодировнинг иштирокида бўлаётганидан афсусланарди. Шунинг учун ҳам Ойқиз Қодировнинг кўз олдида Жалоловнинг таъзирини бериб қўйишни, нима бўлса ҳамки, раиснинг олдида иззат-обрўси юқори бўлишини истарди.

— Хўш, ўртоқ Жалолов, айтинг-чи, нима учун менинг сўзларим бемаъни бўларкан?..

— Смирнов сизга бундай топшириқ бергани йўқ. Бундай топшириқни беролмайди ҳам.

— Нега шундай деб ўйлайсиз?— Ойқиз салгина илжайган бўлди.

— Лойиҳа бўйича... Гапни қисқа қилганда... Сиздан сўрар эдимки...

Жалолов сўздан шартта тўхтади ва тишларини тишларига қўйди. Офтобда қорайиб кетган юзларидан қандайдир ғуррачалар бўртиб чиқди.

— Хўш, хўш,— деди Ойқиз салгина кулимсираб унга далда берган қолда,— сўзингизда давом этаверинг.

— Сиздан сўрардимки,— деди у ўз сўзларини такрорлаб, томоғига тиқилган нарсани ютиб,— бировнинг ишига аралашманг.

Ойқиз бир зум унга тикилиб қолди. Шу пайт унинг ранглари ўчиб, бир дақиқа ичида бўлиб ўтган шу тортишувда озиб қолгандай кўринарди.

— Гапингизга тушунолмадим,— деди у мулоимгина қилиб. Ойқизнинг лаблари кулранг тусда эди.

— Бу ишга аралашмаслигингизни сўрайман. Тушундингизми?— Жалолов жаҳл ўтида ёниб такрор қилди.

— Гапингизга яна ҳам тушунолмадим. Эҳтимол, қурилиш бошлигининг муовини эканлигимни ҳам унутгандирсиз?!

— Ҳа, муовинсиз. Бироқ тўғон ишига мен жавоб бераман.

— Сиз?

— Ҳа.

— Узингиз-а?..

— Йўқ, Смирнов билан мен. Иккаламиз жавоб берамиз.

Ойқиз унинг сўзларини бўлди.

— Мен-чи? Менда жавобгарлик йўқми?

— Тўғон учун... йўқ!

— Йўқ!

— Йўқ.

Ойқиз орқасига ўгирилди-ю, атрофга колхозчилар йиғилаётганини кўрди. «Мана энди жанжалимизни одамлар ҳам эшитди», кўнглидан ўтказди у.

Ойқиз катта тегирмон тошидек япалоқ харсанг устига чиқиб, сўради:

— Ҳа, ўртоқлар, нима учун ишни тўхтатдинглар? Билиб қўйинглар,— у қўл соатига қараб олди,— яна қирқ минутдан кейин тўғон қурилишини бошлаймиз. Энди пайсалга солиб бўлмайди.

Ойқиз нима деяётганини жуда яхши тушунар ва бу сўзлар ҳамма жойда қувватланар, деб ўйларди. «Ойқизнинг сўзлари фикридан олдин юрмайди», дер эди одамлар орқаворатдан фахр билан. Ойқиз ҳозир ҳам ўзининг ҳақлигига ишонар ва бир оғиз сўз билан одамлар жой-жойларига тарқалар, деб ўйлаган эди. Бироқ у кутгандек бўлмади. Одамлар жойларидан жилмай, индамай, худди икки ўртадаги тортишув нима билан тамом бўлишини кутгандай турардилар. «Нима гап?—ўйлади саросимага тушиб у,— эҳтимол, одамлар...» Ҳа, одамларнинг авзоидан кўриниб турибди. Улар ҳозир Ойқиз эмас, Жалолов томонида эканини пайқади.

Ойқиз қаттиқ ҳаяжон ичида ирғиб тошдан тушди ва шу пайтдаёқ кимнингдир терлаган оғир қўли елкасига қўйилди. У бир зумда орқасига ўгирилди, олдида турган Қодировга кўзи тушди.

— Гапга қулоқ солинг, Умурзоқова. Буйруқни бекор қилинг,— деди Қодиров жиддий тусда. Унинг овозида қандайдир самимийлик сезилиб турарди.— Сиз қурилиш бошлиғининг муовини эканлигингизни унутманг. Ҳамма жавобгарлик сизнинг гарданингизда.

— Ҳа, демак, мен ҳам жавобгар?..

— Сиз ҳам,— Қодиров қўлларини ёзди,— у ҳам... Шунинг учун айтаманки, маслаҳатга қулоқ солинг, шошманглар, қизишманглар, тўғри, мен ҳам сиз каби бу ишда унча ҳам биладиган мутахассис эмасман,— энди унинг кўзларида қандайдир киноя ва мазах кулгилари кўрингандек туюлади.— Менимча, Жалолов ҳақ. Сиз...— энди у Ойқизни очикдан-очиқ хўрлаб, мазах қилаётгани сезилиб турарди,— сиз, оз-моз шошилдингиз, ўртоқ... Ҳа, ҳа,— у бир йўталиб олгач, сўзида давом қилди:— Дарвоқе, сиз нима ҳам қила олардингиз, ёшлик, тажрибасизлик дегандай... Сиз бўлсангиз, ҳамма ни қойил қилишга уриндингиз. Бу тушунарли, албатта. Қимда хато бўлмайди? Ишга ҳамиша тажриба кўзи билан қаранг, ҳа!..

Бу сўзларни ҳамма эшитди. Ойқиз энди колхозчилар ичида ўзини обрўсизлантирмоқчи ва таҳқирламоқчи эканларини чуқур пайқади. Изза бўлган Ойқиз эсанкираб қолмасликка, ўзини босишга, вазмин тута билишга интиларди.

Ойқиз бир зум жим турди, айтадиган сўзлари асос-

ли ва ишонарли бўлишини ўйлаб, салобат билан бошини кўтарди, Жалоловга қараб, деди:

— Ўртоқ Жалолов, буйруққа қўл қўйишдан олдин яхши ўйлаганман. Бу — бир. Иккинчидан, бугун эрта-лаб райком секретари билан гаплашганман. Ўртоқ Жўрабоев котлован тайёр бўлса...

— Гап шунда-да, ахир, котлован тайёр эмас!— Жалолов яна жаҳл ўтида ёниб, унинг сўзларини шартта кесди,— такрор-такрор сўрайманки, бу ишга аралашманг.

Ойқиз яна оғирлик қилди. Жалоловнинг тўхташини кутди ва сўзида давом қилди:

— Биз тўғон қурилишини бир соат бўлса-да, пайсалга солишга ҳаққимиз йўқ. Қурилиш бошлиғининг муовини сифатида сизга буюраман, ўртоқ Жалолов,— Ойқиз соатига қараб қўйди.— Йигирма беш минутдан сўнг қурилишни бошланг. Мана шу сўзларни сизга такрор айтмоқчи эдим. Марҳамат, бажаринг!

Жалолов бир неча дақиқа лом-мим демай, Ойқизга тикилиб қолди. Сўнгра нима қилишини билмай, елкасини қисиб қўйди-да, орқасига ўгирилиб, сой ичига тушиб кетди. Ун қадамлар чамаси боргач, орқасига қайрилди-да, Ойқизга яқинлашди. Унинг кўзларида афсус учқунлари чақнаб турарди.

— Майли,— деди у сал бўшашган бўлиб.— Сиз айтганча бўлсин. Йигирма минутдан сўнг тўғон танасига тупроқ ташлаймиз. Аммо ўртоқ Умурзоқова, бу ҳазилакам иш эмас. Инженер Смирновга одам юбораман. Бирор ҳодиса юз берадиган бўлса, ёрдам қилар.

— Ҳозир участкани ташлаб кета олмайсиз. Шундайми? Сира-сира мумкин эмас. Бу қиз нималарни ўйлаб чиқармайди дейсиз?— деди Қодиров. Унинг сўзлари жиддийми ёки мазах қилаётиптими, билиб бўлмасди,— ёш каллада турли-туман фикрлар туғилаверади. Шунинг учун ҳам ишга тажриба кўзи билан қараб, шу ерда қолганингиз маъқул. Мана, машинам шу ерда, ўртоқ Смирновни олиб келишга ўзим бораман, ўзим тушунтираман... Қим ҳақлигини ўзи айтар.

Қодиров қўлларини орқасига қўйиб, портлатишда ағдарилиб тушган катта харсанг ёнидаги машинаси томон аста кетди.

Ойқиз атрофда турган одамларга назар ташлади. Улар қандайдир сукунат ичида жой-жойларига тарқа-

лишиб кетардилар. «Улар берган буйругимга рози эмас кўринадилар»,—деди ичида у. Ойқиз юраги санчаётганини сезиб бирданига Қодировга қараб қичқирди:

— Тўхтанг! Шошилмасангиз ҳам бўлади, ўртоқ Қодиров, машинангиз Ёнғоқсойга боролмайди. Отда юриш сизга ноқулай. Кителингиз чанг бўлади, гижимланади, Смирновни ўзим топаман.

Ойқиз бошини қимирлатиб, бамайлихотир юлғун новдаларини чайнаётган Бойчибар олдига келди-да, чаққонлик билан эгарга ўтиргач, Жалоловга деди:

— Йигирма минутдан сўнг тўғон танасига тупроқ ташлансин. Тантана камроқ бўлиб, жавобгарлик кўпроқ бўлсин. Вақти келганда баҳслашиб, сўнгра тантана қилармиз.

От ҳам унинг кайфиятини сезди шекилли, дарҳол югуриб кетди. Тақа тошларга тегиб ўт сачратарди. Оз ўтмай, у Ёнғоқсойга етиб келиб колхозчилардан Смирновнинг қаердалигини сўради. Ҳамма Смирнов ҳозиргина шу ерда бўлиб, Олимжоннинг бригадаси томон ўтиб кетганлигини айтди ва кимдир қўли билан Кўкбулоқ томонни кўрсатди. Қизил майкали, дўпписини чаккага кийган нотаниш бола, афтидан, бошқа колхоздан бўлса керак, қандай қилиб Кўкбулоққа бориш йўллари-ни ўзича тушунтира кетди.

— Бўлди, бўлди...— деди Ойқиз унинг гапини бўлиб,— бу йўлларни сендан яхшироқ биладан,— деди-ю, ўзича: «Энди ҳамма менга маслаҳат берадиган, йўл-йўриқ кўрсатадиган, тушунтирадиган бўлиб қолди шекилли,— деб ўйлади асабийлашган ҳолда,— ҳатто, ма-на шу зумраша ҳам... Худди Кўкбулоқ қаердалигини билмаганимдай».

Сой ичидан кетган ёлғизоёқ йўл тор ва харсангтошлар билан қопланган бўлса ҳам, Ойқиз ҳамон отни қамчиларди. Бойчибар бўлса бундай тор ва хавф-хатарли йўлда чопиш — қаттиқ қоқилиб кетишга, йиқилишига ва баҳайбат харсангларга урилиб қовурғаси синишига, чавандоз қиздан айрилиб қолишига сабабчи бўладигандай авайлаб аста қадам ташларди. Ойқизнинг раҳмсизлик билан қамчилашига ҳам, узанги билан қорнига ниқташига ҳам эътибор бермай, қулоғини чимириб аста-секин юрарди.

— Шошмай тур, Бойчибар, адабингни бермасам... ўшанда чопиб кетарсан,— деди Ойқиз ғазаб ичида от-

нинг қорнига қамчи босиб. Шу пайт бирданига оёғи тойиб кетиб, чўккалаб қолди.

Қаршида, харсанг остида турган Смирнов қиз билан юзма-юз тўқнаш келганди.

— Сой ичида гувиллаган товушни эшитдиму Ойқиз от чоптириб келаётган бўлса керак, деб ўйладим. Шу ерда тўхтаб, сизни кутиб турибман,— деди Смирнов отларча меҳрибонлик билан.

Ойқиз дарҳол отдан тушди-ю, унга аста яқинлашиб, деди:

— Сизни учратганимдан шундай хурсандманки... Салом, Иван Никитич.

У Ойқизнинг юзига диққат билан тикилди. Унинг ҳамиша хушчақчақ, қоп-қора кўзларида қўрқинч ва хавотир, қандайдир ўжарлик ва ғазаб сезиларди.

— Бирор воқеа бўлдими?

— Ҳеч нима бўлгани йўқ, Иван Никитич. Гап шундаки, мен тўғон қурилишини бошлаш тўғрисида буйруқ бердим. Жалолов қаршилиқ қилди.

— Демак, котлован тайёр бўптида-а?

— Тайёр, Иван Никитич.

— Яхши. Яна нима?

— Жалолов қаршилиқ қилди,— деди у ўз сўзларини такрорлаб.

— Нега?

— Билолмадим. У котлован тайёр эмас, дейди. Икки қирғоқдан қазилиши лозим бўлган ўралар тайёр эмас, дейди. Иккаламиз анча қизишиб, баҳслашиб олдик... Энди ўзингиз бориб кўринг...

— Шошманг, шошманг.— У жиддий тусда қизни тўхтатди,— сиз, сиз...— унинг нафаси оғзига тиқилиб, бир зум жим қолди ва аччиғи чиқиб Ойқизга тикилди. Ойқиз нималигига тушунолмайд юрагига яна ғулғула тушди.— Сиз котлован тайёр, ўралар қазишдан воз кечдик, дедингизми?

— Ҳа.

— Ўралардан-а?

— Ҳа.

Смирнов қизнинг жавобига ишонмагандай, унинг юзига бир-икки дақиқа тикилиб турди-да, сўнгра жаҳли чиқиб бақриб юборди:

— Тўғон қурилиши бошландими ёки...

— Бошланди.

— Бошландими, йўқми? Сиздан сўраяпман, сиздан!— Ойқиз унинг саволига очиқ-ойдин жавоб берган бўлса ҳамки, Смирнов бақирини давом қиларди. Ойқиз мулойимлик билан ўз жавобини такрор қилди.

— Бошланди, Иван Никитич.

— Шундай қилибсизми, энди билиб қўйинг, бир ой ўтмасданоқ тўғондан асар ҳам қолмайди,— Смирнов ингичка ва ўткир овози борича қичқирди.— Сув ағдариб ташлаб, юиб кетади-да, парча-парча қилади. Билиб қўйинг, ҳа! Қаерда эдингиз? Қаерда эдингиз, деб сўраяпман? Нима учун менга айтмадингиз? Нима учун?

Ойқизнинг катта-катта кўзлари жиққа ёшга тўлиб, индамай турарди. Смирнов унинг қўлидан отнинг юганини ва қамчисини юлиб олди-да, узангига оёғини қўяр-қўймас, ирғиб отга минди.

От туёғининг товушлари, туёққа тегиб учган тошларнинг шақир-шуқури бир неча дақиқагача эшитилиб турди.

Йигирма тўққизинчи боб

Ойқиз турган жойида қотиб қолди. У от чопган томонга, хиралашиб кўринаётган сойлар тубига тикилган ҳолда узоқ турди. Чопиб кетган от туёқларидан чиққан товушлар аста-секин сўниб қолди. Ниҳоят, у кўзларидан оққан ёшларни енгининг учи билан артди-ю (бир вақтлар болалигида ҳам шундай қиларди), юзини кафти билан сийпалаб қўйди. Унинг қўллари, елкалари, ҳаттоки боши ҳам худди қўрғошин қуйгандек зил-зил оғир эдики, кўкрагига тушган узун-узун сочларини йиғиб олишга мадори йўқ эди. У сочларини ҳам орқасига ташламай, харсангтош устига ўтириб, нимжон қўллари тиззасига қўйди.

— Нима бўлди? Нима!

Қиз ўзидан-ўзи сўраяптими ёки биров ундан сўраяптими — билолмас эди.

Енғоқсойнинг шўх ва зилол сувлари тошлардан тошларга сакраб, шовқин солиб оқарди. Ойқиз шўх-шўх оққан сувга термилар экан, эрталабки ҳолатини эслади. Нур билан қопланган, севиңч-қувонч, бахт-саодат тўла эрталаб, ҳамиша қиз ҳаётини қуршаб олган унутилмас дақиқалар, унутилмас эрталаб, мусаффо ҳаво, осмон қадар бахт!.. Энди-чи? Энди бу ширин дақиқалар худ-

ди болалиги сингари йироқ кўринарди. Болалиги қайтиб келмагандай, эрталабки бахт-саодат, севинч-қувонч ҳам қайтиб келмайдигандай туюларди. Мана, Ёнғоқсой. У ҳамиша қўнғироқдай жаранглаб оқар, ўз қўшиғи билан қизнинг севинчига севинч қўшарди. Энди-чи, у ҳам қизга бегона, эрталабки севинч-қувонч сингари йироқ... Оҳ, буларнинг ҳаммасига иқрор бўлиш, ҳаммасини ҳис этиш нақадар мушукул...

Хўш, нима бўлди?.. Нима юз берди ўзи?..

Ойқиз икки томондан қисиб келинган қирғоқларни кўз олдига келтирди: ҳозир шу ерда Ойқизнинг буйруғи билан тўғон қуриларди: цемент қуйилмоқда, узлуксиз шағал тўкилмоқда, тош ташланмоқда. Бироқ бу ишларнинг беҳуда эканлигини ҳеч кимса билмайди. Чунки Иван Никитич ҳали етиб келгани йўқ. Жалолов бўлса қовоғидан қор ёғилиб, буйруқни бажарарди.

Иван Никитич тезроқ етиб бора қолсайди! Тезроқ, тезроқ!..

Ҳозир у боради-ю, Ойқиз қилган ишни ўз кўзи билан кўради. Ахир, Ойқизга қанчалик ишонишар эдилар-а, у билан қанчалик фахрланар эдилар! Ойқиз бўлса ҳаммани алдади, чунки айна пайтда қилинаётган ишларнинг ҳаммаси фойдасиз, беҳуда. Йўқ, йўқ, фойдасизгина эмас, балки шу билан бирга зарарли ҳам. Энди у қандай қилиб халқ юзига қарай олади? Нима дейди? Нима?..

У ўзини оқлай олмайди. Нима деб ҳам оқлайди. Борди-ю, шундай бўлишини сира кутмаган ва истамаган эдим деса-чи? Бу важ бўла олармикин? Ёки иш тез ва яхши бўлсин дея буйруқ берган эдим деса-чи? Бу ҳам важ бўла олармикин? Айтинг-чи, одамлар, юз-кўзига рўйирост айтинг-чи! Нима қилсин?

Ойқиз бирданига чўчиб тушиб, атрофига кўз югуртирди. Гўё олдида Қодиров тургандай туюлган эди.

Бироқ Қодиров йўқ эди. Ойқиз енгил нафас олди ва барибир ўша қўрғошин сингари оғирлик елкасидан босиб келаверди. Шу дақиқада елкаси кучсиз ва нимжон эканлигини ҳис қилгандай бўлди.

Йўқ, йўқ, Қодиров унинг ёнида турарди. Унинг мугамбирона юзлари ҳам, керилиб турган сергўшт қулоқлари ҳам Ойқизга қараб турарди. Энди нима қилмоқ зарур? Нима бўлса ҳамки, илгари қандай хатоларга йўл қўйган бўлса ҳамки, бугун у ҳақ! Бунга мардонавор ту-

риб иқрор бўлиш лозим. Ажабо, айна пайтда, Қодиров ҳақ, чунки у адолат томонида турипти. Ойқиз бўлса гуноҳкор, бунга тан бериш қанчалик мушкул бўлмасин, Ойқиз гуноҳкор.

Қодиров-ку ҳеч гапмас, у якка ўзи бўлганида майлийди, у ҳозир ич-ичидан севиниши мумкин. Севинаверсин. Ёмони шу бўлдики, Ойқизнинг хатоси ҳам шуки, Қодиров билан ўчакишиб қолди. Шунинг оқибати бу. Эҳтимол, Қодиров бўлмаганда, Ойқиз бунчалик қизишмаган ва Жалоловни мажбур қилмаган бўлармиди? Қодиров олдида шарманда бўлишни истамади-да. Майли, майли, Қодиров ичиқоралик билан севинаверсин. Бу биринчи марта эмас, ичиқоралик унинг одати. Аммо Жалолов олдида уятли бўлди. Жуда уятли! Иван Никитич олдида-чи?! «Оҳ, унинг назаридан қолдим. Ишончини йўқотдим, бир умр йўқотдим. Шунчалик жаҳлини чиқардимки...— Ойқиз икки чаккасига ёйилиб турган соч толаларини ғижимлади,— у қанча мулойим бўлмасин, жаҳли чиққанда қўрқинчли ва шафқатсиз бўлар эди. Қандайдир катта хатога ёки бирор даҳшатли ёмонликка йўл қўйилсагина шу қадар жаҳли чиқарди. Унинг бақирганини эслаш нақадар даҳшат? Овози-чи? Овози баланд, ингичка, қулоқни тешар даражада кучли, тигдай ўткир...»

Ойқизнинг кўзларидан мунчоқ-мунчоқ ёш оқиб тушди. У енгининг учига қистириб қўйган дастрўмолчасини ҳам унутиб, кўз ёшларини енги билан артди.

Энди, қанчалик мудҳиш воқеа юз берганлиги тўғрисида ўйламасдан, йиғламасдан бўлармиди! Қолаверса, район партия комитетининг бюросида Ойқиз Иван Никитичнинг таклифи билан қурилиш бошлиғининг муовини қилиб тасдиқланган эди-ку. Энди бўлса ўз бошлиғининг юзини шувут қилиб ўтирибди. Лойиҳага қарама-қарши бўлган фикрни ўжарлик билан ўтказди! Ахир, лойиҳа Иван Никитичнинг қўли билан тузилган эди-ку! Лоақал шу томонини ҳам ўйлаб кўрмади?.. Мунозара қизиб кетган пайтда биргина Қодиров қизининг ёшлиги ва тажрибасизлиги тўғрисида гапиришга журъат қилган эди, унинг сўзларига ҳеч ким эътибор бермади. Демак, Қодиров ҳақ экан. Энди Ойқиз ҳаммани алдади, колхозчиларни ҳам, Иван Никитични ҳам, Жўрабоевни ҳам, Олимжонни ҳам алдади дейиш мумкин. Олимжонни ҳам... Қодиров албатта унга етказди.

Наҳотки, Олимжон унинг сўзларига ишонса?.. Йўқ, сира-сира ишонмайди! Ҳеч қачон ишонмайди!

Ҳамма гапни Ойқизнинг ўзи унга айтиб беради. Фақат унга. Ойқизнинг фикрларини ҳаммадан кўра у тўғри тушунади. Фақат ўзи. Олимжон, жонажон... қадрдон... севимли...

Майли, олдига солиб ҳайдаса ҳам, ундан юз ўгирса ҳам, таъна қилиб уришса ҳамки... барибир унинг ёнига бориши лозим. У томон чопиши лозим. Тезроқ, тезроқ, Ойқиз!..

У ўрнидан турди-ю, ёйилиб кетган сочларини қайтадан ўриб, орқасига ташлади ва олға қараб чопиб кетди. Баланд пошналар сариқ этикчаси тошлар устида сийпаниб, оёқлари қайрилиб кетса ҳамки, чопаверди.

Чопиб бораркан, қизнинг юраги қандайдир қувонч билан ура бошлади. Чунки у Кўкбулоқ томонга, Олимжоннинг ёнига чопарди. Булоқ кўзларини очишга, Кўкбулоқни қайтадан бунёд қилишга сўз берган Олимжон ёнига ошиқарди. У азамат йигит, у ҳамини қизнинг гурури, ҳозир у энг қалтис участкада, эрта азондан қоронғи кечгача чўкич ёки мисрангни қўлидан қўймайди, унга қийин, жуда қийин... Ойқиз қийинлигини билса нима учун у томон талпинади? Олимжонга нима олиб боради ҳозир?.. Кўз ёшлариними? Бахтсизлигиними? Ахир унга бусиз ҳам... унинг кучига куч қўшиш, ишончига ишонч қўшиш, унга мададкор бўлиш ўрнига, ўзи ундан мадад олиш учун борадими? Йўқ, йўқ, унинг олдига боролмайди. Бормагани маъқул...

Ойқиз қаёққа юришини билмай, таққа тўхтади. У чувалашиб кетган ўй-хаёллар ичида чарчади, ҳолдан тойди. Бошлари лўқиллаб оғирди.

Ниҳоят, бир фикрга келди. Ҳозир у қишлоқ Советига бориб Жўрабоевга телефон қилади. Қилиб қўйган ишларини ўзи айтиб беради. Ҳаммасини айтиб беради. Рўйирост, ҳеч яширмасдан айтади. Ана ундан кейин, майли, коммунистлар суд қилишсин.

Ойқиз шовқин солиб оқаётган сой бўйидаги ёлғиз оёқ йўлдан узоқ юриб, ниҳоят, катта йўлга чиқди. Унинг фикр-хаёлини яна кўнгилсиз воқеалар банд қилиб олди. Қаранг, шу бугун эрталаб, шу йўллардан отлиқ ўтганида ҳаммаёқ бошқача эди-ку. Тепалар лолалар билан қип-қизил ясанган эди. Ойқиз бу маъзараларга термилар экан, қип-қизарган қирлар ва тепалар лола-

дан эмас, балки эрталабки шафақдан бунёд бўлгандек туюларди. Ҳаво булоқ сувлари сингари салқин ва мусаффо, осмон дунё қадар кенг ва поёнсиз, қушлар шўх ва қайғусиз эди.

Энди-чи? Энди бутунлай бошқача: тепалар турли-туман чечаклар билан ясанган бўлса ҳам, ғамгин ястаниб ётарди. Зумрад осмон эса, қандайдир ранги ўчган ва хиралангандай... Ҳавонинг ҳам эрталабки мусаффолигидан асар йўқ, қушлар ҳам жимиб қолгандек...

Ойқизнинг дили қоронғи эди. Орқа томондан от туёғининг товушлари эшитилганда Олтинсойга яқинлашиб қолганди. Аввалига орқасига қайрилиб қарамоқчи бўлди-ю, шу заҳотиёқ фикридан қайтди-да, йўлнинг четига чиқди.

От туёғининг товушлари тобора яқинлашарди.

Ниҳоят, Ойқиз қайрилиб қаради. Смирнов билан Жалолов отларини йўрғалатиб келишарди. Жалолов Бойчибарни етаклаб олганди. Уларни кўриши билан Ойқизнинг кўнгли ёришгандай бўлди-ю, сал ўтмай, дарҳол сўнди-қолди. Смирнов ҳам, Жалолов ҳам чангга ботган, ниҳоятда чарчаган, қовоқлари солинган эди.

Улар қаерга шошилардилар?.. Нима учун? Ҳа, тушунарли, райкомга, бўлиб ўтган кўнгилсиз воқеаларни айтишга шошиладилар. Бечора Умурзоқ ота ана шундай шармандан шармисор бўлишдан қанчалик кўрқар, ҳаммиша қизига эҳтиёт бўлиш тўғрисида насиҳат қиларди.

У отликларни ўтказиб юбориш ниятида бошини қуйи солиб тўхтади. Отлиқлар Ойқизнинг ёнига етиб келишлари биланоқ дарҳол ерга тушдилару йўл ёқасидаги дарахт остига, соя-салқин жойга ўтирдилар.

Ойқизнинг вужуди уят ва ташвиш ўтида ёнарди. У нима қилишини билмай қолди. Йўлига равона бўлишни ҳам ёки уларнинг олдига боришни ҳам билмай саросимага тушди. Ахир... Борса, нима ҳам дея оларди?.. Аммо улар олдида бошини кўтариб, нимадир дейиши ҳам керак-ку.

— Нега тикка турибсиз, Ойқиз?— деди Иван Никитич,— келинг, бу ерга ўтиринг.

У чўнтагидан ҳаммиша чекадиган «Беломор» папиросини олди, икковлари чекишдилар.

Ойқиз аста уларга яқинлашди-ю, дарахт танасини қучоқлаб, уларга тескари ўгирилиб, худди болалардек юзини дарахт танасига қўйди.

Смирнов ҳам, Жалолов ҳам парвосизлик билан паширос чекардидлар.

— Ҳаволар ҳам жуда исиб кетди,— деди Иван Никитич.

Жалолов унинг сўзларини тасдиқлаб, жавоб берди:

— Ишлар ҳам қизгин, ҳаво ундан ҳам қизиди, одамлар ҳам ўтдай қизиб кетганлар. Эҳтимол, шунинг учун ҳам ҳаво тобора исиб бораётгандир.

Иван Никитич орқасига қаради-ю, Ойқизни кўролмай, сўради:

— Қаерга яшириниб турибсиз, Ойқиз? Нима учун пндамайсиз? Ҳали ҳам ўша воқеанинг кўнгил ғашлигимми? Ёки унутдингизми?..

— Йўқ, Иван Никитич, унутганим йўқ,— деди Ойқиз маъносини овоз чиқариб.— Бунақа ишни унутиб бўладимми? Ахир, менинг айбим билан...— у жимиб қолди ва бирданига баданлари титраб-қақшаб, талваса ичида дарахтнинг қуриб қолган пўстлоқларига юзини босди.

Қизнинг ҳолатини пайқаган Смирнов ўрнидан туриб, унга яқинлашди. Жалолов отлар ёнига бориб, эгарни ростлаш билан овора бўлди.

— Бўлди, бўлди,— деди Смирнов қизнинг дарахт танасини қучоқлаган қўлларига меҳрибонона қўлини қўйиб,— энди бу қилиғингиз болаларникига ўхшаб кетди, сизга ярашмаяпти. Ахир, сиз жуда бошқачасиз, ажойиб қизсиз. Ҳа, ҳа, ҳақиқатни айтдим. Мен бундай сўзларни айтишга ўрганмаган бўлсам ҳам, сизга айтишим шарт. Тўғри, сиз хато қилдингиз. Ҳа, катта хато қилдингиз десак, ҳақиқатга яқинроқ бўлади. Бу умрингизда биринчи марта йўл қўйган хатоингиз бўлгани учун ҳам, азоб беряпти. Шундай бўлиши табиий. Ахир, инсон ҳаётда гоҳо қоқилади, гоҳо йнқилади. Хўш, нима учун сиз бунчалар азоб чекасиз? Эшитяпсизми, йўқми? Дарахтни қўйиб юборсангиз-чи, ахир.— У қизнинг елкасидан ушлаб, оҳиста қимирлатди.

Ойқиз кўз ёшлари билан ювилган юзини артди, бошини кўтарди.

— Бирроқ, менинг хатоим... Биламан, менинг хатом кечирилмайдиган хато. Бундай хато учун суд қилиш лозим...

— Иқроп бўлганинг яхши,— деди инженер оталарча меҳрибонлик билан. У қизни биринчи марта сенсирашни эди,— иқроп бўлиб, ўзинг тушундингми, энди тузатиш

мумкин. Мана, сен ҳам мени ақли расо одам деб билсан. Шундайми?

— Ҳа, шундай.

— Хўш, шундай экан, мени сира хато қилмайди, деб ўйларсан-а? Тўғрими?

— Билмасам...

— Мен сенга айтиб қўяй: агар ақли расоларнинг хатолирини ҳам бир ерга йиғса тоғдай бўлади. Модомики, шундай экан, сенинг хатоларинг ҳам, ютуқларинг ҳам олдида, келажакда,— деди Иван Никитич ва кулиб юборди.— Ке, ноумид бўлма, умидсизланиш кучли одамга ёт хислат. Сен кучлисан, буни яхши биламан. Шунинг учун ҳам юзингга очиқ айтаманки, сенда озгини димоғ ҳам йўқ эмас. Кичкина гап ҳам иззат-нафсингга тегиб кетади. Асосий хатонинг нимада эканлигини энди тушундингми? Димоғдорлик, ўжарлик, ўз кучига ортиқча ишониш... Шу одатинг бор экан, сен бир кун эмас бир кун, бундан ҳам каттароқ хато қилишинг мумкин. Бу хавfli ва қўрқинчлидир. Сен ҳамма вақт ўзининг эр билсанг, бошқаларни шер бил, уқтингми? Қотлонин, тўғон масаласига келганда шуни айтишим лозимки, бу тузалиши мумкин бўлган хато. Сенга очиқ айтиб қўя қолай, Жалолов буйруғингга итоат қилмапти. Шу билан бирга, у тўғон қурилишини менсиз бошлашни ҳам лозим кўрмапти. Ахир, у пишиқ инженер, келажаги порлоқ. Уни ўз йўлидан адаштириш қийин. Сен бўлсанг... Жалолов тўғрисида хато ўйлагансан. Албатта, колхозчилар олдида, унинг олдида ўнғайсиз ҳолда қолганингдан сўнг шундай ўжарлик қилгансан. Мана энди қизиқ-қонлигинг ва ўжарлигинг учун азоб чекмоқдасан. Менимча, бу ҳам фойдали. Энди бундай хатога йўл қўймайсан. Ахир, кўр ҳам ҳассасини бир марта йўқотади. Одамлар билан, дўстларинг билан қанча кўп маслаҳат қилсанг, хатоларинг ҳам шунча кам бўлади. Маслаҳатли ош ачимас деганлар.

— Паҳотки, яна хатолар содир бўлса...

— Улуғларнинг таъбири билан айтганда, тутунсиз ўтин йўқ, хатосиз одам. Аммо сен бундай хатога йўл қўймайсан. Ишончим комил. Албатта, тўғон қурилиши хусусида айтяпман. Умуман олганда, ана шундай пайтларда... Ҳа, ана шундай мураккаб пайтларда ёнингда самимий дўстларинг борлигини унутма! Уларнинг ҳар бири қийин пайтда ёрдам қилади, кўз ёшларингнинг тў-

килишига йўл қўймайди. Буни яхши билгин, Ойқиз.— Иван Никитич меҳрибонларча унинг елкасига қўлини қўйди ва бошқача овоз билан сўзида давом қилди:— Қисқа қилиб айтганда, Жалолов билан бирга хатонинг олдини олдик. Энди мўлжал қилинган вақтда, яъни беш кундан кейин тўғон танасига шағал, бетон солинишини буюраман. Тушундингми?

Ойқизнинг жиққа ёш билан тўлган қоп-қора кўзлари ва қалин киприклари ҳеч қачон бу қадар гўзал ва чўғдек чақнамаган бўлса керак.

— Раҳмат, Иван Никитич!— деди у мулоимгина қилиб. Бу унинг ич-ичидан чиққан қалб сўзлари эди.

Смирнов унинг юзига термилди-ю, янгидан тўкиладиган кўз ёшларидан қўрқиб, совуққонлик билан деди:

— Участкага жўнанг. Сизни кутяптилар. Отда дарров етиб бориинг,— деди у бир дақиқа бурун сенсираётганини унутиб,— кўрдингизми, Жалолов Бойчибарнинг айилини тортиб боғлапти,— деб қўшиб қўйди.

Уттизинчи боб

Олимжон чайласига кириб келганда аллақачон тун оғган, ярим кечадан ошган эди. Соё ичи қоп-қоронғи бўлиб, бирор ерда йилт этган чироқ кўринмасди кўзга. Учиб қолган гулханлардан арча дарахтининг ҳиди анқирди.

Чайладаги қўшни каравотда Усмонов хуррак тортиб ухларди. Эҳтимол, у ҳам кун бўйи жон-жаҳди билан ишлаб, ҳаддан ташқари чарчагандир.

Олимжон тер босган оёқларидан этигини суғурди ва камарини бўшатиб, гимнастёркасининг мис тугмаларини ечди-да, уст кийимлари билан ўзини кўрпа тўшалган ёғоч каравот устига ташлади, икки қўлини боши остига қўйиб, ҳузур қилиб нафас олди, чарчаган тана-сидаги барча мушак гўштларининг титраб, ҳордиқ чиқараётганини сизди.

Бироқ у мизгий олмади — уйқу келмади.

Унинг бригадаси неча кунлардан буён Кўкбулоқ билан олишади, аммо ҳали ҳам сувдан дарак йўқ. Олимжон халқ олдида уч кечаю-уч кундузда булоқнинг кўзларини тозалаб сув чиқаришга ваъда қилган. Унинг сўзларини ҳамма эшитган, ваъдаси ҳаммага аён. Мана икки кун ҳам ўтди, оқибати эскича.

Аҳвол шундай бўлганидан кейин, уйқу келармиди? Қандай қилиб келсин!

У ирғиб ўрнидан турди-ю, қоронғида қўли билан пайпаслаб, этигини қидирди. Бир дақиқа ўтар-ўтмас чайладан чиқди-да, ёнғоқзор ичида брезентдан қилинган палатка томон йўл олди. Бу ерда қурилиш бошлиғи истиқомат қиларди.

Оз ўтмай, дарахтлар ичидан милтиллаган чироқ кўринди.

«Наҳотки, Иван Никитич уйғоқ бўлса?»— ўйлади Олимжон ич-ичидан шод бўлиб.

Бироқ инженер палатканинг тўрида, юмшоққина хас устида ширин ухлаб ётарди. Палатка эшиги олдидаги арча дарахтидан қилинган пастгина стол устида чироқ ёниб турарди. Чироқ қоронғи кечада зарур иш билан қурилиш бошлиғини ахтарган одам уни қийналмай топиши учун атайин ёқиб қўйилгандир.

Тоғ ёнбағирларидан яқиндагина ўриб келтирилган, ҳали суви кетмаган турли-туман майсалар ва бойчечакларнинг ҳиди бир-бирига қўшилиб иссиққина асалнинг ҳидига ўхшаб, палатка ичини тўлдириб димоғларга уриларди. Олимжон палатка ичига кирди-ю, қурилиш бошлиғини уйғотишдан олдин, ана шу ёқимли ҳид билан тўйиб-тўйиб нафас олди.

— Иван Никитич,— чақирди у мулоимлик билан.— Иван ака, эшитяпсизми? Туринг. Сизсиз қийналиб қолдим, эшитяпсизми, Иван ака!..

Қурилиш бошлиғининг хурраги бирдан тўхтади. У худди қўрғошин қуйилгандек оғир қовоқларини зўрға очиб, уйқу аралаш ҳеч нарсага тушунмай, чироқнинг ёруғини тўсиб турган одамга тикилди. Ёстиғи остига қўл юбориб, ниманидир қидираркан, сўради:

— Ҳа, сенми?..

У қадди-қоматини ростлаб, оёқларини узатган ҳолда, тиниқ овоз билан гапирди:

— Нима бўлди? Қандай фалокат юз берди?

— Ҳеч қандай фалокат юз бергани йўқ, Иван Никитич. Бироқ шошилиш чора кўрилмаса фалокат содир бўлади.

— Бўлади?..

— Ҳа, Иван ака.

— Фалокат?

— Билмайман. Эҳтимол, фалокат юз берар.

— Бемаъни гаплар,— деди Иван Никитич бамайлихотир. У қўлларини ёзиб, сўнгра кафти билан юзларини уқалади, уйқусини қочиршига ҳаракат қилди.

— Очиқроқ айт, ўзи нима гап? Нима, Кўкбулоқ қочиб кетиптими? Ҳали кўзи очилмасдан қочиб кетиптими? Демак, арслоннинг изини йўқотиб қўйибсан-да?— Иван Никитич кулиб юборди,— э, аттанг, изидан адашганинг чакки бўпти-да.

— Йўқ, Иван ака. Гап шундаки, у харсангтошлар ичига яширинган. Уни ковлаб чиқариш мумкин эмас. Ҳалигача сув йўқ, булоқ қуп-қуруқ. Уни сеҳрлаб қўйганларми дейман?

— Эҳтимол, сеҳрлагандирлар. Бироқ бош вазифа адо этилди. Кўкбулоқнинг кўзлари топилди. Энди сувга йўл очиш лозим. Кучимиз етмаса, портлатувчиларни чақирамиз, вассалом. Яна нима деб буйруқ қиласан?

— Иван ака! Сиз қадрдон дўстимсиз,— деди Олимжон ёлвориб.— Ҳозир мен билан юринг, ўз кўзингиз билан кўринг-а... Яна, портлатамиз деб, ишни мушкуллаштирамайлик. Яхшиси, булоқ кўзларини қўл билан, чўкич билан, мисранг билан тозалаганимиз маъқулдир, Иван Никитич! Юринг, ҳозирнинг ўзидаёқ юринг. Ахир бир кунгина қолди-я, қайси юз билан одамларнинг кўзига қарайман.

Смирнов уч кундан буён тўйиб ухломасди. Мана, ҳозир ҳам юмшоққина хасдан қилинган жой яна насиб бўлмади. У эринчоқлик билан ўрnidан турди. Энди у қоронғилик босган, совуқ ва нам сой бўйлаб Кўкбулоққа бориши лозим. Ахир, Олимжоннинг илтимосини рад этиб бўлармиди. Албатта, бориш ва кўриш зарур эди.

— Кетдик!

Сойнинг нариги томонидан, қоронғилик ичидан совуқ ва намгарчилик анқиб турган шабада эсарди. Олимжон қўлидаги чироқ билан йўлни ёритиб борарди.

Урталарида жимжитлик ҳукм суларди.

Орадан ўн беш минутлар чамаси ўтгач, улар атрофлари билан тошлар билан қопланган ва совуқ шамолдан тўсилган яланг ерга чиқдилар. Бу ернинг ҳавоси илиққина эди. Иван Никитичдан яхшигина совуқ ўтган экан, илиқ ҳаводан тани яйраб кетди. Бу ялангликда кўм-кўк арчадан икки қатор қилиб қурилган чайлалар қорилиб кўринарди.

— Таважжуб, бу ер нақадар илиқ-а,— деди Иван Ни-

китич паст овоз билан, одамларнинг уйқусига халал бермаслик учун.

— Кундузи салқин, кечаси илиқ— деди Олимжон шивирлагандек овоз билан унга жавоб қайтариб. У Бекбўта билан Суванқулни чақириб, Кўкбулоқ бўйига олиб бормоқчи бўлди-ю, бироқ ўз фикридан қайтди: «Кун бўйи қаттиқ ишлаб роса чарчаган, ухлайверсин. Бугунги иш яна оғир».

Чайлаларда ҳукм сурган ғалати жимлик бир зумда Олимжон қалбида шубҳа уйғотди. Шу пайт Иван Никитич қоровуллар тўғрисида ниманидир айтган эди, Олимжон бу сўзларни ҳам эшитмай, осмонга тикилди ва тикилди-ю, юрагидаги шубҳани ҳам, чайлаларни ҳам унутди.

Улар ёлғизоёқ йўлдан бора туриб таққа тўхтадилар ва атрофга қулоқ солдилар. Олдинда, харсангтошлар орқасида сой бурилиб кетган жойда, Олимжоннинг бригадаси жанг олиб борган Кўкбулоқ бўйида темир-терсақларнинг жаранги, одамларнинг овози эшитилди. Соининг нариги томонида, булоқнинг қарши бетида гулхан ёнарди.

— Қандай мўъжиза бу?— деди Иван Никитич.— У ерда нималар бўляпти. Ақл бовар қилмайдиган ишлар-ку.

Улар қадамларини тезлаштириб, харсангтош томон бурилдилар. Ҳайрон қолиб, ҳаяжонга тушган Олимжон кўлидаги тошчироқни тушириб юборди. Чироқ лоп этиб аланга олди-ю, дарров ўчди. Олимжон чироқни ердан кўтарар экан, ҳаяжонини босолмай, инженерга деди:

— Қаранг, бутун бригада...

— Кўриб турибман,— деди Иван Никитич завқ билан кулиб,— кўриб турибманки, бундай кишилар бор жойда сенга портлатувчиларнинг ҳожати ҳам йўқ. Уларсиз ҳам уддасидан чиқасизлар, уларсиз ҳам тоғни толқон қиласизлар!

Кўкбулоқни ўз қаърига яширган харсангтошлар яқинида катта гулхан ловиллаб ёнарди. Гулхан атрофларида одамлар ғайрат ва шижоат билан меҳнат қилар эдилар. Бир меъёрда ишлаб турган транспортёрнинг ғичирлагани эшитиларди.

Олимжон уларнинг олдига келди-ю, тунги меҳнат сабабларини сўраб ўтирмади. Бунинг ҳожати ҳам йўқ эди. Одамлар уйқудан ва ҳордиқ чиқаришдан воз ке-

чиб, Кўкбулоқ ишини голибона тамомлашга аҳд қилганлар.

Чиндан ҳам гулхан алангаларининг ёруғи, ана шу ёруғда бориб келаётган одамлар, уларнинг боши устида кетмонларнинг ярақлаб кетиши, одамларнинг харсангтошларда пайдо бўлаётган кўланкалари — ҳаммаси қандайдир ақлга сиғмайдиган, афсонавий манзара касб этарди.

Смирнов билан Олимжон шу дақиқанинг ўзидаёқ булоқ бўйига йўл олдилар. Булоқнинг ичида икки киши диққат ва эътибор билан жимгина ишлар эди. Булоқнинг сув чиқадиган кўзлари ёғ томса ялагундек тозаланган эди. Бироқ ҳали ҳам сувдан нишона кўринмасди.

Булоқнинг катта кўзи олдида турган Бекбўта қўлидаги оғир мисранг билан сув йўлини очарди. Суванқул чуқурнинг лабида ўтириб, ҳордиқ чиқарарди.

— Хўш, ишлар қалай?— сўради Олимжон.

— Жойида,— Бекбўта фронтдаги жангчиларга хос босиқлик ва тетиклик билан жавоб берди,— қаранг, қанча ер қазибмизу зигирча натижаси йўқ. Кўзи юмшоқдай кўринади-ю, мисранг ўтмайди.

Иван Никитич чуқурнинг четига ўтириб, диққат билан қулоқ солди. Ерга урилган мисрангдан оғир ва юмшоқ овоз чиқарди. Иван Никитич Суванқул ва Бекбўта қазиб чиқарган тупроқдан бир сиқимини олди-да, қунт билан текшириб, чироқни яқинроқ тутишларини сўради.

— Қизиқ,— деди у ўйчан, кафтидаги тупроқни чироқ ёруғига тутиб, унга сирли термиларқан. Тупроқни бир-икки уқалаб кўрди-да, ўрнидан туриб гулхан ёнига борди, аланга ёруғида унга узоқ тикилди.— Биласизларми, оғайнилар,— деди у ниҳоят, булоқ бўйига қайтиб келгач,— бу тупроқ ҳам эмас, тош ҳам эмас.

— Нима бўлиши мумкин?— сўради Олимжон унинг ёнига ўтириб. Иван Никитич кафтидаги тупроқни ғижимлаб, майдалаб, сўнгра диққат билан кўздан кечирди.

— Бўлди, ҳаммаси равшан, бундай найрангбозликни кўрганмиз,— деди.

— Найрангбозлик? Қанақа найрангбозлик?

— Босмачиларнинг найрангбозлиги,— деди Иван Никитич ва сўзида давом қилди.— Бу кигиз. Чириган кигиз. Бекбўта, мисрангни бер-чи.

Смирнов мисранг билан ўн дақиқа чамаси булоқнинг кўзига урди ва унинг овозига қулоқ солди, сўнгра мисрангни Бекбўтага топшириб, чеккага чиқди.

— Энди ҳаммаси равшан. Портлатиш зарур.

— Нима бўпти? Айтинг-чи!— сўради Олимжон.

Смирнов гулхан ёнига, тош устига бориб ўтириб, папирос тутатди. Оз ўтмай, гулхан атрофига колхозчилар йиғилишди.

— Биласизларми, ўртоқлар?—Иван Никитич уларга мурожаат қилди.— Кўкбулоқнинг кўзига кигиз ўралган қозиқ қоққанлар.

— Қандай қилиб?

— Нимадан?

— Қозиқ? Кигиз?..— турли-туман саволлар ёғилди.

— Ҳа, кигизга ўралган қозиқ қоқилган. Кўкбулоқ қандай қилиб портлатилгани ўзларингизга маълум,— деди сўзида давом қилиб Иван Никитич.— Бу босмачиларнинг иши. Устозлари ким бўлган денг? Устозлари— ўша босмачиларни ташкил қилган ва фитнага бошлаганлар Англия империалистлари. Улар саҳролардаги қудуқларни заҳарлаганлар, тоғлик водийлардаги булоқларни портлатиб, бутунлай кўмиб ташлаганлар ва шу билан катта-катта қишлоқларни сувсиз қолдирганлар. Улар қайрағоч ёки ёнғоқдан қозиқ ясаб, уни ҳўл кигизга ўраб, булоқнинг кўзига қоққанлар. Сўнгра унинг устидан қалин кигиз ёзиб, кейин тоғ жинсларини портлатганлар, Кўкбулоқни ҳам ана шу усул билан йўқ қилганлар.

— Энди нима қиламиз?— сўради кекса колхозчи қаҳр-ғазаби ошиб. У босмачиларнинг қилмишларини ўз кўзи билан кўрган эди.

— Портлатиш зарур. Афсуски, портлатувчилар ҳам кетиб қолган. Энди уларни чақиришга тўғри келади. Улар келгунча яна икки кун қўлдан кетади.

— Йўқ, Иван Никитич, биз икки кун қўл қовуштириб ўтира олмаймиз,— деди Олимжон ва ерда ётган оғир мисрангни елкасига кўтариб, қовоғи солинган ҳолда сой тубига тушиб кетди.

Иван Никитич, Бекбўта ва Суванқул ҳам сукунат ичида унинг изидан сойга тушдилар ва оғир мисранг билан Кўкбулоқнинг босмачилар томонидан кўмилган кўзларини навбатма-навбат қазий бошладилар. Сув чиқадиغان жойда, харсанг остида энгашиб ишлаш жуда

мушкул бўлганидан, улар дарҳол чарчаб қолар ва шунинг учун ҳам тез-тез алмашилиб ишлардилар. Қизгин иш саҳаргача давом қилди.

Тонг ёришарди.

Ишлаётганларнинг кексаси — Иван Никитич бошқалардан кўра вақтлироқ чарчади. У совуқ харсангга суяниб дам олиб ўтирганида миясига ажойиб бир фикр келди.

— Мана шу узун мисранглардан қанча бор?— сўради у Бекбўтадан. Бекбўта қўлидаги мисрангни Суванқулга бериб, дам олиш учун эндигина унинг ёнидан жой олган эди.

— Учта.

— Жуда соз. Мисрангларнинг учини гулханда қиздириш. Оқариб кетгунча қиздириш.

Суванқулнинг орқа томонида ишга шайланиб турган Олимжон анча нарида ўтирган Иван Никитичга назар ташлади-да, «тўғри айтяптилар, шундай қилсак ишларимиз юришиб кетар!» деган фикрни ўтказди миясидан.

Ишлар қизишиб кетди. Одамларнинг юзларида севинч аломатлари пайдо бўлди. Улар қизитилган мисранг билан навбатма-навбат ишлардилар. Битта мисранг ер қазиб, иккитаси эса оловда қизитиларди. Чўғдай қизитилган ва куч билан урилган мисранг булоқ кўзига қийинчилик билан ботарди. Баъзи-баъзида чириган кигизга тегиб, санчилиб кетарди. Иш тобора оғирлашарди.

Тонг ёриша бошлагач, Иван Никитич билан Олимжон гулхан олдида ўтириб, папирос чекишдилар.

— Бунни куйдириш ва тешиш узоққа чўзилармикан-а?— сўради Иван Никитич. Аммо кимдан, ўзиданми, Олимжонданми, кимдан сўраганини билиб бўлмасди.— Эҳ, шашка бўлса эди-я, ҳеч бўлмаганда битта топилсаям майлийди, дўстим?..

— Ё бўлмаса битта тўп денг,— жавоб берди Олимжон.— Бронни тешадиган снарядни тўппа-тўғри... Қозиқ ҳам, кигиз ҳам осмонга совурилиб кетарди.

— Билмадим,— деди Иван Никитич. У соқол босган юзларини қашиб туриб, хаёл сурди:— Менимча, биз уни анчагина куйдириб қўйдик-а, Олимжон. Нима дейсан?..

Олимжон миқ этмади, унинг кўзи уйқуга кетган эди.

Икки қўли тиззасидан осилиб турарди. Учиб қолган папириси ерга тушиб кетган эди.

— Олимжон чарчади,— ўйлади Иван Шикитич.— Мен-чи? Ҳали тетикман, тетикман, папиросни чекиб бўлиб яна, яна чекаман,— унинг боши шилқ этиб кўрагига, папириси ерга тушди...

Олимжон туш кўрарди. Ойқиз қандайдир ташиш китобни ўқирди. Олимжон бўлса нима учундир бошини чайқарди. У қизнинг ёқимли овозини эшитарди-ю, ўзини кўролмай, тўрт томонга боқарди ва қизнинг қаерга яширинганини билолмай, хуноб бўларди.

— Нега эшитмаяпсиз, Олимжон ака,— деди Ойқиз таъна қилиб,— ахир, мен сиз учун ўқияпман-ку.

— Қулоғим сизда,— жавоб берди Олимжон ўзини оқлаб. Бироқ у ҳамон қизни ахтарарди. Қиз бўлса тутқич бермас, ғойиб бўларди. Олимжон қизни кўролмаганига ва тополмаганига иқроп бўлишдан уяларди.

«Инсонга энг қимматли нарса — ҳаёт. Инсон дунёга фақат бир марта келади, шунинг учун шундай яшаш керакки, йиллар бефойда кетди, деб жон оғримасин... Улар чоғингда, бутун ҳаётимни ва бутун кучимни инсоният бахти учун курашга бағишладим, деб айта олгин!» Ойқиз ўқирди. Олимжон бўлса қизнинг юзлари китоб билан беркитилганини кўриб турарди. У қўлини узатиб, қизнинг юзларини очишни, унга ҳавас билан термилишни истарди. Худди шу пайт елкасидан кимдир ушлади.

— Ғалаба, Олимжон! Ғалаба!— деган овоз қулоқлари остида янгради. Елкасига қўйилган қўл зўр бериб уни силкитарди.— Уйғон! Кўзингни оч, эшитяпсанми?

Олимжон ирғиб ўрнидан турди ва ҳайратда қолган кўзларини катта очди. Бошидан оёғигача ҳўл, пешонаси қавариб чиққан Бекбўта Олимжоннинг олдига келиб кулар ва ўйинга тушарди.

— Нима бўлди сенга?— сўради Олимжон, қандай воқеа юз берганига яхши тушунолмай.

— Нима бўларди. Унинг ҳам аҳволига тушуниш керак,— деди Бекбўта ўйин-кулгидан тўхтаб, жиддий тусда.

— Кимнинг?

— Э... ўша булоқнинг нозини-да, кимнинг бўлар-

ди?— Бекбўта катта бармоғи билан орқа томонини кўрсатиб, яна қаҳ-қаҳ уриб кулди:— Ўттиз йил қулфу калит бўлиб асирликда ётди. Энди озод бўлди-ю, озод қилганнинг бўйнига ташланди.

Олимжон ҳайрон бўлди, тушими-ўнгими, пайқамай қолди. Яна бояғи тушнинг давомими дея, қўрқиб кетди.

— Ким тўғрисида гапиряпсан?— сўради Олимжон бўғиқ овоз билан. У гап нима ҳақида бораётганини сезса ҳам, элдан бурун қувонишдан чўчиб турарди.

— У энг олдин менга ташланди-ю, чалқанчасига қулатди,— деди Бекбўта сўзида давом қилиб, бошқа гапларга қулоқ солмай,— олдинига иккаламиз ҳам шошиб, типирчилаб қолдик, сўнгра иккаламиз ҳам баб-баравар шивирлашдик ва ҳайқириб юбордик. Мана, эшит, у ҳали ҳам ҳайқирмоқда.

Олимжон булоқ томон бурилди. Кун тиғида харсанг остидан йилтираб, Кўкбулоқнинг озод қилинган сувлари қайнаб чиқарди. Шалдираб оққан сув тўпланиб турган одамлар олдидан сой тупроқларини ювиб, киши қалбини қувончларга тўлдириб, пастга шошарди.

Сув билан бирга майда-майда тошлар ҳам, чириган дарахтларнинг қоп-қора бўлаклари, кигизнинг узилиб-юлқинган парчалари ҳам оқиб кетарди.

— Энди Кўкбулоқ ўз йўлини ўзи тозалайди,— деди Суванқул йўғон овоз билан қувончга тўлиб.

— Эҳ, тошларни тошларга уриб оқди-я.

— Кўкбулоқ баҳодир!— Бекбўта Суванқулни қуватлади,— майли, барча чириндиларни оқизиб кетсин. Булоқнинг сувлари кумушдай тоза бўлмоғи лозим.

Олимжон қайнаб чиқаётган мўъжизага мафтун бўлиб, анча вақт тикилиб қолди. Иван Никитич унга қараб-қараб қўяр ва ичидан нималар кечаётганини ҳис қилар эди. У Олимжонга яқинлашди, уни оҳиста қучоқлаб, деди:

— Энди, Кўкбулоқ сувлари Олтинсойда, Олимжон, энди сувга столмасаларинг ҳам, Олтинсойга шошилинглар.

Ўттиз биринчи боб

Олтинсой тоғлари, водийларида авжи баҳор. Бу ернинг баҳори худди афсоналардаги каби сеҳргар. Борлиқни ясатади, ҳуснига ҳусн қўшади, яшнатиб юборади-да,

кишини ўзига ром қилиб қўяди. Қўриқлар очилиб, чигит экилаётган жойларда кундузи иссиқ, кечалари илиқ бўлса, сал юқоридаги адирларда, баҳори буғдой экилган жойларда тоғ шабадасининг оромбахш салқини эсади, ундан ҳам юқорида, ёнбағирлар тўла турли-туман чачаклар саҳар-саҳарларда шудринг билан чиройига чирой қўшади...

* * *

Кун пешинга яқинлашганда воҳа жазирама иссиқ билан нафас олади. Қуёшнинг ўтли алангаси билан чўлдаги ўтлар ҳам сўлиб, қовжираб қолади.

Иссиқ заптига олган бундай пайтларда даладаги қўй-қўзилар ҳам, чўпонлар ҳам, ёш қўйбоқар Жўра ва кенг чўл бўйлаб қўйлар орқасидан кўч-кўронларни ортиб юрадиган иккита эшак ҳам юз йиллик қайрағочнинг соясида жон сақлайди. Фақат кекса чўпон, Умурзоқ отанинг оғаси (бир вақтлар Ойқиз унинг олдига, тоғларга яланг оёқ чиқиб юарди) Бобоқул ана шу юз йиллик қайрағоч сингари бақувват бўлиб, жазирама иссиқни ҳам писанд қилмай, таёғига суянган ҳолда узоқ-узоқларга, уфқларга тикиларди. Энди у томонларда олдидан шилдираб ариқлар оқиб турган дала шийпонлари қурилган эмиш. Шийпон бўлганда ҳам кенг ва ҳашаматли, ичига столлар, скамейкалар қўйилган дейишади. Буларни ҳали Бобоқул кўролгани йўқ, аммо кўрса бўларди. Чўпон бола Жўра эса аллақачон ўз кўзи билан кўриб келди. Чолнинг кўриб келишига сира вақт-соати бўлмаётпти. Йўл узоқ. Эшак миниб йўлга чиққанда ҳам бир кун керак бўлади. Отардаги қўйларни у ерларга ҳайдаб бориб бўлмас... У ерларда пахта ўсади. Пахта — олтинсойликларнинг азалий орзуси. Ўзбекистоннинг жамоли ва фаҳри.

Чол худди ҳайкалдек узоқ-узоқларга тикилиб анчагача жойида туриб қолди. У томондан ҳар замонда тракторнинг гувиллаган овози эшитиларди. Бу овоз Бобоқул учун тобора яқинлашиб келаётгандай бўлар, сўнгра трактор орқасига қайтаркан, овози ҳам узоқлашарди.

Қани энди шу тракторлар бу ерларга ҳам келса, келмайди-да. Нима учун ҳам келарди. У ерларда ариқлар бор, сув шилдираб оқиб ётибди. Бу ерда-чи? Сув ҳам, ариқ ҳам йўқ. Ҳа, ҳамма нарса ҳам бирдан бўлавермайди-да!

Чол хўрсиниб-хўрсиниб қўйди-да, уфқдан кўзларини олиб, осмонга тикилди, сўнгра теварак-атрофига қаради. Қараб туриб, баҳри-дили очилиб кетди.

Ҳа, чўпон ҳаёти ранг-баранг, қизиқ, ширин, нашъали, у ўз умрида қанчадан-қанча гўзал баҳорларни кўрган. Аммо бу қадар гўзал, бу қадар қувончли баҳор бўлмагандир. Тўрғайларнинг овозини айтинг, бирор вақт шундай шўх, шундай жарангли янграганми? Бирор вақт у майсалар ичида шунчалар кўп сариқ, оқ ва қора капалаклар, ниначиларни кўрганми?

Эҳтимол, кўргандир, бунисини эслолмайди. Аммо барибир кўрган бўлса ҳам ҳозирги гўзал манзарага сира ўхшамасди. Ҳозиргиси тамом ўзгача, унга ўзгача назар билан тикилиб, навосига ҳам ўзгача қулоқ солиш керак. Ана шунда нашъаси ҳам ўзгача бўлади. Ўзгача баҳра беради. Чўпон учун бундан бошқа ҳаётнинг кераги борми? Асло!

* * *

Олимжон катта ва кенг йўлнинг ўртасида бир дақиқа тўхтаб, тўғри тўғон қуриладиган томонга, тоғларга тикилди. Сўнгра нафасини ростлаб, янги қурилган дала йўлига бурилди-да, колхоз дала шийпони томон шахдам қадам ташлаб кетди. Тоғлар ҳам, тош йўл ҳам орқада қолди. Олдинда эса уфқларга туташиб кетган, аллақачон ҳайдалган ерлар ястаниб ётар ва киши қалбига қувонч бағишларди. Ниҳоят, асрий қўриқлар очилди! Меҳнатсевар қўллар оппоқ-оппоқ чигитларни экидилар. Экканда ҳам меҳр-муҳаббат билан, қуёш нуридан ҳарорат олиб тезроқ кўкарадиган, кўзни қамаштирувчи кўм-кўк япроқлар ёзиб ер юзига чиқадиган қилиб экидилар. Мана, ишланган ерлар, йўлларнинг икки томонидаги ариқларда жилдираб оқаётган сув, ариқлар лабида қад кўтарган ёш тераклар — Олимжоннинг дилига севинч-қувонч бағишларди.

Бўлмасам-чи! Булоқларни тозалаш тугалланди. Яна икки кундан сўнг икки бригада экишни тамомлайди. Қарим бошлиқ комсомол-ёшлар бригадасининг ғайрати билан канал қурилмаганда эди, пахта ҳам экилмаган бўларди. Албатта, ҳали сув оз, шунинг учун ҳам фақат икки бригадагина пахта экади, холос... Бироқ келгуси баҳорда, сув ҳовузи битгач... Тўғон қурилиши ўз навбати билан боряпти... Бироқ бугун Олимжон райкомда бўлганида, ўртоқ Жўрабоев табриклаш ўрнига, унга

қаттиқ танбеҳ берди. Шунчалик қаттиқ уришдики, ҳатто билагига боғланган қамчи тасмасини ечишни ҳам унутиб тураверди, колхозга қайтиб келиб, отни отхонага боғлаётганида, қамчин билан этигининг қўнжига уриб қўйганида пайқади буни. Шийпон томонга қараб кетди.

Қизиқ. Олимжон қаттиқ танбеҳ олиб, таъзирини сса ҳамки, қалбида енгиллик сезарди. Аммо райкомда, аллақачонлардан буён орзиқиб кутилган табрик ва илиқ сўзлар ўрнига сўкиш эшитиб гангираб қолди. Бу гангираш, ўй-хаёл то очилган қўриқни, жилдираб оқаётган ариқларни кўрмагунча бошидан кетмади.

Албатта, Жўрабоев ҳақ эди. Райком секретари Олимжоннинг зўр иши ва катта муваффақиятларига қарамай, унинг ҳали ёшлигини ҳам аямай аччиқ-аччиқ койиди:

— Қўкбулоқ сени кибрлантириб, бошингни айланттириб қўйибди. Сен тўнғич муваффақиятдан маст бўлиб қолибсан, одамларни унутиб қўйибсан. Ахир, одамларга ғамхўр бўлиш — коммунистнинг энг биринчи фазилати, бурчи эмасми! Ахир, Ойқиз тўғон қурилишида хато қилганида партия ташкилотининг секретари сифатида ҳаммадан олдин сен ёрдамга келишинг зарур эмасмиди!

Жўрабоевнинг сўзлари устига тоғ ағдарилгандек уни кар қилиб, бошини гангитиб қўйди. Бироқ бу узоққа бормади. У, миясида пайдо бўлган шовқин-суронни енгмоқ учун дарҳол ўзини қўлга олди, дадил бўлишга ҳаракат қилди, асабига ортиқча эрк бермади, диққат-эътиборини йиғиб, айтилган аччиқ сўзларни чидам билан эшитишга уринди. Гарчи, оғир бўлса ҳамки, бу сўзларни тинглар экан, нима учундир Жўрабоевнинг пешонасига тушган ажиндан кўз ололмади, кўз-қоши устидаги бу ажинлар бир зумда қорайиб, чуқурлашиб, ҳатто оқ сочларига улашиб кетгандай ҳайратда қолди.

— Ахир, бу қиз ҳаётида биринчи марта хатога йўл қўйди. Биласанми, биринчи хатоси-я! Мана шундай оғир пайтда унга сен қувват бўлмасанг, ким қувват бўлади? Уни сен суямасанг, ким суяйди? Билиб қўйгинки, бу — бизнинг партия тили билан айтганда, бепарволик дейилади. Бепарволик билан раҳмсизлик, шафқатсизлик ўртасида фарқ йўқ. Сен ана шу бепарволикдан қўрқининг лозим. Чунки бу аста-секин одат тусига кириб қолиши мумкин. Ҳа, бундай ярамас одатдан қўрқининг лозим. Одамларга Ильич қанчалик ғамхўр бўлган, Одамга меҳрибонликни Ильичдан ўрган.

Олимжон бу сўзларни эслар экан, дилида оғриқ ва азоб қолмаганидан шод эди.

Шод эди... Чунки яхшиям Жўрабоев Ойқизнинг унга бўлган муносабатини билмайди. Билса-чи... «Эҳтимол, билар. Агар билганда борми, янада қаттиқроқ уришган бўларди, агар сен севимли қизинг бошига мусибат тушганида уни ёлғиз қолдирадиган бўлсанг, бу ёғидан хотиржам бўлсак бўларкан, бошқалар эсингга келармиди? Сендан нима ҳам кутиш мумкин», дерди ҳам. Олимжон ўз ишидан кулиб, хаёл сурарди ва худди Жўрабоев ёнида тургандек: «Яхши, энди бу такрор бўлмайди!» деб юборди бехосдан.

Орқа томондан кимнингдир оёқ товуши эшитилди. Олимжон орқасига ўгирилди-ю, тез-тез келаётган комсомол секретарига кўзи тушди. У Олимжонга яқинлашар-яқинлашмас.

— Мунча тез юрмасангиз, Олимжон ака,— деди нафаси оғзига тиқилиб Қарим.— Шунча уринсам ҳам сира етолмайман-а!..

— Чақирсанг бўлмасмиди.

— Йўғ-е, уят эмасми. Соғман. Юра оламан. Аммо сизнинг юришингизга қойилман.

— Хўш, нима гап? Ишларинг қалай?

— Звеномиз эртага экишни тамомлайди. Бошқа комсомол-ёшлар звенолари ҳам чакки эмас, ҳеч кимдан қолишмайдиган.

— Қаерга борувдинг?

— Темирчилик устахонасига. Сеялка учун болт зарур эди. Айтгандай, эсимдан чиқай депти. Сизга хат бор эди, Олимжон ака, мана, қишлоқ Советининг котиби берди. Сводка учун кирувдим, ҳали тайёр бўлмапти, кейинроқ ўзи олиб келармиш.

Олимжон хатнинг конвертига разм солди-ю, шу дақиқадаёқ хижолат бўлди, хат фронтчи дўсти Гриша Петровдан эди. «У икки бор хат ёзди. Мен бўлсам биринчисига ҳам жавоб ёзганим йўқ. Мана дўстнинг иши!» У хатни бафуржа ўқиш ниятида чўнтагига солиб қўйди-да, Қаримнинг сўзларига қулоқ солди. Қарим ақлли, ғайратли, тез-тез гапирадиган одати бўлиб, ҳамиша қизиқ гапларни топиб гапирарди. Бироқ баъзи ҳамқишлоқлари тез гапиришини унинг камчилиги деб билардилар. Шундай бўлса ҳамки, баъзи-баъзида ундан чуқур маъноли аския ёки фикр эшитиш мумкин эди.

— Одамнинг ҳамма касофати — тилидан. Уйлаб гапиргин, Карим. — дер эди унга баъзи кексалар.

— Оқсоқоллар, фикрларингиз хато. Тил — дил калитидир. — дер эди у бир зумда жавоб қайтариб.

Ишлар унинг хушчақчақ аскиясини ҳам, ғайрати қилнаб турганини ҳам жуда ёқтирар эдилар. Кексалар бўлса бу одатлар — ёшлик белгиси, улғайган сари аста-секин ўтиб кетади, дер эдилар.

Қариб туриб, ишонгим келмайди, Олимжон ака, — деди Карим майин тупроқ устидан ёнма-ён қадам ташлаб боришаркан. — Наҳотки, шу ишларнинг ҳаммасини ўзимиз қилдик-а? Қаранг, бир баҳорнинг ўзида қандай тоғларни агдардик-а? Шунга ишониш мумкинми, ахир? Бу ерлар неча асрлар бўйи сув кутиб ётган? Энди-чи? Бу ишни идо этган мана шу бизнинг қўлларимиз-а! Отабоболарнинг гаплари тўғри... Жаҳондаги ҳамма нарса меҳнат ва мардликка боғлиқ экан.

Яхши сўзларни айтдинг, Карим. Яша!

Бу менинг сўзларим эмас, қаердадир ўқиганман.

Барибир, яхши. Бироқ шуни билки, ука, колхозимизда қилинган ишлар умумхалқ ишига қўшган кичик ҳиссамиз, ҳолос. Билдингми?

Билдим.

Нимани билдинг?

Бундан кейин ҳам ишламоқ зарур, янада яхшироқ ишлар зарур.

Тўғри.

Барибир сизга ҳавасим келади. Сиз бахтлисиз.

— Нима учун? — сўради Олимжон.

— Сиз ватан учун қон тўккансиз. Мен сизга айтсам... бу эр киши учун олий мукофот. Мен... мен буни катта бахт деб ҳисоблайман. Сиз фахрлансангиз арзийди. Ахир, қаерларда жанг қилмагансиз! Брестда ҳам бўлгансиз, Варшавани ҳам, Берлинни ҳам озод қилгансиз. Ними учун орден ва медалларингизни тақмайсиз. Орденларингизни тақиб юринг, Олимжон ака! Ахир, сизни Ватини тақдирлаган-ку. Сиз бўлсангиз уларни тақмайсиз. Карим нафасини ростлаб, афсус маъносида деди: Мен бўлсам ҳеч қаерда бўлганим йўқ. Улгуролмадим, ёшим етмади, афсус, энди алам қилади.

Олимжон унинг тирсагидан ушлаб қўлини сиқди. Шу топда у ёш болалигида Жўрабоевнинг яра изларига ҳавас билан термилганини эслади.

— Афсусланма, Қарим,— деди у дўстона меҳр билан, — ҳали сени жуда қизғин ва улуғ ишлар кутмоқда. Мина, сен билан суҳбатлашиб шийпонга етганимизни ҳам сезмай қолибмиз. Қара, бу ердаги тартиб, бу ердаги озодаликка қара!

— Ҳа, кўрувдим,— деди Қарим,— бугун чўпон боламиз Жўра ҳам томоша қилгани келган экан. Мен ҳам шу ерда эдим. Айтишига қараганда, Бобоқул ота ҳам кўришни ҳавас қилган эмиш. Бироқ бунча узоқ йўл босиб келиш қийин-да чолга.

— Унинг қўйлари қаерда?

— Ҳув учи кўриниб турган қайрағочни кўряписизми?

— Кўриб турибман.

— Уша томонда. Унча узоқ эмас. Беш-олти чақирим бор.

— Бу масофа сен билан мен учун узоқ эмасу, аммо чол учун бир кун деган сўз.

— Тўғри айтасиз.

Очилган кўриқ ўртасида қурилган бригада шийпони ялангликда ҳусн-жамолини намойиш қилиб, савлат тўкиб турарди. Ёғоч ва тахтадан пишиқ ва кўркам қилиб тикланган, усти шифер билан ёпилган, ичи зангори бўёққа бўялган шийпон баландликда қад кўтаргани учун ҳам узоқ-узоқлардан кўриниб турар ва ишдан чарчаган меҳнат аҳлини ҳам, кўчадан ўтиб бораётган йўловчиларни ҳам ўзига мафтун қиларди. Айниқса, кун тиккага келганда, жазирама иссиғи авжига олганда, ҳаммаёқ дим бўлиб нафас олиш оғирлашган пайтларда шийпон ичида тоғ шабадаси ғир-ғир ўйнаб юрар, соя-салқин жонга ором берарди. Шийпонга келиб, биров юмшоқ кўрпача устида ёнбошлаб ҳордиқ чиқарар, биров кўк чой ичиб ҳузур қилар, бошқа биров газета ёки журнал ўқиш, шахмат-шашка ўйнаш билан машғул бўларди.

Бугина эмас. Янги шийпоннинг бошқа шийпонлардан афзаллиги шунда эдики, бу ерда комсомол-ёшларнинг ўз қўллари билан бир кечада қазилган ҳовуз ва уни тўлдириб, қуёш нурида жилваланиб турган Кўкбулоқ суви шийпоннинг салобатига салобат, кўркига кўрк қўшиб турарди.

Ахир, бундан Олимжон фахрланмай ким фахрлансин, ахир, бу оғир меҳнат қилиб чарчаган кишиларимизнинг ўзлари роҳатланадиган оромгоҳ-ку!

Ҳовуз бўйларида қад кўтарган ёш-ёш ниҳоллар ша-

бадада чайқалиб ўйнашар, зилол сувга бўй чўзиб ўз аксини намоён қиларди. Ҳовузнинг нариги томонида яқин орада янги боғ бунёд этилади. Ҳа, албатта, боғ бўлади. Сувки бор, энди ҳеч ким бунга шубҳа қилолмайди.

Қарим ҳовуз бўйида озгина ўтириб, муздай сувни ҳовучидан ҳовучига тўкиб, унинг оқиши, жилдираган овозига завқланиб қулоқ солар, ёш бола сув билан ўйнагандай ўйнади. Ниҳоят, ўрнидан турди-ю, маъюс ҳолда деди:

— Энди мен борай, Олимжон ака, хайр.

— Хайр,— деди дўстидан келган хатни берилиб ўқиган Олимжон қоғоздан кўзини олмай.

Олдин хат билан келган фотосуратга узоқ тикилди. Бу Гришанинг оила аъзолари блан тушган сурати бўлиб, стулда хотини Валя семиз ва чиройли боласини бағрига олиб ўтирарди. Солдат гимнастёркасига жанговар ордон ва медалларини қадаб олган Гриша уларнинг орқасида бир қўлини хотинининг елкасига қўйиб тикка турарди. Олимжон хатни ўқир экан, худди Гриша олдида тургандек қизариб кетди. Чунки бир бетгина хат гинахонлик билан тўла эди. Димоги кўтарилиб кетгани, хат ёзмагани учун ўртоғи дакки берарди. Аммо бу гапларнинг ҳаммаси ҳазил ва самимийлик ҳис-туйғулари билан тўла эди.

Энди Олимжон жавоб ёзишни пайсалга солмай, шу заҳотиёқ стол ёнига ўтирди. У катта блокнотнинг тўрт варағини жавоб хати билан тўлдирганини ўзи ҳам сезмай қолди. Олдинига хат чўзилиб кетгани ёқинқирамай турди-ю, бир оздан кейин «зарари йўқ, энди ҳамма қарзимдан қутулдим», дея ўзини юпатди. У дала сумкасининг ичини титкилаб, конверт ахтараётган пайтда ташқаридан, мана шу тахта деворнинг орқасидан Ойқизнинг овозини эшитди ва ҳамма нарсани унутиб, чопганича олдида чиқди:

— Янги шийпонни зиёрат қилгани келдим,— деди Ойқиз кимгадир,— ҳамма мақтайди, мен бўлсам ҳалигача кўрганим йўқ.

Олимжон ҳовлиқиб унинг олдидан чиқди-да, Ойқизни туртиб юборишига сал қолди:

— Вой, Олимжон ака, салом!— деди чўчиб тушган Ойқиз қувониб,— бунча шошиласиз, қоқиниб йиқилиб тушманг тагин, узундан-узун хатни кимга ёздингиз? Бундай хатни почта ҳам олмас дейман.

Дала шийпонига трактор бригадасининг бошлиғи По-
годин кириб келди ва қўлини кўтариб Олимжон билан
саломлашди-да, ҳовуз томон кетди.

— Уқинг, Ойқиз, бир ўқиб чиқинг, ўтиниб сўрайман,
ўзингиздан ҳам қўшимча қилинг,— деди Олимжон хат-
ни узатаркан,— ҳеч бўлмаганда икки-уч сўз ёзинг.

— Дўстингизгами? Майли, жон-дил билан ёзаман.

У стол ёнига ўтириши биланоқ Олимжон қўлига руч-
ка тутқазди. Ойқиз охирги варақнинг пастроғидан очиқ
жой топиб, ўйлаб-нетиб ўтирмай ёза бошлади: «Қим-
матли Григорий ака! Ўзбекистонда «ака» деган сўзнинг
қандай маънода эканлигини биласиз, албатта. Ижозат
берсангиз, мен ҳам сизни ака деб аташни истардим.
Гарчи, мен сизни танимасам ҳам, сиз ҳаммамизнинг
оғамизсиз. Фурсатдай фойдаланиб сизга чин дилдан
салом йўллаيمان. Валя опамга ҳам мендан худди ана
шундай салом айтишингизни, мен учун ширин кичкин-
тойингизни ўлиб қўйишингизни илтимос қиламан. Ҳур-
мат билан Ойқиз».

Олимжон бу сатрларни ўқигач, худди ёш боладай
қувониб, қизариб кетди, сўнгра конверт ичидаги сурат-
ни олиб Ойқизга тутди.

— Маана, одамлар қандай яшаётганини кўринг,— де-
ди у енгилгина таъна ва ҳавас билан.

Ойқиз ёнига ўгирилиб, суратга узоқ тикилди ва жим-
гина турган Олимжонга қаради.

— Мен... Хафа бўлмаинг, Олимжон ака... Майлими,
хафа бўлмайсизми?— майин, ёқимтой овоз билан деди
қиз ёлвориб. У, Погодин эшитмаслиги учун шивирлаб
гапирарди,— қаранг, сувни кўриб хурсанд бўлишини қа-
ранг.

Ҳовуз бўйида ўтирган бригадир икки ҳовучини тўл-
ғазиб сув олар, завқ билан юзини, бўйинини, кўкраклар-
ини ювар эди.

Бироқ Олимжон Погодинга қайрилиб ҳам қарамади.

— Кутавериб чарчадим,— деди у шивирлаб,— ўша
кунга қачон етишар эканмиз.

— Охирги марта жавоб берган эдим-ку.

— Қачон?

— Ҳо-о, дарров эсингиздан чиқибди-да.

— Кўкбулоқ сувлари Олтинсойга келгач... Икки ҳаф-
тадан кейин... шуми?

— Ҳаммаси ёдингизда-ку, тагин билмасликка ола-

сиз-а ўзингизни,— деди қиз чиройли қўлчалари билан унинг оғзини беркитиб ва зимдан Погодинга қараб қўйди. Олимжон ипакдай майин ва илиқ қўлларнинг ҳидидан бир зумгина маст бўлди-ю, тотли бир ҳаяжон оғушида қолди. Қизнинг қўлларини маҳкам ушлаб ўпмоқчи бўлганида, Ойқиз қўлларини тортиб олди. Бўлмаса Олимжон ўзини тутиб туrolмаслиги турган гап эди.

— Бир ҳафта қолди, холос,— деди у ҳаяжон билан.

— Хўш?.. Нима бўпти?

— Ҳозирлик кўрайлик дейман-да.

— Қанақа ҳозирлик? Сиз мен учун энг ажойиб совға қилдингиз.

— Кўкбулоқми?..

— Ҳа.

— Ахир, бу ҳамма учун-ку.

— Ҳамма қатори мен учун ҳам. Юринг ҳовуз бўйига.

Улар ҳовуз бўйига, Погодиннинг олдига келдилар. У шапкасини ерга қўйиб, икки қўли билан тиззасини қучоқлаб, сувга термилиб ўтирарди.

— Ҳаво жуда дим бўляпти,— деди ўтирган жойидан қимирламай,— ёмғир ёғадиганга ўхшайдими дейман.

— Йўқ, ёмғир бўлмайди,— деди Олимжон,— эндиги ёмғир ғўзага офат келтиради.

— Ҳа,— деди Ойқиз унинг сўзларини қувватлаб,— бу пайтларда ёққан ёмғир пахтага кони зарар.

Погодин бирдан безовта бўлиб ўрнидан турди.

— Яна, «ЧТЗ»га бир бало бўлди,— деди у жиддий тусда,— борай-чи.

Беш трактордан биттаси тўхтаб қолганини Олимжон ҳам, Ойқиз ҳам сезмаган эдилар. Сезиш ҳам қийин эди. Чунки тракторлар узоқ-узоқларда, уфққа яқин ерларда, якка қайрағочнинг учи кўринган томонларда ишлар, фақат ҳар замонда, бригада шийпонига яқинлашгандагина овози эшитиларди. Бироқ тажрибали бригадирнинг ҳар шарпани эшитадиган қулоғи ва ўткир кўзи шийпонга яқинлашиб келаётган «ЧТЗ» тўхтаб қолганини дарҳол сезди.

Ўттиз иккинчи боб

— Хўш, нима бўлди?— деди Погодин тракторчи йигитга узоқдан қичқириб.— Нима гап?— яна сўради сабри чидамай плугнинг изидан катта-катта қадам ташлаб бораркан.

Погодин яқинлашиб келгач, плуг ўтган ариқчанинг четида ўтирган тракторчи билан уловчи бола ўринларидан туришди.

— Нима учун тўхтадинглар?— йўғон овозини чўзиб, жиддий сўради Погодин.

Тракторчи унга жавоб бериш ўрнига синган детални кўрсатди.

— Хўш, нима бўпти? Нима учун менга кўрсатяпсан? Ёки ўзинг ҳам энди кўраётганингми?

— Шунинг оқибатида лемех чиқиб кетди.

— Лемех чиқиб кетса қўл қовуштириб ўтиравериш керакми?

— Нима қилайлик, ахир?

— Чопиб бориб Суванқулдан янгисини олиш керак эди.

— Мана ўзи, лемех олиб келяпти.

— Сизлар қўл қовуштириб ўтираверинглар-да, Суванқул сизларга лемех олиб келсин.

— Мунча ҳам бизга ёпишиб олдинг,— деди тракторчи хафаланиб,— биз тўхтаганда Суванқул ёнимизда эди. Ўз ихтиёри билан лемех олиб келгани кетди. У бориб келгунча биз болтларни бўшатиб қўйдик. Синигини корпусдан бўшатиш керакми, ахир?

— Нима жанжал?— сўради Суванқул чарчаганидан нафаси оғзига тиқилиб,— мана, олинглар, жанжални бас қилинглар.

Янги ва оғир лемех ўт устига, тракторчининг оёғи остига жаранглаб тушди.

Погодин билан иккала тракторчи алланималар ҳақида сўзлашиб, бирпасда ремонт ишларига киришиб кетдилар. Суванқул трактор устидаги кетмонни олиб, ернинг қаърига кириб кетган йўғон томирни ковлашга киришди. Қўриқ ерларда ковул ва юлғун томирлари кўп бўлганидан лемех тез-тез синиб турарди. Шунинг учун ҳам қўриқ очаётган тракторчилар ҳар эҳтимолга қарши кетмон ёки бел олиб юрар, кўринган томирларни ковлаб олар, шундан кейингина тракторни ҳайдар эдилар.

Суванқул катта ва йўғон томирни қўпориб олди-да, юзидан оқиб тушаётган нўхатдай-нўхатдай терни енгининг учи билан энди артмоқчи бўлиб турганида, кўзи киши билмас келиб қолган ва жимгина турган Олимжон билан Ойқизга тушди. Суванқул уялиб, эҳтиром

билан саломлашди, юзини артишни ҳам унутди ва сўнг-
ри сугурилган томирларни оёғи билан кўрсатиб деди:

— Мана бун кўрдингларми? Агар ана шу томирлар
халал бермаганда эди, ерни кечаёқ ҳайдаб қўйган бў-
лардик. Юлғун ва ковул ҳамиша қўлни ушлайди.

— Бекбўтанинг участкаси ҳам юлғунзорми?— сўра-
ди Ойқиз.

Қўкбулоқ ишлари охирлагач, Бекбўта ҳам Суванқул
каби пахтачилик бригадасига бошлиқ қилиб тайинлан-
ган эди.

— Унинг ерларида юлғун оз. Бироқ шунақа томир-
лар учраб туради.

— Бекбўта мусобақада албатта биринчи ўринни эгал-
лайди,— деди Олимжон қаттиқ ишонч билан,— унда
фронтдаги сингари гвардия эпчиллиги бор.

— Шошмай тур, кўрармиз ҳали,— деди Суванқул
одатдагидек салмоқлаб кулги аралаш,— жўжани баҳор-
да эмас, кузда санайдилар.— У шундай деди-ю, ўнг то-
мондаги тепаликка тикилиб тракторнинг овозига қулоқ
солди. Қўққисдан кўзлари қисилиб, юзлари қорайди,—
ҳой, бригадир,— деди Погодинга ўгирилиб,— нима бўл-
япти-а?

Погодин плуг ёнида, ўт устида алланарсани тимирс-
килаб, ёнбошлаб ётарди.

— Нима бўляпти-а, сендан сўраяпман?— деди Су-
ванқул яна хуноби ошиб,— энди билсам, мени алдаган
экансизлар-да.— У Погодинга яқинлашди. Жаҳли чиқ-
қанидан ранглари қорайиб кетди.

Погодин ётган жойидан Суванқулнинг юзига савол
маъносида тикилди.

— Нима учун унинг участкасида учта трактор иш-
ляпти, менда бўлса фақат иккита? Нима, унинг ери ор-
тиқми? Адолат борми ўзи ёки йўқми? Ахир, биз мусо-
бақа ўйнаганмиз-ку.

Погодин ўрнидан турди, комбинезонини қоқиб жавоб
берди:

— Ёш болага ўхшайсан-а, Суванқул,— унинг ранжи-
гани сезилиб турарди.— Ахир, бригадамда ҳаммаси бў-
либ бешта трактор бўлса, қандай қилиб икковларнингга
баб-баравар тақсимлай, ўзинг айт-чи?..

— Шундай бўлса, учтасини менга беришнинг лозим
эди. Нима учун шундай тақсим қилмадинг?

— Майли, шу бугуннинг ўзида, ҳозирнинг ўзида сен

айтгандай қиламан,— Погодин зарда билан илжайди,— тушгача унинг ерларини ҳайдаб бўлади.

— Шошма... Ҳали кўрармиз, жўжани...— Суванқул гапини тамом қилмай, бирданига гувиллаб юриб кетган трактор орқасидан чопди. У плуг изидан кўм-кўк тутун ичида борар, онда-сонда ерга эгилиб, ҳайдовнинг чуқурлигини кўздан кечирарди.

— Халқ жуда қизиқиб кетди,— деди Погодин.— Бу иккаласи бўлса ҳаммадан ҳам қизишиб кетган. Кеча Суванқул уйига ҳам бормаи чўлда тунаб қолди. Гоҳ ҳайдовнинг чуқурлигини текширса, гоҳ четлари қолмасин деб, безовта бўлади.

Ойқиз илжайиб, унинг сўзларини маъқуллади:

— Суванқул бесўнақай, пинагини бузмайдиган одам эди, энди бўлса уни таниб ҳам бўлмайди.

— Бу сизнинг хизматингиз, Ойқиз,— деди Олимжон,— сиз бутун халқни кўтардингиз, тўлқинлантириб юбордингиз.

— Хушомад қилиш сизга ярашмайди, Олимжон ака,— деди Ойқиз қизариб-бўзариб ва Олимжонга тикилиб, сўзида давом қилди,— сиз хушомаднинг уддасидан чиқа олмайсиз!

— Тўғри, уддасидан чиқа олмайман. Бироқ самимиёт билан айтаманки, бу сизнинг хизматингиз.

Ойқиз чақнаб турган қоп-қора кўзларини унга тикди:

— Сиз-чи? Жўрабоев-чи? Смирнов-чи? Мана шу Суванқул билан Бекбўта-чи? Нималар деяётганингизни ўйлаб кўринг, ахир?!

— Тортишиб ўтирманглар, дўстлар! Яхшиси, юринглар, Бекбўта бригадасининг ишларини кўрайлик,— деди Погодин ва ҳайдалган ернинг ўртасидан шахдам қадам ташлаб тўппа-тўғрига юриб кетди. Бир оздан кейин орқага ўгирилиб, кейинда қолган ҳамроҳларига қичқирди:— Ҳе, ҳе! Юринглар, тезроқ, кейинда қолманглар.

У Олимжоннинг ерга эгилганини, бир сиқим тупроқни олиб кафтида майдалаб диққат билан текширганини, ҳатто ҳидлаб, сўнгра ерга ташлаганини кузатиб турарди.

— Энди фақат оғизга солиб, таъминни татиб кўриш қолди, Олимжон,— Погодин кулиб юборди ва шу дақиқанинг ўзидаёқ жиддий қўшимча қилди:— Ажойиб тупроқ. Ҳатто ҳиди ҳам бошқа ерларникидан фарқ қилади. Шунча йил ишлаб, бунақанги бўлиқ ерни кўрмагандим.

— Бу ерларга асрлардан буён экин экилмаган. Кетмонни ҳам, омовни ҳам кўрмаган,— деди Ойқиз.— Бу азотга бой тупроқ. Бундай бўлиқ ерда пахта ҳам яхши ўсади. Астойдил меҳнат қилинса, юқори ҳосил олиш мумкин. Планни ҳам анча ошириб адо қилса бўлади. Энди сувимиз ҳам мўл. Бироқ пахтани суғоришда эҳтиёт бўлмоғимиз лозим. Агар сув талабдан зиёд қўйиладиган бўлса, кучли ерларнинг ғўзалари ғовлаб кетиши аниқ. Унда биз ҳосил ўрнига ғўзапоя йиғиб оламиз.

Улар ҳали ҳайдалмаган, кўм-кўк ўтлар, юлғунлар, ковул ва лолалар билан қопланган бўз ерга чиқдилар. Уфқдан уфққа чўзилган бу поёнсиз чўлнинг у ер-бу ерида томирларни қовлаб юрган одамларгина кўринарди. Вақти келиб ана шу бўз ерлардан асар ҳам қолмас, чунки қудратли ЧТЗ нинг изчил қадами ҳамма қўриқ ва бўзларни очишга қодир. Ҳозир улар уфқнинг этагида ишлаётганидан овози ҳам эшитилмас, шарпаси ҳам кўринмасди. ЧТЗ ағдариб кетган поёнсиз ерларнинг ўртасида иккита универсал оралиғи бир-биридан анча узоқда сузиб юрар ва оппоқ чигитни қаторма-қатор қилиб экарди.

— Қаранглар, бериги сеялкада ким ўтирибди?— сўради Погодин,— танидиларингми?

— Бекбўта-ку,— жавоб берди Ойқиз қўлини пешонасига қўйиб, кенг далада сузиб юрган трактор орқасига уланган кўм-кўк сеялкага термилиб.

— Ҳа, ўшанинг ўзи,— деди Погодин.

Бекбўта уларга қараб илжайди. Унинг чанг босган юзларида бахт қувончи сезилиб турарди. У қўлини баланд кўтарган ҳолда дўстларига нималарнидир қичқирди. Бироқ тракторнинг овози ва масофанинг узоқлигидан дўстлари унинг сўзларини эшитолмай, қўлларини баланд кўтариб уни табрикладилар.

— Яша, Бекбўта! Худди ёш боладек хурсанд-а,— деди Олимжон.

— Хурсанд бўлмай бўладими? Экишни тамомлапти,— деди мамнун бўлиб Погодин.

Наинки Бекбўта, Олимжон ҳам, Ойқиз ҳам, Погодин ҳам экишни тамомлашдек зўр воқеа муносабати билан Бекбўта сингари шод эдилар. Улар кенг далада сузиб юрган тракторлар ишига мафтун бўлиб, шийпон томондан, бўздан от миниб келган қишлоқ Совети секретари-

ни ҳам пайқамай қолдилар. Отлиқ уларнинг ёнида пайдо бўлганда ҳаммалари таажжуб ичида унга қарадилар.

— Раҳмат ака? Қандай қилиб келиб қолдингиз?— деди Ойқиз ҳайрон бўлиб.

Қишлоқ Советининг секретари пинагини бузмай ўзини аста ардоқлаб отдан тушди-да, улар билан саломлашгач, шошилмасдан жавоб берди:

— Уртоқ Умурзоқова, сизни зўрға топдим. Тўғонда ҳам бўлдим, янги дала шийпонида ҳам бўлдим... Мана бу қоғозларга имзо чекишингиз лозим.

Ойқиз қоғозларни бир неча дақиқа кўздан кечирди ва чап кафтига қўйиб уларга имзо чекди, кейин секретардан нималарнидир сўраб, қоғозларни қайтариб берди. Секретарь боягидек бамайлихотир отига минди-да, кўм-кўк бўз орқали жўнаб кетди.

Олимжон билан Погодин унинг орқасидан қараб қолдилар. Ниҳоят, ўртадаги жимликни Олимжон бузиб, сўради:

— Айтинг-чи, Ойқиз, Умурзоқ ота нима дер эканлар?..

— Нимага?

— Билиб билмасликка оласиз-а?

Ойқиз бошини қўйи солди. Анча вақт жим қолиб, этикчасининг пошнаси билан иккинчи пойининг пошнасига ёпишган нам тупроқни қириб ташлай бошлади.

— Ойқиз...

— Нима...— эркаланиб, кўзларини сузди Ойқиз.

— Умурзоқ отам йўқ демаслар-а?

— Билмадим. Дадам бу урушда икки ўғилдан ажрадилар. Энди уларнинг ўрнига... дадамлар сизни яхши кўрадилар. Ҳадеганда кўравермасалар... соғинадилар...

Уттиз учинчи боб

Чигит экишнинг охирги кунларида ҳамма зўр бериб ишлади. Тракторчиларнинг ишини кузатиб юрган Погодин, чарчаб қолганларга оз-моз бўлса-да, мизғиб олишга имкон бериш учун гоҳ унинг тракторини, гоҳ бунинг тракторини ҳайдар эди.

Бугун ҳам шундай бўлди. У ёш тракторчининг кўзи уйқуга кетиб боши рулга тушганини, қўли сирғаниб кетаётганини кўрди-ю, югуриб бориб уни қаттиқ уришди

ва зўрлаб трактордан тушириб ўрнига ўзи ўтирди, беш соат чамаси, охириг гектарларни экиб чиқди.

Ниҳоят, трактор ва сеялкани ҳайдалмаган бўзга олиб чиқди. Моторни ўчириб, рулда ўтирган ҳолда атрофга чўккан жимликдан завқланди. У трактор устида ўтирар экан, ҳамон кенг далада сузиб юргандай, ҳамон трактор чайқалиб, мотори гувиллаб тургандай сезиларди. Гарчи, у узоқ ишлаб, қаттиқ чарчаган бўлса ҳамки, чигит экилган поёнсиз дала дилига битмас-туганмас қувонч бағишларди.

— Ҳар ҳолда, уддасидан чиқдик,— деди Погодин мамнун ҳолда овоз чиқариб. У ўтирган жойида икки қўлини гарданига қўйиб, ҳузур қилиб керишди,— графикдан бир кун олдин бажардик.

Сеялкача боланинг қалбида ҳам Погодиннинг юрагида кечган ҳис-туйғу тўлқин урарди. У ҳам иш аллақачон тамом бўлган бўлса ҳам Погодинга ўхшаб ерга тушмай сеялка устида завқланиб ўтирарди. У механик айтган сўзларга диққат билан қулоқ солди-ю, бироқ яхши эшитолмай қолди. Ҳар қалай, мамнун бўлиб бир нима деганини пайқади.

Мана энди уларнинг олдида умр бўйи биринчи марта ҳайдалган ва экилган қадимий ерлар, биринчи марта одамзод қўли билан парвариш қилинган ва ардоқланган ерлар ястаниб ётибди. Модомики, шундай экан, инсон ўзи билан, одам боласи билан фахрланмай бўладими? Инсон деган сўзнинг мағрур жаранглаши шундан эмасми? Ҳақиқат бу!

Ҳа, энди бу ерларни қадимий ерлар деб бўлмайди. Энди у инсон иродаси билан асрий уйқусидан уйғонган, биринчи бор ҳайдалиб танасига шабада теккан, бағрига уруғ ташланган, бутун вужуди, ҳусн-жамоли тубдан ўзгартирилган, қайтадан дунёга келган янги ер бу! Янгидан очилган ер бу! Навқирон ер бу!

Мўъжиза яратилди: ўтзор ва бутазор бўлиб ётган ёввойи ерлар бирданига ҳосилдор ерларга айлантирилди. Яшарди ва гўзал бўлди, энди у баҳорга ўхшайди, келинчакка ўхшайди.

Ахир, бу мўъжиза эмасми? Ахир, бу инсон фахри эмасми?

Ҳатто, ана шу янги ерларнинг нариги бошида қад кўтарган қорли тоғлар ҳам, устига ҳар куни қуёш ёғду сочиб турса ҳам ҳамиша мағрур, ҳамиша нурдан ярқи-

раб ёшарган бўлса ҳам, барибир одамзод қўли билан очилган ва парвариш қилинган гузал ва навқирон ерлар олдида худди эскириб қолгандек, ранги ўчгандек, зиқ бўлгандек кўринарди.

— Эҳ, ажойиб иш бўлди-да,— деди Погодин завқ билан ва трактор устидан ирғиб тушди.

— Нима?— сўради сеялқачи бир зумда унинг олдида пайдо бўлиб.

— Одамлар жуда ажойиб-ғаройиб иш қилдилар, дейман.

— Бизлар-чи?

— Ким?.. Бизларми?..

— Ҳа.

— Бизлар ҳам...

Погодин тракторни текширди, гайканинг калити билан у жойига, бу жойига уриб, овозига қулоқ солди, радиатор ва ғилдирақларни кўздан кечирди.

— Армияга чақирилган йигитларни текширгандек текширасиз-а,— деди бола кулимсираб.

— Бу сенга армияга чақирилган бола эмас, солдат. Чинакам солдат... Мана, кўрдингми, қандай жангларни бошидан кечирди. Ё гапим чаккими? А, лаббай!..

— Тўғри айтдингиз,— деди бола қизаринқираб, жун босган энсасин қашиб.

— Ҳа, ҳа, шундай дегин,— деди Погодин унга ҳазил аралаш пўписа қилиб,— менга қара, тракторчи бўлишни хоҳлайсанми?

— Оҳо, хоҳлаганда қандоқ.

— Ундай бўлса билиб қўй. Сенга биринчи насиҳатим, болакай, шу. Тракторни, айтайлик, ҳақиқий танк сингари севиш лозим. Уқтингми? Ёки сен ҳали армия хизматида бўлганинг йўқми?..

— Йўқ. Армия хизматига энди бораман.

— Бўлмасам, сенга соддароқ қилиб айтай. Тракторни-чи, энг яхши отдай севиш лозим. Ҳамиша севиб парвариш қилиш зарур. Ахир, сен отни яхши сеvasан-ку?

— Севаман.

— Яхши. Тракторни ҳам ана шу отдай севиш лозим. Ўз вақтида артиш, ёғлаш, ёнилғи билан таъминлаш зарур. Машинаки меҳрибонлигингни сездими, бас, сира измингдан чиқмайди, шарманда қилмайди. Ҳамиша олдинга тортаверади. Машинага ҳам меҳр қўйиб парвариш қилиш лозим. Бу сўзларни доим эсингда тутсанг,

сендан ажойиб тракторчи чиқади. Тракторчигина эмас, балки чин қаҳрамон чиқади!— Погодин гайканинг калитини ушлаган катта ва кучли қўлларини боланинг елкасига қўйди.— Хўш, энди бор, сен ҳам дам олишинг керак.

— Сиз-чи, Иван ака?! Мендан кўра ҳам кўпроқ чарчадингиз-ку...

— Бор, Ҳасан, боравер.

Погодин гайканинг калитини асбоб-ускуналар солинган яшикка ташлади, трактор устидаги чарм камзулчасини елкасига солиб, ювиниш учун булоқ бўйига йўл олди.

Қуёш, шабада, оппоқ чўққилари осмон билан ўпишган баланд тоғлар, очилган қўриққа қадар кўм-кўк ўтлар ва ранг-баранг чечаклар билан қопланган чўл, бутазорлар ичида чийиллашган турли-туман қурт-қумурсқалар, оппоқ мойчечак устига қўнган кўм-кўк капалаклар — ҳаммаси бу паҳлавон йигитнинг қувончига қувонч қўшар, дилида акси садо пайдо қиларди.

Бир ҳафта бурун, бир ҳафта эмас, балки кечанинг ўзида ҳам у атрофини ўраб олган бу гўлалликни кўрмаган, сезмаган эди. Бўшини ажабланишдан эри йўқ. Чунки у бутун вужуди, фикр хаёли билан осмон ўпишган тоғларни, майсалар ичида сайр қилиб юрган қурт-қумурсқалар, капалакларни эмас, балки фақат ва фақат экинни ўйларди.

Мана энди экин-тикидан ҳам қутулди, дам олиб ҳордиқ чиқариш ҳам мумкин.

Экин-тикин йил охиригача чўлладиган ўзбек ёшинини бошланишидир. Бу ёз ҳамisha қизгин иш билан тўла бўлади. Экинзордан сеялка чиқиши биланоқ, культиватор, акучник ва бошқа машиналар кириб келади. Оз ўтмай йиғим-терим... Пахта териш машиналари далага чиқади. Яна Иван Борисович учун ташвиш, яна кадрлар тайёрлаш... Уй-хаёлларга фарқ бўлган Погодин гоҳ пастлаб, гоҳ баландлаб учиб ўйинга тушаётган тўрғайларга, ойна кўзли ниначиларга маҳлиё бўлиб Қултепага етиб келганини ҳам сезмай қолди.

Мана, Ойқизнинг булоғи! Ҳа, булоқнинг номини шундай аташ лозим. Фақат шундай. Ахир, булоқни очган ва унга қайта ҳаёт бахш этган Ойқиз-ку. Чиндан ҳам бундан уч ой бурун бу булоқни ким биларди? У ҳамманинг хотиридан кўтарилган, ташландиқ эди. Ун-

дан ўлдим-ўлдим деганда чиқадиган кўз ёшидай сув бир неча қадам босмай қуриб қоларди. Мана энди у тошдан-тошга сапчиб, тўлқин уриб, шовқин солиб оқяпти. Булоқ катта зангори кўл ичидан шошиб-пишиб қайнаб чиқар эди-да, тез оқиб янги қурилган каналга шўнғиб кетар, сўнгра ариқ-ариқларга ва жўяк-жўякларга — колхоз далаларига равона бўларди. Зангори кўлнинг нариги томонида катта харсанг қад кўтарган бўлиб, кўлдаги тиниқ сувга соя солиб турарди. Айтишларига қараганда, Ойқиз ана шу харсангтошни ва тош остидан чиқаётган сувни кўрганда, булоққа ҳам, ундан чиқаётган сувга ҳам раҳми келиб, дарҳол уни тозалаш ва тирилтиришни истаган. Шу ердаёқ унинг миясида тоғлардаги булоқларни тозалаш, сувларини йиғиб, колхоз далаларини суғориш фикри пайдо бўлган.

Мана, Ойқиз! Кўряпсизми, одамлар бир баҳорнинг ўзидаёқ қанчадан-қанча улуғ ишларни бажариб қўйдилар. Ахир, бу ишларнинг ташаббускори Ойқиз эмасми?!

Погодин харсанг олдига яқинлашди. Қўлидаги чарм камзулини одати бўйича трактор устига ташлагандек тош устига иргитди.

— Ҳозир тўйиб-тўйиб шу сувдан ичаман, ювинаманда, сўнгра анави майса устига чўзиламан,— деди у ўзига-ўзи овозини чиқариб,— шундай хуррак тортайки, еру кўк эшитсин, ҳа, шундай...

Унинг гапи бўлинди. Қандайдир шарпани сезиб қулоқ солди. Қандай мўъжиза?! Назарида қиз бола кулиб юборгандай бўлди. Балки қулоғига шундай чалингандир.

Погодин чиройли ва тиниқ кўлга тикилди-ю, кўзларига ишонмай саросимага тушиб қолди. Сувдаги тош сояси олдида яна бошқа, осмондаги булут сингари оппоқ соя ҳам намоён бўлди. Гўё у катта ва кулранг харсангтошга ёпишиб қолгандек тошдай қотиб турарди. Погодин кўзларини катта очиб, ана шу оппоқ сояга бир зум тикилди-да, беихтиёр:

— Лола?!— деб юборди.

Соя салгина бўлса ҳам қимирламади. Ўз жойида жимгина турарди. Погодин енгил ва оппоқ сояга диққат билан тикилиб турди-да, қувонч билан деди:

— Қўлга тушдингиз, Лола! Соянгиз фош қилиб қўйди. Марҳамат қилиб тошнинг панасидан чиқинг. Ҳатто қандай табассум қилаётганингизгача кўриб турибман.

Сув ичидаги соя салгина чайқалди ва тошдан ажралди. Бироқ ҳамон жимлик ҳукм сурарди.

Энди Погодин зилол сувда қизнинг акс таъсирини яққол кўрди. Мана у иккита қилиб ўрилган узун ва оғир сочларини кўкрагига олиб, кафтига қўйиб турди-да, яна орқасига ташлади, ҳатто унинг пастки лабини ими-жи-мида тишлаб туриши, бошидаги дўпписини тузатиб кийгани, яна тошдай қотиб жим тургани — ҳаммаси-ҳаммаси сув ичидан кўриниб турарди.

Погодин Олимжоннинг синглиси Лолани танирди. Онда-сонда кўчада, колхоз идорасида ёки далада учратганида бир-икки оғиз сўз айтганини истисно қилганда, у билан яқиндан гаплашишга муяссар бўлмаган эди. Бироқ у билан бир сафар учрашиб қолганида қизнинг юзи лоладек қизариб кетганини, хайрлашиш учун қўл берганида эса ранги оқарганини сизди. Нима учундир йигит шу куни телбаларга ўхшаб юрди, миясига қандай фикр кириб чиққанини ҳам билмади. Шу-шу бўлди-ю, ҳаётида биринчи марта юрагининг уришига қулоқ солди. У кун бўйи оромини йўқотган юрагига, гоҳ қувонч билан, гоҳ қўрқинч билан урган юрагига қулоқ солди.

— Сувда кўринган соя нимага ўхшайди?— сўради қўққисдан тош орқасидан чиққан овоз.

Погодин кутилмаган саволдан саросимага тушиб, бир дақиқа ўйланиб қолди, сўнгра жавоб берди:

— Оппоқ булутга.

Тош орқасидан жаранглаган кулги кўтарилди.

— Нега куласиз?

— Ахир, харсангтош... оппоқ булутга ўхшайдими?..

— Харсанг?..

Жаранглаган кулги яна баландроқ кўтарилди.

— Йўқ, йўқ!.. Мен бу соя тўғрисида гапирганим йўқ!

— Бўлмасам қайси сояни айтяпсиз?

— Ҳув анави соя... ҳув... унинг ёнидаги бошқа сояни.

— Ўшанисини мен оппоқ булутга ўхшатдим-да.

— Ахир, ўша... ўша менинг соям-ку...

— Мен ҳам ўшанисини айтдим.

Энди Погодиннинг юрагида тўла ишонч ҳосил бўлган эди. Қиз бошқа бирор сўз айтишга журъат қилолмай, жимгина турди-ю, сўнгра майин овоз билан деди:

— Йўқ, Иван Борисович. Менинг сўзимни тушунмадингиз.

— Тушунмадим?..

— Ҳа, тушунмадингиз. Мен сиздан ҳув анави тошнинг олдидаги катта соя нимага ўхшайди, деб сўрамоқчи эдим.

— А... Тошнинг олдидаги дейсизми?..— Погодин ўйланиб қолди,—туяга ҳам ўхшаб кетади.

— Туяга? Эҳтимол... Бу жавобингиз дуруст. Била-сизми, мен бу сояни нимага ўхшатар эдим?

— Нимага, Лола?

— Менимча бу — Африкадаги каркидонга ўхшайди.

— Ҳо, ажойиб-а!..

— Чиндан ҳам ўхшайди-а?..

— Ҳа, жуда ўхшайди. Каркидоннинг худди ўзи.

— Бироқ мен тирик каркидонни кўрмаганман, фақат суратда кўрганман.

— Мен ҳам.

Икковлари ҳам узоқ жимиб қолдилар.

— Экишни тамом қилдингизми, Иван Борисович?..

— Ҳа, ҳозиргина.

— Сизни табриклаш лозим.

Погодин елкасини қисиб қўя қолди. Бироқ қиз тош орқасидан буни кўролмади.

— Нимага индамайсиз? Нима, табриклашга арзи-майдимми?

— Бир нима деёлмайман, фақат арзитган муродига етсин дея оламан, холос,— деди у жасорат билан жавоб бериб. Орага жимлик чўкди. Сўнгра қиз деди:

— Табриклайман!.. Чин дилдан.

— Йўқ, Лола, мен бундай табрикни қабул қилол-майман.

— Нима учун?.. Бўлмасам қандай табрикни қабул қиласиз?..

— Ҳеч бўлмаганда қўлимни сиқиб табрик этсалар... Сиз ҳам, ниҳоят, тош панасидан бу ёққа чиқсангиз...

Қиз қийин аҳволда қолди. «Наҳотки?.. Унинг олдига бориш шартми? Йўқ, йўқ, Иван Борисович, хато қиласиз, ҳеч қачон бўлиши мумкин эмас. Билиб қўйинг, ҳа...»

— Салом, Лола!

Қиз кутилмаган овоздан титраб кетди ва салгина саросимага тушди. Погодин кўришмоқ ниятида қўлини узатиб, қизнинг қаршисида турарди.

— Салом!.. Иван Борисович, табриклайман!.. Чин дилдан.

— Раҳмат. Энди менинг ҳам табригимни қабул қилинг, чунки бу ҳамманинг иши.

— Булоқ сувида ювингани келувдингизми? Ё дам олмоқчимидингиз?

— Энди дам олсак ярашар дейман, тўғрими?..

— Албатта. Фақат мен сизни қўрқитиб юбордим. Хайр. Энди кетай.

— Йўқ, йўқ! Қаёққа кетасиз? Нима учун?— Погодин қўрқиб кетди, ранглари ўчди.

Қиз унинг юзига дадиллик билан тик қаради ва ито-аткорона бўйсуниб, деди:

— Яхши. Ювининг.

Бироқ Погодин турган жойида қотиб қолганди. Қизнинг ҳусни жамоли шунчалик мафғун қилиб қўйган эдики, жойидан қимирлолмасди. Ҳалигача у қизларнинг бу қадар қора кўзларини, узун-узун киприклари ва қалин қилиб ўсма қўйилган қайрилма қошларини, айниқса, жуда гўзал ва покиза лабларини кўрмаган эди.

— Ювининг,— деди қиз ва унга тескари ўтириб олди.

Погодин бирданига уйғониб кетгандай бўлди ва энди худди ёш боладек, қиз нима деса ҳаммасини адо қилишга тайёр эди.

— Мен ювингунча кетиб қолмайсизми?..

Қиз салгина илжайди.

— Йўқ, кетмайман.

Погодин сув бўйига бафуржа ўтириб олиб, сап-сарик қум билан кафти ва панжаларидаги мазутни ишқалаб юва бошлади. Ювинаркан, қизнинг кетиб қолишидан чўчир, юраги така-пука бўларди, шу билан бирга энди гапни нимадан бошлаш ташвиши босарди, яна нималарни сўрашни, қандай саволлар беришни кўнглидан ўтказарди. Албатта, Лолага бирор воқеани ҳикоя қилиб берса яхшироқ бўларди-ю, аммо қанча ўйласа ҳам миясига бирор фикр келмасди. Шошма, Лолага МТС ишлари ҳақида гапириб берса-чи? Масалан, мана, ҳозир трактор жорий ремонтга қўйилмоғи лозим. Бироқ МТСда запас қисмлар ҳам йўқ, бабит ҳам, қўрғошин ҳам йўқ. Нима учун йўқ, бу нима деган гап? Бепарволикми? Совуққонликми? Ёки жиноятми? Шуларни Лола қизиқиб эшитармикин?

— Хўш, Лола, Ҳалимбобонинг аҳволлари қалай?—

Погодин жойида қимир этмай, оппоқ кўйлак кўздан ғойиб бўлгунча термилиб турар ва яна қачон пайдо бўлишини орзиқиб кутарди.

Қиз дарҳол пайдо бўлди ва тезда шу томон яқинлашиб келаверди. Ширин табассум билан чопиб келаётган қизнинг юзларига Погодин қувонч ва ҳаяжон-ла боқарди. У булоқ бўйига етиб келгач, қўлида куртак отган иккита ниҳол ва бел борлигини фаҳмлади.

— Мана, Иван Борисович,— деди қиз нафаслари оғзига тиқилиб,— мана бу дуб, буниси эса чинор. Мен бу ниҳолларни қаерга эксам экан, деб ўйлаб юрардим. Энди биз бу ниҳолларни шу ерга — Ойқизнинг булоғи бўйига ўтқазамиз. Майли, ёнма-ён ўссин. Марҳамат, Иван Борисович, белни олинг-да, мана шу ерни, сувга яқинроқ ерни қазинг,— деди қиз қувонч билан ва шу топдаёқ бехосдан сўраб қолди:— Яна ўқишни истайсизми?..

— Ўқиш?..

— Ҳа.

— Билмадим. Эҳтимол...

— Мен бўлсам, албатта ўқийман. Қайси ўқишга киришимни айтийми?

— Айтинг, Лола,— у ер қазишдан тўхтаб, Лоланинг юзига термилиб турарди.

— Қишлоқ хўжалик институтининг боғдорчилик ва узумчилик факультетига. Мичурин бўлмоқчиман, Иван Борисович.

Погодин хаёлга чўмган ҳолда ҳавас билан қизнинг кўзларига қаради-ю, маъюсланиб ер қазишда давом қилди.

Уттиз тўртинчи боб

Тун бўйи тоғларда чақмоқ чақиб, момақалди роқ гулдиради. Одамлар хавотир ичида мизғимай чиқдилар. Гўё тоғлар бир жойдан иккинчи жойга кўчгандай, баланд-баланд чўққилар қоп-қора жарликларга ағдарилиб тушгандай бўларди.

Умурзоқ ота дам-бадам жойидан туриб деразани очар, иссиқ қўлини совуқ ҳавога чиқариб, бирор офат бор-йўқлигини, дўл ёки жала ёққан-ёрмаганини текшириб кўрарди. Бироқ чолнинг совуқ ҳавога тутган қўлига бирор томчи ҳам тушмас эди.

Погодин жойида қимир этмай, оппоқ кўйлак кўздан ғойиб бўлгунча термилиб турар ва яна қачон пайдо бўлишини орзиқиб кутарди.

Қиз дарҳол пайдо бўлди ва тезда шу томон яқинлашиб келаверди. Ширин табассум билан чопиб келаётган қизнинг юзларига Погодин қувонч ва ҳаяжон-ла боқарди. У булоқ бўйига етиб келгач, қўлида куртак отган иккита ниҳол ва бел борлигини фаҳмлади.

— Мана, Иван Борисович,— деди қиз нафаслари оғзига тиқилиб,— мана бу дуб, буниси эса чинор. Мен бу ниҳолларни қаерга эксам экан, деб ўйлаб юрардим. Энди биз бу ниҳолларни шу ерга — Ойқизнинг булоғи бўйига ўтқазамиз. Майли, ёнма-ён ўссин. Марҳамат, Иван Борисович, белни олинг-да, мана шу ерни, сувга яқинроқ ерни қазинг,— деди қиз қувонч билан ва шу топдаёқ бехосдан сўраб қолди:— Яна ўқишни истайсизми?..

— Уқиш?..

— Ҳа.

— Билмадим. Эҳтимол...

— Мен бўлсам, албатта ўқийман. Қайси ўқишга киришимни айтайми?

— Айтинг, Лола,— у ер қазишдан тўхтаб, Лоланинг юзига термилиб турарди.

— Қишлоқ хўжалик институтининг боғдорчилик ва узумчилик факультетига. Мичурин бўлмоқчиман, Иван Борисович.

Погодин хаёлга чўмган ҳолда ҳавас билан қизнинг кўзларига қаради-ю, маъюсланиб ер қазишда давом қилди.

Уттиз тўртинчи боб

Тун бўйи тоғларда чақмоқ чақиб, момақалди роқ гулдиради. Одамлар хавотир ичида мизғимамай чиқдилар. Гўё тоғлар бир жойдан иккинчи жойга кўчгандай, баланд-баланд чўққилар қоп-қора жарликларга ағдарилиб тушгандай бўларди.

Умурзоқ ота дам-бадам жойндан туриб деразани очар, иссиқ қўлини совуқ ҳавога чиқариб, бирор офат бор-йўқлигини, дўл ёки жала ёққан-ёғмаганини текшириб кўрарди. Бироқ чолнинг совуқ ҳавога тутган қўлига бирор томчи ҳам тушмас эди.

Ниҳоят, Олтинсойда булутлар қоплаган, қовоғи солинган тонг отди. Шу билан бирга тоғ орқасидан қанчадан-қанча ҳазин ва ғамгин булутлар паға-паға бўлиб сузиб келарди.

Эрталаб булутлар ичидан қуёш икки бор йилт этиб чиқди-ю, сўнгра сал ўтмай ғойиб бўлди.

Шамол қутуради. Кучли бўрон гувиллаб, ҳуштак чалиб олтин водий ичида кезиб юрар, теракларни ларзага келтирар, кўчаларни чанг-тўзон билан қоплар, боғларга ўтқазилган ёш ниҳолларни ерга теккудай қайириб юборарди.

Олимжон ҳам Умурзоқ ота сингари тун бўйи безовта бўлиб узоқ кечани мизғимамай ўтказди, эрталаб боши оғирлашиб турди. У қаттиқ ёпилган дераза олдида туриб узоқ вақт папирос чекди.

Кечаги кун баҳорнинг ажойиб куни эди. Осмон мусаффо, ҳатто шабада ҳам йўқ эди. Энди бу қадар кучли бўрон қаёқдан келди? Кеча кечқурун Олимжон раис Қодиров билан далаларни айланиб юрганда, энди-энди нишлаб чиққан ғўзаларни кўздан кечирганда, қип-қизил бўлиб ботаётган қуёшга, уфқларда узилиб-юлқинган ва оловдек ёниб турган булутларга эътибор қилган эдилар. Бутун ғарб кучли шамолда кўтарилган зўр ёнғинни эслатарди.

— Эҳтимол, эртага яганани бошлармиз,— деди Олимжон раисга қараб,— ғўзалар ҳали ёш бўлса ҳам зўр куч билан ўсяпти.

— Бошласак бўлади,— жавоб берди Қодиров.— Мен фол очишни ёқтирмайману, бироқ уфққа қара!..

— Шамол бўладими?..

— Шамол бўлса майли-я, бирор офат бўлмасин деб қўрқаман.

— Бундай пайтларда менинг фронтчи дўстим Гриша Петров, тилиннга тирсак чиқсин, дейишни яхши кўрарди,— деди Олимжон кулги аралаш Қодировни хафа қилмаслик учун. Бироқ ўзи ҳам хавотир ичида бир неча бор ғарб томонга қараб қўйди.

«Ҳақ бўлиб чиқди, фалокатдан хабар қилди,— деди ўзича ўйланиб Олимжон Қодиров тўғрисида,— ҳатто қушлар ҳам инига кириб кетган. Қалдирғоч ва чумчуқлар кўринмайди. Ҳаммаси яширинибди. Ҳаво бузилса, қалдирғочлар инига кириб ётади, чумчуқлар ўзини тошларнинг тешигига уради».

Олимжон нонушта ҳам қилмай, ишга отланди. Бироқ қайси ишга? Далагами? Балки олдин Ойқизнинг олдига киргани маъқулдир? Бироқ Ойқизнинг олдига қайси важ билан боради?

Важ бор. Бўлганда ҳам бир эмас, иккита.

Биринчиси: область газетасининг кечаги сонида Олтинсой колхозлари тўғрисида очерк босилган эди. Бу яхши ва мазмунли очерк эди. Унда «Қизил юлдуз» колхозининг коммунистлари қандай қилиб халқни сув танқислигини енгишга кўтарганлиги, қўшни колхозлар бу ташаббусга қизғин қўшилганлиги ҳикоя қилинганди. Энди катта ғалаба қўлга киритилди. Неча-неча юз гектарлаб қўриқлар очилди. Тўғон қуриляпти. Олимжон адабиётни ҳам, яхши адабий сўзларни ҳам жуда севарди. Чиройли сўз — киши қалбига ўт ёқади, энг яхши ҳис-туйғулар уйғотади, жасоратга чорлайди. Энди у Ойқиз билан фахрланарди. Чунки газетада Ойқиз тўғрисида жуда кўп яхши сўзлар айтилганди. Олимжон Ойқиз билан қанчалик фахрланса, уни шунчалик кам билгандай бўлаверарди. Нега шундайлигига ўзи ҳам тушунолмасди. Ҳа, энди ҳамма ҳамқишлоқлар ҳам ўз раисларини янада яқиндан тўла ва равшан кўрдилар, билдилар. Аслида-ку, ҳамма, шу қаторида Олимжон ҳам Ойқиз характерининг ҳамма томонларини газетада тасвир қилингандек билар эди. Шу билан бирга улар Ойқизни газетада тасвир қилингандек бўлишини истардилар.

Ҳамқишлоқлардан ким Ойқизни халқ етакчиси, ташкилотчиси деб айта оларди? Ҳеч ким. Ҳатто Ойқизни жаҳондаги ҳамма қизлардан яхши, ақлли ва гўзал, ягона қиз деб билан Олимжон ҳам бу тўғрида фикр юритмаган эди. Эҳтимол, биргина Жўрабоевнинг ўзи қизнинг характерида етакчилик ва ташкилотчилик аломатларини билган ва бу ҳақда бирор кишига оғиз очмагандир.

Энди газета ҳаммадан олдин ана шу ноёб фазилатларни очиб берди. Чиндан ҳам булоқларни тозалаш, сувни кўпайтириш фикри энг олдин кимдан чиқди?— Ойқиздан. Бу ишга халқни кўтарган ким?— Ойқиз. Тоғ этакларидаги қўриқ ва бўз ерларни очиш ва бу ерларни суғориш таклифи кимдан чиқди?..

— Ҳа-а...

Колхоз почтальони Умурзоқ отанинг уйига аллақачон газетани элтиб бергандир, аммо ота унга қайрилиб ҳам қарамагандир. Умурзоқ отадан газетхон чиқарми-

ди? Майда-майда ҳарфларига кўзи ўтармиди? Бунинг устига чаласавод бўлса... Ойқизнинг ўзи уйда бўлганида ҳам бир нав эди. Барибир, шунда ҳам ўзини мақтаган газетани дадасига ўқиб бермаган бўларди. Модомики, шундай экан, колхоз партия ташкилотининг секретари Олимжон газета очеркини Умурзоқ отага ўзи ўқиб бермоғи лозим.

— Ҳа, шундай!..

Бу ёқда иккинчи ваз ҳам турибди: Бир ҳафтадирки, Ойқиз «Қизил юлдуз» колхозига келгани йўқ, демак, бу вақт ичида уйда ҳам бўлмаган. Олимжон икки марта тўғон қурилишига борди-ю, Ойқизни тополмади. Гоҳ тоққа, чўпонлар олдига, гоҳ қўриқ ерларга кўчирилиши лозим бўлган колхозчилар олдига кетган, дер эдилар. Албатта, бу ишлари ҳам жуда муҳим, бироқ ўзи туғилиб ўсган колхоз ишлари билан ҳам қизиқмоғи лозим-да. Ҳар ҳолда, улар экин-тикинни биринчи бўлиб тамом қилдилар. «Биринчи май» колхозидан ҳам ўтиб кетдилар. Энди ҳамма ерларда ғўзалар текис униб чиққанлигига Ойқиз ҳам шубҳа қилмасди. Наҳотки, жонажон колхозидоғи бу воқеалар уни қизиқтирмасан?.. Эҳтимол, бошқа сабаблар бордир? Эҳтимол, Ойқиз у билан учрашишни истамас?.. Ҳа, шундай, истамайди! Севмайди ҳам, севмаган ҳам. Шу ҳам севгими? Қани, у?.. Унинг севгани сира сезилмайди-ку... Демак, севгиси йўқ, ҳеч қачон бўлмаган ҳам. Ойқиз фақат уни овора қилган, холос. Ҳа, овора қилган, мизик қилган. Ахир, қанчадан-қанча муддатлар сувдай оқиб ўтди? Хўш?.. Узи ҳам бундоқ танасига ўйлаб кўрсин, эсинга олсин. «Кўкбулоқ сувлари Олтинсойга келгач... икки ҳафта ўтгач...» Бу кимнинг сўзлари? Кимнинг ваъдаси?.. Бас, ўртадаги муносабатларни аниқлаб олиш пайти келди. Ахир, қачонгача кутиш мумкин?.. Бориш зарур. Бориш учун ваз керак. Шунинг ўзи ҳам ваз-да. Экин-тикин-чи? Униб чиқиши-чи? Ахир, бу ваз эмасми? Ҳатто келгуси йили экиладиган бўлар буталар ва томирлардан тозаланиб, ҳайдашга тахт қилиб қўйилган бўлса ҳам қишлоқ Советининг раиси келиб кўришга вақт тополмайди.

Албатта, бориш зарур.

Бироқ, бундай бўрон қасрдан келди? Одамни довдиратиб, йиқитади-я! Ҳу, апа, Бекбўтанинг эшиги олдидаги қудратли теракни қоқ белидан синдирган. Худди тўп ўқи кесганга ўхшайди. Апа кучу мана қудрат! Деярли

ҳамма эшикларнинг олдида одамлар уймалашиб турардилар. Ҳамма ердан эндигина униб чиққан гўзалар учун қайғурарди. Биринчи униб чиққан гўзалар-а!.. Сен ҳам қизиқ одамсан, Олимжон. Келиб-келиб, гинахонлик қиладиган пайтини топганингни қара-я. Ўзинг ўйлаб кўр. Шундайку-я, бироқ анча вақт дийдор кўришга муяссар бўлолмаганини ўйлашнинг ўзи ҳам оғир-да. Ахир, Бекбўта ва Суванқулнинг ҳайдалган ерларида Погодин билан бирга юрган пайтдан буён кўришганлари йўқ-ку...

Олимжон эшикнинг ҳалқасига қўл юборди-ю, бирданига қотиб қолди. Юраги одатдагидек қувончга тўлди, саросимага тушди. Эшик очилса, уни кўрармикин ёки йўқми?..

Ҳалқа! Колхоз темирчиси Йўлдошнинг Умурзоқ отага ихлос билан ясаб берган ҳалқаси. Унинг танасида қанчадан-қанча болға излари-ю, чизиқлар бор. Олимжон бир сафар Ойқизни кутганида, ана шу излар ва чизиқларни ҳафсала билан эринмай санаб чиққан эди. Уҳў, бу ҳалқага неча марта унинг қўли теккан. Ана шу ҳалқа олдида юраги дук-дук уриб, ҳаяжон билан турган пайтлари-чи... Сон-саногии йўқ. Таниш ва қадрдон эшик бу. Энди бу эшик ота-бобонинг уйи сизгари муқаддасдир. У неча-неча бор ана шу ҳалқага қўлини қўйиб, ўзига-ўзи: «Бу ҳалқага Ойқизнинг қўли текканми ёки йўқми?» деган саволини берган.

Энди бу ҳовлининг эшиги ҳам, эшигига қоқилган ҳалқаси ҳам Олимжон учун муқаддас эди.

Ойқиз умрида мугамбирлик қилмаган ёки олдан нималигини билмаган қиз. Олимжонни севмаслиги тўғрисидаги ўй ва хаёллар ҳаммаси бемаънилик, ҳаммаси бўлмаган гап. Ахир, фронтда эканлигида қиздан олган мактубларини нима деб аташ мумкин? Қизнинг дилида тугилган барча ҳис-туйғулар — севги, садоқат, бошидан ажал уруғи ёғиб турган йигитнинг ҳаёти учун қайғуриш ва қўрқув — ҳаммаси оппоқ қоғоз бетида мана ман деб турарди-ку. У қизнинг ҳар бир хатини ёддан билар ва худди фронтдагидек ҳаяжон билан қайта-қайта ўқирди.

Олимжон Олтинсойга қайтиб келгач, Ойқизнинг севгиси жиддий ва чуқур эканлигини сеза бошлади. Улар онда-сонда учрашишар ва бу учрашувларда қизгин ишлар тўғрисида фикр юритилса, гап борса ҳамки, замирида ўша дилни банд этган муқаддас ҳис-туйғуларнинг

жиддийлиги ва чуқурлиги қайта-қайта таъкидланиб турар эди.

Барибир, юрак ҳамиша жиддийликни сақлай олмайди. Олимжон ана шу таниш эшиқ олдига ҳар қачон келганида гоҳ юраги қисилар, гоҳ тўхтаб қолгандай бўлар, гоҳ тез-тез дукиллаб урарди.

У ҳалқани тортди ва эшикни аста очди.

Очди-ю, шу зумдаёқ қуёш чиққандай бўлди. Ойқиз ҳовлида эди. У Бойчибарнинг юганини ушлаганча дадасига нималарнидир гапирарди.

— Салом, Умурзоқ ота, Ойқиз,— деди Олимжон юзидан сезилиб турган қувончни яширолмай.

— Вақтида келдингиз, Олимжон ака. Яхшимисиз?— Ойқиз тез ва ҳаяжон ичида жавоб берди.— Ҳозир олдингизга бормоқчи эдим. Буни қаранг, нималар бўляпти ўзи?

· Ҳеч тушунолмаб қолдим,— деди Олимжон осмонга тикилиб, нима дейишни билмай.

Дирҳақиқат, хафа бўлаверманглар, болаларим,— деди Умурзоқ ота, — қани, дастурхонга марҳамат, нонушта қилгушимизча ўтиб кетар.

Ойқиз билан Олимжон Бойчибарнинг икки томонидан юганидан ушлаб бостирмага стакладилар. От ҳам бу иззат-ҳурматни сезгандай бошини баланд кўтарган ҳолда гурур билан бостирмадаги охурга йўл олди.

— Ойқиз, сизга нима бўлди, уйингизни ҳам унутиб юбордингизми?— деди Олимжон.

— Наҳотки, менинг йўқлигим сезилган бўлса?..

— Сезилганда қандоқ.

— Вақт ўтганини билмай қолибман.

— Фақат бахтли одамлардагина шундай бўлади. Сиз ҳам жуда бахтлисиз... Шундай эмасми?..

— Албатта.

Ойқиз Бойчибарнинг сўлигини оғзидан чиқариб, олдига кўм-кўк беда ташлади. Отнинг тўлқинланиб турган қоп-қора ёлларини нозик бармоқлари билан авайлаб силаркан, Олимжон унинг юзларига термилиб турарди. Бироқ қиз ундан юзини атайин яшироқчидай бошқа ишлар билан овора бўлди. Шу туфайли Олимжон унинг юзини ва энгагини, узун-узун киприклар ичида кулиб турган кўзининг бир томонинигина кўролди, холос.

«Нима бўлди унга, қайрилиб ҳам қарамайди-я», деди Олимжон ўзича кўнгли ғаш бўлиб.

Энди унинг қалбидаги безовталиikka хўрлик ҳам қўшилди.

— Ҳар ҳолда, яхши эмас, Ойқиз,— деди у қовоғини солиб.

— Нима яхши эмас?..

— Ҳаммамизни унутиб юборишингиз... жонажон колхозингизни ҳам...

— Сиз фақат шунинг учун келдингизми?

— Нима учун?!

— Кейинги кунларда колхозга келмаганимни юзимга солиш учунми ёки сир олиш учунми?

— Фақат шунинг ўзи учунгина эмас, албатта. Лекин сабабини ҳам билишим лозим.

Ойқиз ялт этиб унга ўгирилди, кўзларига тикилиб туриб дилини очди.

— Ишларим бошимдан ошиб ётганини яхши биласиз-ку, ахир,— деди у самимийлик билан. Ва бир зумда дилидаги ғашлик ва ҳавотирдан асар ҳам қолмади,— фақат битта сув ҳовузининг ўзини олиб кўринг... Шундай мен иш ёмон уюштирилган жойлардагина бўлишга зўрга улгуряпман.

Энди Олимжоннинг унга раҳми келди:

— Ҳар ҳолда, бизнинг далаларимизни ҳам кўрсангиз зарар қилмасди. Ҳеч бўлмаса эндигина чиққан ғўзаларимизни кўрсангиз яхши бўларди. Қўрқманг, колхозимиз сизни қизартирмайди.

— Асло қўрқмайман. Сув танқислигидан қутулмоқ учун биринчи бўлиб отилиб чиққан азаматлар мени қизартирадиган иш қилармиди?

— Йўқ, албатта. Шунинг учун сизни таклиф қиляпман, ғўзаларимизни бир кўринг, Ойқиз.

— Яхши, айблиман. Хатомни тузатаман. Фақат хафа бўлманг, майлими?— у икки қўлини йигитнинг елкасига қўйиб, кўзларига тикилди, шу кўзлардан ниманидир ахтариб, яна сўради:— Майлими?..

— Майли.

Улар кенг ҳовлида аста юриб, айвонга кўтарилдилар.

— Суванқулнинг бригадасида аҳвол қалай? Ғўзалари яхши униб чиқдимми?— сўради Ойқиз қизиқсиниб,— унинг ери юлғун ва ковул билан тўла эди... Ҳу... Погодин қанча азоб чеккан эди, эсингиздами?

— Эсимда? У ерда қанча плуглар синди-ю... Шундай

бўлса ҳам ғўзалар чиройли униб чиқди. Танаси тетик, катта-катта япроқлари эса бўялгандек ярқираб турибди.— У бир зум жимиб қолиб, сўнгра сўради:— Кечаги газетани кўрдингизми?..

Ойқиз қизариб кетди. У шошиб қўли билан юзини яширди, шу заҳотиёқ қўли куйгандай дарҳол юзидан олди.

— Ҳа, кўрдим,— деди у,— очерк менга ёқмади. Ахир, шунчалар ҳам бўяб кўрсатадиларми? Ҳамма ишимиз ҳам газетада ёзилгандек яхши эмас-ку. Одамлар ҳам турли-туман. Албатта, илғорлар ҳам бор, уларнинг соясида ишқмас, дангасалар ҳам йўқ эмас. Раҳбарларимиз-чи? Ахир, уларнинг камчилиги ёки нуқсони йўқ, деб айта оламизми? Асло. Ўзоққа бориб нима қиласиз. Мана мен, тўғон қурилишида катта хато қилдим. Нега бу тўғрида газетада бир сўз ҳам ёзилмаган? Ёки... тўхтанг, сиз буни нима учун сўрадингиз ўзи?.. Ҳа, мендан кулмоқчимисиз?..

Ойқиз яна кафтини юзларига қўйди, бирпас шундай турди-да, кейин бармоғининг учи билан чаккаларини эзганича Олимжонга ғазаб билан совуқ боқди.

Олимжон нима дейишини билмай қолди.

Яхши ҳамки, қаердандир Умурзоқ ота пайдо бўлиб, гапга аралашди.

— Дарҳақиқат, колхозимиз тўғрисида нима деб ёзибди?— сўради чол.— Газетада нима ёзилганини билмайману, бироқ менинг айтадиган фикрим бор. Халқ яхши ишлади. Мақтаса арзийди. Одамни ўз вақтида раббатлантириб, қувватласа бас, кучига куч қўшилаверади. Шундай эмасми? Нима учун индамайсизлар? Дарҳақиқат, биз ҳаммадан кўп ишладик. Энг оғир ишлар бизнинг бўйнимизга тушди. Ерлар ҳам бари юлғунзор, янтоқзор, ковул ва шувоқ билан қопланган эди. Дарҳақиқат, томирини айтмайсизми? Бай-бай, ернинг қаърига кириб кетган-а. Погодинга ҳам, қолаверса, унинг пулат отига — ЧТЗларига офарин! Ҳа, халқимиз жуда яхши ишлади, болаларим. Қўшнилариимизнинг ери ҳам яхши, иши ҳам анча енгил бўлди. Дарҳақиқат, газетада бизни мақтаб ёзган бўлса жуда ўринли, бизда ёзса ёзадиган, мақтаса арзийдиган ишлар бор. Бундан чиқди, газетада ҳам дидли, қобилиятли одамлар ишлар экан-да, а? Дарҳақиқат, шундай эмасми?..

— Бироқ ҳали кўп ерларимиз шувоқ ва юлғунлар

остида ётипти. Ҳали қанчадан-қанча ер очамиз,— деди Олимжон.

— Ҳеч воқиси йўқ, Олимжон ака, энди қўриқ ва бўз ерларни қўл билан ёки ооч билан очмаймиз,— деди Ойқиз хафалигини унутиб, эътироз маъносида,— Олтинсой ерларини ўзлаштириш тўғрисидаги ҳукумат қарорига мувофиқ қўшимча тракторлар оламиз. Уйлайманки, шу йилнинг кузидаёқ Олтинсойнинг ўнг томонидаги ерларни ўзлаштирамиз. Бу ерлар пахта ва боғ учун зарур.

— Дарҳақиқат, жуда яхши бўлади,— деди Умурзоқ ота уларнинг сўзини бўлиб.— Энди газетани ўқи-чи, қани бизнинг ҳақимизда нималар деб ёзипти.

— Жон-дилим билан, ота,— деди Олимжон.— Бу ерда асосан сизнинг қизингиз тўғрисида ёзилган.

У энди газетани олиб очмоқчи бўлганда, девордан ошиб ўтган кучли шамол тортқилаб кетди, зўрға ушлаб қолди. Ойқиз Олимжоннинг ҳаракатини жимгина кузатиб турарди. Сўнгра у Олимжоннинг қўлидан газетани оҳиста олди-ю, бир неча буклаб, деди:

— Газета ўқишингизни ҳатто шамол ҳам истамайди. Юринг чойга. Кейин ўзим ўқиб бераман, дада.

Олимжон уйга кириб хонтахта ёнидаги юмшоқ кўрпача устига чордана қуриб ўтирди. Хонтахтанинг нариги томонидаги самовар аллақачон бақирлаб, буғ чиқариб қайнар, азиз меҳмонни кутар эди. Ойқиз нозик қўллари билан нон синдириб, ҳовури чиқиб турган иссиқ шўрвали чинни косани Олимжоннинг олдига суриб қўйди.

Улар бир бурда нонни шўрвага тўғраб солишга улгурмаслариданоқ яна қаттиқ шамол кўтарилди-ю, деразани шарақлатиб очиб юборди, ойналари жаранглаб кетди. Умурзоқ ота салобат билан ўрнидан турди-да, деразадан бошини чиқариб ташқарига қаради. Баланд тоғлар устидан Олтинсой томон қуюқ ва қоп-қора булутлар сузиб келарди.

Чол деразани аста беркитиб, жойига келиб ўтирди.

Уй ичи қоронғилашди. Қўққисдан осмон гумбурлаб, худди замбарак ўқи ёрилгандай уйни ларзага келтирди. Ҳатто хонтахта устида турган чойнакнинг қопқоғи ҳам титраб кетди. Анчадан сўнг момақалдироқ тўхтагач, Ойқиз ранглари ўчган ҳолда Олимжонга қараб деди:

— Кўрдингизми? Тўғонда нима бўлаётган экан ҳозир. Мен кетдим, боришим зарур...

У шошганича ўрнидан тураётган эди, Олимжон қўлидан ушлади:

— Утиринг, Ойқиз, момақалди роқ тоғларда эмас, балки шу ўртада, яқинда гумбурлади.

— Дарҳақиқат, қачон илм бу офатнинг сирини очиб, уни жиловлаб оларкан?— дея сўради чол ташвишланиб.— Аттанг, аттанг!..

Чол сўзини тамом қилмасдан яна осмон гумбурлади ва томларнинг тунукасига, ҳовлининг қуп-қуруқ саҳнига йирик-йирик ёмғир ёға бошлади. Ёмғир тобора кучайиб, унинг томчилари ўқдай отилиб тушар, бир зумда ҳаммаёққа доврўқ солиб жала қуйиб берди. Сал ўтмай ҳовли юзига оппоқ-оппоқ нўхат сепаиб қўйгандай бўлди.

— Дўл!— деди чол қўрқинч билан ва яна дераза олдига борди.— Дўл! Дўл ёғяпти,— чол сўзларини такрорларкан, йиғлагудек оҳангда эди. У икки қўлини деразадан чиқариб дўлга тутди.

— Қаранглар, дўл-а,— дерди у кафтидаги муз донларини уларга кўрсатиб ҳамон сўзлашдан тўхтамай. Чол ўз кўзи билан кўриб турган дўлга ҳам ишонгис келмасди.— Хўш, нима учун жим турасизлар,— чол овозининг борича қичқириб, қўлидаги дўлни уй ичига сочиб юборди,— офат, офат, офат бу, болаларим!— У уйнинг эшигини очди-да, оёқ яланг, кўйлакчан ҳолда югуриб ташқарига чиқди. Ҳовли юзида туриб осмонга қаради,— экиними пайҳон қилишга қўймайман! Асло! Дарҳақиқат, йўлини тўсаман!..— Чол овозининг борича бақариб, икки қўлини мушт қилган ҳолда осмонга ўқталарди.

Ойқиз билан Олимжон эс-ҳушларини йиғиб олгунларича чол кўча эшиги олдига етиб қолган эди.

Улар чолнинг орқасидан чопишди. Чол эса эшикдан чиқиши биланоқ кўздан ғойиб бўлди.

Орадан бир неча дақиқа ўтгач, ҳовлининг орқасидаги далага олиб борадиган ёлғизоёқ йўлда изиллаб чопаетган Умурзоқ ота кўринди.

Ўқдай отилиб ёғаётган дўл Умурзоқ отанинг юзига, бўйнига ва елкасига қамчиндек тушарди. Бироқ чол офриқни писанд қилмай, елдай учиб звеносига чопарди. Унинг бутун вужуди оловдек ёнар, шунинг учун ҳам йўлида яшин урган ва тутаб ётган катта қайрағочни ҳам кўрмай, гоҳ худога тавба қилиб, гоҳ лаънат ўқиб олган тилларди, дўл эса борган сари заптига оларди. Ерни

қоплаган дўлда чолнинг оёқлари сирғаниб йиқилар ва дарҳол ўрнидан туриб, нафаси оғзига тиқилган ҳолда олдинга чопарди. Ранги қув ўчган, юзлари, соқоллари ёмғирда ювилган, кўйлаги ивиб, этакларига лой сачраган эди.

Узоқдаги дала шийпонида дўлнинг тўхташини кутиб турган колхозчилар ҳам чопиб келаётган одамга ҳайрон бўлиб қараб турар, ким эканлигини билолмасдилар.

— Ким бўлди экан-а?

— Қўйлакчанми?

— Чолга ўхшайди-ку, звено бошлиғимиз Умурзоқ ота бўлмасин?..

— Ўшанинг ўзи, Умурзоқ ота.

— Оғайнилар, унга нима бўлди? Қаёққа чопяпти?

— Ғўзаларига ичи ачияпти.

— Қўлидан нима келарди. Далага соябон бўлармиди!

— Соябон бўлмаса ҳамки, ичи ачиганидан чопяпти.

— Ҳой, қаранглар, оёқ ялангга ўхшайди. Эҳ, қаттиқ йиқилди-я. Қандай зот! Унинг олдида биз киммиз-а?..

Бу сўзларни Суванқул айтди, айтдигина эмас, хитоб қилди ва ўзи чопиб кетди.

Суванқул Умурзоқ отанинг олдига борганида, ота нимжон ғўзалар тепасида тиз чўкиб, совуқдан дийдираган япроқларини силаб-сийпалар, нималарнидир айтиб ардоқлар эди. Баъзи ғўзалар офатни писанд қилмагандай кўм-кўк бўйларини ва япроқларини чўзиб тик турарди. Баъзиларининг эса япроқлари тешилган, танаси яраланган ва қаттиқ жароҳатланган эди.

Умурзоқ ота тиз чўкиб ўтираркан, эгатлари дўл билан тўлган кенг далага, шикаст еган ғўзаларга қараб-қараб қўяр ва кечагина чиройли бўлиб яшнаб турган ва кишиларнинг ҳаётбахш қўли билан ишланган далаларни эсларди.

У ёлғизоёқ, сирғанчиқ йўлдан чопиб келган Суванқулни ҳам, қўлида чопон ва калиш кўтарган ҳолда ҳаммадан олдин етиб келган Олимжонни ҳам кўрмасди.

— Туринг, ота, шамоллаб қоласиз,— деди Олимжон чолнинг елкасидан туртиб.

Умурзоқ ота итоаткорона аста ўрнидан туриб, ўзига қаради, ачишиб турган тиззасини ушлаб қўйди, бошини кўтариб, олдида турган Суванқулга кўзи тушгач, ғазаб ва алам ичида деди:

— Эсиз ғўзалар! Дарҳақиқат, ер билан яксон бўлди. Икки ой кечани кеча, кундузни кундуз демай ҳузур-ҳаловатдан кечиб ишласангу ярим соат ичида ер билан яксон бўлса-я. Аттанг, аттанг!..

— Кўп куйинманг, отажон, ноумид ҳам бўлманг,— деди Олимжон Умурзоқ отани юпатиб унинг елкасига тўнни ташларкан.— Дўл мана шу томонга ёғиб ўтган, холос. Кўпгина ғўзаларингиз омон.— У осмонга тикилиб, севинч билан сўзида давом қилди.— Қаранг, ҳаво ёришиб келяпти.

Олимжон билан Суванқул чолнинг икки қўлтиғига кириб суяб, дала шийпонига олиб келдилар. Шу он етиб келган Ойқиз ҳам Бойчибардан ирғиб тушди-да, уни боғлаб, дадасига ташланди.

— Дадажон! Нега, ахир?.. Шунча ҳам чопадими одам. Мана, ҳаммаси ўтиб кетди, ҳеч қандай дўл ҳам қолмади.

— ...Қолмади, дейсанми?— деди чол жаҳл ичида соқолларини силкитиб.— Қара! Жўякларнинг ичи дўл билан тўлиб ётибди-ку.— У ерга энгашиб, йирик туз сингари муз доналарини ҳовучлаб олиб, қизига кўрсатди.— Хўш, бу нима?

— Барибир, дўл тўхтади. Ҳу, тоққа қаранг, дада, кун чиқяпти.

— Бўлар иш бўлди, қизим. Дарҳақиқат, ғўзалар нобуд бўлди,— деди чол ғамгин ҳолда аста овоз чиқариб.

— Дунёнинг тўрт томони мавжуд, отажон, унинг уч томони ёпилганда ҳам бир томони ҳамиша очиқ бўлади,— деди Олимжон ва Ойқизга маънодор тикилди.

— Доно сўзлар...— деди Умурзоқ ота маъқуллаб.

— Модомики, шундай экан, ноумид бўлиш ярамайди,— деди Олимжон,— тажрибакор деҳқонлар ғўзани бир эмас, икки-уч бор дўл урганда ҳам, барибир юқори ҳосил етиштирганларини кўп эшитганман. Улар зарур ерларга қўшимча кўчат ўтқазадилар, баъзи ерларга қўшимча ўғит берадилар, жароҳатланган ғўзаларни алоҳида парвариш қилиб, соғлом кўчатлар билан текислаб оладилар.

— Энди биз ҳам қўл қовуштириб ўтирмаймиз. Биз ҳам парвариш қиламиз,— деди Суванқул.— Кимки «оқ олтин» ўстирмоқчи бўлса, обдан тер тўкиши лозим.

— Ҳа, дангасалар «оқ олтин» олишга муяссар бўлолмайди,— деди Ойқиз уни қувватлаб.

— Узи олтин бўлса,— деди Суванқул,— олтин бўлганда ҳам оппоқ бўлса, оддий олтиндан қимматроқ бўлса керак.

— Дадажон, мен тўғонга боришим керак,— деди Ойқиз. Шундай деди-ю, нимадандир безовта бўлгандай жойидан жилгиси келмади. Дадасининг кўзларига меҳрибонларча тикилиб турди-да, ёшлик чоғларида дадасининг пинжига кириб, тўнининг энгини қўғирчоқдек қучоқлаб ўтирган пайтларини қумсади. Шу кўйи бир нафас хаёлга толди.— Билмадим, жаладан сўнг тўғонда аҳвол не кечди экан?.. Агар тўғонда бирор фалокат юз бермаган бўлса, қўшни колхозларга ҳам ўтишим керак. Ахир, дўл фақат бизнинг даламизга ёққани йўқ-ку. Бу офат фақат биздагина эмасдир.— У дадасининг энгини сийпалаб бир зум ўйланиб қолди, сўнгра маъюслик билан ўрнидан туриб Бойчибар томон кетди.

Ойқиз катта йўлга чиқиши биланоқ райкомнинг «газик»ига дуч келди. От ҳам, «газик» ҳам таққа тўхтади. Жўрабоев машинанинг очиқ ойнасидан қизга нимадир айтди. Ойқиз отнинг биқинига қамчин босиб шийпон томон йўрғалатиб кетди. «Газик» ҳам дала шийпони томонга бурилди.

Жўрабоев машинадан чиқиб улгурмасданоқ атрофини колхозчилар ўраб олишди. У машинадан аста чиқди-да, одамларга меҳрибон кўз билан боқиб, ҳамманинг орқасида бир ўзи турган Умурзоқ отага яқинлашди. Жўрабоев чол билан қучоқлашиб кўришди, қулоғига нимадир деб шивирлади, сўнгра ҳаммага қўл бериб, бирма-бир саломлашиб чиқди.

— Энди, дўстларим,— деди у ҳамма билан кўришиб бўлгач, баланд овоз билан,— ҳеч ким ноумид бўлмасин, бошини қўйи солмасин. Бу офатга ҳам қарши турадиган кучли восита бор.

— Бор? Наҳотки?! Ростми?!— деган саволлар ёғилди.

— Ҳа, бор,— тасдиқлади Жўрабоев.

Одамлар аста-секин унга яқинлашдилар.

— Қандай восита экан?— сўради Умурзоқ ота.

— Бу восита ҳамманинг қўлида: ғайрат-жасорат!

— Дарҳақиқат, ғайратнинг ўзи етмас, ўғлим. Қандай ғайрат зарурлигини билишимиз лозим. Ахир, биз биринчи марта пахта экишимиз.

— Такрор айтаман, удласидан чиқишнинг асоси ғайрат-жасоратдир.

Умурзоқ ота соқолларини силаб ўйланиб қолди ва сўнгра деди:

— Ҳа... Дарҳақиқат... тиришқоқлик тоғни ағдарар, темир арқонни ҳам узар дейдилар. Наҳот, ўлган далага жон киритиб бўлса?..

— Мумкин. Ҳаммадан олдин бир дақиқа ҳам фурсатни йўқотмай, ғўзага озиқ бериш, сўнгра суғориш ва чуқур чопиқ қилиш керак. Ахир, ниҳолнинг томири бутун-ку, демак, янгидан япроқ чиқаради. Ниҳоллар тамоман йўқ бўлган жойларга янгидан кўчат ўтқазамиз. Районимизнинг агрономи жуда тажрибакор одам. У сизларга ҳаммасини кўрсатади.

Жўрабоев кўм-кўк ғўза эгатлари ичидан юриб борар ва этигига ёпишган лойни силтаб ташларди. Унинг ўнг томонидаги эгат ичида Умурзоқ ота, чап томонидаги эгатда Суванқул ва бошқа колхозчилар борардилар.

Қуёш булутлар ичидан хира нур сочиб далани иситарди. Дўл доналари аллақачон эриб, ердан буғ кўтариларди.

— Ҳар ҳолда, сизларга госстрахдан одам юборишимиз лозим,— деди Жўрабоев қўққисдан. Унинг пешоналарини одатдагидек ажин босди.

— Госстрахдан? Нима учун,— Умурзоқ ота безовта бўлди.

— Дўлдан зарар кўрган участкаларни ўлчаб кўриб, акт тузсин.

— Акт? Қандай акт? Нима учун?— Яна қаттиқроқ безовталанди чол.

— Ахир, пахтагиз суғурта қилинган-ку. Шунинг учун ҳам акт тузиш лозим.

— Дарҳақиқат, тушупмадим, актнинг нима кераги бор?— Умурзоқ ота қизишди.

— Акт тузилса, колхоз суғурта пули олади,— деди Жўрабоев мулоғимлик билан тушунтириб.

— Нима учун? Кимдан пул олади?

— Дўлдан зарар кўрганларингиз учун. Давлат ана шу зарарни тўлайди.

Умурзоқ ота таққа тўхтади ва таъна қилгандек Жўрабоевга қаради. У икки қўлини белбоғига қўйиб, асаб ўтида ёнарди.

— Дарҳақиқат, нималар деяпсиз, ўғлим?— деди чол тобора аччиғи чиқиб.

— Нима дебман?— сўради Жўрабоев тушуна олмай.

Қўзининг чеккаларидаги ажинлари ёришиб кетгандай бўлди.

— Давлат мендан эмас, мен давлатимиздан қарздорман,— деди Умурзоқ ота салобат ва донолик билан,— мана, қирқ йилдан зиёдадирки, ана шу қарзимни қандай қилиб узсам деб ўйлайман. Давлатимиз мени қуллик ва очликдан қутқазса, менга бахт ва саодат берса-ю, мен ундан дўл ургани учун пул талаб қилсам... Дарҳақиқат, ўйлаб кўр, ўғлим!

— Бу сўзларингиз мен учун жуда ёқимли, отажон,— деди Жўрабоев ва бошини бирдан қуйи солиб олди.

Шу вақтгача ҳеч ким унинг бунчалик маъюсланганини кўрмаган эди.

— Бироқ ана шу бахт-саодат сиз учун жуда қимматга тушган, отажон. Ҳа, жуда қимматга. Сизга шон-шарафлар бўлсин,— Жўрабоев бошини кўтарди.— Ахир, сиз ана шу бахт дея қон тўқдингиз, болаларингиз қон тўқди — қурбон бўлди.

Умурзоқ отанинг авзойи жиддийлашиб, қадди-қоматини ростлади, соқоллари яна ҳам оқариб кетгандай бўлди. У бир дақиқа райком секретарига жим ва жиддий боқди-ю, сўнгра ғўза эгатларини ҳатлаб, унга яқинлашди ва икки қўлидан ушлади:

— Раҳмат, сизга, ўғлим,— деди у пичирлагандай овоз чиқариб. Унинг овозини ҳеч ким эшитмади,— менинг звеном давлатдан пул олмайди, шундай деб айтинг!

Ҳамма гап-сўзсиз орқага ўгирилди ва дала шийпони томон йўл олди.

Уттиз бешинчи боб

— Йўқ, йўқ, сўзимга тушунмадингиз,— деди райком секретари Қодировга.— Ахир, мен сизга нималар деяман-а?.. Фикрингиз ҳақиқатга яқинроқ бўлсин, ахир, тушуняпсизми?.. Сиз тажрибакор одамсиз, ишга тажриба кўзи билан қараш керак, деб ҳамиша тажрибакорлингиз билан фахрланасиз. Модомики, шундай экан, фикрларингиз ҳақиқатга яқин бўлсин, ахир... орзусиз яшаб бўлмайди-ку. Ҳа, Қодиров, орзу-ҳавассиз ҳаёт ҳам йўқ. Мана, мисол учун олайлик: сизларни ким булоқларни тозалашга, сув ҳовузи қуришга, сув қидиришга

чорлади? Сизларни ким биринчи бўлиб тоғ этакларига пахта экишга ундади?

— Умурзоқова!— деди Қодиров қаттиқ овоз билан.

Райком секретари унга қайрилиб қарамай, бир зум жим турди-да, сўнгра аста жавоб берди:

— Орзу.— У стол устида зарҳал ёзувлари ялтираб турган қизил муқовали Ленин асарини қўлига олди, қаттиқроқ овоз билан сўзида давом қилди:

— Сизларни ана шундай улуғвор ишларга чорлаган улуғ орзулар, дўстларим, ажойиб орзулар... Келинлар, яна ҳам дадил, яна ҳам мардонавор орзу-умид қилайлик!

Жўрабоев дўлдан зарар кўрган колхозларни тўрт соатдан кўпроқ вақт ичида айланиб чиқди ва пешиндан кейин Олтинсойга қайтиб келди.

У Қодировнинг кабинетига «Қизил юлдуз» колхозининг айрим аъзоларини йиғди ва улар билан суҳбатлашиб, ҳордиқ чиқармоқчи бўлди.

Жўрабоев қўлидаги китобни баланд кўтариб, деди:

— Мана. Бу одам энг улуғ орзуларни амалга ошира олган зот. Унинг ҳамма орзулари бизда ҳақиқатга айланди.

У китобни жойига қўйди ва бир зум хаёлга чўмиб унга тикилиб турди, сўнгра бошини кўтариб ўтирганларга назар ташлади:

— Ленин улуғвор амалиётчи эди ва шу билан бирга дадил ўйловчи зот эди. Демак, ундан дадил ўйлаш ва орзу қилишни ўрганиш лозим, ўртоқ Қодиров. Унинг асарларини тез-тез ўқишингизни маслаҳат бераман. Сизлардан шуни талаб қиламан. Ҳа, ана шуни. Шундагина сиз эртанги кунни кўра оласиз ва бугунги кунга тўғри баҳо берасиз. Шундагина сиз колхозингиз бугун нима қилишга қодир эртанги кунда нима қилишга қудрати етишини чуқур тушунасиз. Сиз буни билишингиз лозим, ҳа, чунки сиз колхоз раҳбарисиз... Эҳтимол, сиз колхозимизда электр қуввати борлигидан хурсандирсиз, деб сўрасиз?..

— Бўлмасам-чи,— Қодиров бирданига қувониб кетди,— менинг хизматим бу, албатта. Ҳамма билади. Ҳамма ҳам иқрор.

Қодировни бу қадар севинч-қувончга кўмилган ҳолда, ҳатто илҳомга тўлган ҳолда кўриш ҳаммага ҳам анча ажабланарли туюлди. Халқ уни ҳамиша қовоғи со-

линган, нимадандир хавотирланган, ҳадиксираган ҳолда кўрарди. У ҳамиша ҳамма нарсага — одамларга ҳам, табиатга ҳам, ҳатто деҳқон экин экадиган ерга ҳам гумонсираб қарарди.

Ҳозир эса қувончи ичига сиғмай, ўрнидан сапчиб туришга тайёр эди-ю, бироқ нимадир уни тўхтатиб турарди. У кенг ва кучли елкасини ростлади. Узун қўлларини тиззасининг устига қўйиб гердайди. Унинг ҳамиша ғазаб ва жаҳл ўти билан чақнаб турадиган кичкина кўзлари бирданига меҳр ва қувонч билан тўлди, юзларидаги ажинлардан асар ҳам қолмади, ҳамиша қип-қизил бўлиб кўпчиб турадиган юзлари ўзгариб, қарашлари яшаргандек туюлди.

«Ажабо!.. Бу нимаси, унга нима бўлди? Жинни-пинни бўлдимми? Ё ўзини овсарликка соляптими,— ўйлади Жўрабоев Қодировга тикилган ҳолда ажабланиб,— наҳотки, бир неча дақиқа ичида одамнинг юзларида шунчалик кўп ўзгариш содир бўлса! Демак, унинг дилида ҳам хушфеъллик ўти мавжуд экан-да. Демак, умидни узишга ҳали кўп борга ўхшайди, тамомила сафдан чиқиб кетганича йўқ. Бироқ... Овсар, ҳа, овсарнинг ўзи. Ҳар ҳолда, сенга раҳм қилиш керак, ҳа, шундай, сўлоқмон!..»

Жўрабоев ниманидир кутиб ҳайрон қолиб Қодировга термилиб турарди. Раиснинг дилида ҳамиша мавжуд бўлган шубҳа қўртлари ғимирлаб кетди шекилли, бир зумда сўздан тўхтади ва қотиб қолди. Райком секретарининг меҳрибонлик билан кулиб турган кўзларига бир қаради-ю, шу меҳрибонлик учқунларини дарҳол пайқади. Бироқ унинг дилида кечаётган фикрларини тушунмади, атрофларига ажин тушган кўзларининг нури билан чақнаб турган доноликни пайқамади. Қодиров айни пайтда бу ажинларга эътибор ҳам қилмади, кўрмади ҳам. Аммо райком секретарининг ажинлари тобора қуюқлашиб, чизиқлари сезилиб турарди. Ҳар ҳолда, Қодировнинг сабр-тоқати тугади ва ғурур билан шифтни кўрсатиб, деди:

— Мана, Ильич чироғи! Беш юз шамчироқнинг нури беради. Ҳозир ҳам ёқиш мумкин,— у стол ёнидан турмоқчи эди. Жўрабоев қўлини кўтариб тўхтатди:

— Кераги йўқ, кераги йўқ, ўртоқ Қодиров, куппа-кундуз куну...

— Нима бўпти? Қуёшдан ҳам ёруғ.

Олимжон билан Бекбўти мийғида кулиб қўйдилар. Қодиров эпчиллик билан уларга ўғирилди ва сўнгра Жўрабоевга тикилди. Жўрабоевнинг икки қўли билан папирос эзаётганини кўргач, секин жойига ўтирди ва ўзини ноқулай сезиб, ундан кўзини ололмади.

— Йўқ, йўқ, ўртоқ Қодиров, ҳали ҳам сиз ҳеч бир нарсага тушунганингиз йўқ,— деди Жўрабоев хафа бўлиб. У иккинчи папиросни ҳам эзиб ўтирарди.

Ҳар нарсага қизиқсинувчи ва райком секретари билан тез-тез учрашиб турувчи киши, албатта, унда янги одат пайдо бўлганини сезади. Жўрабоев ҳамиша даладами, МТСдами ёки бирон идорадами ишёқмас-ялқовни кўрса ёки бирор йиғилишда тугуриқсиз сўзни эшитса, албатта чўнтагидан папиросини чиқариб, икки қўли билан эзишга тушарди. Папироснинг қоғозлари йиртилиб, тамакиси тўкилиб кетарди-да, яна иккинчиси ва сўнгра учинчисини олиб эзарди. Эзиб ўтирарди-да, бирдан нима иш қилаётганини пайқаб қоларди, шундан кейин дарҳол папирос қутисини ёпиб, чекишни ҳам унутиб, чўнтагига солиб қўярди. Бундай пайтларда кўзларининг атрофидаги ажинлар қалинлашиб кетар, кўзлари хиралашар, қошларининг ўртаси қат-қат бўларди.

— Ҳа, Қодиров, тушунмайсиз,— такрорлади у қовғи солиниб,— ҳозир сиз билан нима ҳақда гаплашдик? Хўш? Эртанги кунни кўра билиш лозим, дедик. Тўғрими? Сиз бўлсангиз, билганингиздан қолмайсиз. «Беш юз шамчироқ» деб талтаясиз. Бу исрофгарчилик-ку!— Жўрабоев раиснинг кўзларига тикилиб турарди.— Ўртоқ Қодиров, сиз кўз бўяшга одатланиб қолгансиз. Ўзингизга бино қўясиз.

Жўрабоев беихтиёр яна папирос эзишга ҳозирлик кўрди-ю, бироқ дарҳол фикрини йиғиб олди, кўм-кўк папирос қутисини ёпиб, нарига итариб қўйди.

— Ўртоқ секретарь, бизнинг кичкинагина электростанциямиз бир меъёрда ишлаб турипти,— деди Қодиров.

— Бир меъёрда...— такрорлади Жўрабоев.— Сиз ўжар одамсиз, Қодиров, ҳа, ўжарлик қиласиз. Ўжарликдан қутулиш вақти келган. Энди ўжарлик билан узоққа боролмайсиз. Ҳозир тез ўйлайдиган, чаққонлик билан ҳал қиладиган вақт. Ақлингиз расо, қўлингиздан иш келади. Аммо ақл, идрок ўрнига ўжарликни намоён қиласиз.

— Раисимиз ҳар доим ўйлашайлик, маслаҳатлашай-

лик дейишни яхши кўради-ю...— сўзга аралашди Бек-бўта,— аммо сира ҳам маслаҳатлашмайди. Ваъда бериш, ишни чўзиш одат бўлиб қолган унга.

— Менимча, мана шу ерда ўйлашиб ва маслаҳатлашиб олиш талаб қилинади,— деди Олимжон одатдагидек ўрнидан туриб. У узоқ маъруза қилишга ҳозирлангандек гимнастёркасини тортиб текислаб қўйди.— Ахир, баъзи масалаларни ўзингиз билмасангиз бошқалардан сўранг, ўртоқ раис. Сиз уйларимизда электр чироқлари ёниб турганининг ўзини колхозимиз тўла электрлашган деб ҳисоблайсиз. Йўқ, раис, ҳали тўла электрлашишга анча вақт бор. Тўғри, марказий кўчамиз электрлаштирилган. Қуртхонамиз ҳам. Қолхозимизнинг ҳовлисида ҳам битта лампочка хира ёниб турибди. Раисимизнинг кабинетида беш юз шамчироқнинг нури-ю, аммо сигирлар ҳалигача қўлда соғилади. Темирчилик устахонасидаги босқон ҳам боболаримизнинг усули билан ишлайди, хас-хашакни майдалайдиган машина ҳам қўлда айлантирилади. Ҳали сиз район партия комитетининг секретарига олдимизда турган бош вазифа — ҳукумат қарорида кўрсатилган қудратли гидроэлектростанция қурилиши тўғрисида айтмадингиз. Мана, кўрдингизми, олдимизда қандай улўғвор вазифа турипти.

Одатдагидек, Қодировнинг қовоғидан қор ёғилиб, руҳи тушган, қадини букиб, қўлларини икки тиззасига қўйган ҳолда энкайиб ўтирар ва онда-сонда ер остидан Олимжонга қараб қўярди.

— Ҳозирнинг ўзидаёқ шу масала билан шуғулланмоғимиз лозим,— деди Олимжон сўзида давом қилиб,— Олтинсой тўғонида қуриладиган янги ва қудратли гидроэлектростанция ҳамма колхозларни электрлаштириш имконини беради.

— Олдин ўзимизни ўйлайлик, кейин боболаримиз ва жиянларимиз тўғрисида ўйлармиз,— деди Қодиров қовоғини солиб, ғазаб билан,— улар сув берганимизга ҳам шукур қилсинлар.

— Ҳа, одатларингизни биламиз,— жавоб берди Олимжон,— энг олдин ўзингизни ўйлайсиз, ўзгалар билан ишингиз бўлмайди.

— Ўзим эмас, колхозим тўғрисида қайғураман,— деди Қодиров унинг сўзларини бўлиб,— йигирма беш йилдан буён қайғураман. Эҳтимол, шу хизматимни ҳам бўйнимга гуноҳ қилиб қўярсиз-а?.. Эҳтимол, колхоз тўғ-

рисида бунчалик қайғуриш ҳам керак эмасдир?.. Олдинга қўшниларни ўйлаш зарур эмиш... Шундайми?..

— Қолхоз олдидаги хизматларингизни ҳеч ким инкор қилмайди,— деди Олимжон оғирлик билан,— бироқ давр ўзгарган, раис. Сиз бўлсангиз, йигирма йил бурун қандай бўлган бўлсангиз, ҳозир ҳам шундай, қотиб қолгансиз. Айтмоқчиманки, раис, янги ГЭС қурмоқ учун кучларимизни бирлаштирамоғимиз, бир ёқадан бош чиқариб, баҳамжиҳат, коммунистларча ишламоғимиз лозим.

«Бормисан, ука,— кўнглидан ўтказди Жўрабоев Олимжонга тикилиб туриб.— Ажойиб коммунист-да».

— Мен ҳозиргача коммунистларча ишлай олмаган эканман-да?!— деди Қодиров қизариб-бўзариб.— Агар мен ўша йилларда... биринчи йилларда колхозим тўғрисида қайғурмай, бошқалар тўғрисида ғамхўрлик қилганимда ҳамманг илғорлик у ёқда турсин, қашшоқлигингча қолаверардинг... Мана сен, ҳамиша менинг обрўйимга чанг соласан, бироқ колхозни ташкил этган ким?

— Сиз, ўртоқ Қодиров,— деди Олимжон,— такрор айтаманки, ҳеч ким сизнинг хизматларингизни инкор қилмастганини йўқ. Лекин давр ўзгариб кетганлигини эсингизга солиб қўймоқчиман.

— Бунча вайсидинг, ўзгарган, ўзгарган дейсан. Қани сен илғор менга айт-чи, колхозни оёққа турғазган ким? Илғор қилган ким?..

Олимжон ўзини оғирликки солди ва савол маъносида Жўрабоевга қаради. Жўрабоев унинг бу қарашини сезмаганидай, кўзларини қисиб суҳбатни тингларди.

— Дўстларим, сизларни бой-бадавлат қилган ким? Қоринларингизни понга тўйғазган ким?— Қодиров тобора ҳаддидан ошарди.

— Ёулоқларни тозалашга қарши чиққан ким? Тўғон қуришимизга тўсқинлик қилган ким? Сув ҳовузи, канал қазимизга қаршилиқ қилган ким? Пул беришдан бўйин товлаган...— деди Бекбўта ўзини тутолмай овозининг борича бақариб.

Қодировнинг нафаси ичига тушиб кетди, нима воқеа юз берганини тушунолмагандек, ҳаммага бирма-бир кўз югуртирди.

— Кимсан ўзинг? Сенга тўсқин бўлган ким?— Сўради у стулдан кўтарилиб, қаҳр-ғазаб билан.

— Тўсқин бўлгансиз!— жавоб берди Бекбўта жасорат билан,— эсингиздан чиқдими, пул, бўлинмас фонд... Хўш, бир эсланг-чи, қандай бақирганингизни ҳам эсланг-чи.

— Сизлар нима... Ҳамма гуноҳни менга тўнкамоқчимисизлар? Майли, тўнкайверинглар! Мақсадларингиз нималигини биламан, ҳа, биламан.

— Утиринг, Қодиров, ўзингизни босинг,— деди Жўрабоев.

Бироқ Қодиров унинг овозини эшитмас, жиғибийрон эди.

— Эҳ дўстларим! Мақсад мени ишдан бўшатишми, майли, бўшатаверинглар. Ҳамма тайёр ошга баковул...

У қалтираб турган қўллари билан кителининг ёқа илмоғини қидириб тополмасди.

Жўрабоев унинг ёнига келди-да, елкасига қўлини қўйиб:

— Нима бўлди сизга, Қодиров?! Қани, сиздаги чидам, бардош, раис!— деди.

— Ўртоқ секретарь...

— Фикримизча, кенгашимиз жуда чўзилиб кетди... Ер ҳам дўлдан сўнг селгиб қолди. Шабада қуритиб, қуёш иситди. Энди ишга чиқсак ҳам бўлади.

Ҳамма ўрнидан туриб, ташқарига чиқди.

* * *

Қодиров шу куни ҳамма жойни кўриб чиқишга улгурди. Ҳамма ерда ҳам — Суванқул ва Бекбўтанинг далаларида ҳам иш қизғин борарди.

Аммо бу ҳаммаси Қодировнинг измидан ташқари давом этарди. Раис умумхалқ ишини ўз кўзи билан кўргач, ич-ичидан ажабланди: дўлдан зарарланган кўм-кўк ниҳолларнинг ости қандай қилиб бунчалик тез юмшатилади?.. Қисқа муддат ичида қандай қилиб шунча ўғит келтирилди?..

Қандайдир номаълум кишилар дўлдан зарар кўрган участкаларни ўлчаб юрарди. Бу ўринда ҳам раис ўнгайсизлик сизди. Чунки у ер ўлчаб юрган икки кишини узоқдан кўриб, эътибор бермаганди. Сўнгра у ўзининг кулранг ўйноқи тойчоғида Қултепа орқасидаги ёлғиз оёқ йўлга чиққанда, ер ўлчовчилар билан қўққисдан юзма-юз келди.

— Ким бўласизлар? Қаёқдан келдиларинг?— Сўради у баланд овоз билан. Ўзи отдан ҳам тушмади, қаршида турган кишилар билан саломлашмади ҳам.

Ер ўлчовчилар бир зум ишдан тўхтаб, ҳайрон бўлдilar. Улардан бири, қотмадан келган, оёғида эски брезент этик, шапкаси ҳам, қийиқ ёқали кўйлаги ҳам коломенкадан тикилган, сочлари қирилган, эскириб кетган портфелини қўлтиғига қистириб олган новча киши суяклари чиқиб турган ориқ ва ингичка елкасини қисиб деди:

— Мен госстрахданман. Бу ўртоқ — МТС дан,— деди у ҳамроҳини боши билан кўрсатиб. Ҳамроҳи эса тўладан келган бўлиб, қоп-қора кўзлари кулиб турарди. У яқинда фронтдан келган бўлса керак, эғнида гимнастёркаси, шими, оёғида кирза этиги бўлиб, бошига оҳори тўкилмаган чуст дўппи кийиб олган эди. У ҳамроҳининг сўзига қўшимча қилди:

— Биз дўлдан зарар кўрган ерларингизни ўлчаб, акт тузишга келдик.

Қовоғидан қор ёғилиб турган Қодиров, хаёли бошқа ўйлар билан чувалашиб турган ҳолда уларнинг сўзларини эшитди-ю, йўрғасининг қорнига бир қамчи босиб жўнаб кетди.

Орадан икки соатча ўтгач, у бошқа ерни ўлчаб юрган кишиларни учратиб, яна бояғи саволни берди. Улар жавоб бериш ўрнига бир-бирларига қараб қўйдилар-да, бошда ҳайрон бўлиб, сўнгра қаттиқ кулиб юбордилар.

Қодиров уларга хўмрайиб қараб турди-да, яқинда учрашганини эслаб, заҳар билан сўради:

— Нега куласанлар? Эҳтимол, бу далада ер ўлчаш учун келган бошқа одамлар бордир. Дўстларим, ахир ҳамма ер ўлчовчиларни эсда сақлаб бўладими? Сизлар кўпсизлар, мен битта.

Шу куни у Ҳалимбобо бунёд этган янги боғда ҳам бўлди. Тўғон қуриладиган жойда ҳам, сув ҳовузи ўрнида ҳам бўлиб, Жалолов билан суҳбатлашди. Ойқиз қурилишда кўрнимас, Жалоловнинг айтишича, колхозга кетган эди. Тўғон қурилишида Ойқиз томонидан йўл қўйилган хатони Жалоловнинг хотирасига туширмоққа уринди. Бироқ Жалолов раиснинг сўзларини шартта кесди ва уни ёлғиз қолдириб, тўғоннинг чеккасида шафал ташийдиган машина томон кетди.

Қодиров унинг орқасидан қараганича қолаверди ва

сўнгра қўлидаги қамчиси билан анчагача этигининг қўн-жигга уриб, чангини қоқди.

Бугун учрашган одамлари ичида фақат Ҳалимбобо раис билан узоқ суҳбатлашди. У келгуси баҳорда қишда сақланадиган ва номи чиққан қандил, размарин олмаларининг кўчатларидан, кашмир гилоси, луччак шафтоли ниҳолларидан қандай бўлмасин топиб келажagini айтиб, охирида зўр фойда келтирадиган боғдорчилик ишига совуққонлик билан қараётгани учун раисни койимоқчи эди, бироқ раис кекса боғбоннинг сўзларига қулоқ солмай, деди:

— Бўпти, ота. Яна бир келганимда боғингиз тўғрисида гапириб берарсиз. Ҳозир бундан кўра муҳимроқ ишлар бор.

Аммо уни кутиб турган муҳим иш йўқ эди. Тўғрисида, муҳим ишлар бор эди-ю, бироқ раис бу ишлар тўғрисида ўйламас ҳам эди, уни пайқамас ҳам эди. Албатта, дилининг тўрида муҳим ва кечиктириб бўлмайдиган ишлар мавжудлигини, бундан кейин ҳам бўлишини билар ва тушунар эди. Бироқ у колхоз ҳаётида ва ўз ҳаётида қандай воқеалар юз бераётганига тушуна олмасди. Чунки, бировлар унга ҳужум қилсалар, бошқалар ундан юз ўғирардилар, унга чап берардилар ёки очикдан-очиқ мазах қилиб кулардилар. Олимжон ёки Ойқиз у ёқда турсин, ҳаттоки Суванқул билан Бекбўта ҳам ҳамиша раис билан тортишадилар ва пировардида, ўз билганларини қиладилар. Нима учун? Ахир, у раиску! Раис бўлса-ю, одамлар гапига кирмаса... Бу нима деган гап! Ёки ишдан кетиш лозимми? Наҳотки?.. Улар фақат ишдан кетишини кутмоқдалар. Бироқ... шошмай туринг, дўстларим. Ҳа, шошмай туринг. Ҳали Қодиров ўз кучини кўрсатиб қўяр. Унинг қандай раис эканлигини ҳам кўрарсизлар. Фақат... Фақат ўйлаш ва тушуниш лозим... Нималар содир бўлаётганини тушунишга фурсат керак, фурсат беринглар, дўстларим, талабингиз нима? Хўш?.. Мана мисол: бугунги воқеа. Бугун қандай воқеа юз берди? Ҳаммалари ҳужум қилдилар, ҳа, ҳамма... Ҳатто Бекбўта ҳам чўкилаб ўтди. Нима учун ахир? Тушуниб бўлмайти. Хўш... Қуриб кетсин кабинетдаги лампочкаям! Уша ҳам баҳона... Ахир, ўзлари ҳам, ҳатто райком секретари ҳам тўла электрлаштириш тўғрисида орзу қилмаган-ку. Энди бўлса кабинетдаги лампочкага ёпишадилар! Нима учун лампочканинг бу хили

осиб қўйилган?.. Нима учун темирчилик, сигирхонада йўқ, хас-хашакни майдалаш электрлашмаган?.. Тўғри, тўғри. Аммо, дўстларим, ҳаммаси бирдан эмас-да, ахир. Албатта, ҳамма эҳтиёж учун электр етишмайди. Ким билмайди етишмаганини? Қодиров билмайдими? Сизлардан кўра яхшироқ билади. Нима учун кабинетга лампочка осиб қўйилган? Ахир, сизлар учун-да!.. Сизларга эртанги кун зарур. Нима учун? Энг муҳими, ҳозир керак, ҳозир... у йиғит бўлса «замон ўзгариб кетган», дейди. Райком секретари бўлса «ақл-идрок керак, чуқур ўйлаш керак», дейди. Ахир, ўйлаш учун... Эҳ, оти курсин... вақт керак, вақт. Райкомга чақирмасалар эди. Энди албатта чақиради, ё эртага, ёки кечаси чақиради. Биладан, ҳа, биладан, ҳаммаси нима учун қилинаётганини билиб турибман! Ишга тажриба кўзи билан қараш керак!

Бироқ у райкомга чақирилмади.

Қодиров бир неча кун райкомнинг бюросига чақирилишини кутиб, саросимада турли-туман ўй-хаёлга чўмиб юрди. Бироқ кунлар кунларни қувиб ўтаверди, лекин уни ҳеч ким, ҳеч қаерга чақирмади.

Уттиз олтинчи боб

Райкомга етиб келишсин... Йўқ, етиб келишсин эмас, балки кундуз соат ўн иккилардими ёки ундан кейинроқми, ҳар қилай қулай вақт топилганда Олимжон келиб, учрашиб кетишини сўрабди Жўрабоев.

Олимжон, ўзини ўйлаб кўрди-да, эртароқ жўнаб, ўн иккиларгача Олимжонга қайтишни кўнглидан ўтказди. Бироқ райком ходимлари унга Жўрабоев узоқ колхозга кетганини ва тушгача етиб келишини айтишди.

Олимжон буни эшитгач, бир оз ўйланиб қолди. Нима қилиши, қерга боришини билмаганидан эмас, албатта, (бўлмаси парткабинетда, қишлоқ хўжалик бошқармасида, район кутубхонасида қиладиган ишлари бор, бўш соатларида ўшаларни битирса ҳам бўлади) балки район партия комитетининг секретари ишни нақадар пухта уюштирганидан, вақтдан унумли фойдаланаётганидан ҳайратда қолди. «Агар у чиндан ҳам соат ўн иккида ишда бўлса,— ўйлади Олимжон,— ажойиб бўларди. Урганиш лозим».

Олимжон ҳамма ишларини ҳал этиб, райком секретарининг қабулхонасига кирди-ю, ёшгина, сочлари белидан пастга тушган ва бошига ранг-баранг гулли дўппи кийган қизнинг сўзларини эшитиб, хижолат бўлди.

— Мен ҳамма ерга телефон қилиб, сизни ахтаряман. Марҳамат, киринг, ўртоқ Жўрабоев сизни кутяптилар. Ҳозиргача икки марта сўрадилар.

Олимжон эшикни аста очди.

— Кечикдинг, кечикдинг,— деди Жўрабоев Олимжонни эшик олдида учратиб,— Иван Никитич билан иковимиз сенга Олтинсой ГЭСининг лойиҳасини кўрсатмоқчи эдик,— у стол олдида инженернинг ёнида туриб, оппоқ қоғозни карнай қилиб ўрашга кўмаклашарди.

Олимжон столга яқинлашиб, улар билан қўл бериб кўришди-да, Смирновга маънодор тикилди. Иван Никитич деди:

— Вақт йўқ, жуда шошиляпман, Олимжон. Олдимга кир, ўша ерда кўрарсан.— У шошилинич хайрлашди-да, кабинетдан чиқиб кетди.

— Хўш, ука, колхозда нима гаплар, гапириб берчи. Ғўзалар қандай? Дўлдан кейин тузалиб қолгандир?— Жўрабоев шошилмай жойига бориб ўтирди ва Олимжонга жой кўрсатди.

— Ғўзалар паҳлавонларча ўсяпти. Аллақачон тузалиб, куч-қувватга кирди.

— Демак, озиқлантириш ёрдам қилипти-да.

— Озиқлантириш ғўзаларни сақлаб қолди, дейиш мумкин. Одамлар ҳам чакана ишлашмади-да. Ҳатто Қодиров ҳам кечани кеча, кундузни кундуз демай далама-дала югурди.

— Хабарим бор, ҳаммасидан хабарим бор. Тер тўкиб ишладинглар. Энди кузда, пахта хирмони кўтарилганда юзларинг шувут бўлмайди.

— Далаларимизни энди бир бориб кўринг. Тўрт кундан кейин янги канални тантана билан очамиз.

— Албатта, бораман.

— Боринг албатта,— деди Олимжон такроран,— дўл ёққан кундан буён борганингиз йўқ.

У жим қолди ва фикран асосий гапга ҳозирлик кўрди. Жўрабоев шунинг учун чақиртирган бўлса ажаб эмас.

— Хўш, мени бошқа маросимга таклиф этмайсан-

ми?— сўради Жўрабоев орага чўккан жимликни бузиб, кўм-кўк портсигарига қўл узатаркан.

Олимжон унинг кўзлари атрофидаги ажинларига тикилди ва хотиржам эканлигидан қаноат ҳосил қилди.

— Фақат ғўзаларни ва канални кўрсатмоқчимисан? Бошқа маросим йўқми?— такроран сўради Жўрабоев.

— Бошқа?!— Олимжон елкасини кўтариб қўйди.— Сиз биз учун ҳамиша қадрли меҳмонсиз. Борсангиз, бошимиз осмонга етади.

Орага бир зум жимлик чўкди ва улар папирос чекишти. Сўнгра Жўрабоев қўққисдан сўради:

— Олимжон, нечага кирдинг?

— Йигирма олтига,— жавоб берди Олимжон ич-ичидан хавотир олиб. «Тошкентга, партия мактабига юбормоқчига ўхшайдилар. Бўлмаса, ёшимни сўрармидилар?— ўйлади у,— ғўзаларимиз нима бўлади? Ахир, биринчи йил экишимиз бўлса...».

— Йигирма олти,— салмоқланиб такрорлади Жўрабоев,— ҳалигача бўйдоқсан, оиласиз яшаяпсан. Халқ ҳикматидан хабаринг йўқми дейман-а?

— Қандай?..

— Оила бахт йўли демакдир.

Олимжон бошини қуйи солди. Жўрабоев аввалига унинг ранги қув ўчганини, сўнгра бирданига қизариб кетганини сезиб турарди.

Жўрабоев диққат билан тикилиб турганидан Олимжон болалар сингари уялиб, бошини қуйи солган ҳолда мулойимлик билан жавоб берди:

— Ўртоқ Жўрабоев, ҳеч вақт-соати бўлмапти... Уруш, ундан кейин иш дегандай... Бу тўғрида ўйлашга ҳам қўл тегмапти.

— Мен ҳам сабабчиман.

— Сиз?!

— Ҳа.

— Қайси масалада?

— Сенинг шахсий тақдиринг масаласида. Ҳалигача уйланмаганинг масаласида.

Олимжон ич-ичидан кулиб юборди.

— Сиз нега ўзингизга оляпсиз. Бу ишда кимдир сабабчи бўладиган бўлса, фақат ўзим, айб ўзимда!

— Сенга кулгили бўлса ҳам, менга қайғули. Мен бунга бефарқ қаролмайман.

— Сизга қайғу?! Ахир...

— Ҳа, ҳа, ҳаётинг, бахтинг тўғрисида ўйлаш учун вақтинг йўқ эканми, демак, бунга мен, райком секретари ҳам айбли. Чунки сенга, ҳаммамизга ўйлаш учун вақт бўлиши тўғрисида мен қайғуришим лозим.

— Йўғ-е, гап вақтда ҳам эмас, сабабини ҳам билдирмайман,— деди Олимжон уялинқираб.

Жўрабоев бир зум жим қолди.

— Эҳтимол, шахсий ишингга аралашганимдан, юрагингга қўл солганимдан норозидирсан? Балки хато деб ўйларсан.

— Йўқ, аксинча...

— Билиб қўй, мен ҳаққим борлиги учун эмас, балки сени ўғлимдек севганим учун аралашяпман. Модомики, шундай экан, сенинг бахтли бўлишинг учун ҳамма чорани кўришим шарт. Энди розимисан?

— Рози бўлмай-чи...

— Ҳа, баракалла, шундай экан, эшит. Бўйдоқ юраверишинг ярашмайди. Билиб қўй, бўйдоқнинг кўзи хира бўлади, ўз тажрибамдан биладан бунини. Ҳа, ука, мен билан тортишаман деб овора бўлма.

— Йўғ-е, оталик қиламан дейсизу мен тортишаманми,— Олимжон папирос тутунидан кўзларини қисиб, илжайиб қўйди.

— Коммунизм қуряпмиз. Ишларимиз албатта қийин.— Сўзида давом этди Жўрабоев,— бироқ ўзимиз тўғримизда ҳам ўйламоғимиз лозим-да. Агар шахсий ҳаётинг бўлмаса — бахтли бўлолмайсан, тўғрими?.. Бахт деган нарса жуда инжиқ бўлади. Қани ўзинг айт-чи, бахт бирон марта эшигингни қоқиб келганми?

— Қим? Бахтми?— Олимжон яна илжайди,— билмадим, келгани йўқ шекилли.

— Ҳа, муғамбир, менимча, эшигингни кетма-кет қоқиб келяпти-ю, сен бўлсанг эшикни тақа-тақ беркитиб ўтирибсан. Эҳтиёт бўл, ука, бахтингни қўлдан бериб қўйма.

Олимжон қизариб-бўзариб Жўрабоевга қараб олди-да, бошини қуйи солди.

— Ҳамиша эшигим очиқ...— деди у маъюслик билан бошини эгиб.

— Ҳуш, шундай экан, сабаби нима?

— Билмадим.

— Эҳтимол, жасоратинг етишмас. Ҳар ишда ҳам жасорат керак. Ахир, йигитсан-ку?..

— Билмадим...— деди яна Олимжон,— охирги марта, Қўкбулоқ суви Олтинсойга келгандан кейин икки ҳафта ўтгач «ҳа» деган жавобни оласиз деган эди.

— Ҳўш, жавоб бўлдими?

— Йўқ.

— Эсига солдингми?

— Ҳа.

Бирдан икковлари жимиб қолдилар.

— Жасорат — йигитнинг йўлдоши, дейдилар. Қўриб турибман, Олимжон, бу масалада сендан ўтибди,— деди Жўрабоев,— урушда найзабозлик жангига кирдинг, ўқдан қўрқмадинг. Бу ерда бўлса... Қиз олдида... Ё ёрдам керак бўлдими?.. Қаршилигинг йўқми?

Олимжон беихтиёр ўрнидан туриб қувонч билан кулиб юборди.

— Ундай бўлса бирга-бирга ҳужумга ўтамиз,— у хайрлашар экан, Олимжоннинг кафтига шапатиллади, қўлини маҳкам сиқди.— Ишончинг комил бўлсин, ғалаба қозонамиз.

Ўттиз еттинчи боб

Ойқиз қишлоқ Советидаги колхозларга тез-тез келиб турарди. Ҳар келганида бригада шийпони олдида тўхтаб, Бойчибарни боғлаб олдига ўт ташларди-да, далага чиқиб кетарди, бир ўзи экинзор айланишни севарди. Бу — Ойқиз учун одат тусига кириб қолганди. Чунки пахта ўстириш тоғ этакларидаги колхозлар учун бутунлай янги иш бўлиб, алоҳида маҳорат, уддабуронлик ва муҳаббат талаб қиларди. Шу билан бирга пахта ўта сермеҳнат экин ҳисобланарди. Ялқовлар «биринчи йил экишимиз», деб баҳона топар, «тажрибамиз йўқ, ўрганиб кетармиз», дер эдилар. Эҳтимол, баъзи раҳбарлар бу сўзларга ишониши, ишەқмас кишиларни аяши, кечирши мумкин. Бироқ Ойқиз бундай бригадирлар ёки раисларни кечирмас ва аямас эди.

Кўм-кўк ғўзалар ичида эгатлар бўйлаб бораркан, ипакдай майин ғўза япроқларини сийпалаб, шивирлагандай деди:

— Оҳо, нақадар тез ўсибсизлар-а, яқинда гулга кирасизлар-а...

У бирданига тўхтади ва бир туп нимжон ғўзанинг

япроқларини сийпалаб, шира тушган ёки тушмаганлигини кўздан кечираркан, ниҳол билан суҳбат қурди:

— Хўш, нега сен ўсишдан қолдинг? Нима бўлди-а? Ёки касалга чалиндингми? Хўш, касалинг нима? Қани, синчиклаб текширайлик-чи. Япроқларинг тозами ўзи? Тоза. Нега бўлмаса бунча нимжонсан? Тўхта, тўхта, сабр қил... қара-я, япроқларинг шалвиллаб, сўлиб қолипти-ку. Тўхта, тўхта. Ҳа, худди шундай, сувсираб, сув танқислигидан озор чекибсан. Хўш, қўшнинг-чи? Вой, қўшнинг ҳам чанқаган-ку. Нега сизларга қарамай қўйдилар?— У аста ўрнидан турди-да, қўлини соябон қилди, ғўзаларга термилди — анча ер сувсиз қолдирилган. Баландлик бўлгани учун сув чиқмаган. Звено бошлиғи хабарсиз қолган. Ёки хабари бўлса ҳам, ичи ачимаган. Ана, ернинг этаги бўлса кўллаб кетган! Ғўзалар қулоғига суви остида қолган.— Шошмай туринглар, олтинларим,— деди у сўлиб қолган ғўзаларга раҳми келиб япроқларни силаб-сийпалаб ардоқларкан,— шошмай туринглар, салгина сабр қилинглар, сизларни нима учун чанқатиб қўйганини звено бошлиқларингиздан сўрайман. Агар бригадирни кўриб қолсам, бригадирни ҳам сўроқ қиламан. Агар бахтларингизга раисни кўриб қолсам, уни ҳам сўроқ қиламан.

Ойқиз ғўзаларни диққат ва эътибор билан кўздан кечираркан, қайси участкани озиқлантириб, дарҳол сугориш зарурлигини, қайси участкага нормадан кўп ўғит ва сув берилганлигини беҳато аниқлади.

У дала айлланиб бригадирнинг олдига борди. Ғўза парваришидаги ютуқлари учун ташаккур айтиб, йўл қўйилган камчиликлар учун танбеҳ берди. Бригадирларгина эмас, балки раислар ҳам Ойқизнинг қўққисдан келиб қолишидан ҳийиқиб турардилар.

Июнь купларининг бирида, эрталаб Ойқиз янги қурилган бригада шийпонига — бир вақтлар Олимжон билан ҳовуз бўйида суҳбат қилган ерга етиб келди. Агар шу ҳовуз бўлмаганда ўша учрашувни ҳам фақат фараз қилиши мумкин бўларди, холос. Сокин ҳовуз тилсиз гувоҳ бўлиб турибди. Ойқиз қачон бу ерга келмасин, ҳовуздаги кўм-кўк ва тоза булоқ сувлари, атрофига қип-қизил қум сепилган покиза қирғоқлар уни бир зум тўхташга ва ана шу ғўзал қирғоқлардаги ширин суҳбатларни эслашга ундарди.

Ойқиз ирғиб отдан тушди, Бойчибарнинг арқонини ушлаб бирпасгина ҳовуз бўйида туриш, ширин-ширин хаёлларга чўмиш ниятида эди-ю, бироқ Бекбўта халақит бериб қолди. Ҳамиша шошиб юрадиган бригадир бир зумда қизнинг ёнида пайдо бўлди, отни қозиққа боғлаб, олдига ўт ташлади-да, илиқ саломлашди. Саломлаша туриб меҳмоннинг авзойига разм солди, ўзи қўққисдан пайдо бўлиб қолганидан Ойқиз норози эканлигини қовоғидан пайқаб, ётиғи билан сўради:

— Уртоқ Умурзоқова, йўл бўлсин? Кимнинг звонсини кўрмоқчисиз?..

— Ҳамма звеноларни кўраман, ҳамма далани айланаман,— деди Ойқиз ёқинқирамай,— менга тушунтириш ҳам, кузатиб юришингиз ҳам шарт эмас. Ўзим айланаман. Ишингиздан қолманг.

Ойқиз худди денгизга ўхшаш кўм-кўк далага кириб кетди. Тиззадан юқори ғўзалар бепоён эди. Бекбўта узоқ вақтгача ҳайрон бўлиб, изтироб ичида унинг орқасидан қараб қолди: «Нима учун олдига келишим билан қовоғи солинди? Нимадан норози? Нимани кўрипти экан?»

У ўйлаб ўйига етолмай, Бойчибарнинг олдига келди ва елкасига қўлини қўйиб деди:

— Ақли расо отсан. Бироқ, хўжайиннинг нимадан норози эканлигини айта олмайсан. Ҳа, айтиб беролмайсан. Эҳ, сен-ей. Майли, ўтти ейвер, ғачирлатиб чайнайвер.

Кун пешинга борганда Ойқиз дала шийпониغا кириб келди. Унинг юзлари чанг, ўзи ниҳоятда чарчаган, пешонасида, лабининг устида тер доналари кўринарди. Энсаси, пешона ва чаккасидаги соч толалари тагида ҳам пешонаси ва лабидаги сингари тер маржонлари марвариддек ярқираб турар, ҳуснига ҳусн қўшарди. Бундай ҳол бахтиёр кишилардагина бўлиши мумкин.

Дала шийпонида бригадир кўринмасди. Ойқиз унинг йўқлигидан, яхши ўсган ғўзаларни кўриб мамнун бўлганини унга айта олмаганидан афсусланди. Мана, Бекбўта қилган ҳалол меҳнат натижаси!

Ҳаво исиб кетганига, овқатга чиқиш вақти бўлганига қарамай, дала шийпонида ҳеч ким кўринмасди. Ойқиз яна афсусланди, чунки бригаданинг ғўзалари намунали парвариш қилингани тўғрисида бирор киши билан гаплашиб, юрагидаги қувончини тўкиб сололмади.

Ойқиз сап-сариқ этикчасининг пошналари билан ер тегиб, саянаб қадам ташлаб, яна ҳовуз бўйига борди: — Вой... ўртоқ Жўрабоев! — Беихтиёр қичқириб киборди у.

Жўрабоев ҳовузнинг нариги томонида, гимнастёркасининг ёқаларини ечиб, чордана қурганича икки қўлини тизмасига қўйиб дам олиб ўтирарди. У жойидан қимир-лимади, кулинқираб Ойқизга қаради.

Қайси томондан келдингиз? Машинангиз қани? — сўради Ойқиз ҳовуз бўйини айланиб ўтиб, райком секретари томон юраркан.

Жўрабоев ўрнидан турди, чап қўли билан тугмаларини сола туриб ўнг қўлини Ойқизга узатди.

— Мен сизни кутяпман, — деди Жўрабоев у билан кўришиб. — Машина ана, салқинда турипти.

— Вой, кўрмабман-да, — деди Ойқиз шошилиб салқинда турган «Газик»ка қараб, — ростдан мени кутяп-сизми? Бирон зарур иш... қўлимдан келадиган бўлса...

— Келинг, Ойқиз, ўтирайлик, — деди Жўрабоев қизнинг саволига жавоб бериб. — Бу ерда, сув бўйида дам олиш нақадар нашъали, чарчаганлик ғубори ҳам дарров кўтарилиб кетади.

— Чарчаганим йўқ, ўртоқ Жўрабоев.

— Тонг саҳардан буён далама-дала юрасану яна чарчаганим йўқ эмиш.

— Йўқ, йўқ, сира чарчаганим йўқ. Даладаги иш ранжитгандагина чарчаш мумкин. Аммо мана бунақаси кишига куч ва қувонч беради.

— Ҳўш, Бекбўтанинг ғўзалари яхшими?

— Бунақа ғўза бошқа жойда йўқ, ўртоқ Жўрабоев. Агар истасангиз, кўрсатишим мумкин, — деди, — ўзингиз кўраёси.

— Кўрдим. Сени ҳам узоқдан кўрдим.

— Кўрдимиэми? Чиндан-а? Бўлмаса нега чақирмадингиз?

— Нега чақирай? Бир ўзинг юрсанг, чала чопилган жойларини яхшироқ кўрасан.

— Ҳар ҳолда... Ахир, ўзингиз ҳам кўргандирсиз?

Жўрабоев бир зум индамай, сўнгра жавоб берди:

— Фикрингга қўшиламан. Ҳавасни келтирадиган ғўзалар.

Ойқиз райком секретарининг гоҳ «сен»лаб, гоҳ «сиз»лаб гапиришига эътибор қилди, ҳар ҳолда, «сен»и кўп-

роқ бўлганидан мамнун бўлиб, «хайрли иш белгиси», дея кўнглидан ўтказди.

— Ҳали, сени кутяпман девдингиз,— деди у эсига солиб,— бирор муҳим иш борми?

— Жуда муҳим иш,— тасдиқлади Жўрабоев ва яна жимиб қолди.

Қиз унинг қум устида, тиззаларини қучоқлаб ўтиришига разм солиб ўйланиб қолди. «Муҳим иш? Йўғ-ей, ундай бўлмаса керак, сиз ҳам қувлик қила оласизми?» деган фикр келди миясига, бироқ бир дақиқа ичида пайдо бўлган хавотир ўз-ўзидан йўқолиб кетгач, дилида яна қувонч пайдо бўлди.

— Албатта, муҳим гапларни гаплашиш учун бошқача шароит, расмий шароит зарур,— деди Жўрабоев худди қизнинг фикрларини билгандай,— бироқ бизнинг суҳбатимиз учун ҳозир жуда қулай пайт, такрор айтманки, суҳбатимиз жуда муҳим.

Ойқиз ён томондан унинг юзларига тикилди-ю, суҳбатнинг муҳимлигига ишонмади ва «мени кўрқитмоқчисиз шекилли, йўқ, кўрқмайман,— ўйлади у,— ажинларнингиз сизни фош қилиб қўяди, асабийлашган кўринасизу, бироқ ўз кўзим билан кўриб турибман; асабингиз жойида», кўнглидан ўтказди Ойқиз. Шу хаёл билан Жўрабоевга тикилиб турди-да, бирдан чўчиб кетди ва бир зумда ўзини ундаи четга тортгандек бўлди. Қиз унинг бўйнига диққат ва ҳаяжон билан термилиб турарди. Чунки у Жўрабоевнинг бўйнидан бошланиб, ўмовига чўзилиб кетган узун ва оғир яра изини биринчи марта кўриши эди. Аслида Жўрабоев билан биринчи марта ёнма-ён ўтириши-ди!..

Кўрқинч ва сиросималик йўқолди-ю, биргина ҳистуйғу, исл инсонга ҳурмат ва эҳтиром туйғуси қолди. «Мен бу кишини сира ҳам билмаган эканман. Сира ҳам. Волалигимдан буён танисам ҳам, билмаган эканман», ўйлади у. Ойқиз ундан бу яра изининг сабабларини, қайси жангда ярадор бўлганлигини сўраб олмоқчи бўлди-ю, бироқ бу ҳурматсизлик бўлади деб сўрашга журъат қилмади. «Менинг Олимжоним-чи!— деган фикр келди бирдан миясига,— у ҳам ярадор бўлган-ку. Мен ҳали бирор марта ҳам бу тўғрида сўраганим йўқ... У ҳам менга бирор марта бу тўғрида айтиб бергани йўқ».

Унинг юзлари ўтдай ёнар, қўллари совқотгандек эди.

— Олимжонни кўпдан буён биласизми, Ойқиз?

Ойқиз кутилмаган саволданми ёки қўққисдан чиққан овозданми, ҳар ҳолда, қаттиқ чўчиди ва ялт этиб Жўрабоевга қаради:

— Нима? Олимжонними? Болалигидан!..

— Унга ишонасизми?

— Ишонаман? Унга?

— Ҳа. Унга ишонасизми?..

— Сизга, гапингизга тушунмадим. Нима учун сиз бундай деб сўраяпсиз? Олимжон ҳалол одам. Покиза... Эҳтимол, уша... Йўғ-е, ўхшатиб бўлмайди... Айтмоқчи-манки... унинг юраги тоғлардаги булоқларга ўхшайди — покиза. Ахир, Кўкбулоқда қандай ишлаганини ўзингиз ҳам биласиз-ку! Партия ташкилотидачи? У партком бўлиб сайлангандан буён партия ташкилотимиз жонланди, мустаҳкамланди. Фронт-чи, фронт, ўртоқ Жўрабоев!..

— Тушунолмай қолдим, ким кимни нимага ишонтирмоқчи ўзи. Сиз меними ё мен сизними?— деди Жўрабоев унга қарамай.— Сизни ишонтирсам керак, деб ўйловдим.

— Нимага? Нега сиз ишончдан гап очдингиз? Ё бирон гумонингиз борми? Унга бирор нарса бўлдими?

— Унга ҳеч нарса бўлгани йўқ, Ойқиз, ҳеч нарса...— деди у қизга оталарча тикилиб,— фақат уни севиш-севмаслигингизни билишим зарур эди. Энди билдим.

Жўрабоев шу қадар очиқ-ойдин, содда ва қатъият билан гапирдики, Ойқиз бундай сўзларни отасидан ҳам эшитмаган эди. Шунинг учун ҳам таажжуб билан унга қаради-ю, кўзлари жиққа ёшга тўлди. Ойқиз отасидан ҳам яширган сирини ҳозир фақат шу кишига айтиши мумкинлигини тушунди.

— Севасиз!— Такрорлади Жўрабоев.— Тўғри айтяманми? Сиз жасоратли қизсиз. Қани, севгига иқрорингизни ўз қулоғим билан эштай-чи.

— Севаман!

— Баракалла. Модомики, шундай экан, нима учун мен ҳозиргача тўйга таклиф қоғози олмадим.

— Билмадим.

— Балки, Олимжон пайсалга солаётгандир?

— Йўқ... У ҳам севади. Бир-биримизни кўпдан бери севамиз.

— Шундай экан, бахтингизга тўсиқ бўлаётган ким? Ё Умурзоқ ота қаршими?

— Билмадим...

— Нега билмайсиз? Қаршими?

— Билмадим... йўқ... Ҳали дадамга айтганимча йўқ. Жўрабоев кулиб юборди.

— Ахир, Кўкбулоқ сувлари Олтинсойга етиб келганидан буён қанча вақт ўтди-ку,— деди у кўзларини қисиб,— эҳтиёт бўл, қиз, бахтингни қўлдан бериб қўйма. Халқимизда, вақт ўтди — бахт кетди, деган ҳикмат бор.

— Кўкбулоқ?.. Бу тўғрида фақат унинг ўзи биларди, холос,— деди у аста-секинлик билан.— Демак, севгимиз тўғрисида ўзи айтдими? Шундайми?

— Ҳўш, нима демоқчисан, энди уни айбламоқчимисан? Билиб қўй: ўзи айтгани йўқ. Мен уни райкомга чақирдим. Бу томонларининг ҳаммасини ўзим ўйлаб топдим. Гумоним тўғри чиқди. Агар сизларни билмаганимда эди, гумон ҳам қилмасдим, сирларингни ҳам билмасдим.

— Бўлмаса ёрдам қилинг...

Қиз бошини эгиб, бармоғи билан қумга нималарнидир ёзарди. Жўрабоев қизнинг юзларига термилди ва қандайдир саросималик сезиб, чўчигандек бўлди:

— Жиддий гапиряпсизми?..

— Билмадим... Ўзим ҳам билмайман... Нима учун шундай бўлаётганига тушуна олмайман,— деди қиз изтироб ичида.

— Айт, ҳаммасини бирма-бир айт,— деди Жўрабоев қатъият билан на портсигарини олиш учун чўнтагига қўл юборди.

— У фронтдалигида хат ёзишардик. Бир-биримиздан узоқ бўлсак ҳам, хат орқали севишдик,— ҳикоя қила бошлади у тиззасига тушган сочларини қўли билан тараб,— уруш тамом бўлгач Олимжон қайтиб келди-да, таклифини айтди... Мен бўлсам турмуш қуриш тўғрисида ўйлаб ҳам кўрганим йўқ эди. Таҳликага тушиб ўйланиб қолдим ва сабр қилишни сўрадим. Миямга турли-туман фикрлар кириб чиқарди. Ахир, у кўп-кўп қийинчиликларни кечирди, кўрди. Энди, колхозда қолармиди, деб ўйладим. Сира ҳам қолмайди. Албатта, Тошкентга кетади. Мен-чи? Мен учун колхоз туғилган уйим, ҳеч қачон ташлаб бошқа ёққа кетмайман. Шундай экан, мен унинг тенги эмас, иккиландим, қийналдим. Оқибатда унга йўқ ҳам, хўп ҳам дея олмадим. «Йўқ» дейиш оғир бўлди, чунки ундан ажралишдан кўрқдим. Натижада чўзиб келавердим, вақт ўтаверди. Юрагим-

даги ҳис-туйғуларимни яна бир карра текшириб кўрмоқчи, бирор ишда синаб кўрмоқчи бўлдим. Шу пайтда Кўкбулоқ воқеаси келиб чиқди... Уртоқ Жўрабоев, виждонан айтаманки, бу иш ҳақиқий жасорат. Олимжон ўзининг тиришқоқлиги ва қаҳрамонлиги билан мени қойил қилди.

— Унга шунчалар куч берган ким эканлигини биласизми?— сўради Жўрабоев.

У ўйланиб қолди.

— Сизсиз, Ойқиз! Шунинг биланки, Олимжон сиз учун бундан ҳам катта жасоратга қодир!

— Қанийди, шундай бўлса, дунёда энг бахтли қиз бўлардим.

— Худди шундай,— тасдиқлади Жўрабоев,— сизга тўсқин бўлган нарса нима?

— Ҳозир айтаман: мана Кўкбулоқ... Бу булоқ бизларни не азобларга солганини биласиз. Ун етти кун деганда Олимжон умидини уза бошлаган эди. Мен уни қувватладим. Унга далда ва ишонч бердим. Яширмайман. Шундай қилолганимдан бахтиёр эдим. Шу пайтда унга сўз бердим... Бироқ, ҳаётимда бахтсизлик юз берди... Тўғон қурилишида хато қилинган ўша лаънати кун...

— Нима, Олимжон сизга таъна қилдими?

— Йўқ, йўқ, ҳеч қачон! Бирор марта ҳам тилга олгани йўқ. Ана шу мусибатли пайтларда ўзимдан-ўзим: «свармикан?» деб сўрардим. Севадиган бўлса нега индамайди... йўл қўйган хатом тўғрисида нега сўрамайди? Еки менга бўлган ҳурматини йўқотдими? Менга, бир коммунистга бўлган ишончини йўқотдими? Эҳтимол, йўқотгандир, эҳтимол, меҳр-оқибатимга гумонсираётгандир. Эҳтимол, бошқа бирор сир бордир?

— У сизнинг иззат-нафсингизни аяган, юрагингизни яралашдан қўрққан. Аммо сизга ҳам тушунолмай қолдим. Олимжон тўғрисида шундай ўйлашга уялмайсизми? Қани, хўш, майли, сўнгра нима бўлди?— сўради Жўрабоев.

— Сўнгра? Билмайман, ҳаммасини айтдим.

— Ҳаммасини?— сўради Жўрабоев баланд овоз билан.— Хўш, сизларга тўсқин бўлган нарса нима ўзи?

— Билмадим.

У Ойқизга қувонч билан тикилди-ю, ўрнидан туриб кетди. Қиз ҳам турди.

— Агар шундай бўладиган бўлса,— деди у қатъият билан,— ўзингга ўзинг қийинчилик туғдирибсан. Бу зарарли одат, ҳа, васваса касалига дучор бўлишинг мумкин. Энди Кўкбулоқ суви аллақачон Олтинсойга етиб келган экан, сўзларингизнинг устидан чиқишингиз лозим. Яхшими?..

— Яхши.

— Яна, совчини қизартириб қўйманг. Ҳалигача совчи бўлмаган эдим. Биринчи марта, сиз ва Олимжон учун бир уриниб кўрай-чи, уддасидан чиқармиканман. Шу буғуноқ уйлариңгизга бораман, дадангизни кўргани... Қаршилиқ йўқми?

Ойқиз жавоб ўрнига бошини чайқади. Томоғига қандайдир нарса тиқилганини сезди. Жўрабоев хайрлашиб, машинаси томон кетгач, қаттиқ ютинди ва ўзига келди.

Ўттиз саккизинчи боб

Қирдаги катта чайладан енгилгина кўтарилаётган тутун гоҳ буралиб-буралиб баландга чиқар, гоҳ ўз-ўзидан ғойиб бўларди. Ерўчоққа қозон осилиб, ёғ доғланарди. Олов яллиғидан қизариб кетган Бекбўта гимнастёркасининг бир енгини шимариб олиб ўчоқбошида капгир ушлаган ҳолда тутунни тобора қуюқлашиб бораётган ёққа тикилиб турарди. Ниҳоят, у қозонга битта суякчани ташлади. Суякча обдан қовурилиб, қорамтир тусга киргач, унч капгир билан олиб ташлади-да, шу пайтнинг ўзидаёқ қозонга озгина туз солди. Туз доғ бўлган ёққа тушиб, қасир-қусур овоз чиқариб сачради.

Бекбўта ўз ишидан кўнгли тўқ. Энди Суванқул тўғраган пиёзни бостирса бўлади.

Суванқул чайланинг соясида, майса устида чордана қуриб олиб сабзи тўғрарди. Унинг олдида, майсага ёзилган белбоғи устида чинни коса, ош сузиладиган сопод лаган турарди. Ёнидаги катта тоғора тўла гуруч, икки боғ кўк пиёз, қоғозда зира, қип-қизил қалампир, қуритилган зирк ва яна нималардир бор эди. Суванқул сабзини тамомлаб, қўй гўштини тўғрашга ўтди.

Буларнинг ҳаммаси ўз вақтида қозонга тушади. Қозонга солиш учун унинг миқдорини аниқ билиш, шу билан бирга тобига қараб доғлаш, қовуриш ва қайнатиш зарур. Ёғи керагидан камроқ ё кўпроқ доғ бўлдими, ёки суви миқдоридан салгина кўп тушдими — палов бузил-

ди деяверинг. Албатта, бундай ошни пиширган ошпаз кўп вақтларгача юзи шувут бўлиб юради, ўзини ўнғайсиз сезади. Шунинг учун бундай нозик ишга ҳар ким ҳам журъат қилавермайди.

Ҳақиқий ошпазлар палов пиширишнинг ҳамма жараёнларидан завқ олиб, роҳат қиладилар: масаллиқ танлаш — қўй гўштими, қуйруғими, сабзи ёки пиёзми, гуруч, икки-уч дона саримсоқ пиёз, қалампир ва зираворлар олишдан тортиб бу маҳсулотларнинг ҳар бирини маҳорат билан тўғраш ва тўғралган нарсаларни вақтида қозонга солишгача — ҳаммаси нақадар нашъали!

Ош пишириш Бекбўтага ҳам, Суванқулга ҳам роҳат бағишларди. Шунинг учун ҳам улар дам олиб, ҳордиқ чиқаришнинг ана шу пайтини беҳад севар, аммо севганларини бир-бирларидан ҳам, бошқалардан ҳам сир сақлар эдилар. Улар чинакам пазанда бўлганлари учун ҳам ош пиширишдан қувонар ва лаззатланар эдилар. Бугунги ош одатдагидек қишлоқ чойхонасида эмас, балки тоғлар ичидаги тепаликда, очиқ ҳавода бўлаётгани икки дўст учун ҳам ҳузур, ҳам сурур эди.

Тепалик устидан ҳаммаёқ кўриниб турар: улуғвор ва баҳайбат Кўктоғ ҳам, унинг ёнбағирларини қоплаб олган арчазор, пистазорлар ҳам, ўтлаб юрган колхоз қўй-қўзилари, сигирлари ҳам, пахтазорлар ва мевазор боғлар ичидаги қадрдон Олтинсой ҳам, ниҳоят, чапда, икки томони чақир тошлар билан қопланган сойда қад кўтарган тўғон ҳам яққол кўриниб турарди. Ҳозир тўғон атрофларида ғалати жимжитлик ҳукм сурурди: экскаваторларнинг гулдурагани, юқоридан сойга тушадиган тошларнинг шақир-шуқури, самосвалларнинг шагиллагани, одамларнинг қий-чуви эшитилмасди.

— Идора устида ҳилпираб турган қизил байроқдан бошқа нарса кўринмайди, қара, оғайни,— деди жимликни бузиб Суванқул.

— Худди бир ўзинг қараб турганга ўхшайсан-а,— жавоб берди Бекбўта,— менинг ҳам икки кўзим ўша томонда, қарайвериб, сабзим куйиб кетаёзди. Тўғон очилиши муносабати билан районимизнинг ҳамма колхозларидан одамлар келган эмиш, қани улар, кўринмайдикю, тўғон устида икки-уч киши кўринади-ю, яна ғойиб бўлади. Ҳа, оғайним, сен фронтда бўлмагансан, шунинг учун ҳам бундай ишларга фаҳминг етмайди,— деди Бекбўта насиҳатомуз,— тўғон дегани — муҳим объект ҳи-

собланади, энди у ерга рухсатсиз ҳаммани қўявермайди. Ҳатто сен билан мени ҳам.

— Йўғ-е, тўғон бўйида митинг бўлади-ку.

— Ҳа. Бўлади. Тайёр қилинган минбарни ҳам кўрганман. Беш тоннали машинанинг устига ўрнатилган. Ҳозирча одамлар сой ичида соя-салқинда дам олмоқдалар.

Бекбўта капгирни қозондан кўтарди-да, чап қўлининг кафтига сап-сариқ томчини оқизиб, тили билан татиб кўрди...

— Ҳе, оғайним, қиёмат ош бўлади, ҳа... Бундай ширин ошни умрингда емагансан, Суванқул,— деди Бекбўта.

— Оғайним, мақтанчоқлигинг сира қолмади-да,— деди Суванқул,— мақтанчоқнинг омади юришмас дейдилар.

— Қаромат қилишни қўйсанг-чи,— деди Бекбўта берамлик билан,— яхшиси, уни сабзи билан қўшиб тўғрасанг, ошга бостирган бўлардим.

— Ҳа, ажойиб қайла бўларди,— деди Суванқул. У бир боғ пиёзни олиб силкиди-да, унга ҳавас билан термилди.

— Ўз номи билан аччиқ-чучук дейилади. Пиёз аччиқ. Энди чучугини ҳам топгин-да. Помидорми, бодрингми...

— Оғайним, азалдан маълумки, ширин-шакар ёлғондан аччиқ ҳақиқат афзал,— деди ҳазилга ҳазил билан жавоб берган Суванқул,— помидор ҳам, бодринг ҳам тилингда, уни тушингда кўрасан. Ҳамма яхши кўрадиган пиёз бўлса — мана қўлимда. Энди уқтингми, менинг аскиям ширин-шакар, қозонга солса ҳам арзийди, бироқ сенинг аскиянгни ўчоққа қаласа бўлади. Яна сен аскиябозмисан...

— Сен-чи, оғайним? Сендан бир сўз эшитиш оғир карвонни кўтариш билан баравар.

— Ҳақ сўзни айтдинг, оғайни. Албатта, одам жуда ҳам оғиркарвон бўлиши ярамайди, бироқ бўлар-бўлмасга вайсайвериш ҳам инсофдан эмас.

Бекбўтанинг бардоши тугади. У қўлидаги капгирни қосанинг устига қўйди-да, тахлаб қўйилган чопони олди ва Суванқулга қараб-қараб қўяркан, чопони ичидан қандайдир тугунчани олиб, дўстининг олдига келди, чордана қуриб тугунни еча бошлади.

Суванқул унинг имиллаган ҳаракатини чидам билан кузатиб турарди.

— Хўш, бунга нима дейдилар, энди ҳам қуруқдан-қуруқ вайсадинг дейсанми-а?..— деди Бекбўта тугунни ечиб.

Суванқул ҳайрон қолди. Оппоқ белбоғда иккита қип-қизил помидор ва тўртта бодринг турарди.

— Нега индамайсан?— сўради Бекбўта яна тегажаклик қилиб.

— Сўзларимни қайтиб олдим, оғайни,— деди Суванқул қўлидаги помидорни салмоқлаб,— қаердан олдинг, оғайни? Тушимми ёки ўнгимми? Кўзларимга ишонмайман-а. Мана энди, фронтда эпчил интендант бўлганинга ишондим,— деди Суванқул жиддий тусда.

— Авваламбор қулоғингга исирға қилиб тақиб олгинки, интендант жанг бораётган олдинги қаторда юрмайди. Мен бўлсам ҳамиша олдинги қаторда, жангда бўлганман. Иккиламчиси шуки, ҳарбий билетимга милтиқ, автомат ва қўл пулемёти отувчи деб ёзилган. Мана, ихтисосим шундай, оғайним, ақлинг етдими?— деди Бекбўта мулойимлик билан.— Ана энди, оғайним, помидор билан бодрингни ҳу анави чинни косага яхшилаб тўғрагин-да, устига пиёз сениб қўйгин.

Бекбўта шундай деб, ўчоқбошига кетди.

Суванқул суякдан қилинган сопига садаф қадалган пичоғини қинидан суғурди, уни чинни пиёланинг гардишида чархлаб, ҳафсала билан ишга киришди.

Шу найтда қозон бошида турган Бекбўта:

Колхозимизнинг қизлари,

Олма-анор юзлари.

Иш-меҳнатдан чиқади

Доим айтган сўзлари.

Ҳаводаги уч ўрдак.

Учаласи бир ўрдак.

Бизнинг колхоз қизлари

Очилган қизил гулдак,—

дея хиргойи қилди. Унинг овозини эшитиб Суванқул орқасига ўгирилди.

Ойқиз билан Олимжон тепаликка чиқиб келишарди. Суванқул эпчиллик билан помидор, бодринг тўғрарди.

Бекбўта йигит билан қизни кўрмасликка олиб, ашула-сини айтаверди:

Ғижимдан рўмолинг бор,
Ой юзингда холинг бор.
Қизларнинг кўшиқчиси,
Сўзларингда болинг бор.

— Ассалому алайкум!

Ош дамлаётган Бекбўта шошиб-пишиб, икки қўлини кўксига қўйиб самимий кўришди.

— Марҳамат қилсинлар, марҳамат, хуш келибсизлар!

У чопганича чайлага кириб кетди-да, гиламни олиб чиқиб соя-салқин майса устига тўшади.

— Бу тансиқ неъматни қаердан олдиларинг?— сўради Ойқиз Суванқул билан сўраша туриб, косага тўғралган помидор ва бодрингга тикилган ҳолда,— ҳали сабзаёт пишишига эрта-ку.

— Колхоз еридан,— деди Суванқул Бекбўтадан олдин,— марҳамат, дастурхонга, ҳозир ошни ҳам сузаман.

Ойқиз косадаги паррак-паррак қилиб тўғралган қипқизил помидорнинг бир япроғини олиб, оғзига солишдан бурун Олимжоннинг қулоғига шивирлади:

— Бир йил ичида нимаики биринчи марта қўлга тушса, энг яхши орзу-истакларни кўнгилдан ўтказиш зарур,— деди-да, помидорни оғзига солди.

— Сиз кўнглингиздан ўтказдингизми?

Қиз жавоб маъносида табассум қилди.

Суванқул ва Бекбўта қозон бошида ўз ишлари билан банд эканлигидан фойдаланган Ойқиз косадаги помидордан яна бир япроғини олди-ю, Олимжоннинг оғзига солди ва қулоғига шивирлаб деди:

— Сиз ҳам кўнгилдан ўтказинг!

— Кўнглимдан ўтказдим.

— Ундай бўлса тезроқ энг.

Бекбўта келиб, уларни дастурхонга таклиф этди.

— Айтинг-чи, бу совға қаердан?— сўради Ойқиз такроран.

— Қаерданлигини билиб қолдим,— деди Олимжон кулги аралаш.

Ойқиз дарҳол унга тикилди:

— Қаердан?..

— Ҳалимбобонинг парнигидан.

— Тўғри,— деди Бекбўта уни тасдиқлаб.— Ҳалим-бобо совға қилди. Ошга қўшиб сизларни меҳмон қилишни айтди ва йўллари тушганда ўзлари кириб ўтсинлар, деди.

— Ажойиб чол,— деди Ойқиз унга қойил бўлиб.— Бизнинг Мичуринимиз, ҳали у киши лимон ва апельсинлар ҳам ўстиради.

— Ўстиради,— деди уни қувватлаб Бекбўта,— ўша сеҳргар боғбон билан беҳудага учрашмаган-да.

— Ҳа, Ҳалимбобо Мичурин билан учрашганда мен ёш бола эдим. Дадам қойил қолиб, ҳикоя қиларди.

— Одамларнинг сўзларига қараганда, Ҳалимбобони Мичуринга олиб борган Ризамат ота дейишади.

— Ҳалимбобонинг ўзи шундай дейди,— деди Олимжон.

— Биринчи марта ихота дарахтлари ўтқазилганини таклиф қилган ким, эсларингиздами? Қайрағоч ва жийдалар ўтқазилганини эслайсизларми?..

— Умурзоқ ота билан Ҳалимбобо,— жавоб берди Суванқул шошиб-пишиб.

— Ҳа, кексаларимизнинг хизмати катта,— деди Ойқиз, ҳаммадан олдин гилам устига ёзилган дастурхон атрофига ўтирар экан.

Бекбўта дастурхон устидаги нақшдор сопол лаганни олиб Суванқулга узатди, икки дўст ош сузгани ўчоқбошига кетишди.

Уларнинг орқаларидан кузатиб турган Ойқиз, Олимжонга астагина яқинлашди-да, унинг қулоғига тез-тез шивирлади. Қиз оғзини йигитнинг қулоғи остига олиб борганда, унинг иссиқ нафаси сезилиб турарди.

— Жўрабоев менга нима деганини биласизми? Сиз томондан совчи бўлиб келармиш.

Олимжон қип-қизариб кетди, дилидаги фикр айтилганидан хурсанд бўлиб, қаҳқаҳлаб кулиб юборди.

Бекбўта билан Суванқул ошни сузиб келишди.

— Кулгининг боиси нима? Кулгилар тўхтатилсин!— деди Бекбўта ҳизиллашиб, у қўлидаги оғир лаганни дастурхонга қўяр экан, тантанали равишда деди,— ошга марҳамат, чаққонлик билан. Буйруқни бажаринглар!

Ҳаммалари бир зум жим қолиб, кейин кулиб юборишди. Иштаҳа билан ош ейишга киришдилар. Ош шунчалик мазали эдики, дўстлар қойил қолиб, Бекбўтага тез-тез қараб қўярдилар.

— Фронгда ҳаммадан зўр жанг қилган дивизияларга фахрий ном берилар эди,— деди Бекбўта,— мана мисол: Таман гвардия танк дивизияси! Ажойибми? Олимжон, нима учун бизнинг бригадамизга ҳам ана шундай ном бериш мумкин эмас-а? Масалан: иккинчи Кўкбулоқ пахтачилик бригадаси! Ажойиб жаранглайди-я.

— Ҳа, жаранглайди,— деди Олимжон табассум билан,— бироқ сиз уста ошпазлигингиз учун ҳам мақтовга сазоворсиз.

Бекбўта ташаккур маъносида ўнг қўлини кўкрагига қўйди ва нимадир айтмоқчи эди-ю, бироқ улгуролмади.

Тўғон томондан, сой ичидан машиналар ва одамларнинг овози эшитилди.

Тўртовлари ҳам диққат билан қулоқ солдилар.

— Келишди,— деди Ойқиз,— тезроқ борайлик,— ўрнидан тура бошлади.

— Шошманг, ахир, ош нима бўлади, ким ейди?— хуноб бўларди Бекбўта.— Ҳой, жиддий сўраяпман. Энди нима бўлди? Наҳотки, шундай ошни ташлаб кетсаларинг.

— Ошни эндиги сафар еймиз, кечир, оғайни,— деди аллақачон ўрнидан турган Олимжон. У қоматини ростлади, ихчам гимнастёркаси устидан камарини тортиб, ёқасининг тугмаларини солиб деди:— Қани, кетдик, ўртоқлар!

— Ҳой, сузилган ошни... ахир, бир дақиқа-я, хўп десанглар-чи, бир дақиқа-я.

Бекбўта икки қўли кўкрагида ёлворишини қўймасди.

— Бир дақиқа ўтиринглар, барака топкурлар. Бунча ҳам шошмасанглар?! Ахир, бирпас кутсалар ҳечқиси йўқ-ку! Ош-а, ош бўлганда ҳам қанддай ош! Алоҳида гуручдан, жийда гулида экилган девзира гуручдан қилганман-а. Буни қаранглар, ахир, ҳар бир гуруч чигитдай-чигитдай, устидан ёғ қуйилиб турса-ю, сизлар фурсат йўқ десаларинг. Наҳотки, озгина кутишмаса. Шу ҳам инсофданми, ахир!

Учала ҳамроҳ тепалик устидан сойга тушиб кетишди. Бекбўта бўлса уларнинг орқасидан ҳадеб қўлидаги гуручни кўрсатар, ҳамон ўз сўзини такрорларди:

— Қаранглар... устидан ёғ қуйилиб турипти.

— Ҳазилингни қўй,— деди Суванқул жиддий тусда.— Бор, ўзинг е!

Бекбўта бир нарсани эслагандек таққа тўхтади ва

хаёлга чўмди. Сўнгра у ҳам қўлини силтаб, тўғон томон йўл олди. У ҳаммадан орқада сукунат ичида қадам ташларди.

Уттиз тўққизинчи боб

Ниҳоят, олтинсойликлар ва водийдаги барча деҳқонлар орзиқиб кутган тантанали кун етиб келди.

Тўғон қурилиб битган эди. Қудратли иншоотнинг кучли танаси қирғоқлардаги тошларга қадалиб, сел сувларининг ҳужумини тўсиб турарди. Ҳовуз аста-секин тўлиб борар, тўпланган сув эса сой қирғоқларига тегиб, чайқаларди.

Кулранг бетонга қопланган ва каналга сув берадиган тўғон ҳам аллақачон битган. Оз ўтмай темир тўсиқлар остидан отилиб чиққан сув ҳайқириқ солиб каналга, водийга равона бўлади. Ҳозирча канал қуруқ, темир тўсиқлар қулф, гўё ҳовузнинг тўлишини кутгандай жимгина турарди.

Сув очиладиган тўғон устига қип-қизил ипак лента тортилган эди.

Сув билан тўлган сой ва канал ўртасидаги кўкаламзор тантана муносабати билан узоқ ва яқиндан келган қурувчилар, меҳмонлар билан лиқ тўла эди. Қуёш ва тер билан қорайган юзлар, хотин-қизларнинг ранг-баранг кийимлари, эркакларнинг енгил-елпи яктақлари, оқ-қораси кўзга ташланиб турган дўппилар, ипак рўмоллар — ҳамма-ҳаммаси кўкаламзорни тўлғазиб, ўйинкулги аралаш турли-туман рангда товланарди.

Қарнай-сурнай, чилдирмаларнинг ўзига хос оҳанглари бир-бирига қўшилиб, умумхалқ галабасини тараннум қиларди. Бу қудратли куйлар атрофдаги овозларни тўсиб, тоғларнинг чўққиларидан акси садо берарди. Музиканинг қудратли овози тўхтаганда одамларнинг қий-чувлари, қизларнинг қўшиқлари ва кулгилар эшитиларди.

Мана, карнай-сурнай ва чилдирма овозлари ҳам тинди. Кулги ва қўшиқлар ҳам тўхтади. Одамлар денгизи жим бўлди.

Тўғон олдига қўйилган юк машинаси — минбарга Жўрабоев, Султонов, Смирнов, Ойқиз ва Олимжонлар чиқишди.

Шу пайтнинг ўзида кўкаламзор, ранг-баранг одамлар денгизи ҳаракатга келди. Ҳамма тўғонга яқинлашди, минбарни ўраб олди. Жўрабоев қўлини кўтарди. Халқнинг говур-ғувури, ҳаракати ва олқиши дарров тўхтади.

— Ўртоқлар! Жасорат билан бошланган, ғайрат билан қурилган ва ғолибона тамом қилинган ишларингиз учун район партия комитети, ижроия комитети, бутун районимиз меҳнаткашлари номидан сизларни табрик қилишга рухсат бергайсиз. Сизларнинг ташаббусларингиз тоғ этакларида жойлашган ва сувли ерлари бўлмаган барча колхозларга сув йўлини, мўл-кўлчилик йўлини кўрсатди. Энди кўпгина колхозлар сиз кўрсатган йўлдан борадилар, энди уларнинг ҳам сувли ерлари бўлади. Ана шу ерларга тоғликлар ҳам кўчиб тушадилар. Энди биз учун қурғоқчилик ҳам, гармсел ҳам қўрқинчли эмас. Тоғ қишлоқларидан водийга — сувли ерларга кўчиб келадиган деҳқонлар мандан, сизларга раҳмат айтиб қўйишимни илтимос қилдилар. Уларга нима дейсизлар? Уларни қандай кутиб оласизлар, дўстларим?..

— Бош устига, марҳамат қилсинлар!— деган дўстона овозлар янгради.

— Марҳамат қилинглари! Бу чин дилдан айтилган сўзларни ҳамма тоғликларга етказамиз. Энди, ўртоқлар, район партия ташкилоти номидан, водийдаги ҳамма меҳнаткашлар номидан бу улўғвор ишнинг ташаббускорлари — қишлоқ Советининг раиси Ойқиз Умурзоқовага, қурилиш бошлиғи инженер Иван Никитич Смирновга ташаккур изҳор қиламан.

Жўрабоев чап ёнида турган Ойқиз ва ўнгда турган Смирновнинг қўлларини сиқиб, самимий қутлади.

Умумхалқ олқиши Кўктоғ чўққиларидан шалола отилиб тушгандай водийга тарқалди. Турли-туман дўппилар, телпаклар, шапка, қалпоқлар ва гуллар осмонга отилиб, кишиларнинг қувончини ифодаларди.

Одамлар ичидан овозлар эшитилди:

— Иван Никитичга! Иван Никитичга сўз беринг!

— Смирновга! Смирновга!

— Ойқиз, Ойқиз гапирсин!

— Кўряписизларми, сўзламасаларинг қўйишмайди бу ўртоқлар!— Жўрабоевнинг юзларида севинч тантана қиларди.

— Бошланг, Ойқиз, дадил бўлинг, дадил!

— Ойқиз, сизни кутяпмиз, гапиринг!— деган далда берувчи овоз эшитилди одамлар орасидан.

Ойқиз халққа тикилди, таниш ва таниш бўлмаган одамларни кўздан кечириб чиққач, ўзига келгандай, бутун вужудида пайдо бўлган уялиш ва чўчинқираш босилгандай бўлди. Олдинига у ўзини қандайдир хатарли тоғ йўлидан муқаддас мақсад сари кўтарилаётгандек ва етай-етай деганда чарчаб, дармондан кетса ҳамки оёқлари олдинга интилгандек ва шундай қилиб мақсадига эришгандек ҳис қилди.

Бахт уни ўз тўлқинлари бағрига олди ва бутун вужудини тотли ҳаяжон қоплади.

— Дўстларим! Сизлар шу қадар фидокорона меҳнат қилдингизки, бундай меҳнат фақат ғалаба келтиради. Энди сизлар зарур бўлса Кўктоғни ҳам бошқа ерга кўчиришга қодирсизлар. Халқ ҳикматида: «Дўстлар билан меҳнат қилсанг, дилинг шердек кучга тўлар», дейдилар. Бу мақол бежиз айтилмаган. Энди сувимиз, сувли еримиз бор. Деҳқон учун бундан ҳам зўр бахт ва севинч борми? Энди биз осмондан нажот кутмаймиз, ёмғир кутиб сомондай сарғаймаймиз. Энди биз табиатдан меҳршафқат кутмаймиз. Энди табиат ҳам бизнинг иродамизга бўйсунушга мажбур. Олға, дўстларим! Партиямиз раҳбарлигида, олға!

Кучли олқишлар тоғ чўққиларига кўтарилди. Бироқ Ойқиз бошини қуйи солиб, узун сочларининг учини қайтадан ўра бошлади. Орага жимлик чўкди. Ҳаммага аён бўлдики, қиз яна сўзида давом қилмоқ учун фикр йиғарди.

— Сизларга маълумки,— деди у бутунлай бошқача овоз билан, у шуинчалик оҳиста гапирар эдики, ҳатто яқинда турганлар ҳам зўрга эшитарди:— сизларга маълумки, мен учун қийин... Оғир пайтлар бўлиб ўтди. Ҳақиқатан ҳам, қандай қилиб мен буйруқ бердим? Қандай қилиб-а? Унинг устига қурилиш бошлиғи билан маслаҳат ҳам қилмай буйруқ берганман. Қурилиш бошлиғисиз буйруқ берганим етмагандай, уни менсимаслик даражасига етганман. Бу эса ҳаммадан оғир, ҳаммадан қўрқинчли. Агар мен қирроқдан ўйилган жойнинг зарурлигини тушунсам эди... Мен буни билмаганман, тушунмаганман... Билмаган эканманми, Жалоловнинг сўзларига, қолаверса, раисимиз Қодировнинг сўзларига қулоқ солишим лозим эди. Улар менга яхши маслаҳат

берган эдилар. Мен бўлсам... ўжарлик қилдим. Ҳа, ўжарлик! Агар Иван Никитич ўз вақтида билиб қолмаганда, бу ўжарлик оғир оқибатларга олиб келарди. Мен ўз хатоларимни тушундим, тушундиму сизларнинг ишончингизни йўқотишдан қўрқдим. Коммунист учун халқ ишончидан маҳрум бўлишдан катта фожиа йўқ. Бироқ менга катта ёрдам қилган сизлар бўлдиларингиз. Ўз ишончларингизни билдирдиларингиз. Ҳаммаларингиз — ўртоқ Жалолов ҳам, Бекбўта ҳам, Қодировимиз ҳам... Ҳаммадан кўп Иван Никитич ёрдам қилди. Сизларга катта раҳмат, ўртоқлар!

Ойқиз ўнг қўлини кўксига қўйиб, халққа таъзим қилди.

Ундан сўнг Смирнов сўзлади. Бироқ Ойқиз ҳаяжон ичида тўлқинланарди, чунки ўз айбига иқрор бўлиш истаги кутилмаганда юрагининг тўридан отилиб чиқди, шунинг учун ҳозир Иван Никитичнинг сўзларига қулоқ солиб турган бўлса ҳамки, юрагида ҳукмрон бўлган ҳаяжон билан маст бўлиб қолгандай туюларди. Шундан кейинги воқеалар — ким билан суҳбатлашса, ким билан кулишса ҳам — ҳаммаси гўё тушида кечаётгандай сезиларди. Фақат кечаси, кўзи очиқ ҳолда ётганидагина Смирнов айтган айрим жумлалар қулоғига эшитилгандай бўлди, Эшитилганда ҳам, худди олдида туриб айтгандай равшан ва аниқ эшитилди:

— Бу канал — биринчи қадам. Энг муҳими олдинда. Келгуси йил баҳорда сув ҳовузини қуриб тамомлаймиз. Смирновнинг сўзидан сўнг юзлаб кетмон, бел ва чўкичлар қуёш тиғида ялтираб, осмонга кўтарилгани эсига тушиб кўз олдида гавдаланди. Демак, бу — халқнинг Смирнов айтган сўзларни ич-ичидан қизғин маъқуллагани ва ўзларининг меҳнат қуроллари кўтариб табриклаганлари эди.

Ойқиз бу воқеаларнинг ҳар бирини эслаб, фикридан ўтказарди. Қип-қизил шоҳи лентани Жўрабоев қайчи билан қирққанини ҳам, шлюзнинг темири аста-секин кўтарилиб, шариллаб оққан сув кенг каналга равона бўлганини ҳам эсларди...

Сўнгра у, Жўрабоев, Иван Никитич, Олимжон ва Қодировлар билан бирга Ҳалимбобонинг янгидан бунёд қилинган боғини ва парнигини кўришга борди. Ич-ичидан севинган боғбон меҳмонларни қип-қизил пишган помидор, кўм-кўк бодринглар билан меҳмон қилди. Ҳам-

ма шод-хуррам суҳбатлашиб, самимий куларди. Фақат Қодиров хафа кўринар, қовоғидан қор ёғиб, хўмрайганча суҳбатга аралашмай, елкалари одатдан кўра букчайгандай ўтирарди. Ойқиз унга кўз қирини ташлади-ю, раҳми келди. «Уша кун сира-сира эсимдан чиқмайди,— деди қиз ўз-ўзига кўзлари уйқуга кетаркан,— ҳеч қачон... фақат Олимжон, қаёққа ғойиб бўлди? У билан бирга бўлишни истардим...»

У ёстиғини қучоқлаб, уйқуга кетди...

Қирқинчи боб

Бу йилгидай иссиқ ёз Олтинсойда бу яқин йиллар мобайнида бўлмаган эди. Ҳамиша иссиқни ёқтирадиган чоллар ҳам бунчалигини кўрмаганлари тўғрисида гапирардилар. Улар бирор жойга йиғилишдими, бўлди, фақат тандирдек қиздираётган жазирама иссиқ, саҳродан келаётган гармсел, Қизилқум тўғрисида сўзлашар эдилар. Бу суҳбатлар иссиқ пахта экиннинг жони, инсон ҳар қанча иссиққа бирдош беради, деган фикр билан якунланарди.

Утган йилларда ҳиво қанча иссиқ келса ҳам, эрталаблари салқин бўларди, тоғлардан муздек шабада эсарди. Бу йил эса бутунлай бошқача. Эрталаблари дим бўлиб туради-да, қуёш қирлар орқасидан чиқиши биланоқ тандирдек қиздиради, далалар, экинлар жазирама иссиқ билан нафас оларди. Шунинг учун ҳам икки ҳафта ичида Қизилқумдан сурункасига гармсел эганига таажжубланмаса ҳам бўларди.

— Яхшиямки сув бор, бўлмаса нима қилардик бу иссиқда,— дейишарди колхозчилар,— ақл бовар қилмайди.

Дарҳақиқат, илгарилари гармсел келса экинларни қовжиратиб, одамларни очлик-яланғочликка дучор қиларди. Энди-чи? Қизилқумга чегара бўлган Олтинсой водийси ихота дарахтзорлари орқали гармселдан сақланарди. Ихота дарахтлари йилдан-йил қалинлашиб, кўм-кўк шохлар, япроқлар чиқариб ўсар ва Қизилқумдан келадиган ўтли шамол-гармселга чегарачи жангчилар сингари мардонаворлик билан кўкракларини қалқон қилардилар. Бироқ, гармсел ҳар куни кўтариладиган бўлса, унинг ўтли тили ерларнинг намини сўриб оларди. Экинларни қуритарди, сув етмасди ва шундай

қилиб у деҳқон бошига қанчадан-қанча бахтсизлик келтирарди.

Ҳозир ҳам, сув мўл-кўл бўлса ҳамки, гармсел кўтарилса деҳқонлар ташвиш тортардилар. Бундай пайтларда боғларни, экинларни, йўнғичқа, ўтларни тоғлардан келган сув билан ўз вақтида суғорар ва шу йўл билан гармсел устидан ғолиб келардилар.

Ана шу кунларда кекса боғбон Ҳалимбобонинг ҳам тиними йўқ, кунни беҳаловат ўтса, туни уйқусиз ўтади. Еш-ёш ниҳолларни, полизни ўз вақтида суғориш зарур. Бироқ мироб пайсалга соларди. Боғбон бўлса тобора ташвиш тортар, асабийлашар, «шу мироб ҳам одамларнинг меҳнатига ачинса нима қилади», дея хуноб бўларди. Мироб бўлса, чолнинг ташвишини индамаслик билан енгар ва ҳар замонда бир жумла билан жавоб бериб қўярди:

— Мен учун пахта қонун. Пахтадан ортсагина бошқа экинларга бераман.

Кекса боғбон миробдан тасалли тополмай, елкасида кетмони билан яна боғ кезарди.

— Оҳо... Қаттиқ экансизлар, ниҳолларим, чидамли экансизлар,— дерди чол мамнун бўлиб гоҳ олма, гоҳ гилос, гоҳ ўрик ниҳолларини кўздан кечираркан,— ўтган сафар қондириб суғорганим яхши бўлган экан. Энди сабр қилинглар. Озгина сабр қилинглар, яқинда бизларга ҳам навбат келади.

— Бобожон,— деган овоз эшитилди. Кекса боғбон пайванддан сўнг касалланган ниҳолни кўздан кечириб ўтирарди.— Бобо!

Ҳалимбобо орқасига ўгирилди, қаршисида турган қизнинг бошидан оёғигача назар ташлади. Нафаслари оғзига тиқилган, қип-қизариб кетган қиз Ҳалимбобонинг сеvimли шогирди Лола эди.

— Мироб, бугун кечаси сув оласизлар, деди. Навбатимиз келибди.

Чол ўрnidан турди, қадди-қоматини ростлади, кўзлари чақнаб, худди яшаргандай қизга тикилди:

— Хушxabар олиб келганинг учун сенга суюнчи бериш лозим.

— Майли... кейин,— Лола шундай деди-да, қўлини силтаб бир зумда қаёққадир чопиб кетди.

Ҳалимбобо орқасидан тикилиб қолди ва кўнглидан ниманидир ўтказиб, қуёшга қаради.

— Тушликка чиқадиган пайт ҳам бўлибди,— деди у ўзинга ўзи.

Ариқнинг чеккасида қад кўтарган катта кўктерак остида Ҳалимбобонинг кичкина ва ўзига ярашиғлик чайласи бўларди. Чайласининг нимаси қулай, нимаси иккинчи ёки нимаси ёмонлигини ҳам билиб бўлмасди. Унинг тўрт томонига тўртта устун ўрнатилгану тепасига битта, тагига битта бўйра солинган, холос. Чайланинг тўрт томони лоақал бўйра ё бўлмаса тол-терақларнинг шох-шаббалари билан ҳам ёпиб қўйилмаган, деворсиз эди. Кекса боғбон шуни маъқул кўрарди. Сабабики: биричидан, чайланинг тўрт томонидан шабада эсиб турса, иккинчидан, бутун боғ кафтдек кўз олдида: боғда ҳам, қовун-тарвуз ичида ҳам ким нима билан банд эканлиги яққол кўриниб турарди.

У, чайласининг ичига кириб, (чайлага тўрт томондан ҳам кириб чиқиш мумкину боғбон фақат олдинги томондан кириб чиқишни ёқтирар эди) шошилмасдан бўйрага ўтирди, тугунчани еча бошлади.

— Нима, кечаси дедими? Майли, шунисига ҳам шукур. Асли ўзи бундай иссиқ кунларда кечаси сув бериш айти муддао,— деди у ўз-ўзига,— мироб боғимиздаги тартиб-қоида биладиган одам. Ҳа, биладиган одам, офарин, мироб!

Чол косани тўлдириб пиёз, помидор, бодринг тўғради, уни тузлаб, устига қип-қизил, ўтдай ёндирадиган майда қалампир сепди-ю, нонни синдириб, энди овқатланмоқчи бўлганда, орқа томондан от туёғининг шарпаси эшитилди. Ҳалимбобо ўтирган жойидан салгина кўтарилиб орқасига қаради. Колхоз комсомол ташкилотининг секретари Қарим чайла томон келарди.

— Ассалому алайкум, бобо,— деди Қарим қувонч билан отдан туша туриб.

У отни теракка боғлаб, чайланинг орқа томонидан кириб келди ва икки қўлини бериб, чол билан самимий кўришди.

— Ҳалимбобо, мен бир қизни қидириб келдим...

— Меҳриними?— деди чол Қаримга кўзининг қирини ташлаб,— бу ерда йўқ.

— Йўқ, Лолани,— Қаримнинг юзлари қизариб кетди,— у бюро аъзоси. Бир масалада маслаҳатлашмоқчи эдим.

— Лола бамисоли капалак. Эртадан-кечгача чарчаш

нималигини билмай учгани-учган. Эхтимол, ҳозир келиб қолар,— деди чол,— ўтир, тушлик қиламиз, овқат пайти, қайнанаңг севар экан.

— Ҳалимбобо, менда қайнана қаёқдан бўлсин?— Қарим кулиб юборди. Унинг юзларидаги қизаринқираш яна қуюқлашди,— ҳали уйланиш хаёлимга ҳам келмагану қайнана нима қилсин?

— Қайнана топилаверади. Бугун йўқми, эртага бўлади,— деди чол ҳазиллашиб шилдираб оқаётган ариқ томон кета туриб. Бир дақиқа ўтмай чол оғзи беркитилган сопол кўзани кўтариб, йўл-йўлакай чайқатиб келди. Сўнгра у кўзани ерга қўйиб, оппоқ дока ўраб оғзига тикилган ёғоч пробкани очди, оппоқ чинни косани тўлдириб жувори гўжа солди.

— Уғлим, ҳаво жуда иссиқ,— деди чол жувори гўжани косага қуя туриб,— ана шундай жазирама иссиқда жувори гўжа энг фойдали овқат. Мана, бир косани ич, ҳам тўқ тутади, ҳам салқин қилади.

Ҳақиқатан ҳам жазирама ёз ойларида жувори гўжа жуда мазали ва фойдали эди. Ҳарорат заптига олган пайтларда одамлар иштаҳадан қолиб, фақат сув ёки кўк чой ичадилар. Жувори гўжа бўлса ҳам тўқ тутади, ҳам чанқоқни босади, ҳам дармон бўлади.

Қарим икки қўли билан чинни косани кўтариб, жонга даво жувори гўжани зўр иштаҳа билан шимирди, лабларини артиб, қойил бўлди:

— Нақадар мазали-я! Аччиққина, ширингина, совуққина. Бобожон, сизга катта раҳмат. Худди янгидан туғилгандай бўлдим.

Чол ич-ичидан шодланиб, самимий кулди.

— Эллик йил мобайнида, қачон ҳаво исиб кетса жувори гўжа ичаман. Шукур, тирикман,— чол ғурур билан сўзларди,— хўш, энди айт-чи, севимли қизим нима учун сенга керак бўлди?

— Лолами?— сўради Қарим ва бир зум жим қолди, сўнгра гапира бошлади:— МТС қошида тракторчилар курси очилмоқчи. Қолхозимиздан уч комсомолни юборишимиз лозим. Шу тўғрида Лола билан маслаҳатлашмоқчи эдим. Ахир, у бюро аъзоси-ку.

Қарим чолга тикилиб турарди.

— Ҳалимбобо! Бобо! Бобо!— узоқдан қизнинг овози эшитилгандек бўлди.

Чол ҳам, Қарим ҳам ирғиб ўринларидан турдилар,

овоз қай томондан чиқаётганига тушунолмамай ҳайрон бўлдилар. Орадан бир дақиқа ўтди. Аммо шу бир дақиқа шундай чўзилдики... Икковлари қўлларини пешоналарига соя қилиб дала томонга тикилар, қанча тикилсалар ҳам бирор одамнинг қораси кўринмасди.

— Эҳтимол, бизга шундай ашитилгандир,— деди Карим.

— Йўғ-е,— чол шошиб-пишиб эътироз билдирди:— унинг овози, мен униқ эшитдим.

— Эҳ... эҳ... одамлар!— деган қандайдир нимжон овоз эшитилди. Улар бир нумди орқага ўгирилиб, узоқда тепалик устида турган қизнинг гавдасига кўзлари тушди:— Ҳалимбобо!.. Тезроқ келинг, бу ёққа! Бу ёққа!..

Улар боғнинг ичидан тўша-тўгри овоз чиққан томонга чошиб кеттиди. Орадан анча ўтгач, Карим отда бориш афзаллигини кўнглидан ўтказди-ю, бироқ энди орқага қайтиш беҳуда эди. У ёнида чопиб бораётган чолга деди:

— Тезроқ чопсам майлими? Сиз аста-секин борарсиз.

Чол, майли, деган маънода қўлини силтади.

Бироқ Карим ўзидан бир қадам ҳам орқада қолмай чопиб келаётган кекса боғбонни кўриб ҳайрон бўларди.

Тўқ сариқ кўйлак кийган Лола гоҳ кўзга ташланар, гоҳ кўздан ғойиб бўларди.

— Канал бўйида бирор ҳодиса бўлганга ўхшайди,— деди чол. Карим бошини қимирлатиб жавоб қилар экан, шу пайт канал бўйида яна Лола кўринди.

— Ҳалимбобо! Карим! Тезроқ келинглар! Тезроқ! Сув ювиб кетган ғор — мана шу ерда. Қандай офат!— деди у овозининг борича қичқириб ва бир зумда яна ғойиб бўлди.

Ҳалимбобо билан Карим каналнинг янгидан қурилган дамбасини кўриб ранглари ўчиб кетди, қўрқув босди, сув юмшоққина дамбанинг (яхшилаб шиббаланмагани кўринади) тагидан ювиб, пахтазорни босарди. Каналга яқин ердаги бир неча қатор ёш ва нимжон гўзалар сув остида қолиб, сув бетида қалқиб юрган япроқлар офатдан қутқазилишини илтижо қилаётгандай кўринарди.

Сув дамбанинг тагини ғор қилиб, борган сари кучайиб, пишқириб оқарди.

— Упқонга тош ташладим... тупроқ, хас-хашак, ўт

ташладим... сув тошқини кўрдим ҳам демайди,— Лола кўзларининг ёшини артиб, ўзини гуноҳкор ҳис этиб сўзларди,— Ҳалимбобо! Карим! Энди нима бўлади? Нега индамайсизлар, ахир?

— Чим керак, чим, хас-хашак керак,— деди Ҳалимбобо ранглари ўчиб, саросимага тушиб.

Карим билан Лола қирғоқ бўйлаб ҳар томонга чопиб кетишди, Ҳалимбобо бўлса каналга тушди, тиз чўкиб икки қўли билан ўпқонни қидира бошлади, каттами, кичикми?..

— Мана, бобо,— деди Карим унинг олдига катта палахса чимни қўйиб.

— Қани, бу ёққа бер-чи, ўпқоннинг оғзига қўямиз. Қани, кўрайлик-чи...— у тиззалаб юриб, қирғоққа яқинлашди ва Каримнинг қўлидаги оғир чимни қийналиб олиб, (чол чимнинг оғирлигидан сувга йиқилмаслик учун тиришарди) ўпқоннинг оғзига яқин борганида, кутилмаган ҳодиса юз берди. Қандайдир ваҳимали куч чолнинг қўлидаги чимни юлиб олди-ю, сув ичига тортиб кетди. Ваҳимага тушган чол шилқ этиб сувга ўтирди ва чим билан қўшилиб сув остига кириб кетмаганлигига шукур қилди.

— Ҳо... ҳой, ҳой...— қўрқиб кетган чол тўрт томонга аланглаб, Лолани ҳам, Каримни ҳам кўрмади. Қирғоқда бўлса икки бўлак чим ва бир боғ шuvoқ ётарди. Чол икки қўлини ерга қадаб, бир дақиқа фикрга чўмди ва нимадир эсига тушиб, дарҳол орқасига ўгирилди, пахта далаларига қаради. Лойқа сув ҳамон қайнаб чиқар, ғўза эгатларини босиб борарди.

— Ҳой, Лола! Карим! Ахир, қаёқдасизлар? Одамларни ёрдамга чақиринглари!— қаттиқ саросимага тушган чол хириллаган овози борича бақирарди.

Улар чолнинг нимжон овозини эшитмай, ўз ишлари билан банд эдилар: Карим йигирма қадам нарида чим қазирди. Лола бўлса ундан ҳам нарида хас-хашак йиғарди.

— Уддасидан чиқа олмаймиз, болаларим. Ун беш-йигирма киши бўлганда эли,— деди чол ўзига-ўзи овозини чиқариб, ўпқондан кўз узмай. Упқон ўйилиб, сув айлана-айлана асабийлашган ҳолда ғорга кириб кетар ва дамбанинг ортидан қайнаб чиқарди,— йўқ, йўқ!.. Ғўзаларни бостириб қўймайман, қўймайман!..— чол икки қўлини қирғоққа тираб, тез ва шиддат билан сувга шўн-

ғиди. Ниҳоят, оёқлари канал остидаги сирпанчиқ лойга тегди ва гавдаси билан ўпқонни беркитди.

Чол нариги томонга қулоқ солди-ю, ўпқондан чиқаётган сув тўхтаганини сезди.

— Ҳа, ҳа, мен билан ўйнашолмайсан,— деди чол аччиғи келиб,— назар-писанд қилмаслигингни билувдим. Аммо билиб қўй, ҳали ҳам бақувват чолман. Мени йиқита олмайсан,— қирғоқда турган чимни астагина сувга тушириб оёғи тагига олди. Сўнгра иккинчи чимни ва бир боғ шувоқни олиб оёғининг остига — ўпқонга босди...

Шу пайтда етиб келган Қарим билан Лола қўрқиб кетишди, чолга ёлвориб, сувдан чиқишини илтимос қилишди, қани энди чол кўнса. Ёшларнинг илтимосини қатъиян рад қилди.

— Болаларим-эй, сувдан чиқиб бўладими ҳозир,— деди кўкрагигача сувда турган чол,— ахир, мен ўпқонни гавдам билан беркитиб турибман-ку. Жойимдан қимирласам борми, тошқин яна қутуради. Энди қутурса ҳам катта офат бўлади, болаларим. Қани, чимни, хас-хашакни узатаверинглар. Қарим ташиб турсин, сен қизим, менга узатиб тур.

Сув бўйидаги жанг бир ярим соат давом қилди, ўпқон беркитилди, ниҳоят, улар чайлага етиб келдилар. Қарим Лола билан ишини битиргач, чойга ҳам турмай, отига миниб қишлоқ томонга кетди.

Лола бўйра устида тўнига ўралиб, одатдан ташқари қовоғини солиб ўтирган Ҳалимбобога ҳадеб чой қуйиб берарди.

— Бобожон, совқотгансиз,— дерди Лола қайта-қайта, — бир оз чой ичиб олинг, исиганингиздан сўнг уйга кетасиз. Касалланиб қолманг, деб қўрқаман.

— Хавотир қилма, қизим. Ҳали суякларим қаттиқ, касални тан олмайман,— жавоб берди чол сўник овоз билан.

Шундай деди-ю, ўтирган жойида кўзи илинди. Унинг бошида парвона бўлган Лола чолнинг қониб ухлаши учун уни дурустроқ ётқизиб қўйишни ўйлади-ю, тагин уйғотиб юборишдан қўрқди.

Бирданига у дала томонга қулоқ солди. Безовтала-ниб қулоқ солди-ю, шу заҳотиёқ юрагида севинч пайдо бўлди. Қаналнинг нариги томонидан бир меъёрда ишлаётган трактор овози келиб турарди.

Қиз оёқ яланг ҳолда чолнинг атрофида парвона

бўлар, нима бўлса ҳамки, уйқусини бузмаслик, бир ўзини ёлғиз қолдирмасликни ўйларди.

Нима қилсин? Бу ёқда Ҳалимбобо, у ёқда... Ҳа, у Иван аканинг ўзи. Фақат унинг тракторигина бир меъёрда, бир текис, хотиржамгина ишларди. Нима қилсин? Унинг олдига чошиб бориб, бўлиб ўтган воқеанинг ҳаммасини айтиб беришни кўнглидан ўтказди. Аммо чол касал-ку, уни ташлаб кетиш... Касаллиги шундоққина кўриниб турибди-ку...

У Ҳалимбобога узоқ тикилиб турди-да, беихтиёр ниҳоллар ёнидан чошиб кетди ва сал ўтмай яланг оёқ эканлигини сезиб, таққа тўхтади. Оёқларига бир қараб ўзи уялиб кетди. Қандай қилиб шу ҳолда йигитнинг олдига бора олади?

У дарҳол орқага қайтди, чайлага келиб, теракнинг бутоғига илиб қўйган тугунчасини олди, ухлаб ётган Ҳалимбобога билдирмай, ўзига оро берди: оёғига бежирим этикчасини, эгнига оқ шоҳидан тикилган калта камзулчасини, бошига ироқи дўпписини кийиб, канал томон кетди.

Канал бўйига етиб келгач, у яна трактор овозига қулоқ солди. Бу пайт трактор ишдан тўхтаган, кенг далада жимжитлик ҳукмрон эди. Ҳаттоки жазирама иссиқ ҳам, кўз илғамас сароб ҳам занг чалгандек туюларди, йигирма метр наридаги канал сувининг шилдираб оқиши ҳам яққол эшитиларди.

Лола диққат ва эътибор билан атрофга аланглаб, жимликка қулоқ солди. Аммо трактордан ҳам, унинг овозидан ҳам асар йўқ эди.

Унинг оёқлари ҳолдан кетиб титрар, юраги гупиллаб урарди. Демак, даладан келган овоз бошқа. Унинг трактори далада бузилиб қолмайди. Ёки у шу ердан ўтиб кетганмикин?..

Энди у тўрт атрофга бефарқ қараб, маъюслик билан қадам ташларди. Ҳа, айтгандай, ҳалиги ўпқонни кўздан кечириш зарур, қандай, сув тўлқинига бардош беряптими ёки йўқми? Ўпқоннинг оғзи мустаҳкам беркитилганми?..

— Лола!

У ҳеч қачон бунчалик чўчимаган ва ҳаяжон ҳамда қувонч оқибатида бунчалик карахт бўлмаган эди.

— Чўчиб кетдингизми? Нимага? Унчалик қаттиқ чақирганим йўқ-ку.

Унинг ёнида турган Иван Борисович хижолат бўлиб, зўр бериб ўзини оқларди. Қиз бўлса шунчалик карахт эдики, оғзини ҳам очолмасди.

— Кечиринг мени, Лола! Аччиғингиз чиқмасин. Бунчалик чўчитиб юборишимни билсам... Кечиринг...— Иван Борисович азбаройи хижолат тортаётганидан устки лабида мунчоқдай-мунчоқдай тер доналари пайдо бўлди. Қиз бўлса ана шу шишадай тиниқ тер доналарига тикилар экан, қўлида рўмолчаси борлигини эслади. Жасоратли қиз бўлганда эди, рўмолчасини чиқариб ана шу тер доналарини артиб қўйишга журъат қилган бўларди.

— Мана, олинг, исиб кетибсиз,— деди у момиқдай оппоқ рўмолчасини унга тутиб.

У баттар хижолат тортиб, уялиб кетди, уялганидан офтобда қорайган юзларидан тер қўйиларди.

— Йўғ-эй, нима қиялпсиз, Лолахон. Ўзимнинг ҳам рўмолчам бор,— у шошиб-пишиб чўнтақларини ковлди, рўмолчасини қидирди. Ниҳоят, ҳаммаёғини титкилаб рўмолчани тополмай яна уялди ва саросимага тушиб:— Уша ерда, тракторда, чўнтагимда қолибди,— деди қизнинг кўзларига қарашга ботина олмай.

— Мана буни олинг, Иван Борисович.

— Йўғ-эй, сизнинг рўмолчангизни... фақат лабимга тегизишим мумкин.

— Майли, тегизинг... тегизинг... Эҳ сизни қаранг-а!— деди қиз шиддат билан ва унинг юзларидан оқиб тушаётган терни рўмолчаси билан ўзи артиб қўйди.— Тракторингиз қани?..

— Нариги томонда. Бекбўтанинг бригадасида. Культивация қилиб улгура олмаяпмиз,— жавоб берди у енгилгина нафас олиб.

— Бу ерда нима бўлганидан хабарингиз йўқми?

— Нега хабарим бўлмасин. Трактор билан келаётганимда йўлда Қаримни учратдим. Ҳозир бориб ўша ўпқон чиққан жойни кўздан кечирдим. Сизни, Ҳалимбобони кўриб келай, деб энди йўлга чиққан эдим. Чолнинг аҳволи қалай?..

— Қўрқаман, касал бўлиб қолмаса яхши эди. Чайлага келиб ўтирдилару дарров ухлаб қолдилар. Бундай аҳволга тушганларини сира кўрмаган эдим.

— Қани, олдиларига борайлик-чи,— деди Погодин жиддий тусда қовоғини уйиб.

У олдинга тушиб, гўза эгатлари ичидан катта-катта қадам ташлаб жадал юриб кетди. Лола бўлса унинг орқасидан майда-майда қадам ташлаб югурарди.

Улар чайлага етиб бордилару ҳайрон бўлдилар. Ҳалимбобо қаёққадир ғойиб бўлган эди. Йигит ва қиз бир-бирларига тикилганча сукунатга чўмдилар. Хийладан кейин Лола қаддини ростлаб, жимликни бузди:

— Тавба! Қаёққа кетишлари мумкин?

— Ҳалимбобо жонсарак одам, ўтиролмаган,— жавоб берди Погодин илжайиб.

— Жонсараклиги тўғри-я,— деди Лола,— сиҳат-саломат бўлиб боққа кетган бўлсалар жон дердим-а. Оғриб қолган бўлсалару бир ўзлари уйга кетган бўлсалар-чи,— у чайлага солинган бўйрани кўздан кечирди. Бўйра устидаги ўроғлиқ дастурхонни, чойнак-пиёлани, гишдан қилинган ўчоқ, унинг устига осиб қўйилган қумфони (Лола ҳамиша ана шу ўчоққа ўт ёқиб, Ҳалимбобога чой қайнатарди) кўздан кечиргач, кўнгли очилиб, сўзида давом қилди:— Ҳаммаси ўз жойида турибди. Дастурхон ҳам, чойнак ҳам, ҳаттоки қумфон ҳам. Ҳалимбобо ҳозир келиб қолсалар ажаб эмас. Чунки узоқ вақтга кетадиган бўлсалар ҳамма нарсани йиғиштириб кетардилар. Тартибсизликка тоқат қилмайдиган одам. Юринг, боққа борамиз, боғбон боғда.

У боғ томонга ўгирилди-ю, қаршида келаётган Ҳалимбобо билан юзма-юз бўлди.

— Вой! Бобожон! Қаерда эдингиз? Этагингиздаги нима?— сўради Лола қувонч билан.

Оғир нарса солинган этагини икки қўли билан кўтариб келаётган Ҳалимбобо ариқдан ҳатлаб ўтди-да, чайлага келди, жавоб ўрнига этагини очди. Лола қувончи ичига сиймай чапак чалиб юборди.

— Вой, пишибдими?

Жим турган Ҳалимбобо Погодинга ўгирилди-да, унга қараб этагини каттароқ очди:

— Оҳо!.. Буни қаранг-а!— деди Погодин йўғон овозини чўзиб.

— Бу янги полиздан нишона, ўзинг очган янги ердан, ол, ўғлим. Ол, сен биринчи бўлиб татиб кўришга ҳақлисан.

— Ҳурмат ва эътиборингиз учун раҳмат, ота!— деди Погодин хижолатомиз.

Погодин қорамтир тарвузни қўлига кўтариб, унинг

қорнига чертиб кўрди-да, сўнгра оҳистагина бўйра устига юмалатди.

— Буниси-чи?.. Наҳотки, ўзимизнинг токимиздан бўлса-а, бобо?— сўради Лола чиллаки узумнинг бир бошини чолнинг этагидан олиб. Қиз узумни ҳавас ва қувонч билан салмоқлаб кўрди, қуёшнинг тиғига тутиб, ранг-баранг тобланганидан завқланди:— Сеҳргар одамсиз, бобожон! Буларнинг ҳаммасини қачон етиштира олдингиз. Ҳатто мен ҳам кўрганим йўқ-а!

— Ҳар куни шуларнинг олдидан ўн мартабалаб ўтасан, қизим. Наҳотки, кўзинг тушмаган бўлса,— деди чол.

— Нима учун кўзи тушмаганлигини мен биламан,— деди Иван Борисович қизнинг ёнини олиб,— Лола бунчалик тез етилишини кутмаган, шунинг учун ҳам қарамасдан ёнидан ўтиб кетаверган.

— Тўғри, Иван Борисович,— деди Лола чолнинг этагидаги узум, помидор, шафтолини олиб бўйра устидаги тарвуз ёнига тераркан.

— Қароматли одамсиз-да, бобо,— деди у Ҳалимбобога мамнун боқиб,— худди меҳмон келишини билгандай иш қилдингиз-а!

— Билардим-да, қизим,— маъқуллади Ҳалимбобо,— ҳатто меҳмон келаётганини ҳам кўрувдим. Боғбон бўлганимиздан кейин меҳмонни ўз меҳнатимизнинг ҳосили билан кутиб олмағимиз лозим-да.

— Қайфингиз қалай, бобо? Салгина бўлса ҳам исиндингизми? Оғриқ сезмаяпсизми?— сўради Лола чолга диққат-эйтибор билан термилиб, безовта бўлган ҳолда.

— Танамга иссиқ югурди-ю, бироқ кўз олдимда қопқора пашша милт-милт учиб юргандай бўляпти. Қўлим билан қанча қўрисам ҳам кетмайди. Ҳадеб айланаверади. Кейин билсам, менга шундай кўринаётган экан...

Лола Иван Борисовичга ими-жимидида кўз қирини ташлаб олди, сўнгра чолга мурожаат қилди:

— Энди уйингизга боришингиз керак, бобо. Мен кузатиб қўяман.

— Ке, қизим, олдин Иван Борисовични меҳмон қилайлик, сўнгра бир чораси бўлар...

Ҳалимбобо танасида қандайдир оғирлик сезиб, дастурхон атрофига ўтирди. Айни пайтда, кекса боғбондаги гайрат ва чаққонлик сезилмасди. У пичоқни олиб тар-

вузни сўймоқчи бўлди-ю, аммо тинка-дармони қуриб, уқуви келишмади ва пичоқни Погодинга узатди.

— Тарвузни ўзинг сўй, ўғлим, тарвуз сўйиш эркакларнинг иши.

Пичоқ тегиши билан тарвуз карсиллаб иккига бўлинди. Уни кўриб учалалари ҳам ҳайратда қолдилар. Унинг қип-қизил ва семиз мағзи қировда тургандек эди.

— Иван Борисович, бир палласи сизники, истаганингизни олинг,— деди Лола қувонч билан.

— Йўқ, йўқ, Лолахон. Ҳаммамиз тенг бўлиб еймиз,— жавоб берди Погодин уялибгина.— Бу ширин тарвуз меҳнатларингиз маҳсули. Бунда боғбон қизлар, мичуринчи оқсоқоллар — ҳамманинг ҳақи бор. Шунинг учун тарвузни учга бўламан.— У тарвузнинг бир палласини кесмоқ учун қулай жой қидирган эди, кўзи яна Лолага тушди.

Лола нимадандир аччиғи чиққандай қошларини чимирди ва унинг ҳаракатини ёқтирмай, бошини чайқади. Қиз ўз фикрини тушунтира олмаганидан хуноб бўлиб, яна йигитга ўқрайди ва лаби билан ниманидир уқтирди.

— Ўғлим, ўз бахтингни ўртада тақсим қилма. Ҳаммасини олавер,— деди Ҳалимбобо донишмандлар сингарри салобат билан.

Қиз Иван Борисовичдан кўз узмаган ҳолда беихтиёр кулди ва бошини чайқади.

— Одам жуда бахтли бўлганда ҳам,— деди йигит,— ҳеч бўлмаса кичкина бўлагини бошқага бермоғи лозим.— Погодин шундай деди-да, тарвуз мағзидан бир бўлагини пичоқ учида Ҳалимбобого берди. Кейин Лолага тутди.

Тарвуз шакардек ширин эди. Бироқ Ҳалимбобонинг оғзига аччиқ туюлди, бир тишлаб юзларини буруштирди ва бунга йигит билан қиз сезиб қолишидан қўрқиб, дарҳол ютиб юборди:

— Болаларим, тарвуз жуда яхши чиқди. Яхши-я?..

Қирқ биринчи боб

Ҳалимбобо икки ҳафтадан буён дард билан олишди. Биринчи кунларда суюклари, бўғинлари, айниқса,

елкаси ва тиззалари жуда ҳам қаттиқ зирқираб оғриди. У оғриқ азобида кечаю-кундуз кўзларини юмиб ётаркан, худди биров қўли билан унинг кўзларини эзгандек туюларди. Бироқ кўзларини очгудек бўлса оғриқ босиларди қоларди. Лекин қовоқлари қўргошин қуйилгандай оғир бўлганидан чол оғриқ азобига чидаб, кўзларини юмиб ётарди ва «кўзларимни энди ўлим беркитмоқда», дея кўнглидан ўтказарди.

Чол бир куни эрталаб баданида енгиллик сезиб уйғонди ва ич-ичидан севинди. Бўғинларидаги оғриқ ҳам, қовоқларидаги оғирлик ҳам, безгак тутгандек совқотиш ёки зўр ҳарорат ҳам сезилмасди. У ўрнидан туриб ҳовлига чиқмоқчи бўлди-ю, бироқ дармони етмади, шу ернинг ўзидаёқ қулаб тушди. Ўрнидан зўрға турди-ю, каваротига етиб борди.

Чолдаги бу дармонсизлик касалдан ҳам кўпроқ давом этди. Бу ҳолдан асабийлашган ва афсус қилган чол нима бўлса ҳамки боғда, полизда, узумзорлар ичида бўлишни истарди-ю, аммо бу лаънати дармонсизлик яна жойига ётқизиб, икки қадам ҳам юришга имкон бермасди.

Бироқ чол ўзига ишонарди. Хушчақчақ табиатли бўлганидан ётган жойида ҳам кириб-чиққанлар билан ҳазиллашиб турарди:

— Касални ўпқондан олдимۇ қулоғимнинг тешигидан чиқариб юбораман.

Умурзоқ ота билан Лола уни кўргани тез-тез келиб туришар, боғда нималар қилинаётганидан, гўзалар шоналаб, гулга кираётганидан батафсил гапириб беришарди. Чол уларнинг сўзларини қунт билан эшитиб, сонсиз-саноқсиз саволлар берарди: гилос ниҳолига боғланган латта ечиб олинганми, йўқми? Чол гилос устида тажриба олиб бораётган эди, ўша гилосни суриштиряпти. Оқ олма пишдимми? Баъзи-баъзи дарахтларни енгиллатиш вақти, сабабики, ниҳоллар ёш, ҳосили мўл, шундай қоладиган бўлса дарахтларга ҳам зарар, олмалар ҳам майда бўлади. Чиллақини узадиган вақт келди. Уз вақтида узиб олинмайдиган бўлса, қушларга ем бўлади. Суҳбат орасида чол қанчадан-қанча маслаҳатлар ҳам берарди.

Шунинг учун ҳам Ҳалимбобо уларнинг келишини, айниқса, Умурзоқ отанинг келишини тоқатсизлик билан кутарди. Чунки у Умурзоқ ота билан суҳбатлашиш ва

маслаҳатлашиш билан бирга, ёшлик даврларини эслашиб, ҳордиқ чиқарар, кўнгли ёришарди.

— У замонларда қийин эди, Умурзоқ, оҳо... Азоб эди, азоб,— дер эди Ҳалимбобо,— Қобилхўжа эшон эсингда бордир? Ўғли Азимбой-чи? Қанчадан-қанча азоб чекиб, ўшалар учун сув олиб келганимиз эсингдами? Ҳу қоп-қоронғи кечада сув ўғирланиб, бодрингга қуйилганини айтмайсанми. Эшон, ориқдан келган, бўйи баланд, соқоллари оппоқ эди. Ўғли-чи? Майиб-майриқ, хунук, боши пақирдай, катта юзига яра тошиб кетган эди. Қизиқ-а, нима учун юзига яра тошган экан? Ахир, ҳар куни оқ нон еса, қуйруқ ёғига қилинган, бедана гўшти бостирилган ош еса, қимиз ичса, хонларнинг овқатини еса-ю, юзига яра тошиб кетса... Қим билади дейсан, юзига тошган яра тилини заҳар қилиб юборгандирки, ҳаммага заҳрини сочарди... Сен билан биз арпа унидан нон есак ҳам, ҳеч қандай касалга йўлиққанамиз йўқ. Еш эдик-да, а? Нимага индамайсан?

Умурзоқ ота салобат билан бошини қимирлатиб унинг сўзларини тасдиқлади.

— Ёшлигингда жуда абжир, қўрқмас чавандоз эдинг-а, Умурзоқ? Босмачиларга қарши курашганимиз хотирингдадир? Шундай қилиб, Қобилхўжа қўлимиздан чиқиб кетди-я. Ҳа, чиқиб кетди. Жазосини бериш лозим эди... Нима дейсан-а, адолат юзасидан дейман-да!..

Умурзоқ ота борган сари қовоғи осилиб, индамай ўтирарди. Яна бошини чайқаб жавоб берди:

— Албатта.

Ана шу икки ҳафта ичида чоллар нималарни эслашмади, нималар тўғрисида гаплашмади дейсиз, улар бир вақтлар бўлиб ўтган воқеаларни, ёшлиklarини, ҳозирги колхоз ҳаётини, ҳар бир уйга бахт ва тўқчилик кириб келганини — ҳаммасини-ҳаммасини эслашди. Қолхоз ишларини эслар эканлар, албатта Қодиров ҳам четда қолмади. Чиндан ҳам уни эсламай бўладими? Бир вақтлар у ҳисоб-китобини пухта билган ташкилотчи эди-ку. Қани энди у фазилатлар? Нима учун кибрланиб кетди?.. Нега осмон чертар бўлиб талтайиб кетди-а? Нега у бузилди?..

Одамлар, хизрни йўқласак бўлар экан, дейишади. Ҳозиргина чоллар Қодиров тўғрисида гапирган эдилар, бирданига ўзи ҳам кириб келди. У Ҳалимбобони кўриш

учун кутилмаганда ёлғиз ўзи кириб келди. Чоллар бир ол саросимага тушдилар. Раисга нима бўлди?..

Ҳар ҳолда, у меҳмон. Меҳмон уйнинг кўрки дейдилар. Қодиров оёқ учида, оҳистагина кириб келди-да, беморнинг каравоти ёнига катта шишада қимиз келтириб қўйди:

— Ҳозиргина қилинган. Тоғдан олиб келдим,— деди у.

— Қамчинни қўлингдан қўйишни унутмабсан-да.

Чоллар бир-бирларига кўз югуртириб, анча ўнғайсизликда қолдилар, раис билан бўлган суҳбат жуда совуқ бўлиб, сўзлар сўзларга қовушмади. Сўнгра у ҳеч нарсадан ҳеч нарса йўқ, оғзига келганини айтиб юборди:

— Оқсоқоллар, бу ердан кетадиган бўлиб қолдик.

— Қаёққа?

— Узоққа. Мирзачўлга кетсам дейман.

— Нима хусусдан? Бирон ғалати иш чиқибдими?

— У ерда одамнинг қадрига етадилар. Мирзачўлда одам дегани олтинга қам топилмайди.

— Ўзимизда-чи?.. Олтинсойда одамларнинг қадрига етмайдиларми?

— Етадилару, бироқ ҳамманинг ҳам қадрига етавермайдилар.

— Албатта, ҳаммани бир хилда қадрлаб бўлмайди-да. Молнинг олеси устида, одамнинг олеси ичида, дейдилар. У ерда қандай юмуш қилмоқчисан? Раис бўлмоқчимисан?..

— Ажабмас. Улар тажрибакор раисларга зор.

Орага жимлик чўкди.

— Ичинг ачимайдими?— сўради Умурзоқ ота.

— Нимага?..

— Олтинсойни ташлаб кетишга.

— Олтинсойгина эмас... Мен учун шу боғдаги ҳар бир дарахт ҳам азиз ва қадрли. Ҳар бир тош...— у кўз ёшини артди.

— Боғ қилишга қарши эдинг-ку, раис,— деди Ҳалимбобо,— озмунча илтижо қилдимми, қарши чиқдинг. Эсингга ол-чи?..

— Қаршилиқ қилганим рост. Эсимда бор, ўша баҳорда кўчат топиш қийин эди. Шунақа ишлар билан овора бўлишни ҳам хоҳламаган эдим. Уша вақтда, Ҳалимбобо, боғдан кўра муҳимроқ ишлар бошимиздан

ошиб ётибди, боғ бўлса кейинроқ ҳам бўлар, қўлимиз ҳам тегар... деган эдим. Бироқ, Ҳалимбобо, шу билан тиниб-тинчимадингиз, райкомга югурдингиз. Сизнинг илтимосингиз билан шахсан Жўрабоев шуғулланди. Ҳамма ишга улгурганига ҳайронман.

Чоллар яна бир-бирларига кўз югуртирдилар ва ниҳоят, Умурзоқ ота деди:

— Дарҳақиқат, раис, бундай сўзларни сендан энди эшитяпман. Ҳайронман. Сенга нима бўлди, ахир? Одам ўз хатосига иқрор бўлса яхши бўларди. Халқ таъбири билан айтганда, туяни миниб узоқни кўзлаганингда, ҳамма ишинг бошқача бўларди. Сен бўлсанг узоқни кўрмайсан, калта ўйлайсан, дарҳақиқат, энди хатоларингга тушунаётгандирсан... Сира ҳам кеч эмас. Маслаҳат қилсанг фойдали бўларди. Ахир, Олтинсойда истиқомат қиласан, ҳатто чўпон ҳам ўз таёғи билан маслаҳат қилишини биласан-ку.

— Гапларингиз ҳақ, оқсоқоллар,— деди Қодиров жавоб бериб.

Ниҳоят, у қўлидаги қамчинини орқа томонига, белбоғига қистириб қўйди.

— Эҳтимол, бирор ёққа кетиш учун эҳтиёж ҳам йўқдир, ҳамқишлоқ. Дарҳақиқат, яхшигина ўйлаб кўр-а...

— Узил-кесил иш қиладиган ўжар одамман, оқсоқоллар... Лекин шундай бўлса ҳам райком билан маслаҳат қиларман. Ҳар қандай ишга тажриба кўзи билан қараш керак.

У эшикка чиқиб кетгач, чоллар аичагача жимиб қолдилар. Сўнгра яна суҳбатни давом қилдириб, ҳаммага маълум, баҳор пайтида юз берган бўрон, момақалдироқ, чақмоқ уриб йиқитган юз йиллик қайрағоч (шу қайрағоч ҳали ҳам кўм-кўк экинзорлар ичида чўзилиб ётарди) воқеасини эсга олдилар.

Ниҳоят, Умурзоқ ота уйига жўнади. Ҳалимбобо узоқ вақт бир ўзи ётиб хаёл сурди ва кўзи уйқуга кетди.

* * *

Эртаси кунини у одатдагидек Умурзоқ отани кутди. Ҳар кунини келишни канда қилмайдиган чол бугун қандайдир сабабга кўра келмади. Фақат эртасига кечқурун янги яктак кийиб, белини қўш белбоғ билан боғлаган ҳолда худди яшаргандай кириб келди. Ҳалимбобо гина-

гудур билан ҳужумга ўтмоқчи бўлди-ю, бироқ янги яктаги, мойланган этиги ва янги бахмал дўпписини кўргач, шахтидан тушди ва таажжуб ичида нафаси оғзига тикилиб унга тикилди. Меҳмон бўлса остонанинг нариги томонидан туриб гап бошлади:

— Кеча олдинга келолмадим. Дарҳақиқат, район марказига борувдим. Қизим Олимжон билан бирга универмагга кирдилар, мен бўлсам болалар магазинига, ўйинчоқлар олишга кирдим. Яқин икки соат магазинда бўлиб, роса овора бўлдим. Сотувчи билан уришиб олдим. Ахир, инсоф керак-да. Анчайин қўлинг тегса сочилиб кетадиган нарсани отча деб сотяптилар. Айт-чи, бундай отчани қаердан олар эканлар?! Дарҳақиқат, ўйлаб кўр, дедим: Чапаев билан Будённий қандай отларда жанг қилганлар?! Сен нимани сотяпсан? Шу ҳам отми? Тўғриси айтсам, бундай отчаларга болаларни ҳам ўтқазिश уят. Ўша отчаларни сен ҳам кўрсанг эди... Бу нимаси, ахир? Уч гилдиракли велосипед олишга тўғри келди. Яна ранг-баранг бўялган болалар ўйинчоқлари, тўп сотиб олдим. Дарҳақиқат, нима дейсан... Турмуш ғами, ҳадемай неvara кўраман.

— Ийе, ийе, тўй бўлдими?

— Тўй эртага бўлади. Дарҳақиқат, шундай тантана муносабати билан турарсан, тўйга борарсан, деб ўйлайман...

— Раҳмат, албатта бораман. Ахир, Олтинсойда ҳар куни тўй бўлаётгани йўқ-ку.

Эрталаб, Олтинсой тоза ҳаво билан нафас олиб турганда, одамлар ҳам, яқин-яқиндаги тоғлар ҳам карнай овозига уйғондилар, Ҳалимбобо бўлса куч-қуввати йўқлигидан тиззалари титраганига қарамай шошиб-пишиб кийина бошлаганда доктор кириб келди.

Чол бу аёлни Тошкентдан келиб район касалхонасида ишлай бошлагандан буён, ўттиз йиллар чамаси биларди. Ўша вақтларда доктор ёш, қадди-қомати келишган бўлиб, оппоқ шапкачасининг остидан қоп-қора сочлари кўриниб турарди. Энди бўлса ана шу оппоқ шапка остидан пағадек оппоқ сочлари кўзга ташланар, қоп-қора кўзларида эса жиддий сукунат ва кўнгилчанлик сезилар эди.

— Тўйга бормоқчисиз шекилли, Ҳалимбобо?— сўради у.

Чол нима деб жавоб беришини билмай, хавотир ва

саросима ичида унга тикилди. У сурпдан тикилган узундан-узун кўйлак ва иштон кийиб, каравот устида ўтирарди. Ҳалимбобо бу ҳол докторга ёқмаслигини кўнглидан ўтказиб, ота-онаси олдида гуноҳ қилган боладай жимгина турарди.

— Қани, келинг, юрагингизни эшитиб, қон томирингиз ҳаракатини кўрайлик-чи. Ҳароратингизни ҳам ўлчаб кўраман.

Ҳалимбобо унинг сўзларини итоаткорлик билан эшитди ва доктор нима деса ҳаммасини умид билан адо қилди.

— Қадрдон отахоним, касалим, зинҳор ўриндан туриш ҳам, эшикка чиқиш ҳам бўлмайди. Зинҳор ва зинҳор. Албатта, Олтинсойда Олимжон билан Ойқизнинг тўйи бўлса-ю, қатнашмай уйда ётиш яхшимас. Бироқ, иложимиз қанча. Жойингизда ётиб, карнай-сурнай овозини деразадан эшитишингизга тўғри келади.

Ҳалимбобо қаршилик ҳам қилолмади, докторнинг кўзларига умид ва ҳасрат маъносига, ўтинч маъносига тикилди.

Доктор ҳам чолнинг қарашларига тушунди ва дўстларча деди:

— Ҳалимбобо, хўп денг, гапимга киринг. Узилиб қоласиз, ҳали касалингиз аригани йўқ,— унинг қошлари учиб, яна сўзида давом қилди:— Гапимга кирмайдиган бўлсангиз устингиздан эримга арз қиламан.

— Эрингизга?!

— Ҳа, ўртоқ Жўрабоевга. У киши ҳам тўйга келадилар. Сизни ҳам кўриб чиқаман, дедилар.

Доктор уйдан чиқиб кетганидан кейингина Ҳалимбобо қандайдир қувончли ўйга чўмган ҳолда ўз-ўзига деди:

— Бунисини билмаган эканман. Ҳа, Олтинсойда ҳам ҳеч ким билмаса керак.

645

Тошкент — Сочи
1965—1969 йиллар

МУНДАРИЖА

Биринчи қисм

Биринчи боб	5
Иккинчи боб	12
Учинчи боб	16
Тўртинчи боб	21
Бешинчи боб	36
Олтинчи боб	38
Еттинчи боб	44
Саккизинчи боб	47
Тўққизинчи боб	53
Ўнинчи боб	60
Ўн биринчи боб	65
Ўн иккинчи боб	68
Ўн учинчи боб	73
Ўн тўртинчи боб	79
Ўн бешинчи боб	83
Ўн олтинчи боб	93
Ўн еттинчи боб	98
Ўн саккизинчи боб	106
Ўн тўққизинчи боб	111
Йигирманчи боб	124
Йигирма биринчи боб	143
Йигирма иккинчи боб	149
Йигирма учинчи боб	154
Йигирма тўртинчи боб	169

Иккинчи қисм

Йигирма бешинчи боб	175
Йигирма олтинчи боб	186
Йигирма еттинчи боб	191
Йигирма саккизинчи боб	199

Йигирма тўққизинчи боб	213
Ўттизинчи боб	220
Ўттиз биринчи боб	228
Ўттиз иккинчи боб	237
Ўттиз учинчи боб	242
Ўттиз тўртинчи боб	251
Ўттиз бешинчи боб	265
Ўттиз олтинчи боб	274
Ўттиз еттинчи боб	278
Ўттиз саккизинчи боб	286
Ўттиз тўққизинчи боб	293
Қирқинчи боб	297
Қирқ биринчи боб	308

На узбекском языке

Шараф Рашидович Рашидов

ПОБЕДИТЕЛИ

Роман

Переиздание

Нашриёт редактори
Ҳ. Маҳмудова
Рассом И. Кириакиди
Расмлар редактори А. Кива
Техн. редактор В. Барсукова
Корректор Ш. Соатова

ИБ № 1559.

Босмахонага берилди 21.09.79 й. Босишга
рухсат этилди 06.02.80 й. Формати
84×108¹/₃₂. Босмахона қоғози № 1. Ада-
бий гарнитура. Юқори босма. Шартли
босма л. 16,8. Нашр л. 17,15+0,64 (вклей-
на). Тиражи 75000. Заказ № 1783. Ваҳо-
си 1 с. 30 т. Ғафур Ғулом номидаги Ада-
биёт ва санъат нашриёти. Тошкент, 700129.
Навобий кўчаси, 30.

Ўзбекистон Компартияси Марказий Комите-
ти нашриётининг Меҳнат Қизил Байроқ ор-
денли босмахонаси. Тошкент, «Правда Вос-
тона» кўчаси, 26-уй.

Рашидов Шароф.

Ғолиблар: Роман/Ред. Р. Файзий.— Қайта нашри.— Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1980.— 320 б.

«Ғолиблар» романини ўқиб, Ойқиз билан Олимжоннинг қизгин баҳс-суҳбати беихтиёр кўз олдингизга келади. Олимжон шеърдай ёдлаб олган ва севгилисига завқ-ла такрорлаётган сўзларни эшитиб тургандай бўласиз: «Стихияга қарши курашга ажойиб техника қуроли билан киришган, табиатга уни ўзгартириш нуқтаи назаридан қараб таъсир қилаётган колхозчидек тамомила янги хил деҳқонни барча давр ва халқларнинг деҳқончилик тарихи ҳеч қачон кўрган эмас».

Роман, Мичурин айтганидек, худди ана шундай «янги хил деҳқонлар...» чўлларга сув чиқариб янги боғ-роғлар, экинзор, пахтазорлар бунёд этаётган азаматларни тараннум этади. Меҳнатга янгича муносабат, янги ҳаёт жозибаси, қаҳрамонларнинг фикр ва туйғуларини, ички дунёсини, икки ёшнинг мусаффо муҳаббати ҳаққоний ва шоирона тасвирланадики, Ойқиз, Олимжон, Жўрабоев, Умурзоқ ота, Иван Никитичларнинг ёқимли сиймолари сира кўз олдингиздан кетмайди. Олтинсойликларнинг ғалаба тантанасига беихтиёр иштирокчи бўлиб қоласиз.

Рашидов Шароф. Победители. Роман.

84Ўз7
Ўз 2

ГАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САЊАТ
НАШРИЁТИ 1980 ЙИЛИ ҚУЙИДАГИ КИТОБЛАРНИ
НАШР ҚИЛАДИ:

ОЙБЕК, «Созим». Шеърлар.

ҒАФУР ҒУЛОМ, «Виқор». Шеърлар.

ҒАЙРАТИЙ, «Қуёш меҳри». Шеърлар.

УЙҒУН, «Даврим таровати». Шеърлар.

**ҒАФУР ҒУЛОМ НОМИДАГИ АДАБИЁТ ВА САЊАТ
НАШРИЁТИ 1980 ЙИЛИ ҚУЙИДАГИ КИТОБЛАРНИ
НАШР ҚИЛАДИ:**

Ф. М. ДОСТОЕВСКИЙ, «Телба». Роман.

Т. ҚОСИМБЕКОВ, «Синган қилич». Роман.

Г. МАКСИМОВ, «Саркарда». Роман.

А. ЛИХАНОВ, «Тошқин». Поэстлар.

1c.30 T.